

Historická
demografie

Historická demografie

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v.v.i.
PRAHA 2004

28

demografie

Historická demografie

28

**Sociologický ústav AV ČR
Praha 2004**

Řídí redakční kolektiv:

**RNDr. Ludmila Fialová, CSc., PhDr. Pavla Horská, CSc. (vedoucí redaktorka),
PhDr. Hana Mášová, univ. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.**

ISBN 80-7330-057-5

ISSN 0323-0937

© Sociologický ústav AV ČR, Praha 2004

Úvodem

28. svazek sborníku *Historická demografie* zachovává obvyklé členění. V popředí jsou zařazeny *stati*, uvedené příspěvkem Tomasze Jaworského z univerzity v Zelené Hoře v Polsku o výzkumu zdejší univerzity na poli historické demografie. Dále zařazené příspěvky jsou z pera mladých českých historiků a historických demografů. Martina Holého zaujaly konsekvence křtu ve šlechtickém prostředí v raném novověku. Eva Kačerová a Michaela Holubová přispěly ke studiu sňatečnosti obyvatelstva českých zemí v minulosti – první se zabývá situací v jedné z pražských farností v 17. a 18. století, druhou zaujala geografická a sociální mobilita snoubenců na Mladoboleslavsku na přelomu 18. a 19. století. V metodicky zajímavě pojatém příspěvku studuje geografickou mobilitu obyvatelstva také Markéta Seligová, v tomto případě na Děčínsku na počátku 18. století. Oddíl je zakončen studií Martina Jemelky přibližující specifické prostředí hornické kolonie na Ostravsku v letech 1890-1930.

Do oddílu *materiály* bylo zařazeno pokračování příspěvku Elišky Čáňové o některých technických problémech spojených s rekonstrukcí rodin a využití délky meziporodních intervalů pro identifikaci zemřelých dětí.

Jako obvykle přinášíme v oddíle *recenze* informace o novější domácí a zahraniční produkci bezprostředně se vztahující k historicko-demografickému výzkumu, případně k vývoji obyvatelstva.

Veškeré připomínky, náměty a příspěvky pro další čísla sborníku zasílejte na adresu: *Komise pro historickou a sociální demografii, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1.*

Introduction

Volume 28 of Historical Demography follows the format of previous volumes. The first part of the volume contains articles, beginning with the article by Tomasz Jaworski from the University v Zielona Gora in Poland, which focuses on local research in the field of historical demography. The other articles are from young Czech historians and historical demographers. Martin Holý focuses on the aspects relating to christenings among the nobility in the Early Modern Age. The articles by Eva Kačerová and Michaela Holubová contribute to the study of marriage rates among the population of the Czech lands in the past – the former focusing on the situation in one Prague parish in the 17th and 18th centuries, the latter concentrating on the geographical and social mobility of marrying partners in the region of Mladá Boleslav at the turn of the 18th century. In a study founded on an interesting methodological conception, Markéta Seligová examines the geographical mobility of the population in the region of Děčín at the start of the 18th century. The first section of the volume concludes with a study by Martin Jemelka on the specific environment of the mining settlements in the region around the city of Ostrava in Moravia in the years 1890-1930.

The next section deals with sources and contains the next instalment of Eliška Čáňová's study on the technical issues associated with family reconstruction and the method of using interval lengths between births to identify infant mortality.

This volume also as usual contains a section of reviews of information on the latest domestic and foreign work directly related to research in the field of historical demography and population development.

Comments, proposals, and submissions for future editions of Historical Demography are welcome and should be addressed to: *Commission for Historical and Social Demography, Institute of Sociology AS CR, Jilská 1, 110 00 Prague 1.*

Historicko-demografické výzkumy Zelenohorské univerzity v letech 1998-2004

Tomasz Jaworski

Bádání, prováděná od konce osmdesátých let 20. století, která by bylo obecně možno nazvat „Proměny obyvatelstva na polsko-německém pohraničí v novověku“, zahrnují hlavní formy populačního pohybu. Opírají se zejména o velmi bohatý a až dosud nevyužitý archivní materiál. K tomu je ještě třeba dodat, že tyto prameny obsahují informace o mnoha aspektech, které poskytují možnost značně rozšířit repertoár badatelských otázek.

Druhým důležitým aspektem těchto bádání je možnost představit populační situaci na velmi různorodých územích z hlediska náboženského, národnostního a kulturního, neboť je třeba mít na paměti, že polsko-německé pohraničí je různorodé a skládá se z oblastí s autochtonním i neautochtonním obyvatelstvem. V takové situaci musí bádání zahrnout města, farnosti, vsi, větší administrativní jednotky a také celé státy, což vyplývá ze specifiky analyzovaného území.

Je třeba rovněž podotknout, že jedním z hlavních rysů tohoto území je fakt cyklické výměny obyvatelstva, což vedlo k tomu, že tu nejprve převládalo obyvatelstvo slovanské, poté německé a nyní - polské. Dokonce i v oblastech značné stabilizace byl zřetelný příliv obyvatelstva, což vedlo k tomu, že zkoumané obyvatelstvo se vždy vyznačovalo značnou sociální mobilitou.

Provedené analýzy i syntézy demografických poměrů na polsko-německém pohraničí ukázaly, že žádné hranice nejsou s to zabránit přirozenému pohybu a migracím obyvatelstva. V souvislosti s tím je hlavním cílem našich výzkumů ukázat regionální specifiku těchto procesů.

Naše bádání se zprvu soustředila na celé polsko-německé pohraničí, což přineslo řadu zpracování tohoto problému.¹ Současně a možná dokonce o něco dříve se začala soustřeďovat pozornost na specifiku lubušského² a slezsko-lužického pohraničí.³ Zvláště poslední území začalo budit hlubší zájem vzhledem na specifiku společenských změn, které tam v kratších i delších časových úsecích probíhaly.

Toto území nemělo po staletí štěstí na objektivní a všestranné studium.⁴ Teprve v posledních letech se objevily možnosti tohoto typu, které je třeba patřičným způsobem využít.⁵ Hlavním předmětem našich výzkumů, jak jsem

¹ T. Jaworski, Migracje ludnościowe na polskim pograniczu zachodnim w okresie i wyniku wojny 30-letniej, in: *Wojna trzydziestoletnia (1618-1648) na ziemiach nadodrzańskich*, pod red. Kazimierza Bartkiewicza, WSP im. T. Kotarbińskiego, Zielona Góra 1993, s. 133-156; týž, Pogranicze polsko-niemieckie jako terytorium zderzenia i przenikania kultur (XVI-XVIII wiek), in: „*Rocznik Lubuski*“, 1993, R. XVIII, s. 39-53; týž, Zbiegostwo do wojska Kościuszki a ruchy ludnościowe na polskim pograniczu zachodnim, „*Rocznik Lubuski*“, t. 19, Ziemie Zachodnie w okresie i zasięgu Powstania Kościuszkowskiego, red. K. Bartkiewicz, Zielona Góra 1994, s. 43-53; týž, Główne wyznaczniki ruchów ludnościowych na pograniczu polsko-niemieckim w XVII i na początku XVIII wieku, „*Studia Zachodnie*“, 1998, t. 3, s. 55-63; týž, Bevölkerungsbewegungen im polnisch – deutschen Grenzgebiet (1618-1721), „*Lětopis*“. *Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur*“, Budyšin 1998, seš. 1, s. 127-136.

² T. Jaworski, Stosunki ludnościowe na Środkowym Nadodrzu w XVIII wieku, in: „*Rocznik Lubuski*“, 1992, R. XVI, s. 69-92; týž, Echa wojny siedmioletniej w prasie współczesnej, tamže, s. 249-265; týž, Ludność Środkowego Nadodrza w okresie narastania tendencji germanizacyjnych w XVIII wieku, in: *Z badań porównawczych języków oraz dialektów słowiańskich i niestowiańskich na ziemiach nadodrzańskich*, pod red. Jerzego Brzezińskiego, WSP im. T. Kotarbińskiego, Zielona Góra 1992, s. 93-106; týž, Ludność Starego Miasta Wschowy w świetle spisu z 1809 roku, „*Rocznik Lubuski*“, t. 22, pod red. Kazimierza Bartkiewicza, *Wojny napoleońskie na ziemiach nadodrzańskich i ościennych*, Zielona Góra 1996, s. 63-69.

³ T. Jaworski, Przemiany ludnościowe na pograniczu śląsko - lużyckim w XVI i XVII wieku, in: "Mitteilungen des Zittauer Geschicht - und Museumsvereins. Band 22. Die Besiedlung der Neisseregion Urgeschichte - Mittelalter - Neuzeit. 1. Symposium der Geschichtskommission der Euroregion Neisse am 13.und 14. Oktober 1993 in Zittau, Zittau 1995, s. 87 – 95 (res. něm. a čes.); týž, Tendencje rozwojowe pogranicza śląsko-lużyckiego, in: *Ludność pogranicza śląsko-lużyckiego*, Zielona Góra 2003, s. 11-26; týž, Główne wyznaczniki rozwoju demograficznego pogranicza śląsko-lużyckiego, in: *Ludność pogranicza śląsko-lużyckiego*, Zielona Góra 2003, s. 87-102.

⁴ Hlavním důvodem tohoto stavu byl jeho periferijní charakter ve vztahu k centru, čili k vládnoucím zde státům v různých historických dobách.

⁵ Neznamená to, že tu vůbec nebyly prováděny demografické výzkumy. Právě naopak, je možno uvést řadu badatelů (Friedrich August Süßmilch 1770-1854, Jakub Ernst Bohuwěr 1800-1854, Jakub Kučank 1818-1891, Arnošt Muka 1854-1932, Frido Mětsk 1916-1990,

výše naznačil, je obyvatelstvo žijící v minulosti v poříčí řeky Odry. Odra po staletí tvořila osu polsko-německého pohraničí, které se v některých historických obdobích posouvalo více na východ, aby se následovně posunulo více na západ.

Je přitom třeba mít na paměti, že se tu jedná o pohraničí, které zahrnovalo takové státy a regiony jako Braniborsko, Sasko, Čechy, Slezsko, Lužice, Velkopolsko a Pomořany. Za takové situace tu musí mít studium otevřený charakter a musí brát v úvahu specifiky uvedených států a regionů.

Polsko-německé pohraničí, které je předmětem našeho zájmu, se rozkládá od Sudet na jihu po Frankfurt nad Odrou a Słubice na severu a od Lužické Nisy na západě po řeku Bobr na východě. V současnosti je osou pohraničí, která tvoří současně hraniční linii, Lužická Nisa. V minulosti tomu bylo jinak; na počátku to rovněž byla Nisa, ale v následujících stoletích byla pohraniční osou řeka Kwisa, a v 16. a 17. století řeky Bobr a Pliszka.⁶ Příčiny těchto změn je třeba vidět v pohybech obyvatelstva, které shodně s evropskými i světovými tendencemi jednou směřovaly na západ, pak na východ, aby se koncem 19. a ve 20. století přeorientovaly znovu na západ.

Neznamená to zcela, že tu neexistovaly jakési individuální, lokální nebo regionální ambice či tendence, které směřovaly k vytvoření regionální hranice. Tak na příklad přinejmenším ke Sprévě sahaly v určitých dobách slezské vlivy a téměř k Odře se rozléhala lužickosrbská kultura.⁷ Výsledkem toho bylo, že toto teritorium obývali nejen Lužičtí Srbové a Slezané, ale i Češi, obyvatelstvo se integrovalo a navzájem pronikalo, avšak skutečným komponentem této národnostní míchanice byli též Němci.

Nejdříve se bádání zabývalo starým gubínským okresem,⁸ největším v Dolní Lužici, zahrnujícím města a statky i tzv. stavovská panství, mj. Sękowice, Forst-Brody, Żary-Trzebiel. Enklávu patřící k Braniborsku představovalo Lubsko a Jasień a několik vsí patřících zaháňským augustiniánům, ale zachovávajících vrchní feudální panství majitelů Żar, mj. Lubanice, Kunice,

Józef Leszczyński 1930-1975), kteří tu v menším nebo větším měřítku prováděli demografické sondy.

Pozn. redakce: Z českých autorů významně přispěl k poznání národnostního vývoje Lužice Zdeněk Boháč. jeho studie k této problematice byly vydány souborně jako druhý oddíl publikace Z. Boháč, *České země a Lužice*. Tišnov 1993.

6 F. Metšk, Serbsko- pólška rečna hranica w 16. a 17. lětstotku, „*Lětopis Budyšin*”, rjad B, zwjask III, Budyšin 1958, s. 3-25.

7 Tamtéž.

8 H. Kosiorek, Stosunki ludnościowe w Gubinie w XVII wieku, „*Studia Zachodnie*”, t. 7 (v tisku).

Siodło, Marszów, Żaganiec.⁹ Rovněž majitelé Žar měli dvě velké vsi v hlohovské zemi, Grębocice a Żukowice, které později zabralo Prusko. K Prusku patřila i země krosenská a Nowgoród, zaháňské knížectví a Prezewóz. Dolní Lužice se v minulosti odlišovala od sousedních zemí charakteristickou samosprávou a přestože vždy náležela cizím vládcům, nikdy se neintegrovala s cizími dědičnými zeměmi. Německá kolonizace směřující na východ od Labe odsunula slovanské obyvatelstvo do marginálního postavení ve společenském dění, hlavně do vsí ležících stranou komunikačních tras. Města nepřijímala za obyvatele a do cechů osoby neovládající němčinu, a přesto tamní vesnice, často dvouetnická, tvořila přirozený rezervoár, bez něhož by města nebyla s to obnovovat a rozvíjet svůj demografický potenciál.

Demografická historie polsko-německého pohraničí od 16. do 18. století skýtá mnoho problémů, hlavně kvůli neexistenci nebo rozptýlení příslušných pramenů. Byly vedeny rejstříky berních poplatníků, ale měly jen lokální záběr a navíc se nedochovaly v úplnosti. Poměrně nejčasnější informace obsahují dva prameny týkající se krosenského dominia. Jsou to *Erbregister des Amtes Crossen* z poloviny 16. století a *Schloss- und Steuerregister des Amtes Crossen* z roku 1577; oba prameny využil Frido Měťšk k analýze populačních poměrů jmenovaného dominia.¹⁰ Znalosti o zalidnění Slezska existují pro rok 1577, protože 5. srpna bylo naštěstí pro nás sněmovním snesením nařízeno provedení soupisu osedlých v souvislosti se změnami organizace obrany země. Území zahrnuté do soupisu bylo rozděleno na čtyři obvody. Pokud jde o oblast slezsko-lužického pohraničí, registr zachytil jedině knížectví zaháňské. Data v něm obsažená mají jen přibližnou hodnotu a lze jen obtížně na jejich základě provádět demografická studia.¹¹ Poskytují však možnost představit si, jak mohla vypadat na celém území.

Zvlášť obtížné je stanovení přesného počtu obyvatelstva pro Horní Lužici v 16. století, protože pro tuto provincii se nepodařilo – jako v předešlém případě – nalézt historické prameny, berní rejstříky nebo jiný rovnocenný pramenný materiál, z této doby.¹² Přes tyto potíže nelze resignovat na možnost provedení odhadů přibližného počtu obyvatel zkoumaného území.

9 I. Sochacka, Ludność wschodniej części Dolnych Łużyc w XIV-XVIII wieku, „*Rocznik Lubuski*” T. 27, cz. 2, s. 50.

10 F. Měťšk, Ludność dominium krośnieńskiego w latach 1550-1818. Materiały do dziejów ekonomicznego rozwoju własności feudalnej, „*Sobótka*“, R. XIV (1959), nr. 3, s. 289-306.

11 R. Heck, Epoka feudalna od poł. XIV do poł. XVI w., in: *Historia Śląska*, red. K. Maleczyński, t.1, cz. 2, Wrocław – Kraków 1963, s. 16-17; W. Dziewulski, Zaludnienie Śląska w końcu XVI i początku XVII w., „*Przegląd Zachodni*” 1952, t. 8, s. 421-447.

12 O možnosti nálezu takových pramenů píše F. Měťšk, K wobydplerskej statistice markhrabinstwa Hornjeje Łużicy zesrjedź 16. do započtka 18. Létstotka, *Slavia Occidentalis*, t.

Nejkompetentnější výzkum tohoto území provedl Karlheinz Blaschke, který – jak sám uvádí – „díky analýze protokolů církevních vizitací ze 16. stol., především ale využitím značně rozptýleného spisového materiálu ve Státním ústředním archívu v Praze bylo možno stanovit přiměřené počty pro 360 z 890 lokalit v Horní Lužici, tj. pro více než jednu třetinu. Protokoly církevních vizitací obsahují často data o hustotě zalidnění lokality i farnosti, která však, jak bylo zvykem, vždy představují jen celek obyvatelstva, nikdy jednotlivé osoby. Nepřevyšují co do možnosti využití zemské rejstříky. Využil jsem je pouze pro Horní Lužici, kde nebyl k dispozici jiný materiál. Na základě těchto pramenných materiálů bylo možno určit počet obyvatel zhořeleckého okresu“.¹³

Dochovaly se informace o zalidnění jednotlivých míst a o živelných pohromách, které je postihovaly. Mají ale výběrový charakter a pocházejí z různých let. Počet obyvatelů měst je možno vypočítat na základě náhodných záznamů o počtu domů a daňových seznamů. Setkáváme se i s daty o ztrátách na obyvatelstvu v souvislosti s epidemiemi či o požárech městské zástavby.¹⁴

Pokud jde o pramenný materiál, je v následujícím století poněkud lepší situace. Třicetiletá válka, která s sebou přinesla strašlivé zničení jednotlivých oblastí, si vynutila bilanci ztrát. Povstala řada „Specifikací“, z nichž jedna se týká Žaru a byla využita Frido Měškem při analýze počtu obyvatelstva stavovského panství Žary-Trzebiel.¹⁵ Podobný charakter má lustrace (Landesexamination), jejímž cílem byla „aktualizace dat“, jak píše Zdzislaw Olszanowski „o množství poplatníků a velikosti jejich majetku, neboť předešlý soupis z roku 1645 byl příliš obecný a málo důkladný“.¹⁶ Dávají nám možnost provést korekturu a především konfrontaci existujícího pramenného materiálu.

Z doby po třicetileté válce máme materiálů tohoto typu více a některé z nich se dočkaly i vydání.¹⁷ Některé z těchto materiálů měly charakter berní, ale bylo i několik takových, které si jako hlavní cíl vytýčily ukázat aktuální stav panství. Opírajíc se o tento způsob myšlení, se zrodila určitá administrativně-hospodářská disciplína, která dostala název kameralistika. Tuto tendenci

XXIII, 1963, s. 161 n.

13 K. Blaschke, *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution*, Weimar 1967, s. 48-49.

14 R. Lehmann, *Geschichte des Margraffums Niederlausitz*, Dresden 1937, s. 168.

15 F. Měška, Ruch ludności i zmiany struktury ludnościowej w dolnołużyckim państwie stanowym Żary w latach 1618-1818, „*Sobótka*”, R. XII (1957), nr. 4, s. 487-511.

16 Zdz. Olszanowski, Skutki demograficzne wojny trzydziestoletniej w księstwie zgorzeleckim w świetle lustracji z 1647 r., „*Sobótka*”, (1969), nr. 2, s. 201-211.

17 Viz *Die Herrschaft Cottbus und ihre Bevölkerung nach dem Dreißigjährigen Kriege. Auf Grund des Landesvisitationsprotokolls von 1652*, bearb. G.Küger, Cottbus 1936; G. Steller, *Grund- und Gutsherren im Fürstentum Sagan 1400-1940*, Sagan 1940.

prokázal ve svých výzkumech Benjamin Leuber, komorní prokurátor (1648-1675), který se zabýval problémy práva a společenského zřízení. O podobné záležitosti se zajímal Hartranft von Felshart (rovněž komorní prokurátor v letech 1679-1698), August Adolf von Haugwitz (1647-1706) a Peter Rudolf von Penzig (1641-1726).¹⁸ Všichni psali hlavně latinsky. V průběhu dalšího období byla věnována pozornost především citování dokumentů, i když se objevily i první pokusy o historickou tvorbu jako výzkumnou činnost.

Druhou skupinu pramenů představují farní matriky, které nám mají přiblížit specifiku přirozeného pohybu v pohraničí. Šťastnou souhrou okolností máme k dispozici zprávu děkana Hohfelda z Forstu (Zasiek), který našel farní matriku této lokality zahrnující léta 1587-1650, 1651-1725 a 1726-1765. Na tomto místě nás budou nejvíce zajímat informace ze 16. století, neboť pro 17. století máme farní matriky i pro Gubín, Lubsko, o čemž ještě bude řeč.

Je užitečné tu ocitovat slova prvního badatele, který se těmito matrikami zabýval, neboť dobře ukazují jejich význam, stejně jako obtíže spojené s využitím pramenů tohoto typu. „*I když zdejší staré farní matriky se dávno nacházejí v mých rukou a napadalo mne blíže k nim přihlídnout,*“ přiznává L. Hohlfeld „*což bylo snadno pochopitelné, avšak zdrželo se pro nedostatek času a také – což bylo patrné na první pohled – pro obtížné písmo, místy téměř nečitelné. Přivedl mne však k tomu před několika lety bavorský šlechtic, jehož předkové se tu osadili v polovině minulého století; toto hledání mne přivedlo k tomu, abych se opětovně zabýval církevními matrikami, a tak se stalo, že jsem se sžil s písmem a v určitém okamžiku jsem pojal úmysl prohlédnout jednou staré folianty pokud možno důkladně od samého začátku a všechno, co si zaslouží pozornost, zpracovat v uspořádaném svazku. Posléze jsem připravil předloženou monografii, která do jisté míry umožňuje spatřit minulost Forstu a současně ukáže bohatý obraz administrativní činnosti církve.*“¹⁹ Obracím pozornost na tato slova, neboť často se přehlíží tato funkce církevních matrik, které nejen registrovaly určitou skutečnost, ale byly též jejím odzrcadlením.

Na tomto místě je ještě třeba signalizovat problém, který je svázán s registrací přirozené měny obyvatelstva. V 18. století se objevují na stránkách vycházejících časopisů, hlavně „*Lausitzisches Magazin*“ nebo „*Lausitzische Monatschrift*“, data týkající se porodů, sňatků a úmrtí, a také přirozeného

18 R. Jecht, *Die Oberlausitzische...*, s. 7.

19 L.Hohlfeld, *Blicke in die drei ältesten Theile des Kirchenbuches zu Forst i d. Lausitz, „Niederlausitze Mittheilungen“*. *Zeitschrift der Niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie und Alterthumskunde*. 4 B., Guben 1896, s. 262.

přírůstku.²⁰ Tyto výpočty mají značnou hodnotu, neboť umožňují konfrontaci dat a také – v případě ztráty matrik, což je častý příklad – konfrontaci s existujícím demografickým materiálem.

Nakonec bych se ještě chtěl dotknout otázky využití soupisů, topografií, popisů a výkazů. Řada seznamů tohoto typu se dochovala do našich dob, což nám umožňuje získat data pro různé lokality, a dokonce i pro větší území. Uvedme si jen ty, které jsou pro daná území nejcharakterističtější. Na prvním místě je to *Historische Beschreibung* J. S. Magnuse,²¹ a také *Historisches Ortslexikon* R. Lehmana,²² který úzkostlivě nashromáždil všechna data týkající se období, které nás tu zajímá.

Je třeba též připomenout, že mezi uvedenými zpracováními a analýzami jsou rovněž takové, které vznikly nejen na základě známých informací, ale i na základě jiných, úplně neznámých pramenů. Svědčí to o širokých badatelských zájmech, a také o důkladné analýze existující archivní základny.

Až dosud se podařilo probádat 22 farnosti. Jejich výběr byl náhodný, neboť k němu došlo z různých příčin, mj. vzhledem k místu bydliště badatele, a také k úplnosti dochovaných pramenů. Nejvýznamnější jsou následující lokality:

Břeh (Brzeg), Dzierżoniów, Hlohov (Głogów), Gubín, Kożuchów, Lubsko, Nowy Tomyśl, Nowy Sącz, Pepowo, Pieńsk, Pogorzela, Pszczew, Rudna, Rzeczyca, Słupca, Świerzawa, Tomaszów Boleslawiecki, Węgliniec, Zatoń, Złotoryja, Zaháň (Zagań), Żary.

Jednotlivé články, které byly publikovány pro potřeby bádání o pohraničí, byly věnovány následující problematice (číslo v závorce udává počet příspěvků):

1. Obyvatelstvo	6)	9. Demografické procesy	2)
2. Narození	5)	10. Pokusy o odhad počtu obyvatelstva	2)
3. Přirozený pohyb a migrace	5)	11. Populační změny	2)
4. Sňatky	4)	12. Proměny obyvatelstva	2)
5. Zalidnění a sociální skladba	4)	13. Počet obyvatelstva	2)
6. Úmrtnost	3)	14. Demografický vývoj	2)
7. Migrace obyvatelstva	2)	15. Demografická struktura	1)
8. První obyvatelé	2)	16. Rozvoj demografického výzkumu	1)

20 Viz ročníky těchto časopisů nacházející se v knihovních sbírkách Instytutu za Serbski Ludospyt v Budyšině.

21 J.S. Magnus, *Historische Beschreibung der Hoch=Reichs=Gräfflichen Promnischen Residenz=Stadt Sorau in Niederlausitz*, Leipzig 1710.

22 R. Lehmann, *Historisches Ortslexikon*, Bd. 2, Marburg 1979.

Zatím je možno říci, že dominovala obecná demografická problematika a že se bádání rovněž zabývalo nejrůznějšími typy přirozeného pohybu a migracemi.

Výsledky těchto bádání jsou prezentovány hlavně na stránkách „*Zelonogórskich studiów luzyckich*“, které vycházejí pravidelně od r. 1995 a dosahují vysoké úrovně. Je třeba podtrhnout mimořádnou úlohu, kterou v rozvoji tohoto periodika sehrálo *Towarzystwo Studiów Luzyckich*, které stále inspiruje a rozvíjí vědecký výzkum týkající se celého polsko-německého pohraničí a polsko-německých vztahů. Činnost TSL má též podporu *Lubuskiego Towarzystwa Naukowego*, které ve svých svazcích „*Rocznika Lubuskiego*“ rovněž publikuje práce na téma slezsko-lužického pohraničí.

Dokládají to publikované svazky „*Rioczniaków Lubuskich*“, které postupně odkrývají neznámé obrazy z dějin polsko-německého pohraničí. První soubor populačních problémů byl analyzován již roku 2001.²³ Připravená první část XXVII svazku „*Rocznika*“ představila téměř zcela nezpracovaný problém „*Rozwój badań naukowych na pograniczu śląsko-lużyckim od XVI do XX wieku*“.²⁴

V důsledku těchto mnohaletých výzkumů bylo rozhodnuto připravit úplnější obraz demografických poměrů na slezsko-polském pohraničí.²⁵ Abychom umožnili vytvořit si o něm správnou představu, začínáme celkovým obrazem nejstarších obyvatel zemí mezi střední Odrou a Sprévou, dále se soustředíme na demografickou problematiku a osídlení v době železné, následovně podáváme stav bádání a charakteristiku obyvatelstva pohraničí okolo roku 1000. Poslední datum má přelomový charakter, neboť se tehdy prosadil nový poměr k přírodnímu prostředí, opírající se o národně-státní systémy. Ten měnil i způsob života a fungování lidí, kteří už nepůsobili jen jako volná skupina omezená přírodní konečností, ale byli přinuceni do činnosti v odborných kooperativách. Vlastně ony se stávaly hlavními činiteli demografického vývoje ve středověku a do určité míry i v 16., 17. a 18. století. Sice již dříve se objevily určité symptomy změn, ale teprve v 19. a 20. století vystoupily do popředí nové výrobní technologie, které změnily tvářnost světa, a také slezsko-lužického pohraničí. Ve světle těchto změn ukazujeme charakteristiku obyvatelstva v letech 1800-1850 a také demografické změny v pohraničí ve druhé polovině

23 *Rocznik Lubuski*”, t. XXVII, cz. II. *Przemiany ludnościowe na pograniczu lubuskim*. Pod red. Tomasza Jaworskiego, Zielona Góra 2001, 209 s.

24 „*Rocznik Lubuski*” t. XXVIII, cz. I. *Rozwój badań naukowych na pograniczu śląsko-lużyckim od XVI do XX wieku*, pod red. Tomasza Jaworskiego, Zielona Góra 2002, 268 s.

25 *Ludność pogranicza śląsko-lużyckiego*. Red. naukowa Tomasz Jaworski, Zielona Góra 2003, 405 s.

19. století. Ještě zajímavěji vypadaly populační poměry v první polovině 20. století, neboť jejich stabilizaci zakončily dvě světové války, které úplně změnily etnický obraz pohraničí, formovaný po tisíc let. Obyvatelstvo pohraničí v letech po druhé světové válce znovu začalo vytvářet svou budoucnost, i když ji zatím formují hlavně univerzální faktory a v menším stupni faktory slezské a lužické, které výrazně ustupují prvkům polským a německým.

V posledních třiceti letech se v polsko-německém pohraničí objevilo nové a důležité centrum vědeckého života, jehož nejvýznamnějším prvkem je Uniwersytet Zielenogórski. Přestože se objevil na intelektuální mapě Polska poměrně nedávno, pružně a rychle dohání vše, co zameškal. Zvláštní aktivitu vykazuje Istitut Historii Uniwersytetu Zielenogórskiego, který dnes již provádí výzkum ve všech oborech historických věd. Pozornost si zasluhují výzkumy týkající se zemí kolem Odry, v tom zejména Země lubušské. Zahrnuje téměř neprobádaný problém „*Přeměn obyvatelstva na polsko-německém pohraničí v novověku*“. Potřeba takových analýz vyplývá z mnoha příčin, ale nejvýznamnější z nich je možnost značného rozšíření našich vědomostí o minulosti střední Evropy.

Z polštiny přeložil Eduard Maur

Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku

Martin Holý

I. Úvod

Křest narozeného dítěte, který patřil k nejvýznamnějším životním rituálům šlechty, měl stejně jako po celé období středověku i v raně novověké stavovské společnosti velký význam. Můžeme jej spatřovat ve třech rovinách. Křest nebyl důležitý pouze v rovině duchovní, které se budeme věnovat nejprve a jež je z křesťanského hlediska nejdůležitější, ale měl i výraznou sociální funkci. Významná byla též rovina reprezentativní, neboť křtiny byly v námi pojednávané době (tj. v 16. a v první polovině 17. století) událostí vysoce společenskou.¹

¹ Dosavadní české i zahraniční historické bádání věnovalo křtům a otázkám spjatým s jejich studiem malou pozornost, a to především v souvislosti s bádáním o dějinách každodennosti, o raně novověkých festivitech a při studiu lidských rituálů. Na tomto místě uvedme z českých prací jen nejnovější literaturu výběrově: Josef Grulich, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), *Historická demografie* 24, 2000, s. 49-82; Marie Koldinská, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha-Litomyšl 2001, s. 42nn.; Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha-Litomyšl 2002, s. 277nn.; Jana Ratajová (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 48nn.; Pavel Král, Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století, in: Václav Bůžek –

Pokřtěním se dítě stávalo členem křesťanské společnosti. Teprve jím bylo zbaveno prvotního hříchu.² Nepokřtěnému dítěti bylo v katolickém prostředí přiřknuto na základě augustinovského učení peklo.³ Protestanti si byli také vědomi nezbytnosti brzkého křtu po narození, nicméně k nepokřtěnému zemřelému dítěti nebyli tak tvrdí a neztráceli naději na jeho možnou spásu.⁴ Jestliže tedy urozená matka i dítě přečkaly často strastiplný porod, bylo předním úkolem rodičů postarat se o křest narozeného potomka. V případě, že nebylo pravděpodobné, že dítě přežije hodiny a dny následující po porodu, a tudíž nebude mít možnost být řádně pokřtěno farářem, přiznávala církev za takovýchto podmínek místo duchovního správce právo křtu dítěte kterémukoli křesťanu. I když toto právo takzvaného křtu v nouzi (který byl obvykle realizován porodní babou) existovalo, byla pochopitelně řádnému křtu dávána přednost.⁵

Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)* (=Opera historica 10), České Budějovice 2003, s. 439-456; Miroslava Melkesová, Adhiberi solent, qui compatres vocantur. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti, *Historická demografie* 27, 2003, s. 63-120. Starší a jiné práce českých autorů, které lze využít k tomuto tématu, jsou citovány níže v textu. Ze zahraničních prací nám mohou inspiraci poskytnout ty z nich, které se věnují studiu rituálů (např. Arnold van Gennep, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997; Edward Muir, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge 1997), či ty, které se zabývají křty šlechty či dětí vládnoucích rodů (např. Angela Stöckele, Geburten und Taufen am barocken Kaiserhof, *Österreich in Geschichte und Literatur* 18, 1974, s. 129-141; Táž, Taufzeremoniell und politische Patenschaften am Kaiserhof, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 90, 1982, s. 271-337; Anke Hufschmidt, Geburt, Taufe und frühe Kindheit in adligen Familien, in: Vera Lüpkes – Heiner Borggreffe (Hg.), *Adel im Weserraum um 1600*, München-Berlin 1996, s. 43-54). V zahraničí byla též věnována pozornost křestní liturgii (Alois Stenzel, *Die Taufe. Eine genetische Erklärung der Tauf liturgie*, Innsbruck 1958; Hughes Oliphant Old, *The Shaping of the Reformed Baptismal Rite in the Sixteenth Century*, Grand Rapids 1992).

² Zajímavá je formulace tohoto hříchu v blahopřejném listu Petra Voka z Rožmberka Vilémovi Slavatovi k narození jeho syna: „pán Bůh všemohoucí ... syna dáti a toho již i křtem s[vatý]m z hříchův (v nichž zrozen jest) obmýti ráčil.“ - Jiří Kubeš, Edice vybraných hradeckých a rožmberských dopisů, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce* (=Opera historica 6), České Budějovice 1998, s. 313. Významem křtu v protireformní době se obecně zabýval J. Grulich, „Slavnostní okamžiky“, s. 53nn. Duchovnímu významu svátosti křtu věnovala pozornost M. Melkesová, Adhiberi solent, s. 68nn.

³ Tato augustinovská teze vycházela z Bible: „nenarodí-li se kdo z vody a z Ducha, nemůže vejít do království Božího“ - Nový zákon, Evangelium podle Jana 3, 5.

⁴ V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 280n. Dobové vnímání smrti nepokřtěného dítěte zachytil např. Bartoloměj Paprocký z Hlohov, *O stavu panském a rozmnožení jeho ...*, s.l. s.d., s. 278 (Knihovna Historického ústavu AV ČR, sign. D 311).

⁵ Miroslava Melkesová, „...ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“.

II. Křestní jména

Ještě před vlastním křtem museli rodiče zvážit, jak se jejich potomek bude jmenovat.⁶ V raně novověké šlechtické společnosti měl individuální vkus rodičů, pokud jde o výběr jména, menší vliv než dnes. Jména, která svým dětem dávala česká a moravská šlechta v 16. století, je možno rozdělit přibližně do tří skupin.

Za prvé jsou to stará česká (slovanská) jména, jako například Bohuslav, Čeněk, Jaroslav, Půta, Smil a Vratislav. U ženských jmen najdeme stará česká (slovanská) jména zřídka. Jsou to třeba Bohunka nebo Kuňka⁷. Druhou velkou skupinou jsou jména biblického či církevního původu. Biblického původu jsou stále populární jména jako Adam, David, Jan, Mikuláš, Petr a Anna, Eva, Marie aj., církevního původu pak například Jiří, Václav,⁸ Vojtěch⁹ a Barbora, Lidmila,¹⁰ Kateřina. Ve druhé polovině 16. století byla v českých zemích přijímána hojně cizí jména. Velkého rozšíření se v tomto století dostalo původem germánskému jménu Vilém, které bylo užíváno v menší míře již dříve. Nově přijatá ženská jména v této době byla například Benigna, Bibiana, Luisa,

Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století, *Historický obzor* 10, 1999, č. 5-6, s. 128; Antonín Doležal, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001, s. 31nn.; J. Grulich, „Slavnostní okamžiky“, s. 66n.; Pavel Král, *Žena a smrt v 16. a 17. století*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 106. Ke konkrétnímu případu křtu „in casu necessitatis“ srov. Noemi Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, Praha 1982, s. 339.

⁶ Vývojem šlechtických křestních jmen v šestnáctém století se zabýval Karel Doskočil, *Náčrt dějin českých jmen křestních*, in: Václav Davídek – Karel Doskočil – Jan Svoboda, *Česká jména osobní a rodová, Knihovna rodopisné společnosti v Praze* č. 5, Praha 1941, s. 57nn. Výběru jmen při křtu věnovala pozornost i Milena Lenderová, *Zrození dětství, Scientific papers of the University of Pardubice. Series C. Faculty of Humanities* 7, 2001, s. 76n. Na důležitost testamentů jako zvláštní kategorie historických pramenů pro poznání křestních jmen šlechty upozornil nejnověji Pavel Král, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002, s. 57. Volbou jména dítěte se pro poddanské prostředí na základě rozboru církevních matrik zabýval J. Grulich, „Slavnostní okamžiky“, s. 63nn. V této studii je věnován malý prostor i volbě jména při křtech šlechtických dětí - tamtéž, s. 69.

⁷ Kuňka pochází sice z Kunhuty, nicméně byla již ve středověku přijata a natolik počestněna, že ji, myslím, oprávněně řadím do této skupiny.

⁸ Václav je sice původem slovanské jméno, nicméně rozšířilo se především jako důsledek obliby zemského patrona sv. Václava.

⁹ Podobně jako v předchozím případě je tomu patrně i se jménem Vojtěch (podle sv. Vojtěcha).

¹⁰ Podle české svěřice Ludmily.

Lukrécie či Polyxena.¹¹ Zajímavé je, že při volbě mužských jmen byla výrazně větší snaha držet se v zemi starých, dávno oblíbených jmen, lhostejno jakého byla původu, než při volbě ženských jmen. Ta podléhala novým trendům mnohem více.

Rodová tradice hrála ve výběru křestního jména velkou roli. U některých rodů bylo například obvyklé, že každý prvorozený syn měl určité jméno. Zajímavá a zvláštní byla situace u pánů a knížat z Plavna. Ti totiž dávali každému synovi jméno Jindřich (Heinrich). Některá jména se těšila velké oblibě u jednotlivých šlechtických rodů po celé generace. U Pernštejnů to byl Jan (v šesti generacích od počátku 15. století čtyřikrát) či Vratislav (v pěti generacích od druhé poloviny 15. století čtyřikrát). Krajířové z Krajku dávali zase přednost jménu Volf (ve čtyřech generacích od druhé poloviny 15. století čtyřikrát). Tato tendence je patrná nejen u významných panských rodů, nýbrž i u rodů rytířských. Trčkové z Lípy volili často jméno Mikuláš (v šesti generacích od poloviny 15. století sedmkrát).

Při výběru jména hrála roli také symbolika. Někteří aristokraté se domnívali, že dítě nesoucí jméno slavného předka dosáhne taktéž jeho slávy a bude mít podobné vlastnosti jako on. Někdy představovalo pojmenování dítěte pokus o sblížení s vlivným kmotrem či jinou významnou osobou. Tato skutečnost mohla mít vliv na další osud dítěte. Například malý Leopold Hýzrle z Chodů byl roku 1610 při křtu pojmenován po pasovském biskupovi arciknížeti Leopoldovi Rakouském, který při této příležitosti přijal jeho otce Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů za svého komorníka.¹²

Rožmberský archivář Václav Březan nás informuje o křtinách syna Jana z Náchoda, který dostal 25. října 1588 na moravských Žeroticích jméno po svém kmotrovi, mladším bratru Viléma z Rožmberka, Petr Vok.¹³ Dne 7. února 1631 se konaly na Opočně křtiny syna Adama Trčky z Lípy, při nichž obdrželo dítě první jméno po vlivném kmotru, jímž byl Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna, a druhé po svém otci. Malý Trčka byl tedy pojmenován Albrecht Adam. Při křtu držel dítě v náručí právě Albrecht z Valdštejna. Křtil je Arnošt Vojtěch z Harrachu, pražský arcibiskup.¹⁴

Na počátku 17. století se u některých českých panských rodů stala populárními křestní jména členů habsburského rodu. Syn Adama st. z Valdštejna

¹¹ K. Doskočil, *Náčrt dějin*, s. 57.

¹² Věra Petráčková – Jan Vogeltanz – Alena Šimečková (ed.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 255.

¹³ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 490.

¹⁴ Marie Koldinská – Petr Mařa (ed.), *Deník rudolfínské dvůřana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997, s. 304.

byl při křtu 21. června 1611 pojmenován Matyáš Jaroslav.¹⁵ Syn nejvyššího purkrabího Adama ze Šternberka a Marie Maxmiliány Šternberské z Hohenzollernu dostal zase při křtu 27. září 1612 jméno František Matyáš Karel.¹⁶

Výběr jména mohl také záviset na konfesi rodičů. V katolických rodech byla při volbě jména patrná snaha zajistit pro dítě přízeň některého svatého, po němž bylo pojmenováno. Tento světec se tak měl stát patronem dítěte. Pojmenování potomka podle svätce či svätice nabývá na intenzitě od konce 16. století.¹⁷ V průběhu 16. a na počátku 17. století se stávají oblíbenými zdvojená jména, umožňující kombinaci principů, podle nichž se řídila volba jména.¹⁸ Tak například katolický konvertita Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, jenž se po sňatku s Lucií Otýlíí z Hradce snažil přesvědčit českou stavovskou obec o kontinuitě slavatovského rodu s nedávno vymřelým rodem pánů z Hradce, nechal svého syna pokřtít na Adama Pavla. První jméno zvolil pro jeho četnost v minulosti hradeckého rodu a druhé proto, že se malý Slavata narodil na den Obrácení svätého Pavla na křesťanskou víru, totiž 25. ledna.¹⁹

Trojí jméno při křtu 2. února 1609 dostal vytoužený syn nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny z Pernštejna. Při výběru prvního jména – Václav – hrála nejspíš roli vzpomínka na Zdeňkova bratra Václava, který roku 1596 padl v tureckých válkách. Nadto ještě byl sv. Václav dávným patronem české země. Naproti tomu druhé jméno – Eusebius – proniklo do českých zemí teprve v 16. století vlivem kosmopolitizace české šlechty. Malý Lobkovic dostal při křtu i třetí jméno – František. Toto jméno se zřejmě dědilo v rodě kancléřovy tchyně Marie Manrique de Lara st.²⁰ Taktéž trojí jméno dostal v roce 1539 při křtu poslední mužský potomek rodu Rožmberků Petr Vok Volf. Jeho jméno připomínalo příbuzné po matce i otci –

¹⁵ Tamtéž, s. 182.

¹⁶ Tamtéž, s. 201.

¹⁷ Pojmenováváním dětí podle svätých se obecně zabýval Michael Mitterauer, *Systeme der Namengebung im Vergleich*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (ed.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften* (=Opera historica 9), České Budějovice 2001, s. 269n.

¹⁸ K. Doskočil, *Náčrt dějin*, s. 57.

¹⁹ V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 278n.; Petr Mařa, *Zrození tradice* (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu), in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce* (=Opera historica 6), České Budějovice 1998, s. 513-552; Pavel Král, *Pohřby posledních pánů z Hradce*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce* (=Opera historica 6), České Budějovice 1998, s. 423nn.

²⁰ Pavel Marek, *Dětství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic ve světle španělské korespondence jeho rodičů*, in: Ivo Barteček (ed.), *Celostátní studentská konference Historie 99*, Olomouc 2000, s. 67.

nejprve strýce Petra V. z Rožmberka, dále děda Voka II. z Rožmberka, ale také rakouského aristokrata, otce jeho matky, Wolfganga z Rogendorfu, příslušníka vlivného prohabsbursky orientovaného rodu.²¹

III. Časové souvislosti křtu

V souvislosti se křtem je potřeba sledovat, jak dlouhý byl časový úsek mezi narozením a křtem dítěte. Z důvodů výše zmíněných obav z úmrtí nepokřtěného dítěte docházelo ke křtu novorozence do několika týdnů – obvykle do dvou až tří neděl po porodu. Kupříkladu Leopold Hýzrle z Chodů se narodil 30. srpna 1610 a byl z rozhodnutí otce pokřtěn 16. září.²² Pertold z Valdštejna, syn Adama ml. z Valdštejna, který se narodil 8. listopadu 1604, byl pokřtěn již o osm dní později.²³ Čtyři dny uplynuly mezi narozením a křtem Roziny Alžběty, dcery Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic a Barbory, roz. Mířkové ze Stropčic.²⁴

V případě předčasných porodů, kdy hrozilo jak úmrtí dítěte, tak matky, docházelo ke křtu velmi brzy po narození. Adam ml. z Valdštejna si do svého deníku zapsal k 5. srpnu 1629 toto: „*Dnes u večer po osmé hodině paní cera má Rudolfová²⁵ u mne v domě dříve času slehla a cerku porodila, kderáž hned křtu svatého došla, říkali ji Marie Johanna, ale ta zase na ráno hned před šestou hodinou ku Pánu Bohu se ... odebrala*“.²⁶ Synovci své ženy, Fridrichovi z Kounic, jehož manželka měla porodit, radil Karel st. ze Žerotína v dopise z 3. února 1628, aby neváhal dát pokřtít dítě brzy, pokud „*by bylo mdlé*“. Tato situace byla pozoruhodná tím, že člen Jednoty bratrské doporučoval svému příbuznému, aby v takovém případě dal dítě pokřtít katolickým farářem, nebude-li v době silící protireformace možné dát jej pokřtít evangelickým duchovním. Psal, že jakkoli se liší katolický křest od nekatolického, přesto je lepší dát dítě „*okřtiti nežli je tak nekřtěného nechati*“.²⁷ Bohužel ale pan z Kounic nemohl Žerotínovy rady využít, protože se chlapec narodil mrtvý.²⁸

²¹ August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, Díl VII., Praha 1890, s. 5; Jaroslav Pánek, Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku (K otázce výchovy české renesanční aristokracie), *Jindřichohradecký vlastivědný sborník* 1, 1989, s. 5.

²² V. Petráčková – J. Vogeltanz – A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 254.

²³ M. Koldinská – P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 94.

²⁴ Narodila se 26. září 1604 a pokřtěna byla 30. září - Marie Koldinská, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha-Litomyšl 2004, s. 226n.

²⁵ V edici M. Koldinská – P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 292 identifikována jako Zdislava Valdštejnská z Ústí.

²⁶ M. Koldinská – P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 292n.

²⁷ František Hrubý (ed.), *Moravská korespondence a akta z let 1620-1636, Díl 2. 1625-1636 (Listy Karla st. ze Žerotína 1628-36)*, Brno 1937, s. 80n.

²⁸ N. Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 423.

Dítě mohlo být pokřtěno velice brzy i z jiných důvodů. Ihned po porodu v létě 1649 byla pokřtěna Zuzana, dcera Evy Polyxeny Kapounové a Albrechta Kapouna ze Svojkova. Její otec byl totiž nemocný a hrozilo, že umře a křtin své dcery se nedočká. Těhotná paní Kapounová se před porodem o nemocného manžela starala a snad i kvůli jeho nemoci pouze „*dvě neděle v šestinedělích ležela*“.²⁹

Pokud bylo dítě zdravé, mohlo se přikročit k jeho křtu později. Např. syn Zdeňka z Vartemberka a Magdaleny z Kunovic, který se narodil 29. dubna 1580, byl pokřtěn zřejmě až 24. května.³⁰ Důvodem mohla být možná snaha zajistit dostatečný počet významných kmotrů a ostatních hostů na křtiny. Jednání s nimi nějakou dobu trvala. Čím delší byl časový úsek mezi narozením a křtem dítěte, tím více bylo času na přípravu křtin a oslav s nimi spojených.

IV. Kmotři

Vzhledem k obecnému významu křtu a k váze, jež byla této, tak navýsost společenské události přikládána, je pochopitelné, že rodiče novorozence i příbuzní museli velmi pečlivě zvážit s ohledem na své postavení ve stavovské společnosti výběr potenciálních kmotrů či kmoter. Příslušníci rytířských rodů se většinou snažili získat svému potomku za kmotra či kmotru alespoň jednoho příslušníka panského stavu. Rodiče z panského stavu se ucházeli o kmotrovství především u nejvyšších zemských úředníků. Aristokratické rody se nezřídka písemně obracely s prosbou o kmotrovství na samotného panovníka, jeho manželku či členy vládnoucího rodu.

Když se 11. února 1534 narodil Oldřich IV. z Rožmberka (+21. února 1535), požádal rožmberský vladař Jošt III. o kmotrovství krále Ferdinanda I. a jeho manželku Annu Jagellonskou.³¹ Ti poslali na svém místě na křtiny pasovského biskupa knížete Arnošta Bavorského. Zdeněk z Vartemberka zase požádal o kmotrovství pro svého syna v květnu 1580 arciknížete Ferdinanda Tyrolského, u jehož dvora v mládí pobýval.³²

Jak již bylo řečeno, u významných českých i moravských šlechtických rodů se kmotrem mohl stát panovník či jeho manželka. Křtin se ovšem zpravidla

²⁹ Srov. dopis Zuzany Černínové z Harasova jejímu synovi Humprechtovi Janovi z 10. července 1649 - František Dvorský (ed.), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 204.

³⁰ K tomu srov. dopis Zdeňka z Vartemberka arciknížeti Ferdinandovi Tyrolskému z 2. května 1580 - František Dvorský (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869, s. 130.

³¹ J. Pánek (ed.), Václav Březan, *Životy*, s. 14.

³² Viz pozn. 30.

neúčastnili osobně, ale vyslali za sebe delegáta, obvykle nějakého významného uroence ze svého dvora. Mít na křtinách zástupce panovníka (příp. jeho manželky) či některého člena vládnoucího rodu bylo ctí mimořádnou a zaručovalo většinou i přítomnost dalších významných osob. I v případě účasti v zastoupení byl král či královna skutečným kmotrem.³³ Například při křtinách první dcery rožmberského vladaře Jošta III. Anny z Rožmberka, narozené roku 1530, byla její kmotrou královna Anna Jagellonská, manželka krále Ferdinanda I.³⁴ Ten byl zase kmotrem malého Ferdinanda Voka z Rožmberka, narozeného roku 1531, který se však nedožil ani jednoho roku.³⁵ Při křtinách Albrechta Viléma z Valdštejna, syna již zmíněného Adama st. z Valdštejna, na Žehušicích 11. listopadu 1603 zastupovali císaře Rudolfa II. jako kmotra Štěpán Jiří ze Šternberka, Jan Rudolf Trčka z Lípy, Adam Slavata, Smil Osovský z Doubravice a Bohuslav Jáchym Hasištejnský z Lobkovic.³⁶ Albrecht Vilém z Valdštejna však již zřejmě 25. listopadu téhož roku zemřel.³⁷

Žádost o kmotrovství se většinou neodmítala. Pokud ano, pak jen s udáním vážného důvodu, jímž byla obvykle nemoc.³⁸ Přijetím kmotrovství se zakládal zvláštní vztah mezi kmotrem a kmotřencem, který se odrážel v různých rovinách každodenního života šlechty.³⁹ Role kmotrů a kmoter byla kromě bezesporu reprezentativní funkce významná především pro zajištění dítěte v případě úmrtí rodičů. Bylo naprosto obvyklé, že kmotři se mohli v takovém případě stát

³³ Tak to vnímal např. Adam ml. z Valdštejna, když si do svého deníku učinil záznam o křtu Františka Matyáše Karla, syna nejvyššího purkrabí Adama ze Šternberka a Marie Maxmiliány z Hohenzollernu, ke dni 27. 9. 1612. Uvádí v něm vedle zmínky o tom, že sám byl kmotrem, i následující: „Jeho Milost Císařská taky ráčila kmotrem bejti, na místě Jeho Milosti Císařské pan hrabě Fridrich z Firštenberka.“ - M. Koldinská – P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 201.

³⁴ J. Pánek (ed.), Václav Březan, *Životy*, s. 11; J. Pánek, *Rožmberští sirotci*, s. 5.

³⁵ J. Pánek (ed.), Václav Březan, *Životy*, s. 12.

³⁶ M. Koldinská – P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 73.

³⁷ Tamtéž, s. 74.

³⁸ K tomu srov. např. list Kateřiny Valdštejnské ze Žerotína Přemyslavovi ze Žerotína z 25. ledna 1631 - František Dvorský (ed.), *Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna I. Dopisy z roku 1631 a 1633*, Praha 1894, s. 17n. Podobně tamtéž, s. 170 a též František Dvorský (ed.), *Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna II. Dopisy z roku 1634 a 1635*, Praha 1895, s. 42.

³⁹ K těmto vazbám ve šlechtickém prostředí viz např. „Petr Vorel, Cimburkové a Pernštejnové (Majetkové a rodinné vztahy na přelomu 15. a 16. století)“, in: *Morava na prahu nové doby*, Přerov 1995, s. 76, či Václav Bůžek, „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 33n.

poručníky nezletilých sirotků.⁴⁰ Poručníci se měli kromě zajištění řádné výchovy⁴¹ a vzdělání jim svěřených dětí poctivě starat také o majetek, jenž měl sirotkům po nabytí plnoletosti jako dědictví připadnout.⁴² Kmotři ovlivňovali výchovu a vzdělání svých kmotřenců i tehdy, pokud se nestali poručníky. Mnohdy pomáhali rodičům s výběrem vhodného preceptora a byli jim nápomocni též s přípravou studijní cesty jejich potomků.⁴³ Někdy docházelo také k tomu, že aristokratický kmotr mohl slíbit rodičům křtěnce, že jej v budoucnu vezme ke svému dvoru jako páže. Kmotra pak mohla učinit totéž v případě dívek, které přicházely v úvahu jako členky jejího fraucimoru.⁴⁴

V. Přípravy křtin a jejich průběh

K přípravám křtin patřilo včasné sepsání a rozeslání pozvánek, v nichž se adresátům (ať už z užší, či širší rodiny, případně z okruhu „pánů a přátel“⁴⁵) oznamovalo narození potomka a zároveň byli žádáni o účast na křtinách, resp. o

⁴⁰ Kupř. kmotrem Petra Voka z Rožmberka, narozeného 1. října 1539, byl Albrecht hrabě z Guttenštejna. Ten se stal později také rozvázným poručníkem rožmberských bratrů – předurčeného vladaře Viléma z Rožmberka a Petra Voka (J. Pánek (ed.), Václav Březan, *Životy*, s. 17). K tomu viz též Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 35-50, a též, *Rožmberští sirotci*, s. 1-20.

⁴¹ J. Pánek, *Rožmberští sirotci*, s. 5; Václav Bůžek – Josef Hrdlička, Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (=Opera historica 6)*, České Budějovice 1998, s. 152. Např. vzorně se o vzdělání Ladislava Velena ze Žerotína postarali jeho poručníci (hlavně Fridrich ze Žerotína), o čemž viz Martin Holý, *Dětství a mládí šlechty v českých zemích v době předbělohorské*, Praha 2003 (diplomová práce FF UK), s. 74, 98, 118n., 123.

⁴² K poručenství srov. Jan Kapras, *Poručenství nad sirotky v právu českém*, Praha 1904. V souvislosti s testamenty se touto problematikou zabýval P. Král, *Mezi životem a smrtí*, s. 44nn.

⁴³ K vzdělávacím cestám šlechty českých zemí srov. nejnověji Petr Maťa, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 307-317, 323-327 a s odkazy na starší literaturu též Martin Holý, *Ausländische Bildungsreisen böhmischer und mährischer Adelliger an der Schwelle zur Neuzeit, Historica. Historical Sciences in the Czech Republic. Series Nova 11*, 2004, v tisku. K roli kmotrů ve výchově a vzdělání kmotřenců viz Václav Bůžek, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 250.

⁴⁴ Karin J. MacHardy, Cultural Capital, Family Strategies and Noble Identity in Early Modern Habsburg Austria 1579-1620, *Past & Present* 163, 1999, s. 46; Josef Petrůň a kol., *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století II/1*, Praha 1995, s. 190; M. Koldinská, *Každodennost*, s. 44.

⁴⁵ Významem sociální kategorie „pánů a přátel“ se v nedávné době zevrubně zabýval Václav Bůžek, „Páni a přátelé“, s. 229-264, a též, „Dobré přátelství“, s. 27-42. Věnoval se jí též P. Maťa, *Svět české aristokracie*, s. 641-656.

převzetí role kmotrovství dítěte.⁴⁶ Tyto pozvánky byly rozesílány většinou brzy po narození potomka, aby měli pozvaní dostatek času připravit se na cestu a přijet obvykle v předvečer křtin. Například Mikuláš Vratislav z Bubna v dopise z 20. října 1609 oznamoval Šťastnému Václavovi Pětipeskému narození syna a žádal jej, aby k němu na Březno přijel v pondělí 2. listopadu a aby se následující den jeho synovi v rukojemství před Bohem „za jednoho pana kmotra“ postavil.⁴⁷

Křtiny byly náročné nejen organizačně, ale i finančně. Bylo zapotřebí s předstihem zajistit například nádobí, ubrusy a hlavně velké množství různých potravin potřebných k přípravě jednotlivých chodů. Stejně jako v případě svatebních hostin⁴⁸ se potraviny sháněly na různých místech. O pomoc s jejich obstaráním mohli být požádáni účastníci oslav křtu. Obvykle se tak dělo v souvislosti s pozváním na křtiny. Např. 4. listopadu 1613 zvala Anna Marie Trmalová (manželka Mikuláše Trmala z Toušic) svého bratra Šťastného Václava Pětipeského z Chýš na křtiny a při této příležitosti jej požádala o přivezení nějaké zvěřiny na hostinu.⁴⁹

Kromě potravin a různého nádobí museli někteří šlechtici zajistit i další potřeby. Například ke křtinám svého syna roku 1589 sháněl „*k obveselení ... dobrých pánů a přátel*“ Jan Bezdužický z Kolovrat a na Bystrém „*pazaunara aneb trubače*“. Protože slyšel, že v Moravské Třebové takové mají, obrátil se na toto město s žádostí o jejich zapůjčení.⁵⁰ Trubači byli přítomni v létě 1576 také

⁴⁶ Ke šlechtickým pozvánkám na křtiny srov. Čeněk Zíbrt, Staročeské pozvánky na křtiny v 16. století, *Český lid* 1931, s. 356-358.

⁴⁷ Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv, sign. P 10/5.

⁴⁸ Raně novověkým hostinám se věnoval Josef Hrdlička, Slavnostní stolování na aristokratickém dvoře v raném novověku, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (=Opera historica 8), České Budějovice 2000, s. 293 až 314; týž, Potraviny, stolování a jídelníček na raně novověkých aristokratických dvorech (Ke stavu a perspektivám výzkumu každodenní kultury), *Český časopis historický* 98, 2000, s. 18 až 47; týž, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*, České Budějovice 2000, zejména s. 249-265. Ke svatebním hostinám viz Martin Holý, Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650, *Historická demografie* 27, 2003, s. 29nn.

⁴⁹ F. Dvorský (ed.), *Staré písemné památky*, s. 205n.

⁵⁰ K tomu srov. list z 26. října 1589, který je adresován purkmistru a radě města Moravské Třebové - Archiv Národního muzea, *Genealogická sbírka H, Bezdužický z Kolovrat*, sign. H 29.

křtu dcery Adama II. z Hradce a Kateřiny z Montfortu, snad Bohunky z Hradce.⁵¹

O velkém významu, jenž byl křtinám přikládán, nás například informují paměti Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů, který v nich popsal křest svého syna Leopolda. Líčí, které osoby pozval, a zakládá si na tom, aby pečlivě zaznamenal všechny jejich tituly.⁵² Rodiče měli obvykle snahu získat pro účast na křtinách svých potomků pokud možno co nejvýše postavené osoby, ať už domácí, nebo zahraniční – především z říše. Například křtu brzy poté zemřelého Oldřicha IV. z Rožmberka, syna Jošta III., roku 1534 se zúčastnil pasovský biskup, vévoda Arnošt Wittelsbašský.⁵³ Křtu již zmíněného Leopolda Hýzrla z Chodů roku 1610 byl přítomen Arnošt Wittelsbašský, kolínský kurfiřt-arcibiskup, který zvedal dítě z křtelnice. Dále se jej zúčastnil mohučský kurfiřt-arcibiskup, arcikníže Maxmilián Rakouský, a především pasovský biskup, arcikníže Leopold Rakouský, podle něž dostal malý Hýzrle své jméno.⁵⁴ Arcikníže Leopold byl také jako zástupce císaře Rudolfa II. kmotrem již zmíněného Václava Eusebia Františka z Lobkovic.⁵⁵

Vlastní křest se zpravidla odehrával v zámecké kapli či v místním farním kostele, kde farář⁵⁶ pokřtil novorozence svćenou vodou,⁵⁷ dal mu jméno vybrané rodiči (především otcem) a dítě se tak stalo křesťanem. Při křtu držel kojence na rukou obvykle tzv. hlavní kmotr, jímž byl u chlapce většinou muž

⁵¹ Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, *Velkostatek Jindřichův Hradec*, inv. č. 4585, sign. VI R 21, kart. č. 727, a Státní ústřední archiv v Praze, *Stará manipulace*, inv. č. 2436, sign. N 27/3, kart. 1539. Viz též Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 73.

⁵² V. Petráčková – J. Vogeltanz – A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 254n.

⁵³ J. Pánek, *Rožmberští sirotci*, s. 5.

⁵⁴ V. Petráčková – J. Vogeltanz – A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 254n.

⁵⁵ M. Koldinská – P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 155.

⁵⁶ V některých případech křtil u katolíků novorozence některý z vysokých církevních činitelů. Např. křest Jiřího Adama z Martinic provedl roku 1602 papežský nuncius Ottavio Spinola - Zdeněk Hojda, Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama z Martinic v letech 1620-1625, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (ed.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 302. Albrechta Adama Trčku křtil 7. února 1631 pražský arcibiskup kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu - M. Koldinská – P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 304.

⁵⁷ Taková scéna je např. zobrazena na desce epitafu, který dal přibližně roku 1575 umístit v zámecké kapli v Opočně Jan Jetřich ze Žerotína na paměť zemřelého syna (detail viz obr. 2). Křest v Jednotě bratrské máme zobrazen v iniciále P v Ivančickém kancionálu z roku 1564 (viz obr. 1).

a u dívky žena.⁵⁸ Platila-li tato skutečnost vždy, nelze s jistotou říci, neboť více či méně detailních popisů křestního rituálu, které by se neomezovaly pouze na prostý výčet kmotrů a jež by umožňovaly podání zevrubnějšího obrazu o průběhu křestního obřadu u šlechty, máme pro 16. a první polovinu 17. století zachováno pouze málo.⁵⁹

Obřadu se účastnili kromě jiných pozvaných osob⁶⁰ i další kmotři a kmotry, jejichž počet byl v některých případech značný. Křtu Jindřicha Hýzrleho z Chodů 10. ledna roku 1575 byli přítomni čtyři kmotři a tentýž počet kmoter.⁶¹ Urozená matka se narodila od otce samotného křtu zpravidla nemohla zúčastnit, neboť byla nežádka po porodu velmi vyčerpaná a ležela v šestinedělí na zvláštním lůžku na šlechtickém sídle. Navíc byla okolím vnímána v době šestinedělí jako nečistá a měla zakázán vstup do kostela, a to až do obřadu církevního úvodu v kostele, který oficiálně ukončoval období jejího šestinedělí a navracel ji do běžného chodu šlechtické domácnosti.⁶²

⁵⁸ K tomu obecně viz M. Melkesová, Adhiberi solent, s. 71 a Alexandra Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 90. Při křtu Hedviky, třetí dcery Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara, 5. června 1559 byla holčička nesena ženou (Annou Folkenhonovou z Prachomet) - Petr Vorel, Vídeňský deník rytíře Dvoreckého z roku 1559, *Folia Historica Bohemica* 19, 1998, s. 18. Naopak syna Petra z Náchoda, který dostal jméno Adam Maxmilián, držel při křtu 9. září 1614 na rukou muž (Adam ml. z Valdštejna) - M. Koldinská - P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 217. Další podobné případy, kdy chlapce držel při křtu muž, viz tamtéž, s. 286, 304, a děvče žena viz Zdeněk Kalista (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 149. Pro 50. a 60. léta 17. století srov. pozoruhodnou tabulku Jany Ratajové, která uvádí vedle jiných i kmotry držící děti Alžběty Lidmily Tengnaglové z Lisova a Rudolfa Adama z Lisova při křtu na rukou. Zde skutečně platí teze o muži jako hlavním kmotru pro chlapce a ženě pro děvče - viz Jana Ratajová (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova*, s. 22nn.

⁵⁹ Jedním z takových popisů je vylíčení křestního obřadu a následné hostiny u již zmíněného křtu Leopolda, syna Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů, z r. 1610 - V. Petráčková - J. Vogeltanz - A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 254n. O něco méně informativní, přesto užitečné záznamy o křtech najdeme i jinde - např. viz pozn. 58. Napomoci nám zde mohou i obrazové prameny - viz pozn. 57.

⁶⁰ Vedle podrobného výčtu kmotrů a kmoter uvádí při popisu křtu syna Leopolda J. M. Hýzrle následující: „Bylo tam taky mnoho jiných urozených dam a kavalírů, kteří sice ke kmotrům nepatřili, ale jen z té příčiny na mou prosbu přišli, aby události svou přítomností lesku dodali“ - V. Petráčková - J. Vogeltanz - A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 254n.

⁶¹ V. Petráčková - J. Vogeltanz - A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 30. K počtu kmotrů srov. též V. Bůžek - J. Hrdlička - P. Král - Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 279; M. Koldinská - P. Mařa (ed.), *Deník*, s. 155, 217.

⁶² Lydia Soukupová, Lůžko a postel (Pokus o sémioticko-funkční analýzu), in: Zdeněk Beneš - Eduard Maur - Jaroslav Pánek (ed.), *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 126; M. Melkesová, Adhiberi solent, s. 71,

Jen výjimečně se mohl křest uskutečnit přímo v pokoji šestinedělky. Toto místo bylo zvoleno pro křest malého Karla, syna Zikmunda z Tiefenbachu a Bohunky ze Žerotína. V tomto případě zřejmě hrála roli i skutečnost, že otec musel ještě téže noci odcestovat.⁶³ Křtu svého syna Karla Humprechta se 5. ledna 1646 nezúčastnila Eva Polyxena Kapounová, manželka Albrechta Kapouna ze Svojkova. Po vlastním křtu, který se odehrál v jejich domě, a po slavnostní hostině jeli účastníci křtin do domu babičky pokřtěného dítěte Zuzany Černínové z Harasova, „*aby šestinedělku navštívili*“.⁶⁴ Ta se teprve dva dny zotavovala z porodu syna.

Kojenec dostával od kmotrů různé dary.⁶⁵ Mezi ty obvyklé patřilo nádobí z drahého kovu (např. koflík, mísa, pohár) či šperky (prsten, řetízek aj.).⁶⁶ Například Alžběta Rakouská, vdova po francouzském králi Karlu IX., darovala ke křtinám syna Adama II. z Hradce a Anny z Hradce (zřejmě šlo o malého Viléma Zachariáše z Hradce) stříbrné nádoby.⁶⁷ Svým dvořanům, služebníkům a šlechtickým přátelům dával ke křtinám jejich dětí různé luxusní nádoby arcikníže Ferdinand Tyrolský.⁶⁸

Po vlastním křtu následovaly za účasti mnoha pozvaných osob obvykle nákladné oslavy, které mohly trvat několik dnů. Jindřich Michal Hýzrle z Chodů nám ve svých pamětech přibližuje velkolepou hostinu po křtu jeho již zmiňovaného syna Leopolda takto: „*Jenom na cukroví se vydalo 500 tolarů a tabule byla pro čtyřicet osob prostřená a tak široká, že se na ni mohly postavit naráz čtyři velké mísy*“.⁶⁹ Následoval-li křest dítěte brzy po porodu, nemohla se

114nn.; V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 277; M. Lenderová, *Zrození dětství*, s. 77; A. Navrátilová, *Narození a smrt*, s. 106. Otázku, do jaké míry byla šestinedělka skutečně považována za nečistou ve šlechtické společnosti českých zemí 16. a 17. století, jak se to prakticky projevilo ve styku s ní a jsou-li zde výraznější odlišnosti od poddanského či měšťského prostředí, bude muset objasnit teprve budoucí bádání.

⁶³ N. Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 310.

⁶⁴ Dopis Zuzany Černínové jejímu synovi Humprechtovi Janovi z 6. ledna 1646 (Zdeněk Kalista (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 85n.)

⁶⁵ Křestními dary v prostředí měst a venkova se zabývala A. Navrátilová, *Narození a smrt*, s. 82n.

⁶⁶ V. Petráčková – J. Vogeltanz – A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 255.

⁶⁷ Václav Bůžek – Josef Hrdlička (ed.), Výběrová edice rodinné korespondence posledních pánů z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední pání z Hradce*, České Budějovice 1998 (=Opera historica 6), s. 262.

⁶⁸ Václav Bůžek, Šlechta ze zemí Koruny české na habsburských dvorech v předbělohorském století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)* (=Opera historica 10), České Budějovice 2003, s. 163n.

⁶⁹ V. Petráčková – J. Vogeltanz – A. Šimečková (ed.), *Příběhy*, s. 255.

zřejmě jeho matka (šestinedělka) křestní hostiny zúčastnit z podobných důvodů jako v již zmíněném případě vlastního křestního obřadu v kostele.⁷⁰

VI. Závěr

Křest měl vedle spirituálního významu především funkci sociální a reprezentativní. Kmotři, které křtěnec při křtu získal, stáli po rodičích a užší rodině dítěti nejbliže. Mohli se stát v případě úmrtí rodičů jeho poručníky se zodpovědností nejen za dobrou správu jeho majetku, ale i za řádnou výchovu a výuku sirotka. V rovině reprezentativní bylo důležité, že křtiny spolu s dalšími událostmi rodinného života šlechty (např. sňatkem⁷¹ či pohřbem⁷²) umožňovaly jejich organizátorům působivou prezentaci postavení své rodiny před očima ostatních šlechticů. Neúčastnili se jich pouze vlastní kmotři či kmotry, jejichž počet mohl být značný, nýbrž i mnoho jiných pozvaných, ať již z užší, či širší rodiny, případně z okruhu „pánů a přátel“. Křestní slavnosti se mohly stát i příležitostí k projednání politických otázek.⁷³

⁷⁰ J. Hrdlička, *Slavnostní stolování*, s. 303.

⁷¹ Ke sňatkům české šlechty obecně viz kupř. Petr Vorel, Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (=Opera historica 8)*, České Budějovice 2000, s. 191-206. Dále viz též M. Holý, *Šlechtické sňatky*, s. 5-35 a nejnověji P. Mařa, *Svět české aristokracie*, s. 605-640.

⁷² Problematikou pohřbů šlechty českých zemí se zabýval v poslední době nejzevrubněji Pavel Král. Z jeho studií jmenujme např.: P. Král, *Pohřby*, s. 401-512; též, Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace raněnovověké společnosti, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (=Opera historica 8)*, České Budějovice 2000, s. 315-332.

⁷³ Taková jednání proběhla kupř. mezi Albrechtem z Valdštejna, Trčky a Jaroslavem Sezimou Rašínem z Rýzmburka na křtinách syna Adama Erdmana Trčky z Lípy v únoru 1631 - Josef Janáček, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 388nn.

Obrazové přílohy

Obr. 1. Křest v Jednotě bratrské - iniciála P v Ivančickém kancionálu z r. 1564, f. 208v

Obr. 2. Detail z deskového obrazu žerotínského epitafu ze zámku v Opočně asi z roku 1575 znázorňující křestní obřad

Obr. 3. Renesanční cínová křtitelnice z farního kostela v Červeném Kostelci z r. 1555

Summary

Martin Holý:

Christenings among the Nobility in the Czech Lands in the Early Modern Age

The christening of a newborn child, which was one of the most important rituals in the lives of members of the nobility, continued throughout the Early Modern Age to be an event of great importance in the estates society, as it had been throughout the Middle Ages. Its significance can be observed at three levels: the spiritual level, which from the Christian perspective was the most important one, the social level, and the representative level. The christening of a child signified its introduction into Christian society and cleansed the child of original sin. An important part of any christening was the selection of a name, the choice of which could be influenced by family tradition, symbolism, confession, or a desire to establish closer ties with an influential godparent or other important person (e. g. members of the ruling Habsburg dynasty). From the second half of the 16th century it is possible to note a more frequent choice of foreign names, and over the course of that century it became popular to choose two (and even three) names. The parents of a newborn and their relatives needed to carefully consider their position in the estates society when choosing the child's godparents, whose role, in addition to its representative function, was of unquestionable significance, especially in the case of the death of both parents. It was quite usual that godparents in such a case became the guardians of orphaned minors, and provided for their education and acted as trustees of their property until the child reached adulthood. Godparents could also admit a godchild into their court or among the lady's attendants.

As long as there was no threat that, for example, owing to poor health, the child could die without being christened, the parents proceeded to prepare a christening event, the organisation of which could take two or three weeks. It was necessary to issue invitations to the christening, and arrange for the provision and serving of food and refreshments. The christening itself took place in the palace chapel or in the local parish church. The mother was usually unable to take part in the christening, as very often she would still be very exhausted from childbirth and during puerperium she remained in her own chambers in the family residence (exceptionally the christening could also be held in that room). Furthermore, the puerperium was perceived by society as an impure period, up until the ceremony of introduction to the church, which officially concluded the

puerperium of the mother and returned her to the regular operations of the household. After the christening the infant child received various gifts from the godparents (usually various dishes or receptacles made of precious metals – cups, bowls, goblets – or jewels – a ring, a chain, etc.). The christening ceremony in the church was followed by expensive celebrations, which many guests were invited to and which could last up to several days.

Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem

Eva Kačerová

Úvod

Někdejší farnost Panny Marie pod řetězem se nalézala na území Malé Strany na levém břehu Vltavy. Její hranice by dnes byla vymezena tokem Vltavy na jihovýchodě, dále ulicí Harantovou na jihu, Karmelitskou na západě a Mosteckou na severu. Farním územím by byla i část ostrova Kampa. Ve sledované době, tj. v letech 1623–1783, sousedila na jihu a západě s farností sv. Mikuláše, na severu s farností sv. Tomáše. K farnosti patřily v 17. století také vinice a ves Motol. Hranice farnosti se v průběhu sledovaného období pravděpodobně mírně měnily, zejména v oblasti Mostecké ulice; některé domy příslušely střídavě k farnosti sv. Tomáše, sv. Mikuláše či Panny Marie pod řetězem.

Klíčem k polohopisnému určení počátků osídlení v okolí kostela Panny Marie pod řetězem a špitálu johanitů je zakládací listina vydaná králem Vladislavem II. v letech 1158–1169.¹ Král daroval k vybudování kostela Panny Marie, založení špitálu a uvedení kongregace zbožných mužů společného života pozemek, který doposud patřil královské koruně. Darované území se nacházelo v Praze poblíž mostu, při vodě mezi čtyřmi cestami a bylo johanitům věnováno i se samotnou vodou, od hořejšího konce dolejšího ostrova až k mostu i s právem rybolovu a ostatními užitky, které by z ní mohli mít, a to právem věčné držby. Později se vyvinulo v samostatný samosprávný celek – postranní právo Panny Marie pod řetězem.

¹ G. Friedrich, *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, listina č. 245.

Z parafrázovaného znění Vladislavovy listiny je zřejmé, že hranici tvořila voda (řeka) a čtyři starobylé cesty, avšak jejich průběh není v listině podrobněji zmíněn.

V severovýchodní části darovaného území byl zbudován nákladem pražského probošta Martina a probošta vyšehradského Gervasia kostel Panny Marie. Tomuto kostelu se začalo říkat „Panny Marie konec mosta“ nebo „Panny Marie pod řetězem“, protože stál v místech, kde se na noc zatahoval most řetězem.

Matriční zápisy zaznamenávající oddané začaly být ve farnosti Panny Marie pod řetězem vedeny v květnu roku 1622² a s výjimkou roku 1643 tvoří nepřerušenu časovou řadu až do dubna roku 1784, kdy se farnost johanitů stala součástí farnosti karmelitánů při kostele Panny Marie Vítězné.

Požizování databáze pro analýzu sňatečnosti obyvatelstva farnosti bylo založeno na úplné jmenné excerpci, při níž byly z matriky oddaných vypisovány následující údaje: přesné datum sňatku, jméno, stav, povolání, geografický původ, sociální postavení, a to jak u ženicha, tak i u nevěsty (u té ještě jméno otce, nebo, byla-li vdovou, jméno zemřelého manžela); excerpovaným údajům pak odpovídal výběr ukazatelů. Byl sledován počet sňatků uzavíraných v jednotlivých letech, rodinný stav snoubenců, jejich sociální a geografický původ a profesní charakteristika. Sezónnost uzavírání sňatků byla zjišťována podle kalendářních měsíců a dnů v týdnu. Pokus o aplikaci rekonstrukce rodin prokázal předpokládanou vysokou mobilitu městského obyvatelstva, případně nepřítelů pevné vazby k farnímu kostelu.

Celkem se mezi lety 1623 a 1783 uskutečnily 2 293 sňatky. Tento počet neodpovídá počtu záznamů, neboť v matrice se vyskytuje prokazatelně 9 duplicit. Po počátečním průměru téměř 30 sňatků ročně od roku 1636 roční počet sňatků výjimečně překračuje číslo 10. Od roku 1648 do roku 1680 je devítiletý klouzavý průměr pod úrovní udávající 10 svateb ročně. V roce 1681 dochází k nárůstu na 24 svateb; vzestup byl pravděpodobně způsoben morovou epidemií, která Prahu postihla v roce předchozím. Poté se roční průměr sňatků ustálil zhruba na 15 s výjimkou roku 1689, kdy se uskutečnily 34 svatby, přičemž u 14 z nich byl ženichem voják. Podobná situace nastala i v roce 1705, kdy bylo v johanitské farnosti uzavřeno 57 sňatků (nejvíce za jeden rok po celé zaznamenávané období) a u 38 z nich byl ženichem „miles gregarius“. Po celé

² Archiv Hlavního města Prahy, *Sbírka matrik*, sign. PMŘ N1O1Z1 - mikrofilm obsahuje matriku narozených a oddaných z let 1622–1676 a zemřelých z let 1683–1698, PMŘ N2O2 - mikrofilm obsahuje matriku narozených z let 1638–1745 (narození mimo manželství v letech 1683–1696 jsou zapsáni na zvláštních foliích), matriku oddaných v letech 1622–1745; PMŘ N3O3Z2 - mikrofilm obsahuje matriku narozených, oddaných a zemřelých v letech 1746–1784.

zbývající období se roční počet svateb ustálil mezi 9–20 ročně. Tento roční úhrn byl překročen v letech 1706 (23 svateb – v 7 z nich byl ženichem voják), 1717 (21 svatba; dále jsou roční počty sňatků uváděny v závorkách), 1726 (27), 1733 (27), 1743 (24), 1755 (21) a v roce 1763 (27). Naopak méně než 9 sňatků se uskutečnilo v letech 1713, kdy Prahu postihla morová epidemie a kostely byly uzavřeny (5), 1742 (8), 1767 (7), 1774 (7) a v roce 1779 (8).

Osoby vstupující do manželství

Nyní věnujme pozornost snoubencům. Na prvním místě bude sledována jejich rodinná charakteristika, především rodinný stav, v němž vstupovali do manželství. Věk při sňatku bylo možné sice z rekonstrukce rodin získat, avšak pouze pro nízký počet snoubenců. Bližší informace alespoň pro část oddaných podává matrika skrze jejich rodinné příslušníky, a tak bylo možno zjistit sociální příslušnost osob, jež využívaly farních služeb johanitů. Je sledována profesní charakteristika snoubenců. Zvláštní pozornost je věnována sociálnímu a geografickému původu snoubenců.

Rodinný stav snoubenců

Údaj o rodinném stavu ženicha a nevěsty při uzavírání sňatků se stal v matrikách jedním ze základních evidovaných údajů. Svobodné osoby byly označovány jako „juvenis“ a „virgo“ v případě latinských zápisů, nebo jako „jungfrau“ a „jungling“ v případě zápisů německých. Bližší identifikace ženicha a nevěsty se děla prostřednictvím rodinných příslušníků. Jejich výběr byl přímo podmíněn rodinným stavem, v němž snoubenci vstupovali do manželství. Svobodní byli určováni otcem, v menším množství případů se vyskytl i údaj o matce. V případě nových sňatků ovdovělých žen bývá uvedena zmínka o jejich předešlém manželovi. U vdovce nebyl údaj o zemřelé manželce uveden ani jednou a ani formule římského rituálu³ nenařizovala – na rozdíl do vdov – uvádět u vdovců bližší údaj o zemřelém partnerovi z předchozího manželství.

Poměr počtu osob svobodných a počtu ovdovělých, které uzavřely sňatek a byly zapsány do matriky, byl sledován na základě označení ženicha jako mládence (případně syna), či vdovce, obdobně u nevěst podle označení panna (dce-ra), či vdova. Rodinný stav ženicha bylo možné zjistit přímo v 537 případech (tabulka 1), z toho se ve 381 případě jednalo o mládence, nový sňatek uzavřelo 156 vdovců. Ve více než trojnásobném počtu zápisů označili písaři rodinný stav nevěsty (celkem v 1 517 záznamech). U 1 199 šlo o jejich první manželství. Ve sledovaném období uzavřelo nový sňatek prokazatelně 318 vdov.

3 Srov. K. Doskočil, Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů. In: *Časopis Rodopisné společnosti* 12, 1940, s. 41–50.

Tabulka 1. Rodinný stav snoubenců v letech 1623–1783

Ženich	Nevěsta							
	absolutní počty				v procentech			
	panna	vdova	neued.	celkem	panna	vdova	neued.	celkem
Mládenec	299	52	30	381	13,1	2,3	1,31	16,7
Vdovec	121	23	12	156	5,3	1,0	0,5	6,8
Neuvedeno	779	243	724	1 746	34,1	10,6	31,7	76,4
Celkem	1 199	318	766	2 283	52,5	13,9	33,5	100,0

Potíže při určování rodinného stavu novomanželů činí zejména velký počet záznamů, ve kterých není rodinný stav uveden ani u ženicha, ani u nevěsty. Těchto případů je 724 z celkového počtu 2 283, tedy 31,7 %. Vůbec nejčastější kombinací je, že u nevěsty je uvedeno panna a u ženicha zůstává rodinný stav neuveden, tak je tomu ve 34,1 % všech zápisů.

Tabulka 2. Rodinný stav znám u obou snoubenců v letech 1623–1783

Ženich	Nevěsta					
	absolutní počty			v procentech		
	panna	vdova	celkem	panna	vdova	celkem
Mládenec	299	52	351	60,4	10,5	70,9
Vdovec	121	23	144	24,4	4,6	29,0
Celkem	420	75	495	84,8	15,1	100,0

Ze svateb, u nichž jsme informováni o rodinném stavu jak ženicha, tak nevěsty, vyplývá, že v největším počtu byly uzavírány sňatky dosud svobodných osob; ze 495, což je pouze 22 % z celkového počtu sňatků, jich bylo 299, tedy 60 % (tabulka 2). Ve 24 % případů si vzal vdovec dívku, která ještě nebyla vdaná. Sňatků mládence s vdovou bylo 52 a ve 23 případech si vdovec při svém dalším sňatku vzal ženu, která byla také ovdovělá.

Tabulka 3. Rodinný stav snoubenců v letech 1730 – 1783

Ženich	Nevěsta							
	absolutní počty				v procentech			
	panna	vdova	neuv.	celkem	panna	vdova	neuv.	celkem
Mládenec	280	44	22	346	35,8	5,6	2,8	44,2
Vdovec	87	17	8	112	11,1	2,2	1,0	14,3
Neuvedeno	184	24	117	325	23,5	3,1	14,9	41,5
Celkem	551	85	147	783	70,4	10,9	18,7	100,0

Od roku 1714 se začínají stále častěji objevovat zápisy, v nichž je ženich označen jako vdovec, a od 30. let 18. století se můžeme setkávat s označením ženicha i jako mládence. V letech 1730–1783 již známe rodinný stav u obou snoubenců v 428 případech z celkového počtu 783 manželství uzavřených v těchto letech, tedy v 55 % (tabulka 3). Přesto však zůstává 45 % sňatků, u nichž není znám rodinný stav alespoň jednoho snoubence, a u 15 % sňatků neznáme rodinný stav ani u jednoho z obou snoubenců.

Profesní charakteristika novomanželů

Údaj o povolání ženicha se nachází u 665 zápisů. Matrika zaznamenává přes 90 různých druhů povolání ženichů. Mezi nimi převažovala řemesla (kolem 230, přičemž u 23 je uvedeno pouze „faber“ bez bližšího určení), za nimi následovala povolání vojenská (téměř 170 záznamů).

Z řemeslníků bylo mezi ženichy jednoznačně nejvíce krejčích (73). O sedmnácti z nich matrika hovoří jako „sartoriae magister“. Pouze u osmi krejčích víme, že byli měšťany na Malé Straně, čtyři byli měšťané novoměstští, tři byli měšťany na postranním právu Panny Marie pod řetězem a u 22 je zaznamenáno, že byli měšťany, avšak není uvedeno, kde. Jeden krejčí přišel ze Slezska, dva byli z Moravy (z toho jeden z Olomouce) a jeden přišel do Prahy z Bavorska.

Druhou nejčetnější skupinou řemeslníků byli zedníci (34), přičemž pouze u tří z nich je uveden původ. Byl mezi nimi měšťan malostranský a dva byli původem z ciziny: jeden přišel z Bavorska a druhý z Milána v Itálii. Pouze o jednom ženichovi matrika udává, že byl „architectus“ – byl jím Antonius Smidt, který se ženil 22. března 1770.

K výrazně zastoupeným povoláním v matrice, a tedy i na Malé Straně, patřilo také řemeslo tesařské.⁴ Pouze u jednoho z 12 je uveden původ, a to značně neurčitě: z ciziny.

Početnou, a pro obyvatele Malé Strany nezbytnou skupinou řemeslníků byli ševci. Mezi ženichy jich najdeme 23, přičemž 8 z nich je uvedeno jako „sutoriae magister“ a jsou měšťany (dva z nich malostranští a jeden z Klatov, ostatní blíže neurčeni).

Řada ženichů se živila pekařinou či mlynařinou (15) a početně zastoupené najdeme také kuchaře (9). Čtyři z nich byli kuchaři panští – u Panny Marie pod řetězem uzavřel sňatek kuchař vdovy Slavatovy a kuchaři z domu pánů Piccolomini, Trautmannsdorfů a generála de Nugent.

⁴ Vzhledem k podobnosti latinského označení tesaře jako „faber tignarius“ a truhláře jako „faber lignarius“ není vyloučeno, že se jednalo o truhláře.

Svým počtem stojí za zmínku 10 obchodníků, kteří byli všichni měšťany, jeden dokonce berlínský. K obchodníkům můžeme přiřadit i dva lékárníky – jeden původem z Klatov a druhý byl měšťanem plzeňským.

Z příslušníků uměleckých řemesel je třeba zmínit zlatníky (11), z nichž u jednoho je uveden původ z ciziny – Mantova v Itálii, u pěti je zapsáno měšťanství v některém z pražských měst. Další skupinou byli malíři, kteří byli roku 1595 vyzdviženi císařským majestátem mezi umělce, a přestože zůstali v cechu s ostatními uměleckými řemesly, sami se už nenazývali cechem, ale byli povýšeni na bratrstvo.⁵ Malířů v matrice najdeme dvanáct, přičemž jeden je původem z Vestfálska a u pěti je zapsáno měšťanství, avšak není uvedeno, ve kterém městě.

Mezi ženichy nalezneme téměř 50 osob příslušejících k úřednictvu. Patří sem pět městských úředníků, z toho tři primátoři měst, třináct dvorských úředníků, jeden úředník při Deskách zemských, syndicus Karlo-Ferdinandovy univerzity, čtyři soudci aj.

Vedle doktorů práv uzavřeli z univerzitně vzdělaných osob sňatek u Panny Marie pod řetězem doktor medicíny a filozofie – měšťan teplický a jeden „*medicinae practicus*“. Mezi těmi, jejichž povoláním byla péče o lidské zdraví, je třeba zmínit dva ranhojiče. Ti, podobně jako bradýři a lazebníci, patřili ovšem k služebným živnostem. Dále jsou uvedeni čtyři učitelé. Manželství u johanitů uzavřel také jeden „*medicinae candidatus*“ a dva blíže neurčení studenti.

Téměř tři desítky ženichů patřily ke služebnictvu, a to jak u dvora a vrchností, tak také měšťanů či živnostníků usazených na Malé Straně. U žádné z takto označených osob matrika nezaznamenává místo, odkud pocházely. Mezi ty, jež byli zaměstnáváni šlechtici, patřili také poslové (v matrice je jich uvedeno 19).

Zdaleka nejpočetnější skupinou ženichů, u nichž matrikáři zaznamenali profesi, jsou vojáci. Těch, u jejichž jména najdeme „*miles*“, „*miles gregarius*“ či „*soldat*“, je 153. Pouze u čtyř z nich je zaznamenán původ z ciziny: z území dnešního Polska, Maďarska, Francie a Německa. Dva vojáci jsou uvedeni jako Češi, jeden je z Prahy a jeden z Nového Města pod Smrkem (u něj jsou dokonce uvedena jména obou rodičů). Čtyři vojáci jsou označeni jako kapitáni, čtyři jako mušketyři a jeden byl praporečným.

Za zmínku stojí také jeden ženich, u něhož je jako profese uvedeno „*miles et hortulanus*“.

Ze svobodných povolání byli nejvíce zastoupeni hudebníci – celkem devět - z toho jeden kapelník, jeden magistr chóru a jeden varhaník z Bílé Hory.

⁵ Z. Winter, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909.

Jako zajímavost lze uvést, že na území maltézske jurisdikce uzavřel manželství také jeden žebrák, jehož nevěstou byla vdova po kočím.

Na zaměstnání nevěst nelze bohužel z matriky usuzovat, neboť není zaznamenáno ani u jedné, pouze se v několika případech vyskytuje údaj o profesi, kterou vykonával otec, nebo, byla-li nevěsta vdovou, zemřelý manžel.

Sociální charakteristika snoubenců

Od roku 1622 do roku 1675 nebylo uváděno, zda jsou snoubenci svobodní či v poddanství. V těchto letech můžeme pouze sledovat označení „dominus“ či „domina“ s různými přívlastky. U těchto osob lze předpokládat, že byly svobodné. Titul „dominus (-na)“ je uveden u 34 mužů a 20 žen. Pouze ve čtyřech případech byli takto označeni oba snoubenci, z toho jednou byli snoubenci oddáni u sv. Prokopa. U tří ženichů byl uveden původ v cizině: jeden z Brixenu, jeden z Mantovy a u třetího je uvedeno pouze „italus“.

Co se týče profesní charakteristiky, najdeme mezi „pány“ dva zlatníky, jednoho veřejného notáře, vojáka, sklepmistra. U ostatních není povolání uvedeno. U nevěst jsou údaje ještě skromnější: dvě byly původem z Vídně, dvě ze Starého Města pražského a jedna z Kutné Hory. Mezi nevěstami označenými jako „domina“ nacházíme převahu vdov (z 20 jich bylo 12 vdov) a pouze u dvou bylo uvedeno, že byly pannami.

Ani v následující matrice začínající rokem 1676 není zpočátku situace ohledně zápisů o svobodě či poddanství lepší. V druhé polovině 80. let se vyskytují častěji zápisy typu „dominus“, „domina“ a opět můžeme předpokládat, že lidé takto označení byli svobodní. Ženichů označených jako „dominus“ bylo 222 v letech 1676–1745, u nevěst se slovo „domina“ vyskytuje v 94 případech, přičemž 53krát to bylo u obou snoubenců zároveň.

Místní původ pánů uvádí 73 zápisů, mezi nimi najdeme 12 cizinců, z nichž tři byli z Vestfálska, jeden z Bavorska, Belgie, Francie, Skotska, Švýcarska a Toskánska. U dvou je uvedeno přímo místo původu: Vídeň, Norimberk. Za cizince bychom mohli považovat i jednoho ženicha, jenž byl původem ze Slezska, i když nevíme, z jaké jeho části.

Celkem 43 ženichů bylo měšťany z následujících měst: Brandýs, Čelákovice, Chrudim, Příbram, Plzeň a Rakovník. Z postranního práva Panny Marie pocházelo 9 ženichů, 11 jich bylo měšťany na Malé Straně, 5 bylo měšťany staroměstskými a 5 novoměstskými, jeden byl měšťanem postranního práva na Pohořelci a u 12 není uvedeno, v jakém městě měli měšťanství zakoupeno.

Profesní skladba je ve srovnání s předchozí matrikou bohatší, celkem bylo povolání uvedeno u 98 pánů. Nejpočetnější skupinu tvoří ti, již měli úřednické povolání. Najdeme mezi nimi primase (primátory) měst, písaře, purkrabí i radní.

Druhou nejčetnější skupinou byli krejčí, případně „sartoriae magister“. Mezi pány najdeme i hudebníky, kováře, zlatníky aj.

Od 20. let 18. století se zvyšuje četnost výskytu údajů o svobodě či poddanství, a tak má smysl si jich všimnout, ale i v tomto desetiletí zůstává více záznamů, kde není charakteristika sociálního postavení uvedena (tabulka 4).

Tabulka 4. Sociální charakteristiky novomanželů v letech 1701–1783

Období	Pán	Paní	Svobodní		Poddaní		Neuvedeno		Celkem sňatků
			ženich	nevěsta	ženich	nevěsta	ženich	nevěsta	
1701–1710	45	29	45	29	1	0	154	171	200
1711–1720	29	10	29	10	7	5	107	128	143
1721–1730	37	14	39	22	19	17	92	111	150
1731–1740	44	7	87	72	28	27	35	51	150
1741–1750	29	6	104	104	22	18	23	27	149
1751–1760	64	6	114	98	18	18	40	56	172
1761–1770	89	15	120	71	6	5	25	75	151
1771–1780	30	2	92	86	20	20	8	14	120
1781–1783	15	4	29	24	2	2	10	15	41
Celkem	382	93	659	516	123	112	494	648	1 276

I nadále jsou za svobodné považováni ti ženichové, u nichž je uvedeno „dominus“, a samozřejmě ti, kteří byli označeni jako „liber“, aniž by byli zároveň pány, i když byli ve 20. letech 18. století pouze dva. Mezi nevěstami bylo 14krát uvedeno „domina“ a celkem 22 jich bylo svobodných. Oproti předcházejícímu desetiletí se zvýšila četnost záznamů uvádějících poddanství.

Ve 30. letech 18. století již je nejčetnější kategorií svobodný/svobodná. Mezi svobodnými najdeme dva ženichy původem z ciziny (Bavorsko, Toskánsko) a jednoho z Moravy, ostatní byli měšťany některého z pražských měst (tři na postranním právu Panny Marie, pět na Malé Straně, dva na Starém Městě a dva na Novém Městě). Ostatní, u nichž je uvedeno místo původu, pocházeli po jednom z Karlštejna, Nespek, Plzně a Bílé Hory. Povolání svobodných ženichů byla rozmanitá. Najdeme mezi nimi úředníky, studenta, lékárníka, soudce, vojáky, krejčí, mlynáře, varhaníka, posla, kuchaře, malíře či zahradníka (tabulka 5).

Zápisy následujícího desetiletí jsou rozděleny do dvou matrik, přičemž v matrice končící rokem 1745 ze 44 zápisů uvádějících ženicha jako svobodného není až na tři výjimky (a tím méně u nevěst) uvedeno povolání či geografický původ.

V letech 1746–1784 najdeme mezi svobodnými ženichy pouze čtyři cizince: dva byli původem z dnešního Německa, jeden z dnešního Maďarska a u jednoho je zapsáno „italus“. U 95 svobodných ženichů je zaznamenán původ v českých zemích, přičemž největší skupinu (61) tvoří ti, u nichž je uvedeno, že

byli měšťany, avšak není uvedeno, kde. Osm ženichů je uvedeno jako měšťané malostranští, čtyři jako měšťané na Starém Městě a čtyři byli měšťany Nového Města.

Tabulka 5. Povolání podle sociální charakteristiky ženicha v letech 1701–1783

Povolání	Svobodní		Poddaní	Neuved.	Celkem
	celkem	z toho páni			
Úředníci	49	44		1	50
Řemeslníci celkem	87	45	9	70	166
zámečníci	1				1
zedníci	6		4	10	20
kloboučníci	1				1
hrnčíři	1				1
cukráři	1				1
hodináři	1	1			1
krejčí	35	23		23	58
mlynáři (pekaři)	6	4		2	8
mečíři				1	1
řezníci	3	2		2	5
sládci	3	1		2	5
ševci	16	1		3	19
tesaři	1	1	1	10	12
tkalci				2	2
zlatníci	4	1			4
kováři			1		1
malíři	8	6		3	11
Obchodníci	7	6		2	9
Hudebníci	6	4	1	1	8
Služebná povolání	32	9	10	20	62
Vojáci	11	4	4	96	111
Ostatní	37	24		23	60
Neuvedeno	430	251	102	293	825
Celkem	659	382	123	494	1 276

Co se týče povolání svobodných ženichů, tím nejčastěji uváděným v letech 1746–1784 bylo krejčovské (19, z toho 10 mistrů), druhou nejčetnější skupinu ženichů živilo řemeslo ševcovské. Velkou skupinu tvořila zaměstnání, jež by se dala označit jako úřednická (21 ženichů), najdeme mezi nimi jak úředníky dvorské, z městské samosprávy, tak i správce různých domů. Mezi svobodnými ženichy této doby nalezneme hudebníky, knihovníky, malíře, cukráře, kuchaře, mlynáře, pekaře, řezníky, sládky, kloboučníka, obchodníky, sluhy, vojáka, vozky, zahradníky a zlatníky.

Nyní se vraťme k těm zápisům, jež označují některého z novomanželů jako poddaného. První zápis udávající poddanství je z 23. 11. 1687 a ženich v něm byl označen za poddaného „ex dominio Tschucha“, o nevěstě se neuvádí v tomto smyslu nic. Jak již bylo uvedeno výše, četnost zápisů udávajících poddanství se zvyšuje od 20. let 18. století. Až na jedinou výjimku z 46 sledovaných případů v matrice z let 1676–1745, byli ženich i nevěsta poddaní stejného pána. Párů, v nichž ženich byl poddaný a nevěsta svobodná, bylo pět. V sedmi případech byl ženich uveden jako poddaný, ale o nevěstě není v tomto směru nic známo. Zaměstnání bylo uvedeno jen u devíti ženichů, bylo mezi nimi pět vozků, tři zedníci a jeden choralista.

V matrice z let 1746–1784 je 57 ženichů a 54 nevěst vedeno jako poddaní (dvakrát není o nevěstě v tomto smyslu nic známo, neboť text byl v záhybu a nečitelný, jednou byla nevěsta svobodná).

Povolání je v těchto letech uvedeno pouze u 13 ženichů: kovář, zedník (2), sluha (2), jezdec nebo posel (4), tesař, kočí, lovec a zahradník.

V johanitské farnosti uzavírali v letech 1676–1784 manželství poddaní různých pánů. Nejčastěji se jednalo o poddané, jejichž páni měli v některém pražském městě svůj dům či palác.

Zápis ze dne 6. května 1714 hovoří od ženichovi jako o „subditus meus“, což svědčí o tom, že pisatelem zápisu byl některý z vyšších představených johanitské komendy. Do roku 1784 uzavřely sňatek ještě čtyři dvojice, jež byly poddanými johanitů, tentokrát však byly označeny jako „subditus grand priori“. Na postranním právu Panny Marie uzavíraly manželství i dvojice, které byly poddané jiné církevní vrchnosti, a tak mezi nimi najdeme poddané staroboleslavského děkanství, metropolitní kapituly u svatého Víta, kláštera sv. Jiří, kladrubského kláštera, břevnovského kláštera a jednoho blíže neurčeného kláštera.

V některých případech bylo možno získat údaje o společenském postavení rodin, jež se prostřednictvím sňatků svých dětí stávaly příbuznými. K dispozici je 64 záznamů, u nichž je známo jak povolání ženicha, tak i povolání otců snoubenců (zpravidla nevěst). Protože se otcovo povolání měnilo (např. Václav Hladký byl v době svého sňatku označen jako žebrák, ale když o 25 let později vdával svou dceru, byl již knihovníkem), bylo při posuzování podobnosti povolání zeťů a tchánů bráno v úvahu vždy to povolání, které bylo uvedeno jako poslední. Z těchto zápisů je zřejmé, že manželství spolu uzavírali snoubenci, jejichž původní rodiny byly na zhruba stejné sociální úrovni. Dívky si poměrně často vybíraly partnery stejného povolání, jaké měl jejich otec, což zároveň vypovídá o okruhu osob, s nimiž se v domě svých rodičů či spíše v otcově dílně setkávaly (nebo spíše o okruhu osob, ze kterého jim ženicha vybírali jejich rodiče).

Geografický původ snoubenců

U ženichů je údaj o geografickém původu uveden u 586 zápisů, přičemž u 143 je nejasný. U nevěst známe místo původu u 238 a nejasný je u 43.

Za celé sledované období najdeme v oddacích matrikách 90 ženichů - cizinců.⁶ Nejčastěji pocházeli z území dnešního Německa (33, z nich sedm z Bavorska, šest z Vestfálska, čtyři ze Saska, tři z Pruska). Druhou nejčastější zemí původu bylo dnešní Rakousko (21, z toho pět ženichů bylo ze Štýrska, pět z Tyrolska, tři ze Salcburku). Z území dnešního Polska pocházelo 10 ženichů, přičemž u sedmi z nich bylo uvedeno, že jsou ze Slezska, a tak nelze určit, ze které jeho části, tj. zda z české či polské.

Dále ženichové pocházeli z území dnešního Maďarska (8), Itálie (5), Francie (5), Švýcarska (2) a po jednom z Belgie, Litvy, Lucemburska, Skotska a Švédska. U jednoho ženicha je uveden původ „z ciziny“.

Nevěst-cizinek je v oddacích matrikách celkem 28. I nevěsty, podobně jako ženichové, nejčastěji pocházely z území dnešního Německa (11), dále z Rakouska (9), Belgie (3), Maďarska (2), Polska resp. Slezska (2) a jedna nevěsta byla z Litvy.

Ženichů - měšťanů nalezneme v oddacích matrikách celkem 189. Nejčetnější skupinou (89 záznamů) jsou ti, kteří jsou označeni pouze „civis“ bez udání konkrétního města, a tak nezbyvá, než se pouze domnívat, odkud skutečně pocházeli. Nejpravděpodobnější se zdá domněnka, že byli z území jurisdikce či Malé Strany a písař je dobře znal, a proto nepovažoval za nutné zapsat, kde měli měšťanství zakoupeno. Zápisy tohoto typu se vyskytují od roku 1660 až do zániku farnosti Panny Marie pod řetězem v roce 1784.

Nejčetnější skupinou měšťanů, u nichž je známo místo, kde měli měšťanství zakoupeno, jsou malostranští měšťané (36). Zápisy uvádějící, že manželství uzavřel malostranší měšťan, se vyskytují po celou dobu existence matriční evidence oddaných v johanitské farnosti, avšak ve 30., 40. a 50. letech 17. století se nevyskytl ani jeden.

Ve svém farním kostele uzavřelo sňatek 18 měšťanů na postranním právu Panny Marie pod řetězem. Ani tyto sňatky nejsou rovnoměrně rozloženy po celou dobu, kdy byly ve farnosti vedeny oddací matriky. První zápis je ze 16. července 1622 a poslední z 15. srpna 1740, avšak mezi lety 1675–1696 se nevyskytuje ani jediný.

U Panny Marie pod řetězem uzavřelo manželství také 16 měšťanů staroměstských. Záznamy jsou rovnoměrně rozloženy mezi roky 1668–1757.

⁶ Jako cizinci jsou chápáni ti, již přišli z míst, která nejsou součástí dnešní České republiky. Mezi cizince jsou řazeni i ženichové, u nichž je uvedeno, že pocházejí ze Slezska.

Taktéž novoměstských měšťanů, kteří uzavřeli sňatek u johanitů, bylo 16. Zápisy, jež je uvádějí, se vyskytují téměř po celou dobu existence oddacích matrik, první záznam uvádějící novoměstského měšťana jako ženicha je z 11. listopadu 1624 a poslední z 3. září 1781. V letech 1626–1680 a v letech 1757–1779 však matriky žádného měšťana novoměstského neuvádějí.

Dále v oddacích matrikách nalezneme měšťany z Berouna, Brandýsa, Čelákovic, Chrudimi, Klatov, Litoměřic, Mělníka, Plzně, Příbrami, Rakovníka a Strakonice.

Nevěsty nejsou uvedeny jako měšťanky ani v jediném případě. Pouze jsou uváděny jako dcery (vdovy), jejichž otcové (zemřelí manželé) měli měšťanství zakoupeno. Takto je zaznamenáno devět nevěst z postranního práva Panny Marie pod řetězem, jednou dcera měšťana staroměstského.

U ženichů, kteří nebyli měšťany, je nejčastěji (u 31 zápisu) zaznamenán původ „ex pago Motol“. Tyto zápisy se vyskytují od roku 1686 do roku 1718 s výjimkou dvou záznamů z let 1625 a 1626. Jak uvádí August Sedláček, patřil Motol křižovníkům maltézským.⁷ Podobně Březiněves, z níž pocházelo v letech 1689–1707 šest ženichů, patřila maltézským křižovníkům.⁸

U 22 ženichů je uveden původ „pragensis“, z toho jeden byl z Bílé Hory a dva ze Starého Města. Z obcí, které jsou nyní součástí Prahy, jsou v matrikách ještě zmíněny Hostivař,⁹ Jinonice,¹⁰ Klárov, Kopanina,¹¹ Košiče,¹² Ořech, Počernice, Vinohrady a Zbraslav.

Při určování geografického původu nevěst je nutné zachovávat určitou opatrnost, neboť místa, která jsou uváděna, mohou být místy, z nichž pocházel otec či zemřelý manžel. U 60 nevěst je zapsán původ v Praze, avšak pouze u dvou je uvedeno „geburtig von Prag“. Druhou nejčetnější skupinu tvoří nevěsty

⁷ „Motoly, ves u Smíchova, jež se léta 1146 připomíná. Léta 1228 patřily klášteru sv. Jiří, z části tak zůstalo do roku 1421. Ostatek byl kláštera strahovského a část patřila ve 14. století pánům z Tetína. Císař Zikmund zapsal Motoly měšťům pražským, což léta 1459 obnoveno. Oboje části později od duchovních držitelů vyplaceny. Později dostaly se v držení křižovníků maltézských.“ A. Sedláček, *Místopisný slovník historický Království českého*, 1998, fotoreprint z roku 1909.

⁸ *Tamtéž*, s. 61.

⁹ V letech 1577–1783 držel Hostivař nejvyšší purkrabí. *Tamtéž*, s. 252.

¹⁰ V roce 1622 koupila je Johanka Žďárská a od ní Pavel Michna z Vacínova, v jehož rodě zůstaly až do léta 1678. Tehdy dostaly se Jiřímu Ludvíkovi hraběti ze Sinzendorfu a léta 1684 Ferdinandovi Vilémovi ze Schwarzenberka. *Tamtéž*, s. 373.

¹¹ Dvůr, který patřil jezuitům. *Tamtéž*, s. 434.

¹² Po roce 1531 všechny části Košič spojeny pod nejvyšším purkrabím. Když léta 1680 mor v Praze zuřil, koupili správcové Vlašského špitálu v Praze vinici, na níž nemocnici a kostel Panny Marie se hřbitovem zřídili. *Tamtéž*, s. 445.

přicházející z Motola, bylo jich 37, přičemž 31 přišlo z Motola společně se snoubencem.

Kromě výše uvedených byly čtyři nevěsty původem z obcí, které jsou dnes součástí Prahy: Košíř, Liboci, Počernic.

O intenzitě mobility malostranského obyvatelstva by mohl vypovídat i rozsah, v němž se na jednom místě zdržovalo více generací jedné rodiny. Na otázku, po kolik generací rodiny žily stále ve stejné farnosti, však nelze ani z dat získaných rekonstrukcí dát uspokojivou odpověď. Na Malé Straně nebyly farní kostely daleko od sebe, a tak není vyloučeno, že rodiny sice žily stále na stejném místě, ale pro duchovní služby začaly vyhledávat kněze z okolních farností. Dalším možným vysvětlením je, že se ze sledované farnosti vystěhovaly. Přiblížení se pravdě umožní až obdobný výzkum dalších malostranských farností – sv. Tomáše a sv. Mikuláše.

Sňatkový věk

Při rekonstrukci rodin se podařilo dohledat pro 47 dcer narozených ve farnosti také údaj o jejich sňatku. Z těchto 47 žen pouze 3 žily i po sňatku ve farnosti a své děti nechávaly křtít u Panny Marie pod řetězem. V roce 1746 uzavřeli manželství Václav Nachtigall a 28letá Františka rozená Helmannin. Z jejich manželství se narodily čtyři děti. O třech není, podobně jako o dalším osudu rodičů, nic známo, jeden syn umírá ve zdejší farnosti ve věku 28 let.

Manželství byla většinou uzavírána ve farnosti nevěsty,¹³ i když rodina později žila ve farnosti manžela. Za celé sledované období 160 let pouze 17 synů uzavřelo sňatek v téže farnosti, v jaké byli pokřtěni, a dva z nich zde nějakou dobu po sňatku i pobývali, neboť kostel Panny Marie pod řetězem byl i místem křtu jejich dětí. Takže pouze v případě dvou rodin (v linii otec-syn) máme doloženo, že zde tyto rodiny žily alespoň po tři generace.

Otázka sňatkového věku byla řešena pouze u těch osob, které uzavíraly sňatek u Panny Marie pod řetězem jako příslušníci druhé generace, tj. jejichž rodiče buď uzavřeli sňatek v téže farnosti, nebo zde po nějakou dobu žili. V případě rodičovské generace je údajů o sňatkovém věku ještě méně, a tudíž výsledky by byly ještě více zavádějící.

Průměrný sňatkový věk u prvních sňatků byl u mužů 29,1 roku a u žen 25,9 let (tabulka 6). U mužů se po celé sledované období téměř neměnil, je však nutné si uvědomit malou četnost souboru, z něž byly tyto údaje vypočteny. U žen se postupně průměrný sňatkový věk zvyšoval, i když výsledky ze 17. století v žádném případě nelze považovat za reprezentativní.

¹³ Srov. R. J. Tretera, *Církevní právo*, Praha 1993, s. 178.

Tabulka 6. Průměrný sňatkový věk

Období	Ženich		Nevěsta	
	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk
1622–1700	7	29,2	4	21,3
1701–1784	10	29,1	43	26,3
1622–1784	17	29,1	47	25,9

Sezónnost sňatečnosti¹⁴

Forma sňatku je předepsána v Kodexu kanonického práva a každý katolík je jí vázán. Sezónnost sňatečnosti by tedy neměla být narušena neevdováním tajných svateb, jak naznačuje Václav Hofman.¹⁵ Na základě tridentských ustanovení byl za svědka manželství automaticky považován oddávající kněz, který měl postavení privilegovaného svědka, neboť jeho přítomnost patřila mezi formalities nezbytné k uzavření platného sňatku. Obecný pojem „locum“, který se vyskytuje v ustanovení koncilu, specifikoval římský rituál na farní kostel, v němž byl farářem oddávající kněz. Tento požadavek zcela odpovídal snahám katolické církve prosadit přísnější režim při uzavírání sňatků. Přestože koncil nezakázal tajné sňatky, snažil se jim zabránit. Manželství uzavřená v nepřítomnosti faráře nebo jím pověřeného kněze z farnosti, ke které příslušel alespoň jeden ze snoubenců, a bez přítomnosti alespoň dvou svědků, byla považována za neplatná. Zápis do matriky se stal povinným a mohl později sloužit jako důkaz. Navíc církevní ustanovení vyhlášená tridentským koncilem nařizovala, aby ženich a nevěsta před sňatkem přijali svátost smíření a zúčastnili se přijímání, takže jim nezbyvalo, než se vzít během slavnostní mše.¹⁶

¹⁴ Při výpočtu sezónnosti událostí podle dnů v týdnu bylo použito vlastní metody, jež je založena na převedení data události na počet dnů, které uplynuly od stanoveného počátku (volíme 1. ledna roku, v němž záznamy začínají). Tento počet dnů vydělíme číslem sedm, neboť týden má sedm dnů. Z takto získaných podílů jsou důležitá čísla za desetinnou čárkou. Protože dělitelem bylo číslo sedm, je sedm různých zbytků, tj. různých posloupností cifer za desetinnou čárkou, z nichž každá odpovídá jednomu dni v týdnu. Odečtením celé části tohoto podílu se získá pouze posloupnost cifer za desetinnou čárkou. Stačí zjistit, na který den v týdnu toto datum připadá (např. podle G. Friedricha), a tento den je shodný i pro ostatní záznamy událostí, u nichž je za desetinnou čárkou stejná posloupnost cifer. Podrobněji viz: E. Kačerová, *Demografický vývoj farnosti Panny Marie pod řetězem v Praze v 17. a 18. století*, příloha 3, rigorózní práce, Přírodovědecká fakulta UK, 2004.

¹⁵ V. Hofman, Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století. In: *Historická demografie* 26, 2002, s. 83.

¹⁶ J.-C. Bologne, *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na západě*, Praha 1997, s.171–172.

Četnost svateb konaných v jednotlivých měsících roku byla výrazně ovlivněna liturgickým kalendářem. 11. kánon vyhlášený tridentským koncilem zakazoval konání svatebního veselí (nikoliv svateb) v době postu před významnými svátky liturgického roku.¹⁷ Tato postní období byla dvě: před Vánocemi a před Velikonocemi. Nový liturgický rok začínal první adventní nedělí, která mohla připadnout nejdříve na 27. listopadu a nejpozději na 3. prosince. Velikonoční neděle se pohybuje mezi 22. březnem a 25. dubnem, a tak čtyřicetidenní postní období začínající Popeleční středou začíná nejdříve 5. února a nejpozději 10. března.¹⁸

Rozložení sňatků během roku (graf 1) bylo tudíž nepravidelné se dvěma výraznými maximy (únor a listopad) a se dvěma minimy (březen–duben, prosinec). Březnový a dubnový index se každý rok měnil podle data Popeleční středy, vždy byl však pod úrovní poloviny průměrného měsíce. Sňatky, které se neuskutečnily během postní doby, byly uzavírány až v květnu, a tak docházelo k nárůstu indexu v tomto měsíci.

Nejoblíbenějším měsícem pro vstup do manželství byl listopad, a to pravděpodobně ze dvou důvodů. Jedním z nich bylo ukončení zemědělských prací, doba po sklizni, kdy potraviny byly levnější a bylo dostatek prostředků pro uspořádání svatební hostiny. Druhým důvodem byl blížící se Advent, který způsobil, že prosincový index je z celého roku nejnižší.¹⁹

U sňatků uzavřených v únoru, březnu, dubnu a v prosinci jsem sledovala přestoupení postního období. Za celých 160 let se v prosinci uskutečnilo 12 svateb. Tři manželství byla uzavřena mimo dobu předvánočního postu, z toho jedno v sobotu před první adventní nedělí a dvě po slavnosti Narození Páně, v postním období se tudíž konalo pouze 9 svateb.

V době předvelikonočního půstu se uskutečnilo celkem 45 sňatků, přičemž u 13 párů byl ženich povoláním voják (tři v roce 1789, dva v roce 1704 a osm v roce 1705). U tří sňatků je dokonce uvedeno datum, které toho roku připadalo na Popeleční středu – den přísného postu. Je vysoce nepravděpodobné, že by se sňatek uskutečnil opravdu v tento den (není zmínka o dispensu, který by byl

¹⁷ *Tamtéž*, s. 172.

¹⁸ G. Friedrich, *Rukověť křesťanské chronologie*, s. 130–199.

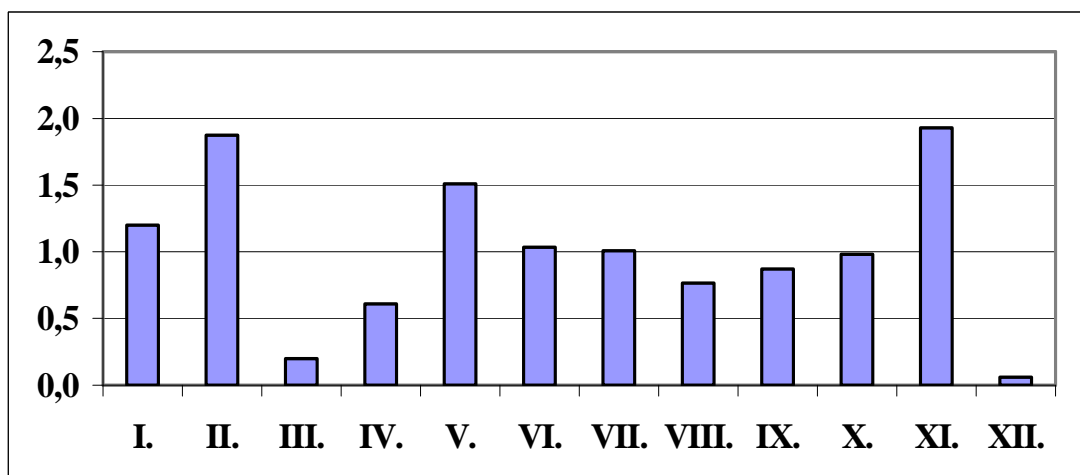
¹⁹ Jinak tomu bylo v Estonsku, jakožto oblasti s převládajícím vyznáním nekatolického křesťanství. Nejoblíbenějším měsícem pro vstup do manželství byl sice i zde v letech 1712 až 1799 listopad (více než pětinašobek průměrné měsíční hodnoty), avšak druhým měsícem co do obliby pořádání svateb byl prosinec. Ostatní měsíce s výjimkou října byly podprůměrné. Tři čtvrtiny z celkového ročního počtu svateb se tedy konaly během poslední čtvrtiny roku. Blíže viz H. Palli, *Traditional Reproduction of the Population in Estonia in the 17th and 18th Century*, Tallinn 2004.

v tento den opravdu nutný), a pokud ano, je škoda, že zápis neuvádí, co vedlo kněze, že v tento den asistoval při udělení svátosti manželství.

V období, ve kterém by se sňatky neměly konat, se také výrazně mění četnost dnů v týdnu, kdy byly uzavírány – nejčastější byly soboty (10) a neděle (9), následovaly čtvrtky a pátky (7).

Pouze u dvou případů z výše popisovaných je zaznamenáno udělení dispensu pražskou konzistoří k oddávkám v době postní. Jak je vidět, byla u Panny Marie pod řetězem nařízení omezující dobu uzavírání sňatků poměrně striktně dodržována. Pokud došlo k jejich přestoupení, nedělo se tak, jak bychom očekávali, jako dozvuk masopustu, ale téměř rovnoměrně po celé postní období. V měsíci prosinci se oddávalo zcela výjimečně. Za oblíbený a pravděpodobně i vhodný termín k uzavření manželství byl považován naproti jarnímu masopustu podzimní svátek sv. Kateřiny, případně sv. Ondřeje.

Graf 1. Sezónnost sňatečnosti v letech 1623–1783

Pozn: Přepočteno na srovnatelnou délku měsíce.

Po celé sledované období (1623–1783) byl prosinec měsícem, v němž se uskutečnilo nejméně svateb (tabulka 7). Postavení listopadu jako měsíce s nejvyšším počtem sňatků již není tak jednoznačné. Přestože celkově dosahuje četnost listopadových sňatků téměř dvojnásobku průměrného měsíce, a v některých dekádách i více než 2,5násobku, byl v letech 1631–1650 listopad podprůměrným měsícem. V těchto dekádách byl nejčetnějším měsícem vstupu do manželství červen. Od 40. let 17. století dochází k výraznému snížení počtu zaznamenaných svateb a pro rok 1643 dokonce zápisy zcela chybějí. Teprve v 80. letech 17. století se roční počet svateb dostává na úroveň počtu z prvních dvaceti let matriční evidence.

Tabulka 7. Měsíční indexy sňatků v dekadách let 1623–1783

Období	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	V _x
1623–1630	1,67	1,36	0,05	0,61	1,43	1,17	0,54	0,74	0,76	0,93	2,69	0,00	0,71
1631–1640	1,10	1,34	0,17	0,28	1,71	1,65	1,05	0,88	1,42	1,16	0,91	0,00	0,54
1641–1651	1,00	1,27	0,29	0,59	1,86	2,81	0,72	1,14	0,44	0,86	0,74	0,14	0,71
1651–1660	1,42	1,93	0,16	0,49	2,21	0,65	0,79	0,95	0,82	0,79	1,63	0,00	0,65
1661–1670	1,04	1,15	0,00	0,43	2,69	0,43	1,45	1,04	0,43	1,66	1,50	0,00	0,75
1671–1680	0,79	2,27	0,00	0,33	1,58	0,33	1,74	0,79	0,16	1,42	2,28	0,16	0,80
1681–1690	1,22	1,99	0,50	0,82	1,44	0,97	0,86	0,65	0,52	0,79	2,23	0,00	0,61
1691–1700	1,41	1,56	0,00	0,18	1,32	0,91	1,05	0,44	1,09	0,97	2,91	0,18	0,76
1701–1710	1,05	1,75	0,58	0,66	1,52	0,97	0,76	0,70	0,48	0,82	2,65	0,06	0,66
1711–1720	1,22	1,98	0,16	1,09	0,81	1,01	0,49	1,06	1,18	0,81	1,93	0,24	0,54
1721–1730	0,62	2,49	0,15	0,16	2,17	0,88	0,62	0,62	1,44	0,85	1,92	0,08	0,78
1731–1740	1,40	1,98	0,16	0,56	1,01	0,88	1,32	0,54	0,56	1,40	2,09	0,08	0,63
1741–1750	0,94	2,51	0,00	0,89	1,56	0,65	1,17	0,94	0,56	0,86	1,94	0,00	0,70
1751–1760	1,42	2,47	0,14	0,70	1,15	0,70	1,15	0,54	1,26	1,01	1,47	0,00	0,63
1761–1770	0,54	2,31	0,46	0,72	1,31	1,36	1,39	1,00	0,56	0,85	1,36	0,15	0,56
1771–1780	1,76	1,40	0,00	1,11	0,98	0,81	1,46	0,88	1,31	0,68	1,61	0,00	0,55
1781–1783	1,39	1,28	0,23	0,24	2,54	0,48	1,62	0,00	0,95	1,39	1,43	0,00	0,75
Celkem	1,20	1,87	0,20	0,61	1,51	1,03	1,01	0,77	0,87	0,98	1,93	0,06	

Pozn. 1 pro rok 1643 data chybí

V_x – variační koeficient

Přepočteno na srovnatelnou délku měsíce

V některých dekadách variabilita dosahovala až 80 %, celková úroveň variability byla 55 %. Tuto hodnotu pro Prahu let 1601–1800 ve své práci udává i Václav Hofman.²⁰

Podívejme se nyní na rozložení svateb v rámci týdne. Za celé sledované období let 1623–1783 bylo uzavřeno 2 293 svateb a z nich 826 v neděli, tj. 36 %, dalšími často využívanými dny pro vstup do manželství bylo úterý (20 % sňatků) a pondělí (17 %). Na středu, čtvrtek a sobotu připadalo shodně 7 % svateb. Nejméně snoubenců (pouhá 3 %) uzavíralo manželství v pátek. Každý pátek byl totiž – podobně jako Velký pátek – připomínkou Kristova ukřižování, a proto byl postním dnem.

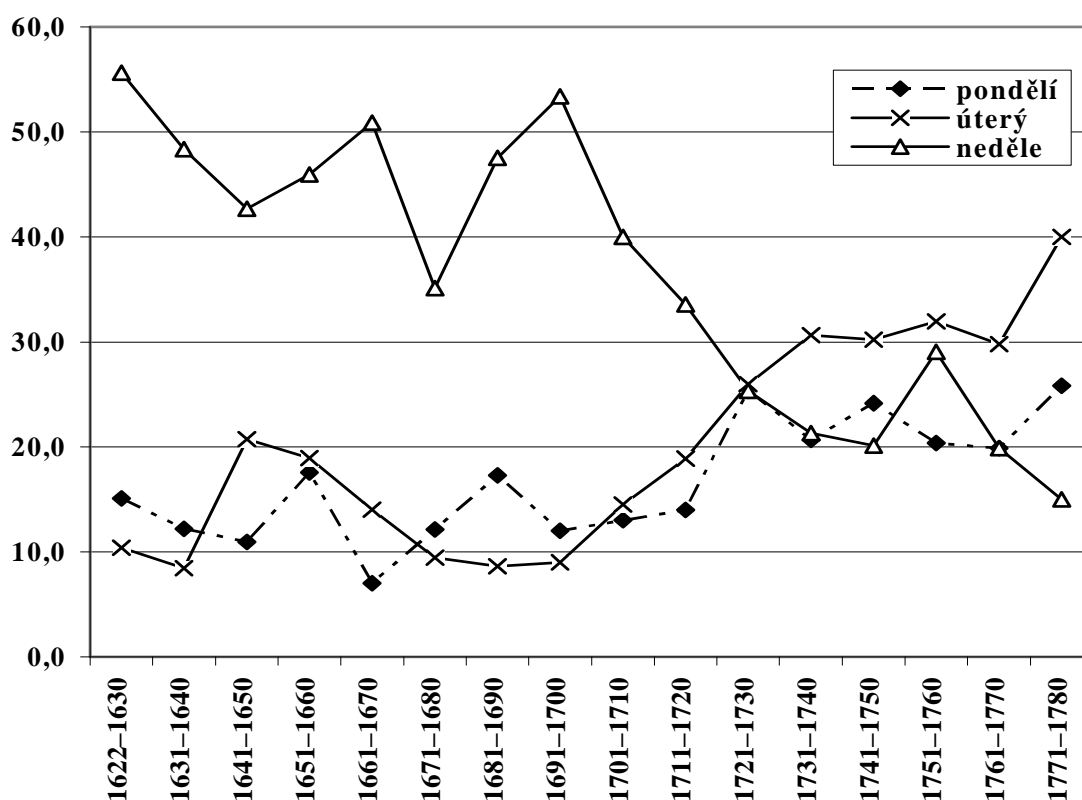
V průběhu sledovaných let ale došlo ke změnám v oblíbenosti či vhodnosti jednotlivých dnů v týdnu pro vstup do manželství (graf 2). Ve 20. letech 17. století bylo 57 % sňatků uzavíráno o nedělích, v pondělí to bylo 14 % a v úterý 10 %. Na ostatní čtyři dny připadalo celkem 19 % sňatků. Již v průběhu následujících dvou desetiletí obliba neděle klesala a vzrůstalo zastoupení sňatků konaných v úterý. V 70. letech 17. století poprvé klesl počet manželství uzav-

²⁰ V. Hofman, Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století. In: *Historická demografie* 26, 2002, s. 90.

řených v neděli pod 40 %, zato v sobotu uzavřelo manželství 16 % párů (vůbec nejvíce v celém sledovaném období). Od 90. let 17. století obliba neděle nadále klesala a ve 20. letech 18. století byl počet sňatků uzavíraných v neděli, pondělí a úterý vyrovnán. Od 30. let 18. století je nejčastějším dnem vstupu do manželství úterý.

Ostatní dny, tedy středa, čtvrtek, pátek a sobota, zřídka kdy překročily 10 % hranici. Po celých 160 let byl pátek nejméně častým den pro vstup do manželství, v některých desetiletích nebyl v tento den uzavřen vůbec žádný sňatek.

Graf 2. Sezónnost sňatečnosti podle dnů v týdnu (v procentech)

Porovnáme-li uvedená zjištění se situací ve farnosti Hostivař,²¹ ve farnosti Komín²² a v únětické farnosti,²³ pak i zde byla neděle nejčastějším dnem vstupu do manželství (Hostivař 49 %, Komín 54 %, Únětice 41 %), následovalo úterý

²¹ B. Lašťovková, *Demografický vývoj hostivařské farnosti v 18. století*, diplomová práce FF UK, Praha 1994, s. 26–28.

²² P. Brabcová, Svatby v 18. století z hlediska církevních matrik. In: *Český lid* 85, č. 3, 1998, s. 257–262.

²³ M. Heřmánková, Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století. In: *Historická demografie* 24, 2000, s. 91.

(Hostivař 14 %, Komín 18 %, Únětice 22 %). Poněkud odlišná byla situace v Budyni nad Ohří,²⁴ kde nejoblíbenějším svatebním dnem bylo úterý (60 %), na neděli připadalo 27 % svateb.

Závěr

Při studiu demografického vývoje jakékoli městské populace je nutné vyrovnat se především s tím, že šlo o obyvatelstvo značně mobilní, což prokázal pokus o aplikaci rekonstrukce rodin. Ve sledované farnosti dokládají zápisy oddací matriky, že snoubenci byli nejen obyvatelé farnosti a měšťané Malé Strany, Starého a Nového města pražského, ale i osoby pocházející z jiných míst a zemí. Platilo to nejen pro ženichy, původ mimo farnost lze předpokládat i u nevěst. Lze se tedy domnívat, že zejména ve městech, kde byly ve srovnání s venkovem farní obvody menší, lidé vždy nerespektovali hranice farnosti, do níž podle bydliště příslušeli, a duchovní služby si žádali v jiném, oblíbeném kostele. Kostel mohl být oblíben nejen pro své zasvěcení, oltář či ostatky nějakého světce, ale i kvůli osobě duchovního správce.

Klientelu kostela Panny Marie pod řetězem tvořili řemeslníci malostranští a v menší míře i z ostatních pražských měst, úředníci zemských i městských úřadů, šlechtici, již měli na Malé Straně své sídlo. Nelze opomenout ani procházející vojsko nebo vojenské posádky, jejichž přítomnost zvyšovala počet sňatků zejména v letech válečných. Další specifickou skupinou osob, která využívala duchovních služeb johanitů, byli lidé pocházející z vesnic, jež měli v držení maltézští rytíři (Motol, Březiněves, obojí v nepříliš velké vzdálenosti od území jurisdikce).

Sociální charakteristiky snoubenců matriky zprvu nezaznamenávaly, teprve od 20. let 18. století přibývá zápisů, které označují snoubence jako „dominus/domina“, „liber/libera“ či „subditus/subdita“. Ani rodinný stav snoubenců nebyl zaznamenáván nikterak pečlivě, ačkoliv formule římského rituálu to u nevěst nařizovala. U snoubenců, jejichž rodinný stav byl znám, jich uzavíralo první manželství 60 %.

Sňatkový věk se podařilo určit pouze u 47 nevěst a 17 ženichů (jakožto příslušníků druhé generace rodin trvale žijících ve sledované farnosti), a tak z těchto hodnot nelze činit žádných závěrů.

Pokud jde o sezonnost sňatečnosti, lze z údajů usuzovat, že se obyvatelstvo malostranské farnosti řídilo dobovými zvyklostmi a v podstatě se časováním sňatků v 17. a 18. století neodlišovalo výrazněji od venkovských oblastí českých zemí. Zajímavý byl posun nejoblíbenějšího sňatkového dne z neděle na úterý.

²⁴ L. Dušek, Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850. In: *Ústecký sborník historický*, Ústí nad Labem 1985, s. 182–183.

Summary

Eva Kačerová:

Marriage Rates in the 17th and 18th Centuries according to the Marriage Register from the Prague Parish of the Church of St. Mary Below-the-Chain

The parish of the Church of St. Mary Below-the-Chain was part of the Prague district of Malá Strana. In the 17th and 18th centuries the parish population was considerably mobile. The partners who came to the church to marry were not necessarily inhabitants of this specific parish or townspeople of Malá Strana, or even inhabitants of the Old or New Town of the City of Prague, but tended even to be people from other countries. This was true for the grooms, and it is possible to assume that there were brides also from outside the parish. The clientele of the Church of St. Mary Beneath-the-Chain was made up of craftsmen from Malá Strana, and to less of a degree also from the other Prague towns, officials from provincial and town offices, and the nobility who had residences in Malá Strana. Soldiers and troops passing through also appear in the records; their presence produced an increase in the number of marriages particularly during war years.

The social traits of the marrying partners on the marriage rolls were not recorded, and only in 1720 do entries designating the betrothed as “dominus/domina”, “liber/libera” or “subditus/subdita” begin to increase on the registers. Even the marital status of the partners was not very carefully recorded. Among those partners whose marital status was known, 60 % of them were marrying for the first time.

From a seasonal perspective, the records show that the population of the parish tended to follow contemporary customs and in the 17th and 18th centuries generally the timing of weddings did not differ much from the rural areas of the country. Most marriages took place in November and in February, the least in the March-April period and December (in connection with the church calendar). There was an interesting shift in the most popular wedding day away from Sunday – which until the 18th century had been the most frequent wedding day – to Tuesday instead, which during the 18th century then became very common.

Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v první polovině 18. století ve světle poddanských seznamů

Markéta Seligová

Úvod

Otázka rozsahu poddanské mobility a vlivu migrací na strukturu populace v době pobělohorské je zajímavá zejména z hlediska dlouho všeobecně přijímané teze, že po třicetileté válce došlo u nás k znevolnění poddaného obyvatelstva, které se mimo jiné projevilo i přísnější kontrolou vrchností nad pohybem poddaných a nezbytností vrchnostenského souhlasu s byť jen dočasným překročením hranic dominia ze strany poddaného. Tato představa o bělohorské porážce jako milníku, jenž učinil přítrž relativně svobodnému pohybu českého sedláka, se dodnes houževnatě udržuje ve školní výuce, ačkoliv české dějepisce, přinejmenším od času Kamila Krofty, si je dobře vědomo mnohem starších kořenů těsných pout mezi poddaným a půdou, na níž hospodařil, tak jak je známe z druhé poloviny 17. a z 18. století.

Opatření bránící přecházení venkovského lidu z místa na místo se objevují již po husitských válkách jako výsledek snahy českých stavů zabezpečit si své poddané. Zpočátku se tato opatření vztahovala jen na osedlé poddané, tj. držitele a vzdělavatele vrchnostenských pozemků. Ale záhy se začala týkat také neosedlých, když se požadovalo, aby byl čeledín přijímán do služby pouze tehdy, pokud disponuje listem od svého pána, že dosloužil a vyhostil se. Už v tomto okamžiku byla překročena mez oprávněného úsilí vrchností zajistit si prosperitu pozemků, které

propůjčovaly sedlákům – k té bylo třeba soustavného obhospodařování, nikoliv častého střídání držitelů, spojeného s tu kratším, tu delším údobím bezprizornosti – a tím i vlastní zisk. Již zde se setkáváme s pojetím poddanství jako osobní závislosti.¹ Z hlediska právního vznikla osobní závislost poddané osoby na vrchnosti zavedením slibu člověčenství, který právě od druhé poloviny 15. století poddaní skládali do rukou svého pána.² Prvek osobní závislosti poddaného na majiteli půdy tedy vyplýval ze samotného principu poddanství.

Intenzivnější snahu vrchností dostat pod kontrolu okruh dědičných poddaných, zejména jejich migraci mimo panství, můžeme zaznamenat v poslední třetině 16. století. Jejím dokladem jsou sněmovní snešení ze 60. a 70. let, která stanovují jak pro osoby svobodné, tak pro osoby poddané citelné finanční postihy za přechovávání cizích zběhlých poddaných bez výhostních listů.³ A že během druhé poloviny 16. století stále více převládalo pojetí poddanství jako osobní ne-volnosti, dosvědčuje i občasné užití německého výrazu *Leibeigenschaft* pro označení poměru mezi poddaným a vrchností.⁴

Tyto tendence uvnitř české stavovské společnosti pak po třicetileté válce vyústily v to, co bývalo běžně označováno jako tzv. druhé nevolnictví nebo také tělesné (*Leibeigenschaft*) či dědičné poddanství.⁵ S tímto jevem byla spjata řada citelných omezení osobní svobody poddaných, z nichž ovšem některá se objevují již v době před Bílou horou: bez svolení vrchnosti nebylo možné uzavřít manželství (dokonce ani s poddaným z jednoho a téhož panství) nebo poslat své syny na studia či do učení.

¹ Srov. K. Krofta, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 98-102.

² J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích*, díl IV., Praha 1999, s. 15-23 a 110-131.

³ K. Krofta, c.d., zejména s. 196-197. Jde o ustanovení Zemského sněmu z let 1567 a 1575, v rámci nichž byla pokuta pro příslušníky stavovské obce a pro svobodné osoby, přechovávající cizí poddané, určena na 25 kop, pro osoby poddané, které se dopustily stejného přestupku, na 5 kop grošů českých. Uvedená sněmovní snešení navazují na předpisy Zemského zřízení z roku 1564, kde byly podobné finanční sankce stanoveny poprvé. Článek tohoto druhu se pak znovu opakuje v Obnoveném zřízení zemském (1627) a boji proti přechovávání a přijímání cizích poddaných bez výhostního listu je věnován i císařský patent z roku 1650.

⁴ Výraz „*Leibeigenschaft*“ se objevil např. v instrukci arciknížete Ferdinanda pro chomutovské panství z roku 1561 či v privilegii Bohuslava z Lobkovic obci Droužkovicům u Chomutova z roku 1571. Srov. K. Krofta, c.d., s. 104.

⁵ K této problematice nejnověji E. Maur, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“*. In: *Böhmen, Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.-18. Jahrhundert)*, Wien – München 2001. V práci řada odkazů na další literaturu.

Platila povinnost dát své děti k dispozici pro několikaletou službu na dominikálních statcích (tzv. povinná léta) nebo odebírat produkty panských podniků, nejčastěji pivovarů (tzv. přímusy). Z hlediska našeho tématu je podstatná zejména restrikce volného pohybu poddaných, především zákaz opuštění panství bez vrchnostenského souhlasu (výhostu).

Zjevné zhoršení právního postavení poddaných, vrcholící v době po skončení třicetileté války, evokuje představu o násilném znehybnění poddaného lidu: nutnost získat svolení pána s překročením hranic dominia (a také nemálo za tento souhlas zaplatit) musela přece nutně migraci poddaných umrtvit anebo ji alespoň silně utlumit!

Nakolik tato dedukce odpovídá skutečnosti, je otázka, na níž se v českém dějepisectví začala intenzivněji hledat odpověď relativně nedávno, v souvislosti s novou vlnou zájmu o sociální dějiny. Tématu mobility poddaného lidu se sice již koncem 50. let dotkli někteří autoři v souvislosti s diskusí o charakteru tzv. druhého nevolnictví,⁶ ale ideologického podtextu zbavené a prameně solidně založené studie k tématu migrace vznikají až od 80. a zejména 90. let.⁷ Nejvelkoryseji založený výzkum k tématu mobility se pokusil srovnat rozsah migrací jihočeského obyvatelstva v předbělohorském období a po třicetileté válce na základě velmi rozsáhlého souboru dat, pocházejících z jednorázových obyvatelských soupisů a z matrik. Závěry této týmové práce byly před několika lety publikovány na stránkách tohoto sborníku.⁸

⁶ A. Míka, K otázce původní akumulace kapitálu v českých zemích, *ČsČH V*, 1957, s. 632-664; J. Válka, Druhé nevolnictví a původní akumulace v 16. století, *ČsČH VI*, 1958, s. 316-325. Studie J. Petráň, která se s předchozími příspěvky časově shoduje, je důsledněji postavena na pramenném výzkumu, ovšem týká se jen předbělohorského období. Srov. J. Petráň, Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v době předbělohorské, *ČsČH V*, 1957, s. 26-59.

⁷ E. Maur, K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví, in: *Historická demografie* 8, Praha 1983, s. 7-43; G. Hofman, Migrace poddaných na panství Kout-Trhanov v letech 1791-1807, in: *Oar Domažlice-výroční zpráva 1986*, Horšovský Týn 1987, s. 110-119; J. Kubák, Přesuny poddaných na statcích města Č. Budějovic v druhé polovině 18. století, *JSH* 33, 1964, s. 73-75; B. Štěrbová, Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1654-1890, *JSH* 58, 1989, s. 125-136; B. Štěrbová, Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910, *Historická demografie* 11, Praha 1987, s. 9-140.

⁸ J. Grulich – H. Zeithofer, Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, *Historická demografie* 22, Praha 1998, s. 79-105.

Prameny

Prameny, které badatel může k tématu mobility českých poddaných v období raného novověku využít, jsou v českých archivech k dispozici v hojném počtu; většinou však byly pořizovány za jiným účelem, než je sledování migrací obyvatelstva, takže míra pohyblivosti z nich vyplyne pouze při užití vhodných metod zpracování.

Dosud byla z tohoto hlediska věnována pozornost matrikám, v nichž při určité míře pečlivosti zápisů bylo zaznamenáváno místo původu obou snoubenců a svědků. Na základě tohoto údaje je možné sledovat, nakolik snoubenci pocházeli ze stejné obce a nakolik byl obvyklý sňatek osob z různých lokalit, zda přespolní partner pocházel z téhož panství anebo přišel z jiného dominia, zda byl sňatek uzavírán ve farnosti, kam příslušel alespoň jeden z partnerů, z jakého geografického okruhu se rekrutovali svědci apod. Matriky přirozeně mlčí o tom, kde se nakonec mladý pár usadil: jestli v místě nevěstina původu, v místě, odkud pocházel ženich, anebo někde úplně jinde; přesto poznatky získané z matrik dovolují usuzovat na míru migrace poddaného lidu, alespoň co se týče migrace související se sňatkem.

Poněkud příhodnější pro studium migrací se zdají být jednorázové soupisy, které evidují buď veškerou populaci přítomnou v místě v době konskripce (Soupis podle víry z roku 1651) anebo osoby poddanský příslušející do dané lokality (několik jmenných seznamů, jež vznikly na některých českých panstvích od konce 70. let 16. století do Bílé hory).⁹

⁹ K nejstarším patří soupis poddaných pro panství Vimperk (1577), město Prachatice (1585) a pro část panství Třeboň (1586), z období po roce 1600 do Bílé hory je poddanských soupisů dochováno již více, např. pro panství Libějovice (1607); podobných soupisů mohla ve své době vzniknout celá řada, pravděpodobně se však nedochovaly. K zpracování a vyhodnocení těchto pramenů srov. J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Struktura jihočeských venkovských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, *Historická demografie* 23, Praha 1999, s. 31-84. Zejména třeboňský soupis poddaných z roku 1586 byl podroben důkladnějšímu zpracování; srov. J. Petráň, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v době předbělohorské, ČsČH* 5, Praha 1957, s. 52-53 a s. 444-445 (autor sleduje velikost domácností a porovnává věkovou a sociální strukturu třeboňské populace k roku 1586 na straně jedné s populací třeboňského panství, tak jak se jeví na základě Soupisu podle víry z roku 1651, na straně druhé; věkové kategorie však vymezuje velmi netradičně, což znemožňuje další srovnání), E. Čáňová, *Population of the Třeboň dominium (An analysis of the List of Subjects of 1586)*, *Historická demografie* 13, Praha 1989, s. 32-58, též J. Horský – M. Sládek, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panstvích Třeboň v letech 1586 a 1651*, *Historická demografie* 17, Praha 1993, s. 71-110.

Předpokladem je, že pořizovatelé soupisů důsledně zaznamenali v případě Soupisu podle víry místo původu osob, zdržujících se v dané lokalitě jen přechodně (např. čeledí, vandrovní tovaryši), a v případě soupisů poddaných místo, kde se nepřítomní podaní fyzicky vyskytovali.

Pramenem, který při studiu mobility poddaných v 17. a 18. století zůstal prozatím nepovšimnut, jsou poddanské seznamy, každoročně se opakující soupisy všech dědičných poddaných. A to i přes to, že se pro studium migrací vysloveně nabízejí: vrchnostenské kanceláře na řadě českých dominií je totiž sestavovaly mimo jiné za účelem systematické kontroly pohybu poddaných. Patrimoniální úředníci se jejich prostřednictvím snažili vybudovat přehled o tom, kde se konkrétní poddaní zdržují, zda je jejich eventuální pobyt za hranicemi panství legální a zda mladí lidé dostali svým povinností vůči vrchnosti - především, zda absolvovali službu na panských dvorech. Přestože se tedy z hlediska účelu zhotovení jeví poddanské seznamy pro studium migrací jako velmi vhodné, nebyly při zkoumání mobility obyvatelstva dosud využity. Jistá pozornost byla tomuto prameni věnována pouze ze strany historické demografie, pro jejíž účely byly poddanské seznamy přece jen několikrát zpracovány: badatelského zájmu se dočkaly unikátně dochované seznamy pro panství Třeboň a městečko Česká Kamenice, jež posloužily ke studiu proměn věkové a pohlavní struktury evidované populace a k výzkumu rodinných struktur.¹⁰ Častěji byly poddanské seznamy použity jako doplňkový pramen.¹¹ Příčinou malého badatelského zájmu o tento typ pramene je nepochybně vysoká časová náročnost excerptce dat a okolnost, že bez pomoci výpočetní techniky je téměř nemožné získané údaje vyhodnotit.

¹⁰ K. Dudáček – L. Fialová – P. Horská – M. Répásová, M. Sládek, On using the 1661-1839 lists of subjects of the Třeboň dominion to study the age structure of the population, *Historická demografie* 13, Praha 1989, s. 59-124; P. Horská, Rodinné strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661-1820), *Historická demografie* 17, Praha 1993, s. 131-149; L. Dušek – L. Fialová, Age structure of the population of Česká Kamenice in 1670-1750, *Historická demografie* 13, Praha 1989, s. 125-160.

¹¹ Jako doplňkového pramene využila poddanské seznamy A. Velková při zkoumání sociální mobility na panství Štáhlavy v první čtvrtině 19. století. Ve své studii se zabývá vedle sociální a geografické mobility i různými aspekty životního cyklu (čelední služba, pobyt v učení, odchod na vojnu, vstup do manželství apod.) a vychází při tom rovněž ze soupisů poddaných pro štáhlavské panství z let 1802/3-1817. Srov. A. Velková, Výzkum sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791-1800 na panství Štáhlavy, *Historická demografie* 27, Praha 2003, s. 173-224.

Poddanské seznamy představují jeden z nejvýznamnějších produktů vrchnostenské agendy po třicetileté válce, jejich původ však spadá ještě do doby předválečné. Již v první polovině 16. století byly na některých velkých panstvích a državách předních českých rodů s vyspělou patrimoniální správou pořizovány sirotčí registra, z nichž se poddanské seznamy v podobě, jak ji známe z pobělohorského období, vyvinuly.¹² Evidence poddanských sirotků vyplývala z povinnosti vrchnosti pečovat o osiřelé děti dědičných poddaných do doby jejich dospělosti, a to jak po stránce jejich hmotného zabezpečení, tak po stránce dočasné správy jejich majetku po zemřelých rodičích. K zajištění sirotčí péče se vrchnosti zavazovaly při přijímání slibu človecenství z úst svých poddaných a svůj závazek zpravidla realizovaly jednak umístěním osiřelého dítěte do péče jiného poddaného, často sirotkova nejbližšího příbuzného (to v případě menších dětí), resp. do služby na poddanský grunt či vrchnostenský dvůr (to v případě starších dětí), jednak správou pozůstalosti po nežijících hospodářích do doby, kdy jejich potomci dospějí a budou schopni převzít dědictví.¹³ Na menších državách, kde se do podobné situace dostalo ročně nejvýše několik jednotlivců, nebyla pocitována potřeba vést zvláštní evidenci osiřelých dětí, ale na rozsáhlejších panstvích, kde nebylo možno takovou věc zvládnout pamětně, přistupovalo se již před polovinou 16. století k sestavování zmíněných sirotčích register. Sirotci byli povinni dostavit se každoročně v obvyklém termínu do vrchnostenské kanceláře, kde bylo rozhodnuto o jejich „přistavení“ do služby vrchnosti či některému poddanému (odtud také obvyklé dobové názvy těchto sirotčích register „*Knihy stavění sirotků*“, „*Knihy stavůnků*“, německy „*Waisenstellungs-Register*“), a právě při té příležitosti se sestavovaly jejich jmenné seznamy, do nichž se poznamenalo místo, kde sirotek pobývá, resp. slouží, a některé další související údaje.

Z původních předbělohorských soupisů, platných pro delší časové období, do nichž se v průběhu několika let poznamenávaly nastalé změny,

¹² Podrobnější nástin vývoje sirotčích register v poddanské seznamy podává J. Křivka, Význam poddanských seznamů pro demografické bádání, *Historická demografie* 4, Praha 1970, s. 50-58. J. Křivka upozorňuje, že termínu sirotčí registra se před polovinou 16. století užívalo i pro zvláštní typ pozemkové knihy, do níž se zapisovaly inventáře sirotčích statků a pozůstalostí, finanční částky, které byly převedeny do sirotčí truhlice, a jejich postupné vyplácení. Tato evidence pořízení o usedlostech, kde zemřel hospodář, pomáhala zajistit další chod postižených hospodářství, což bylo nejen v zájmu sirotků, ale i samotné vrchnosti, vůči níž mělo každé poddanské hospodářství své závazky. Srov. též E. Maur, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 64-67.

¹³ K. Krofta, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949.

se v druhé polovici 17. století vyvinuly každoroční seznamy. Ty už neevidovaly pouze osiřelé poddanské děti, ale postupně všechny dědičné poddané. Ještě před třicetiletou válkou se většina sirotčích register transformovala v seznamy všech poddanských dětí ve snaze podchytit nejmladší věkové kategorie, které představovaly rezervoár pracovních sil pro vrchnostenské a poddanské hospodářství.¹⁴ Již v této fázi bylo nezbytné uvést u všech evidovaných dětí i jejich rodiče, nicméně údaj o rodičích byl zatím jen podružný a sloužil k přesné identifikaci zachycené mládeže. Svědčí o tom i skutečnost, že věk, zaměstnání či místo pobytu bylo uvedeno jen u dětí, u rodičů nikoliv. Po Vestfálském míru se však prosadil typ poddanského seznamu, který evidoval již programově všechny dědičné poddané.

Poddanské seznamy (v oblastech, kde byla vrchnostenská agenda vedena německy, nazývané *Mannschaftsbücher*¹⁵) zdomácněly v druhé polovině 17. století na většině panství v českých zemích. V tomto období bylo již obvyklé sestavovat seznamy poddaných každoročně a do aktuálního seznamu vnést všechny nastalé změny. Princip, na základě kterého byly poddanské seznamy sepisovány, totiž poddanská příslušnost k té které vrchnosti, zakládá možnosti využití tohoto pramene: seznamy podchycují všechny dědičné poddané bez ohledu na to, zda jsou či nejsou fyzicky na panství přítomni, evidenci naopak logicky unikají osoby, které statut poddaných dotyčné vrchnosti neměly (cizopanští poddaní, svobodníci a lidé osobně svobodní). Eduard Maur upozorňuje na nesnáze, které s sebou tento princip evidence nese.¹⁶ Jednak si můžeme učinit pouze přibližnou představu o tom, kolik lidí a jakého druhu evidenci uniká (např. na základě rozboru zápisů ve farních matrikách, které podchycují takový okruh osob, který se rámcově kryje s populací panství, jehož poddanské seznamy sledujeme: lze si všimnout, zda jsou jedinci zmiňovaní v matričních zápisech vedeni zároveň v seznamech, a v dlouhodobější perspektivě vytipovat okruh osob, který dle matriky pochází z panství a přesto v seznamech nefiguruje) a tak poznat, jaká populace na panství ve skutečnosti žila. Tento problém je tím závažnější, čím obvyklejší bylo mezi místními obyvateli migrovat za obživou či za sňatkem za hranice panství a naopak

¹⁴ J. Křivka, c. d., s. 51.

¹⁵ K rozličným označením poddanských seznamů srov. J. Křivka, c. d., s. 58 (poznámka č. 5).

¹⁶ E. Maur, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 64-67; též, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, Acta Universitatis Carolinae – philosophica et historica 3, Studia historica VIII*, Praha 1972, s. 17-19.

přijímat imigranty podobného druhu z bližších i vzdálenějších oblastí.¹⁷ Kromě toho platí, že mezi osobami příslušnými jsou v seznamech vedeni lidé, kteří se na rodném panství nevyskytují dlouhá léta, ba několik desetiletí, a není o nich žádných zpráv. Řada z nich patrně už vůbec nebyla naživu a u těch, kteří přece jen žili, nebylo pravděpodobné, že by se na dominiu ještě někdy objevili. E. Maur konstatuje tendenci tyto „mrtvé duše“ jednorázově vyřazovat ze seznamu, což při hrubém kvantitativním zpracování seznamů může budit neoprávněný dojem nárůstu úmrtnosti v příslušném roce.

Předložená studie je postavena na rozboru dat poddanských seznamů pro severočeské panství Horní Police, jehož teritorium se nacházelo v západní části dnešního okresu Česká Lípa. Tento kopcovitý region se zřetelnými protoindustrializačními rysy byl od poloviny 17. století v rukách knížat sasko-lauenburských a právě za toskánské vrchnosti byla na počátku 18. století zdokonalena evidence poddaných zavedením každoročních poddanských seznamů.¹⁸

V odborném periodiku na tento pramen upozornila Helena Smíšková, když publikovala přehled poddanských seznamů ve fondech pobočky Státního oblastního archivu v Děčíně.¹⁹ Souvislá řada seznamů bez větších mezer začíná rokem 1709 a pokračuje až k roku 1827.²⁰ Hornopolické seznamy poddaných sice nepatří k těm nejstarším, které jsou ve fondech českých archivů chovány, přesto ale náleží k souborům poddanských soupisů, jež svou vynikající dochovaností již od počátku 18. století představují spíše menšinový jev. Ovšem co nejméně porušená kontinuita řady poddanských seznamů je důležitým předpokladem pro to, aby jich bylo vůbec možné ke studii mobility poddaných použít.

¹⁷ Migrace za sňatkem byla patrně již od 16. století spojena s uvolněním z poddanství na jednom panství a vstupem do poddanského poměru na druhém panství.

¹⁸ Uloženo v SOA Litoměřice, pob. Děčín, fond *Velkostatek Horní Police*, manipulační systém Publicum do r. 1799, oddíl Politicum stricte, sign. I/1-85, inv. č. 364, kart. č. 57-75.

¹⁹ H. Smíšková, Přehled soupisů poddaných ve fondech pobočky Státního oblastního archivu v Děčíně, *Historická demografie* 19, Praha 1995, s. 7-22.

²⁰ Od zavedení každoročních seznamů v roce 1709 až do 90. let 18. století je kontinuita seznamu porušena pouze v letech 1721, 1726, 1761, 1765, 1776 a 1783, od 90. let je však mezerovitost již závažná (chybí ročníky 1790, 1791, 1792, pak úsek 1795-1806 a po roce 1810 jsou k dispozici již jen seznamy pro roky 1816/17, 1822 a 1826/27, což omezuje použitelnost tohoto souboru poddanských seznamů na 18. století.

Metoda

Metoda, s níž jsem přistoupila ke zpracování řady poddanských seznamů, upouští od ambice poznat prostorovou mobilitu vybrané populace v plné šíři; vychází totiž ze skutečnosti, že a) skutečná skladba obyvatelstva ve sledovaných lokalitách není zjistitelná, pouze hrubě odhadnutelná, a je proto třeba pracovat s takovou populací, jaká je zachycena v prameni, b) na základě poznámek v seznamech nelze spolehlivě zjistit, jaká část evidovaných osob není přítomna v místě registrace. V řadě případů nás poznámka upozorňuje, že dotyčný např. pobývá v učením nebo slouží jako tovaryš, ale nezmiňuje již, zda v místě bydliště, v jiné lokalitě na panství, anebo dokonce mimo panství. Navíc je v případě hornopolického panství zřejmé, že poznámky o službě, které nalezneme u evidované mládeže, se týkají pouze panské služby a že služba u jiného poddaného zůstala v drtivé většině případů nepovšimnuta.

Okolnost, že pořizovatelé seznamů zaznamenávali do registratur pohyb obyvatelstva, který se odehrával uvnitř panství a nevyžadoval tak vrchnostenského svolení, jen zcela výjimečně (tehdy, když bylo pro vrchnost z nějakého důvodu žádoucí sledovat konkrétního poddaného bedlivěji než jiné), znemožňuje, bohužel, postihnout migraci na panství uspokojivým způsobem. Z hlediska poznání poddanské mobility v první polovině 18. století je tento rys poddanské evidence politováníhodný, ovšem z hlediska pořizovatelů seznamů je zcela pochopitelný a oprávněný: vrchnost nepotřebovala kontrolovat své dědičné poddané do té míry, aby sledovala jejich dočasné přesuny uvnitř panství, ale potřebovala mít přehled o dočasných pobytech mimo panství a o absolvování služby na vrchnostenských dvorech (její splnění, resp. proplacení finanční náhrady za ni bylo předpokladem k získání souhlasu vrchnosti se sňatkem). Této logice byl podřízen rozsah a charakter poznámek v seznamech.

Pokud tedy nelze postihnout část (a možná i většinu) dočasných přesunů uvnitř panství, nezbývá než přistoupit k celému problému z jiné strany: *nemůžeme sice studovat migrace, ale můžeme sledovat, z jakého důvodu byly jednotlivé osoby z poddanské evidence vyřazovány*. Je jisté, že ve značném počtu případů bude důvodem vyškrtnutí ze seznamu smrt, ale zároveň nepochybně platí, že do určité míry se na vyřazení z evidence podílelo i vystěhovalectví, které mohlo být spojeno se vstupem do manželství mimo území panství. *Stejným způsobem lze sledovat i důvody, proč byla jistá osoba v určitém roce nově zaregistrována*. Pochopitelně, ve většině případů bude důvodem rozšíření řad evidovaných osob prostý fakt, že se dotyčný narodil do rodiny poddaného. Někdy se ale může jednat o

osobu, která se do sledované lokality přistěhovala odjinud - buď spolu s rodinou, nebo sama za účelem sňatku s někým z místních. *Sledování příčin vyřazení a nového zaevidování v rámci poddanských seznamů pak dovoluje učinit si představu, nakolik se migrace podílela na utváření populace evidované v poddanských seznamech.*

Zvolený pracovní postup tedy spočívá v tom, že vytipovanou populaci sledujeme prostřednictvím poddanských seznamů v určitém časovém úseku (čím je tento úsek delší, tím lépe; měl by zahrnovat nejméně 15 let) a v jednotlivých letech si všímáme jednak osob, které byly vyřazeny z evidence, jednak osob, které se v evidenci objevují nově.

Ve výchozím roce rozdělíme sledovanou populaci na jednotlivé generace: čím jsou tyto generace menší, tím přesnější a nezkreslenější je výsledný obraz. Ideální by tedy bylo sledovat zvlášť jednotlivé ročníky, což ale naráží na potíž s velikostí celé populace. Aby byl počet osob, které se narodily ve stejném roce, dostatečně reprezentativní, musela by sledovaná populace čítat přinejmenším 6-8 tisíc osob. Když si uvědomíme, jak časově náročná je excerpce dat ze seznamů (každý seznam je třeba navázat na seznam z roku předchozího tak, že identifikujeme evidované osoby a zjistíme, které vypadly a které naopak nově přibyly), dospějeme k závěru, že takto veliký vzorek populace by jeden badatel musel zpracovávat řadu let. Jako nejschůdnější se tedy jeví pracovat s pětiletými generacemi, což má tu výhodu, že ve výchozím roce můžeme jednotlivé generace ztotožnit s obvyklými věkovými skupinami.

Takto členěná populace pak umožňuje sledovat, kolik osob z jednotlivých generací za určitou dobu vypadlo z evidence, kolik se v ní naopak nově vyskytlo a jaké byly příčiny těchto vyškrtnutí resp. nových zaevidování. I zde platí, že analyzovat úbytky a přírůstky v rámci jednotlivých generací z roku na rok by mělo smysl jen u obrovského vzorku. Pokud máme k dispozici generaci, která má ve výchozím roce kolem 100 osob, je daleko efektivnější pracovat s pětiletými periodami, tj. sledovat, kolik osob bylo v rámci konkrétní generace vyškrtnuto a nově zapsáno v průběhu pěti let od výchozího bodu. Tento postup má tu výhodu, že po pěti letech každá generace bezezbytku obsadí následující věkovou kategorii v porovnání s tou, již zaujímal ve výchozím roce. Např. pokud v roce 1710 pokrývala generace osob narozených v letech 1681-1685 interval 25-29 let, po pěti letech, tedy v roce 1715, se tato skupina osob nachází ve věkové kategorii 30-34 let, do níž v průběhu pětiletého mezidobí dospěla. Počet takovýchto „pětiletok“ může být neomezeně veliký (ideální by bylo, kdybychom alespoň jednu generaci mohli sledovat od narození až do smrti jejího posledního příslušníka), avšak tak velký

časový záběr naráží na nepředstavitelnou náročnost zpracování a také na okolnost, že souvislá řada seznamů, zahrnující 80-90 let a prostá závažnějších mezer (mezera může být maximálně jednorochní a navíc se nesmí opakovat po méně než pěti letech, jinak dochází k povážlivým zkreslením) se do dnešní doby dochovala jen zřídka.

Klíčové je v jednotlivých „uzlových“ letopočtech zkonfrontovat, jak se jeví konkrétní generace při pouhém srovnání početního stavu z roku „X“ a početního stavu z roku „X+5“ a jaké skutečné úbytky, resp. přírůstky se za touto změnou početního stavu skrývají. Např. početní stav generace narozených v letech 1686-1690 se mezi rokem 1710, kdy dosahoval 124 (z toho bylo 60 mužů a 64 žen), a rokem 1715, kdy dosahoval 118 (z toho bylo 58 mužů a 60 žen), snížil o 6 osob (ubyli 2 muži a 4 ženy). Analýzou poddanských seznamů lze však zjistit, že se za touto relativní strnulostí skrývá čilý migrační ruch: mezi roky 1710 a 1715 bylo z evidence vyřazeno 14 osob narozených v letech 1686-1690 (z toho 3 muži a 11 žen) a 8 stejně starých osob (z toho 1 muž a 7 žen) bylo nově zaregistrováno po té, co se do jedné ze sledovaných lokalit přistěhovaly nebo přivdaly, resp. přiženili. Pro naše téma je pak podstatné, kolik z vyškrtnutých osob zemřelo a kolik ze zkoumaného souboru odešlo kvůli sňatku nebo z jiného důvodu. Pokud zůstaneme u výše uvedeného příkladu, ze 3 mužů a 11 žen vyřazených z evidence do roku 1715 zemřely pouze 3 ženy a zbytek, tj. 3 muži a 8 žen, ze souboru odešlo kvůli sňatku s přespolním nebo po získání výhostu.

Touto metodou lze po jednotlivých pětiletích sledovat vývoj konkrétních generací a pozorovat a) nakolik se celková bilance mezi začátkem a koncem příslušné pětiletky liší od skutečného počtu vyřazených, resp. nově zaregistrovaných, b) jaký byl poměr mezi osobami, vyřazenými z evidence z důvodu úmrtí, a osobami, které ze sledovaných lokalit odešly, c) jaký byl poměr mezi osobami, které opustily dosavadní bydliště, a osobami, jež se v některé ze sledovaných lokalit nově usadily, d) jaká je závislost mezi věkem dané skupiny osob a vzájemným poměrem zemřelých a migrujících osob.

Vyvstane tak velmi dynamický obraz zkoumané populace, který se může dosti vzdalovat strnulému obrazu téže populace, jež nám je s to nabídnout rozbor věkové a pohlavní struktury k určitému datu. Tento dynamický obraz nám tedy jednak umožňuje zjistit, do jaké míry se na struktuře populace, zachycené poddanskými seznamy, podepsala úmrtnost a do jaké míry příliv a odliv lidí, to vše v závislosti na věku. Kromě toho nás tento pohled, který mohou nabídnout podle mého soudu pouze poddanské seznamy, může zároveň upozornit na ošemetnost běžného

postupu, kdy charakterizujeme nějakou historickou populaci pouze na základě jejího momentálního stavu v nějakém dějinném okamžiku: z různých nepravidelností věkové a pohlavní struktury vyvozujeme dalekosáhlé závěry o rázu této populace, aniž bychom při tom brali v úvahu, jak může být dotyčná populace ovlivněna migracemi. Významnější role migrací totiž činí obraz populace, „zmražené“ v určitém okamžiku, víceméně náhodným. Kdyby byl totiž příslušný soupis pořízen třeba jen o pár měsíců dříve nebo později, než ve skutečnosti byl, věková a pohlavní skladba zachycených osob by se mohla nezanedbatelně lišit.

Poddanské seznamy panství Horní Police 1710-1729

Pro detailní výzkum vlivu mobility poddaných na ráz věkové a pohlavní skladby obyvatelstva byly zvoleny nejstarší hornopolické seznamy, které zachycují poddanskou populaci na panství v periodě 1710-1729. Tato volba nebyla náhodná: pro uvedený časový úsek jsme relativně dobře obeznámeni s hospodářsko-sociálními poměry na panství díky přípravnému materiálu k Tereziánskému katastru, jehož vznik spadá právě do desátých a dvacátých let 18. století. Výběr byl dále zúžen na čtyři lokality, jež spolu těsně sousedily a vytvářely samotné jádro panství: městečko Žandov (554 evidovaných k roku 1710, resp. 719 k roku 1729) a vsi Horní Police (409 evidovaných k roku 1710, resp. 501 k roku 1729), Dolní Police (154 evidovaných k roku 1710, resp. 169 k roku 1729) a Stoupano (165 evidovaných k roku 1710, resp. 158 k roku 1729).

Pokud budeme v následujících odstavcích charakterizovat populaci čtyř vybraných lokalit hornopolického panství tak, jak je zachycena v poddanských seznamech, je třeba mít stále na paměti, že před sebou nemáme obyvatelstvo skutečně přítomné, nýbrž to, které sem z hlediska vrchnostenské správy příslušelo. Zahrnuje i četné osoby, jež se v místě, kam poddansky příslušely, fyzicky nevyskytovaly. Často se jednalo o nepřítomnost dlouhodobou, budící i u pořizovatele seznamů pochybnosti o tom, zda se dotyčný člověk ještě vůbec kdy domů vrátí. Tato populace naopak nezahrnuje blíže neznámý počet osob, které se v místě krátkodobě vyskytovaly (např. ve službě) či zde dokonce dlouhodobě žily, avšak poddansky sem nepříslušely: mohlo jít o poddané knížat sasko-lauenburských pocházející z jiných jejich panství v Čechách či z jiných lokalit panství polického, anebo o jedince polické vrchnosti nepoddané (cizopanští poddaní, osoby svobodné). Jde tedy o populaci, která se od té v Žandově, Horní Polici, Dolní Polici a Stoupaně skutečně přítomné mohla do značné míry lišit.

Nicméně se domnívám, že sledovat veškeré poddané obyvatelstvo vybraných lokalit, evidované poddanskými seznamy, je volba do značné míry oprávněná a konec konců také jedině možná.

Starší práce, které se opíraly o studium poddanských seznamů,²¹ se v tomto ohledu dopustily po mém soudu metodické chyby: ve snaze dopátrat se okruhu osob v určité lokalitě skutečně žijících eliminovaly všechny jedince, kteří se podle poznámky nevyskytovali v místě bydliště. Studie pro panství Třeboň takto k roku 1753 vyřazuje z dalších analýz 1782 (tj. 13,4 %) registrovaných,²² studie pro město Česká Kamenice dokonce podíl vyřazených osob vůbec neuvádí.²³ Je ovšem iluze, že touto cestou lze dospět k souboru lidí, již se k určitému datu fyzicky vyskytovali ve sledované lokalitě či regionu. Jednak poznámky v poddanských seznamech zdaleka ne vždy jasně udávají, zda je určitý poddaný přítomen v místě bydliště či nikoliv. Leckdy je u dotyčného pouze uvedeno, že slouží, že se učí řemeslu nebo že jde žebrotou, aniž by bylo upřesněno, kde (např. v učení může být chlapec nejen v místě bydliště, ale dokonce i doma u vlastního otce). V řadě případů nelze tedy odpovědně rozhodnout, zda se konkrétní osoba v místě, kde je registrována, vyskytovala, či nikoliv. Navíc tento postup zcela pomíjí skutečnost, že se v téže lokalitě zcela jistě vyskytoval určitý počet osob unikající evidenci poddanských seznamů. Míra pravděpodobnosti, že v určitém místě žili i lidé poddansky tam nepříslušející, se zvětšuje s velikostí lokality: nemalý počet takových osob zcela jistě pobýval ve městech a městečkách (např. v České Kamenici), kam přicházeli do služby či do učení mladí lidé z okolních vesnic a jako tovaryši zde patrně sloužili také mnozí cizopanští poddaní. V rezidenčních městech je pak spektrum těchto poddansky nepříslušných osob jistě rozšířeno ještě o řadu jedinců osobně svobodných.

²¹ K. Dudáček – L. Fialová – P. Horská – M. Répásová – M. Sládek, On using the 1661-1839 Lists of Subjects of the Třeboň dominion to study the age structure of the population, *Historická demografie* 13, Praha 1989, s. 59-124; L. Dušek – L. Fialová, Age structure of the population of Česká Kamenice in 1670-1750, *Historická demografie* 13, Praha 1989, s. 125-160.

²² K. Dudáček – L. Fialová – P. Horská – M. Répásová – M. Sládek, c. d., s. 86. Poddanské seznamy před rokem 1753 neobsahují data o věku rodičů evidovaných dětí, a nelze je proto užít pro sledování věkové struktury populace panství Třeboň.

²³ L. Dušek – L. Fialová, c.d., s. 133. Na tomto je místě pouze uvedeno, že byly vyřazeny osoby, které v době pořizování příslušného poddanského seznamu trvale žily mimo panství, avšak není zmíněn jejich počet či podíl na celkovém počtu evidovaných osob.

Pro venkovské lokality a pro menší městečka mající zpola agrární ráz mám obecně za to, že jejich sociálně-ekonomický systém v normální situaci absorboval zhruba stejný objem osob přicházejících odjinud (za službou, za dlouhodobější obživou, na dožití apod.) jako osob, které z podobných důvodů dotyčnou obec opustily.²⁴ Snad je možné předpokládat i to, že sociální spektrum těchto dvou skupin bylo zhruba obdobné. V tomto ohledu vidím opodstatněnost studia celé populace, jež je registrována v poddanských seznamech, protože se dá očekávat, že osoby nezdržující se dle poznámek v místě registrace mohly být „fyzicky nahrazeny“ skupinou lidí podobně početnou a podobně věkově a sociálně strukturovanou. Nechci předstírat, že populace, již analyzuji, je prakticky stejná, jako ta, která ve sledovaných lokalitách žila, ale soudím, že uvedený postup je metodicky čistší než eliminace nepřítomných osob.

Kolik poddaných se nezdržovalo v místě, kde byli registrováni? Již jsme viděli, že pro panství Třeboň byl podíl nepřítomných osob stanoven k roku 1753 na 13,4 %. Vzhledem k tomu, že Třeboňsko 18. století je prototypem převahou agrární a hospodářsky spíše stagnující oblasti, kde se zemědělská produkce orientovala na místní spotřebu, dalo by se usuzovat, že ani mobilita zdejší populace nebyla nijak zvlášť vysoká. Uvedený podíl nepřítomných poddaných na panství Třeboň by tedy teoreticky měl být nižší než v regionech ekonomicky živějších, jakými byly vedle tržně orientovaných oblastí agrárních i oblasti protoindustrializační.

Nezdá se však, že by na panství Horní Police, které lze řadit k posledně jmenovanému typu regionů, byl nějak nápadně vyšší podíl nepřítomných osob ve srovnání s Třeboňskem. Potíží při posuzování této otázky pro Hornopolicko je, že zdejší poddanské seznamy až na výjimky nezaznamenávají službu u poddaných a zachycují pouze službu na panském. Mnozí mladí lidé jsou tak bez jakékoliv poznámky evidování doma, přestože třeba sloužili u poddaného hospodáře mimo své bydliště.

²⁴ Tento předpoklad se opírá mimo jiné i o způsob, jakým byla na panství Horní Police vedena agenda udělování výhostů: v knize výhostů byla na jednotlivé dvoustrany nadepsána všechna panství, s nimiž si kdy polické panství vyměnilo nějaké poddané. Nalevo byla chronologicky zaznamenávána jména těch, kteří byli předáni z dotyčného dominia pod pravomoc polické vrchnostenské kanceláře, napravo figuroval seznam osob, jež byly na toto panství propuštěny z panství Horní Police. Vše skutečně budí dojem, že šlo o kontrolovanou výměnu a že vrchnosti bedlivě střežily, aby odliv poddaných na sousední dominium nebyl větší než příliv osob z tohoto dominia na vlastní panství. Srov. SOA Litoměřice, pob. Děčín, fond *Velkostatek Horní Police*, Publicum do r. 1799, inv. č. 365, sign. II/1-53, kart. č. 76 a 77 (povolení k sňatku, výhosty).

Objektivně může tato skutečnost podíl nepřítomných osob do značné míry snižovat. Dalším problémem je, že na základě poznámky v poddanském seznamu nelze často jednoznačně určit, zda dotyčná osoba pobývá v místě své registrace či nikoliv. Poznámky zdaleka ne vždy obsahují místo pobytu, často jen informují o tom, co se s poddaným v daném roce děje (slouží, učí se řemeslu, je na vandru, jde žebrotou apod.). V některých případech (poznámky typu „auf der Wanderschaft“, „weisst neimand“, „studirt“) je pravděpodobnější, že se tito lidé v místě bydliště potažmo na panství nevyskytovali, jindy (např. „Schuhknecht“, „wird ein Schuhmacher“, „lehrnet d.Beckher handtwerckh“, „1 Jahr gedient“) je to otázka.

Vezmeme-li v potaz jednak ty osoby, u nichž poznámka vysloveně zmiňuje jiné místo pobytu (např. „zu Prix ein Soldat worden“, „Möltzer gesell Arbeitet zu Leithmeritz“, „beym Capucinen zu Reichstatt“), jednak ty poddané, jimž poznámka připisuje takový typ aktivity, jenž je v principu spojen s pobytem mimo místo registrace (např. „ein Weissgörber Wandert“, „in Krieg“, „vagirt“), pak se podíl v místě bydliště nepřítomných osob pohybuje v jednotlivých letech periody 1710-1729 mezi 6 až 11,2 %.²⁵ Pokud připočteme poddané, u nichž sice není jisté, zda pobývali mimo bydliště, ale je to vcelku pravděpodobné (např. „Schuhknecht“, „1/2 Jahr gedint“), zvýší se podíl nepřítomných na 10,5 až 15,5 %.²⁶

Uvedené hodnoty napovídají, že podíl nepřítomných poddaných nebyl na panství Horní Police patrně nijak zvlášť vysoký; nezdá se ani, že by byl vyšší než na panství Třeboň o 30-40 let později. Otázkou je, jak by se podíly nepřítomných osob změnily, kdyby seznamy důsledně zaznamenávaly i službu polické mládeže u poddaných sedláků. Přesto bychom mohli

²⁵ Podíly nepřítomných osob jsem zjišťovala pro třetinu roků, zahrnutých do sledovaného období 1710-1729. Vybrala jsem jednak ty roky, pro něž jsem později provedla rozbor věkové a pohlavní struktury, tj. 1710, 1715, 1720 a 1725, jednak navíc roky 1717, 1723, ležící uvnitř vzniklých pětiletých odstupů. Podíl osob na vandru, na vojně, na studiích, na potulce, pobývajících mimo panství či v jiné lokalitě na panství, provozujících živnost v jiném místě, či pobývajících na neznámém místě činil 6 % v roce 1710, 6,5 % v roce 1715, 7,7 % v roce 1717, 7,6 % v roce 1720, 8,4 % v roce 1723 a 8,9 % v roce 1725. Nápadné je trvalé zvyšování podílu nepřítomných osob na celkovém počtu poddaných, který jsem ověřila i pro rok 1729 (11,2 % nepřítomných osob). Může to souviset se zvyšujícím se důrazem na kvalitu registrace poddaných.

²⁶ Pro jednotlivé vybrané roky (viz předchozí poznámku) činil maximální podíl osob, který se mohl dle poznámek poddanských seznamů vyskytovat mimo místo registrace, 10,5 % (1710), 10,9 % (1715), 12,1 % (1717), 12,9 % (1720), 13,7 % (1723), 13,7 % (1725), resp. 15,5 % (1729).

s jistou dávkou opatrnosti dedukovat, že pokud podle poddanské registrace pobývalo mimo bydliště až 15 % všech evidovaných, podíl osob nezachycených poddanskými seznamy se snad mohl pohybovat rovněž kolem 15, snad až 20 %.

Kromě toho, že evidenci poddanských seznamů unikají osoby, které do dané lokality poddanský nepříslušely (jejich početnost jsme se pokusili odhadnout na základě procenta příslušných, ale nepřítomných osob), pramen nezachycuje ani většinu dětí do jednoho roku věku: zdá se, že registrace kojenců se programově odkládala, protože se počítalo s tím, že čtvrtina narozených zemře ještě před tím, než dosáhne prvních narozenin.²⁷ Na základě rozboru matriky z farnosti Horní Police bylo zjištěno, že zdejší míra kojenecké úmrtnosti v 10. a 20. letech 18. století plně odpovídala dobové normě: 20-22 % živě narozených dětí zemřelo před dosažením prvního roku věku. Děti, které přežily kojenecký věk, se pak do poddanské evidence dostaly, ale již jako jednoleté. K obyvatelstvu podchycenému poddanskými seznamy je tak třeba připočítat procento, které pravděpodobně představovaly chybějící děti do jednoho roku věku; teprve tehdy dospějeme k plné skladbě poddanský příslušné populace uvedených lokalit.

Kolik procent z celku populace mohly představovat děti mladší jednoho roku však není nijak snadné zjistit. Na početnost těchto případů se dá usuzovat jen srovnáním s jinými vzorky. Demografické studie však pracují skoro výhradně s věkovými skupinami a děti do jednoho roku zahrnují do kategorie 0-4 roky. Využila jsem proto vlastních poznatků z blízkého panství Děčín, kde k roku 1651 představovali kojenci 2,9 % evidovaného obyvatelstva.²⁸ Přes geografickou blízkost obou zkoumaných populací nutno mít na paměti, že Soupis podle víry vznikl v demograficky dosti mimořádných poměrech překotné poválečné obnovy a že podíl kojenců byl v té době pravděpodobně o něco vyšší než v desátých a dvacátých letech 18. století. S ohledem na tento fakt se lze domnívat, že děti do jednoho roku věku mohly na panství Horní Police v letech 1710 až

²⁷ Úmrtnost mezi kojenci nedoznávala větších změn ještě dlouho po té, co byla zavedena kontrola porodnosti. Ještě na začátku 20. století se pohybovala kolem 20 % všech živě narozených. Srov. L. Dokoupil – L. Nesládková, Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století, *Historická demografie* 12, Praha 1987, s. 193-216 (zejména s. 199).

²⁸ Srov. M. Seligová, *Demografické, rodinné a sociální poměry na panství Děčín v polovině 17. století*. Rkp. diplomové práce, Ústí nad Labem 1994. Populace panství Děčín, zachycená v Soupise podle víry, čítala k roku 1651 7300 osob (3451 mužů a 3849 žen). Děti mladších jednoho roku eviduje soupis 210 (2,9 %), z čehož 111 (52,9 %) představují muži a 99 (47,1 %) ženy.

1729 tvořit asi 2 % celkové populace. Protože seznamy registrují pro jednotlivé roky uvedeného dvacetiletí 1279 až 1545 osob, předpokládám, že v rámci věkové kategorie 0-4 roky chybí 26 až 31 jedinců.

Struktura poddaného obyvatelstva podle pohlaví a věku

Při pohledu na věkovou strukturu poddaného obyvatelstva zachyceného v poddanských seznamech je zřejmé, že máme co dělat s progresivní populací s vysokým podílem dětské a nízkým podílem stařecké složky. V tomto směru vyhovuje populace čtyř lokalit na panství Horní Police představám o charakteru historických populací, spojených s fungováním starého demografického režimu.

Tabulka 1. Věková a pohlavní struktura obyvatelstva Žandova, Horní Police, Dolní Police a Stoupna evidovaného v poddanském seznamu k roku 1710

Věk	Muži		Ženy		Celkem	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
0-4	86	13,7	83	12,8	169	13,2
5-9	65	10,3	68	10,5	133	10,4
10-14	77	12,2	71	10,9	148	11,5
15-19	77	12,2	49	7,6	126	9,9
20-24	60	9,5	63	9,7	124	9,7
25-29	52	8,3	65	10	117	9,1
30-34	32	5,1	48	7,4	80	6,3
35-39	38	6	36	5,5	74	5,8
40-44	34	5,4	34	5,2	68	5,3
45-49	26	4,1	26	4	52	4,1
50-54	13	2,1	33	5,1	46	3,6
55-59	30	4,8	35	5,4	65	5,1
60-64	19	3	18	2,8	37	2,9
65-69	12	1,9	7	1,1	19	1,5
70-74	3	-,5	5	-,8	8	-,6
75-79	5	-,8	8	1,2	13	1
80-84	-	-	-	-	-	-
85-89	1	-,2	-	-	1	-,1
Celkem	630	100	649	100	1279	100

Jako progresivní se tato populace jeví již při pohledu na věkovou strukturu obyvatelstva skutečně zapsaného v poddanských seznamech. Pokud navíc k nejnižší věkové kategorii 0-4 roky připočítáme 2 % z celkového počtu osob v daném roce, která by měla představovat chybějící děti mladší 1 roku (viz výše), podíl dětí do 15 let se zde během

sledovaných 20 let bude pohybovat mezi 33,1 % a 37,7 %. Na obyvatelstvo v reprodukčním věku připadne 48,5 – 53,6 % a na osoby nad 50 let 12,9 – 14,5 %.²⁹

Tabulka 2. Věková a pohlavní struktura obyvatelstva Žandova, Horní Police, Dolní Police a Stoupana evidovaného v poddanském seznamu k roku 1715

Věk	Muži		Ženy		Celkem	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
0-4	71	10,7	64	9,8	135	10,3
5-9	88	13,2	77	11,8	165	12,5
10-14	63	9,5	65	10	128	9,7
15-19	73	11	71	10,9	144	10,9
20-24	77	11,6	48	7,4	125	9,5
25-29	58	8,7	60	9,2	118	9
30-34	51	7,7	57	8,8	108	8,2
35-39	33	5	45	6,9	78	5,9
40-44	35	5,3	36	5,5	71	5,4
45-49	32	4,8	32	4,9	64	4,9
50-54	26	3,9	24	3,7	50	3,8
55-59	11	1,7	27	4,2	38	2,9
60-64	24	3,6	27	4,2	51	3,9
65-69	14	2,1	12	1,8	26	2
70-74	7	1,1	2	-3	9	-7
75-79	1	-2	1	-2	2	-2
80-84	2	-3	2	-3	4	-3
Celkem	666	100	650	100	1316	100

Jestliže zaměříme pozornost na jednotlivé věkové skupiny, obraz studované populace nabude poněkud ostřejších kontur. Je patrné, že podíl jednotlivých věkových kategorií na celku obyvatelstva se pro konkrétní roky víceméně povlovně snižuje spolu se stářím příslušných osob, zvláště

²⁹ Zajímavé je, že posílení dětské kategorie v určitém roce se neděje na úkor stařecké složky populace a naopak že větší podíl osob nad 50 let nedoprovází nižší podíl dětí do 15 let. Spíše je to tak, že prereprodukční i postreprodukční kategorie procentuálně posilují a oslabují zároveň a proti nim se zvětšuje nebo zmenšuje podíl osob v reprodukčním věku. Např. v roce 1711 mají dětská i stařecká složka jedno z nejvyšších procentuálních zastoupení během sledovaných 20 let (37,7 % resp. 13,8 %), ale skupina 15-49letých má toho roku vůbec nejnižší podíl na celku populace (48,5 %). Opačná situace je v roce 1724, kdy děti a staří mají vůbec nejnižší podíl na celku sledované populace (33,1 % resp. 12,9 %), avšak dospělí lidé v reprodukčním věku jsou zde zastoupeni 54 %.

pokud vezmeme v potaz, že u skupiny 0-4 roky chybí převážná většina dětí do 1 roku. Ale občas lze narazit na věkovou skupinu, která je početně slabší nejen v porovnání s kategorií předcházející, ale rovněž ve srovnání s kategorií následující, anebo na takovou, jež zřetelně převažuje nejen nad skupinou předešlou, ale dokonce hned nad dvěma předcházejícími věkovými skupinami.³⁰

Tabulka 3. Věková a pohlavní struktura obyvatelstva Žandova, Horní Police, Dolní Police a Stoupna evidovaného v poddanském seznamu k roku 1720

Věk	Muži		Ženy		Celkem	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
0-4	76	11	86	12,4	162	11,7
5-9	73	10,5	60	8,6	133	9,6
10-14	82	11,8	73	10,5	155	11,2
15-19	61	8,8	66	9,5	127	9,1
20-24	69	9,9	69	9,9	138	9,9
25-29	74	10,7	47	6,8	121	8,7
30-34	54	7,8	57	8,2	111	8
35-39	50	7,2	54	7,8	104	7,5
40-44	31	4,5	46	6,6	77	5,5
45-49	31	4,5	32	4,6	63	4,5
50-54	30	4,3	29	4,2	59	4,2
55-59	23	3,3	19	2,7	42	3
60-64	10	1,4	24	3,4	34	2,4
65-69	20	2,9	23	3,3	43	3,1
70-74	8	1,2	10	1,4	18	1,3
75-79	2	-,3	-	-	2	-,1
80-84	-	-	1	-,1	1	-,1
Celkem	694	100	696	100	1390	100

Abychom zjistili, co se za těmito nepravidelnostmi věkové struktury v určitém roce skrývá, je třeba sledovat další vývoj skupin osob, které se zdají být výjimečně slabé nebo naopak výjimečně silné vzhledem k jejich věku. Jen tak si lze učinit představu o tom, co se za onou početní slabostí či

³⁰ Např. v roce 1710 představuje 133 osob ve věku 5-9 let 10,4 % všeho obyvatelstva v daném roce, zatímco skupina 0-4 letých, tak jak je zachycena v poddanském seznamu, zahrnuje 169 osob (13,2 %) a skupina 10-14 letých 148 osob (11,6 %). Věková kategorie 55-59 let je tvořena 75 lidmi a představuje 5,9 % všech registrovaných k roku 1710, ale skupiny 50-54 let a 45-49 zahrnují shodně jen po 46 osobách (3,6 %).

silou skrývá: slabost určité věkové skupiny může být totiž výsledkem nízké porodnosti v době, kdy se její příslušníci narodili, nebo též významnějšího úbytku osob k ní příslušných v průběhu dalšího vývoje; vysoký podíl osob jistého věku může vyplývat jak z vysoké natality v době, kdy tito lidé přišli na svět, tak z jejich početního posílení v dalších letech. Při tom platí, že úbytek osob jisté generace může být výsledkem jednak vyšší úmrtnosti v historii této věkové skupiny, jednak zvýšené emigrace z místa původu. Nárůst je vysvětlitelný jen významnějším přílivem osob příslušného věku na panství.

Tabulka 4. Věková a pohlavní struktura obyvatelstva Žandova, Horní Police, Dolní Police a Stoupna evidovaného v poddanském seznamu k roku 1725

Věk	Muži		Ženy		Celkem	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
0-4	86	11,8	81	11	167	11,4
5-9	80	11	93	12,6	173	11,8
10-14	74	10,2	61	8,3	135	9,2
15-19	80	11	74	10	154	10,5
20-24	57	7,8	67	9,1	124	8,4
25-29	59	8,1	67	9,1	126	8,6
30-34	70	9,6	50	6,8	120	8,2
35-39	49	6,7	53	7,2	102	6,9
40-44	50	6,9	51	6,9	101	6,9
45-49	29	4	42	5,7	71	4,8
50-54	31	4,3	30	4,1	61	4,2
55-59	21	2,9	25	3,4	46	3,1
60-64	19	2,6	16	2,2	35	2,4
65-69	7	1	16	2,2	23	1,6
70-74	11	1,5	9	1,2	20	1,4
75-79	6	-,8	4	-,5	10	-,7
Celkem	729	100	739	100	1468	100

Přestože dopady migrace jsou v populaci evidované poddanskými seznamy do jisté míry eliminovány tím, že nepřítomnost v místě bydliště, která ještě neznamenalala vyvázání z poddanského vztahu k polické vrchnosti, nevyřazuje dotyčnou osobu z registrace, k obměně okruhu poddanských v důsledku jejich geografické mobility docházelo. Každoročně získalo v rámci sledovaných čtyř lokalit několik lidí výhost (v letech 1710-1729 se jedná v průměru o 2-3 osoby) a několik jedinců bylo z evidence vyřazeno, protože vstoupili do manželství s někým přespolním a po svatbě přesídlili do jiné lokality na panství (v letech 1710-1729 se jedná v průměru o

4 osoby). Stejně tak se každým rokem ve vrchnostenské registratuře nově objevilo několik osob, které se do jedné ze sledovaných lokalit přistěhovaly nebo přiženily, resp. přivdaly (mohlo jít jak o poddané kněžny toskánské z jiné obce na toskánském dominiu, tak o cizopanské poddané, již se usadili na panství Horní Police a dobrovolně se poddali polické vrchnosti): v letech 1711-1729 se jednalo o průměrně o 9-10 jedinců.

Podívejme se tedy na jednotlivé skupiny osob, jež se nacházely ve výchozím roce v určité věkové kategorii, vždy po pěti letech, kdy se celá sledovaná skupina „přelila“ do následujícího věkového intervalu. Jinými slovy sledujme vývoj pětiletých generací v průběhu periody 1710-1729.

Generace narozených do roku 1650

V roce 1710 bylo v poddanském seznamu evidováno ještě 78 osob (40 mužů a 38 žen), které se narodily před rokem 1650, tedy většinou ještě v průběhu třicetileté války. Tito lidé starší 60 let představovali 6,1 % všech osob zachycených k roku 1710 seznamem. Historie této generace byla v tomto okamžiku již tak dlouhá, že lze těžko postihnout všechny faktory, které se na jejím vzhledu podepsaly. Lze očekávat, že tyto ročníky byly již od počátku početně relativně slabé. Soudí se, že nejistá doba, během níž spatřily světlo světa, byla charakteristická odkládáním sňatku a v důsledku toho menším objemem narozených dětí. Extrémní populační nepříznivost období do roku 1650 se pak především projevovala řadou demografických krizí, které způsobovaly citelné úbytky obyvatelstva. Krizová v tomto ohledu byla především léta 1625-26, 1633-34, 1640 a 1647-48, kdy na našem území buď probíhaly válečné operace, nebo alespoň řádily morové epidemie.³¹ Tyto nepříznivé okolnosti postihly generace narozené mezi léty 1631 a 1650 (osoba narozená před rokem 1630 je v souboru k roku 1710 pouze jedna) ve věku kojeneckém a dětském, kdy bylo riziko úmrtí ještě podstatně vyšší než ve věku pozdějším. Dá se tedy očekávat, že početní stav této skupiny osob byl hned od počátku závažně ovlivněn četnými demografickými krizemi. Po roce 1650 mohly sice tyto generace žít bez vážnějších hrozeb, ale již početně oslabené. Nevíme, nakolik byly zasaženy morem v roce 1680 či některými drobnějšími krizemi v poslední čtvrtině 17. století, plynoucími z nevalných sklizní a vysokých cen potravin. Nevíme ani, nakolik se jich dotkly v druhé polovině 17. století migrace, zda došlo k nějakým významnějším odlivům z panství či naopak zda tyto generace nebyly posíleny nějakým podstatnějším přílivem imigrantů odjinud.

³¹ L. Dokoupil – L. Fialová – E. Maur – L. Nesládková, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 65-69.

Tabulka 5. Počty osob v jednotlivých generacích v letech 1710, 1715, 1720 a 1725 (lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stoupno)

Generace	1710			1715			1720			1725		
	muži	ženy	celk.	muži	ženy	celk.	muži	ženy	celk.	muži	ženy	celk.
do 1650	40	38	78	24	17	41	10	11	21	6	4	10
1651-1655	30	35	65	24	27	51	20	23	43	11	9	20
1656-1660	13	33	46	11	27	38	10	24	34	7	16	23
1661-1665	26	26	52	26	24	50	23	19	42	19	16	35
1666-1670	34	34	68	32	32	64	30	29	59	21	25	46
1671-1675	38	36	74	35	36	71	31	32	63	31	30	61
1676-1680	32	48	80	33	45	78	31	46	77	29	42	71
1681-1685	52	65	117	51	57	108	50	54	104	50	51	101
1686-1690	60	64	124	58	60	118	54	57	111	49	53	102
1691-1695	77	49	126	77	48	125	74	47	121	70	50	120
1696-1700	77	70	147	73	71	144	69	69	138	59	67	126
1701-1705	65	68	133	63	65	128	61	66	127	57	67	124
1706-1710	86	83	169	88	77	165	82	73	155	80	74	154

Po pěti letech, v roce 1715, již téměř polovina lidí z generace narozené do 1650 v poddanských seznamech chybí: ze 78 osob, registrovaných ještě v roce 1710, zůstalo v evidenci 41, z toho 24 muži a 17 žen. Jejich podíl na celku populace se snížil na 3,1 %. Dá se předpokládat, že většina ze 37 jedinců ve věku nad 60 let, která v průběhu 5 let vymizela z poddanských seznamů, zemřela.

Předpoklad, že drtivá většina osob, které se narodily před rokem 1651, byla z poddanských seznamů mezi léty 1710 a 1715 vyřazena z důvodu jejich úmrtí a že odchod z místa bydliště potažmo z panství u lidí tohoto věku už prakticky nehrál roli, potvrzuje i analýza evidence poddanských seznamů z let 1710 až 1714. Do roku 1715 bylo ze seznamů skutečně vyškrtnuto 37 jedinců, jež se narodili nejpozději v roce 1650, z toho 21 žena a 16 mužů. Až na dvě ženy, které byly k roku 1709 registrovány v Žandově, ale v roce 1711 se již v evidenci nevyskytovaly (seznam k roku 1710 neobsahuje data pro Žandov), je u všech jednoznačně doložitelné, že zemřeli: všichni jsou v seznamu škrtnuti a označeni křížkem a u jedinců z Horní Police, Dolní Police a Stoupna je zároveň ve dvou třetinách případů k dispozici matriční záznam o pohřbu. Pouze u jedné osoby, Heleny Lihrin (nar. 1650) je patrné, že se v momentě smrti nevyskytovala na panství. V roce 1710 je evidována v oddíle vdov a sirotek v Horní Polici s poznámkou, že pobývá v Praze („zu Prag“) a téhož roku je

označena jako zemřelá, přičemž místní matrika její pohřeb nezaznamenala. Zemřela patrně v Praze a na panství doputovala pouze zpráva o její smrti.

V roce 1720 najdeme v seznamu už jen 21 osobu narozenou před rokem 1651 (1,5 % ze všech evidovaných). Do roku 1720 tedy bylo z poddanských seznamů postupně vyřazeno dalších 20 osob a lze mít za to, že u všech dvaceti byla důvodem vyřazení smrt.

Z poddanských seznamů bylo v letech 1715, 1716, 1717, 1718 a 1719 opravdu vyřazeno 13 mužů a 7 žen příslušného věku a všichni do jednoho z důvodu úmrtí. U všech je k jejich přeškrtnutému jménu přičiněn symbol křížku a u větší poloviny z nich je jejich úmrtí doložitelné matričním zápisem.

Po dalších pěti letech zbývá z původní skupiny 21 osob méně než polovina, přičemž všichni narození před rokem 1650 spadají do věkové kategorie 75-79 let: narodili se tedy v letech 1646-1650. Oněch 10 jedinců (4 ženy a 6 mužů) reprezentuje 0,7 % všech registrovaných poddaných v roce 1725.

Vyřazení 11 osob, 7 žen a 4 mužů, připadá zřejmě zcela na vrub úmrtím; jistota chybí pouze u dvou žen ze Žandova, které byly k roku 1720 evidovány v oddíle podruhů, ale k roku 1722 se v seznamu nevyskytují. K jejich vyškrtnutí došlo patrně ve ztraceném seznamu pro rok 1721, ale nelze doložit, že se tak stalo z důvodu jejich úmrtí, protože matriční záznam o jejich pohřbu nebyl nalezen. Podobný případ je Cristoph Werner z Horní Police (nar. 1645): v roce 1720 je v seznamu veden jako chalupník a hlava rodiny, ale v seznamu pro rok 1722 se již nevyskytuje. K vyškrtnutí došlo patrně také v roce 1721, ale v tomto případě se naštěstí dochoval záznam o pohřbu v hornopolické matrice (23.7.1720), takže s jistotou můžeme prohlásit, že Christoph, stejně jako ostatní jeho vrstevníci, zemřel.

Generace narozených 1651-1655

Generace narozená po roce 1650 měla daleko lepší startovací podmínky a také vyhlídky na přežití. Po uzavření Vestfálského míru a doznění demografických krizí spojených s válkou (ještě v roce 1649 byly přinejmenším středočeské oblasti zasaženy epidemií pravého moru) nastalo dlouhé mírové období, které umožnilo trvalý populační růst. Ten byl podpořen také okolností, že po válce byly relativně dobře dostupné četné uvolněné grunty a že možnost založit rodinu, která se v dobách populačního růstu stávala pro určité procento lidí iluzorní, nabízela se téměř všem. Plodem této mimořádně populačně příznivé periody je právě generace osob narozených zejména v letech 1651-1655 a pak ještě v následujícím pětiletí.

A podíl těchto ročníků na poddanském obyvatelstvu čtyř sledovaných lokalit panství Horní Police to jenom dokládá.

Pokud vyjdeme z početní síly skupiny osob narozených v letech 1651-1655 ještě v roce 1710, tedy po 55-59 letech od jejich příchodu na svět, zjistíme, že stále představují velmi silnou skupinu. Výrazně silnější, než je kategorie 50-54letých i 45-49letých, a jen nepatrně slabší než skupina osob ve věku 40-44 let. 35 žen a 30 mužů, kteří kategorii 55 až 59letých v roce 1710 tvoří, představuje 5,9 % všeho obyvatelstva, evidovaného v tomto roce v poddanských seznamech. Mám za to, že mohutnost této generace k roku 1710 lze skutečně přičíst na vrub vysoké natalitě v době narození jejích příslušníků a že posilování této skupiny migračním přílivem stejně starých osob nemuselo hrát nijak závažnou roli. Ostatně výjimečná početní síla této generace trvá i po 5 a 10 letech; po 15 letech, kdy příslušníci této generace dospěli do věku 70-74 let, již tak výrazná není. Podíl osob narozených v období 1651-1655 na celku populace se mezi léty 1710 a 1725 přirozeně postupně snižuje, od 5,9 % v roce 1710, přes 3,9 % v roce 1715 a 3,1 % v roce 1720, až na pouhých 1,4 % v roce 1725. Úbytek příslušníků této generace mezi uvedenými roky je 21,5 % (14 osob), resp. 15,7 % (12 osob), 53,5 % (23 osob): absolutně i relativně nejvíce jedinců bylo tedy z poddanských seznamů vyřazeno mezi 70 a 74 rokem života, pravděpodobně z důvodu úmrtí.

Pohledem do poddanských seznamů zjistíme, že od roku 1710 do roku 1715 bylo z evidence vyškrtnuto 6 mužů a 8 žen, náležejících ke generaci 1651-1655. Až na dva případy, které náhle zmizely z evidence,³² všechny tyto osoby zemřely: jsou v seznamu zřetelně škrtnuty a označeny

³² Johann Hauschildt (*1652) se patrně z místa bydliště odstěhoval: v seznamu z roku 1709 je ještě evidován spolu s rodinou v Žandově, v roce 1711 však celá rodina v evidenci chybí. Anna Förster (*1655) z Horní Police z evidence z neznámého důvodu vypadla. K roku 1710 je v seznamu zachycena na zahradnické usedlosti č. 3 spolu s manželem Georgem (78 let) a synem Christophem (20 let). Manžel v tomtéž roce zemřel a syn se oženil. V roce 1711 je pak na dotyčné zahradě registrován syn spolu s manželkou a jeho matka v evidenci chybí. Nenachází se ani mezi podruhy. V polické matrice je sice dohledatelný zápis o pohřbu Anny Försterin, vdovy z Horní Police, ale až k 30. 10. 1719. Zdá se tedy, že Anna v Horní Polici žila ještě několik let po manželově smrti a po synově svatbě (snad přímo u syna a snachy), ale vypadla z vrchnostenské evidence. Proč tomu tak bylo, se lze jen dohadovat: snad se jednalo původně o osobně svobodnou osobu, která byla do poddanských seznamů zapsána jen v souvislosti se sňatkem s polickým poddaným. Po smrti jejího partnera tak mohl zmizet důvod, proč v registraci figurovala. Stejně tak ovšem mohlo jít o nedbalost pořizovatele seznamu, který logicky věnoval menší pozornost starým osobám a zejména ženám.

křížkem a s jedinou výjimkou je k dispozici též matriční záznam o jejich pohřbu.

Mezi léty 1715-1719 poddanské seznamy vyřazují 4 muže a 4 ženy, narozené v letech 1651-1655. U všech je důvodem jejich vyřazení z evidence smrt, přičemž pro 6 z nich je úmrtí doložitelné i matrikou.

V periodě 1720-1724 seznamy vyřazují další 23 osoby (14 žen a 9 mužů) ze sledovaných ročníků. Příčinou vyškrtnutí těchto osob narozených v letech 1651-1655 bylo téměř ve všech případech úmrtí (jistotu nemáme pouze v jediném případě),³³ většinou navíc doložitelné matrikou.³⁴

Je patrné, že vyřazení v rámci ročníků 1651-1655 bylo mezi léty 1710 a 1725 v drtivé většině případů zapříčiněno úmrtím. Tam, kde chybí jistota, lze předpokládat, že dotyčné osoby rovněž zemřely.

Generace narozených 1656-1660

Zatímco u generace 1651-1655 platí, že je silná jak ve své mužské, tak ve své ženské složce,³⁵ jinak je tomu u osob, jež se narodily v letech 1656-1660. Ve svém souhrnu tato generace nijak nevybočuje z mezí, které jsou v rámci progresivní populace patřičné pro skupinu osob těch věkových kategorií, do nichž v průběhu let 1710-1725 příslušníci této generace

³³ Žádný důkaz o tom, že důvodem vyřazení z vrchnostenské evidence byla smrt, nemáme pouze u Dory Hellerin (*1653), která byla v roce 1720 vedena jako podruhyňě pobývajícím mimo panství, ale v seznamu z roku 1722 už po ní není ani stopy. Snad byla vyškrtuta v nedochovaném seznamu pro rok 1721. Matriční zápis o její smrti však nebyl nalezen, pokud zemřela, stalo se tak pravděpodobně v jiné kolatuře.

³⁴ Matriční zápis o pohřbu osob narozených 1651-1655 a vyřazených z registratur mezi léty 1720 a 1724 nebyl nalezen pouze pro tři jedince, v 19 případech je k dispozici. U Anny Knechtel (*1655) vyplývá skutečnost, že zemřela, jen z logiky věci: v roce 1720 je vedena jako vdaná žena a v roce 1722, kdy v seznamu již nefiguruje, je u jejího manžela zapsána jiná partnerka. Anna byla vyškrtuta patrně v chybějícím seznamu z roku 1721, ovšem v místní matrice doklad o jejím úmrtí schází.

Podobně jako pro tuto generaci lze i pro následující generace doložit všechny údaje o počtech vyřazených a nově zaevidovaných osob jmény konkrétních osob popř. nalezenými matričními zápisy o jejich pohřbu či sňatku. Důsledným uváděním těchto dat by se však poznámkový aparát neúměrně rozrostl, a proto od něj v následujícím textu upouštím.

³⁵ Výraznější je síla ženské části generace 1651-1655: ženy tvoří 5,4 % (1710), resp. 4,2 % (1715), resp. 3,3 % (1720), resp. 1,2 % (1725) ze všech evidovaných žen v jednotlivých letech, muži pak 4,8 % (1710), resp. 3,6 % (1715), resp. 2,9 % (1720), resp. 1,5 % (1725) ze všech evidovaných mužů v jednotlivých letech. Početně převažují ženy nad muži v letech 1710, 1715 a 1720, poměr se obrátí ve prospěch mužů až v roce 1725, kdy je příslušníkům této generace 70-74 let.

postupně dospívají. V roce 1710 tvoří 46 osob narozených v letech 1656-1660 kategorii 50-54 let a představují 3,6 % populace evidované poddanským seznamem pro tento rok (připomeňme, že ve stejné době je naživu 65 příslušníků osob narozených v předchozích pěti letech, kteří reprezentují 5,1 % populace). O pět let později, v roce 1715, zaujímá generace druhé poloviny 50. let 17. století kategorii 55-59 let počtem 38 osob, je tedy oslabena o 8 jedinců (17,4 %). K roku 1720, kdy se tato skupina osob věkově nachází mezi 60 a 64 lety, je slabší o 4 osoby (úbytek o 10,5 % v porovnání se stavem v roce 1715) a představuje 2,4 % všech poddaných z tohoročního seznamu. A konečně v průběhu dalších pěti let se tento okruh lidí ztenčí o dalších 11 osob (32,4 %). V roce 1725 zbývá 23 osob ve věku 65-69 let (1,6 % ze všech registrovaných). Úbytky v této generaci mezi jednotlivými pětiletými i početní stavy těchto ročníků k vybraným rokům odpovídají normálu a nijak nevyčnívají.

Zajímavé jsou však difference mezi pohlavími: ve své ženské části je totiž tato generace početně velmi silná, zatímco v mužské části vysloveně slabá, což dohromady vykáže právě průměrné hodnoty. V roce 1710 činí poměr pohlaví 33 žen na 13 mužů (na 100 mužů věkové kategorie 50-54 tedy připadá 254 žen) a obrázek podobné, byť postupně se zmírňující disproporce skýtají i roky 1715 (27 žen proti 11 mužům, sex ratio kategorie 55-59 let je tedy 100 mužů na 245 žen), 1720 (10 mužů a 24 žen ve věku 60-64 let zakládá feminitu 240 na 100) a 1725 (do kategorie 65-69 let přísluší 7 mužů a 16 žen, poměr obou pohlaví tedy vychází 100 mužů na 229 žen).

Jisté je, že tento obrovský nepoměr nevznikl v okamžiku, kdy příslušníci této generace přišli na svět, ale v průběhu dalších let. Je nepravděpodobné, že by se na tomto stavu věcí podepsala vyšší úmrtnost mužů v předchozích desetiletích, a pokud ano, pak jen částečně. Zmíněnou disproporci je nutné vyložit především z migrace a vzhledem k opravdu nápadné slabosti mužské části této generace především z migrace mužů narozených v letech 1656-1660. K jejich odchodu došlo snad někdy v průběhu 80. let 17. století, kdy tyto ročníky dosáhly věku přinejmenším 20 let a hledaly příležitost k zajištění vlastní budoucnosti. Snad místní ekonomické poměry neumožňovaly všem mužům najít živobytí v domácím prostředí a podporovaly emigraci tam, kde byly lepší vyhlídky na koupi gruntu, založení živnosti nebo uchycení se v podruží. Někteří mladíci se možná jen tak nazdařbůh vypravili do světa zkusit štěstí jinde. Vrchnost nemusela tomuto odlivu nutně klást větší překážky, pokud bylo evidentní, že touto cestou přichází pouze o ty poddané, kteří by stejně neměli doma šanci se zakoupit.

Ženy z této generace, jak se zdá, odcházely z rodiště v mnohem menší míře. V jejich případě nebyla šance vstoupit do manželství tolik vázána na způsobilost zajistit rodinu, neboť to byla starost hlavně ženicha. U nevěsty se jistě předpokládalo, že přinese do manželství věno, ale hlavní tíha odpovědnosti za obživu rodiny spočívala na její mužské hlavě. Okolnost, že ženy méně migrovaly, může být příčinou toho, že generace 1656-1660 je ve své ženské složce tak silná. V úvahu samozřejmě přichází i posílení této skupiny žen z vnějšku, příchodem snoubenek z jiných lokalit.

Pokud se zaměříme na otázku, nakolik úbytky mezi jednotlivými uzlovými roky odrážejí skutečné počty vyřazených a nakolik jde jen o výslednou bilanci významnějšího pohybu příslušníků této generace oběma směry, ukazuje se, že migrace hraje u takto starých osob jen malou roli: až na jedinou výjimku všichni, kdo byli ve sledovaném období vyřazeni ze seznamů, zemřeli a kromě toho lze za celou dobu zaznamenat jen dva nové přírůstky. V roce 1716 byl do registratur nově zanesen manželský pár Hanse Georga Horna (nar. 1656) a jeho ženy Anny (nar. 1660), který se usadil v Horní Polici v jedné z vrchnostenských chalup. Pouze úbytek mezi roky 1715 a 1720 (4 osoby) je tedy výslednicí vyškrtnutí 6 osob (1 muž a 5 žen) a nového zaevidování dvou jedinců, jinak celkové úbytky odpovídají počtu vyřazených.

Generace narozených 1661-1675

Ročníky 1661-1675 se vyznačují tím, že je nelze mít ani za nápadně silné, ani za nápadně slabé a že jejich podíl na celku populace v letech 1710, 1715, 1720 a 1725 je adekvátní obvyklému podílu věkových kategorií, v níž se příslušníci těchto generací nacházeli (1710 se jednalo o věkovou skupinu 35-49 let, v roce 1715 o skupinu 40-54 let, v roce 1720 o kategorii 45-59 let a v roce 1725 o věkovou skupinu 50-64 let). Početně slabší ve srovnání se stejně starými osobami v jiných sledovaných letech se skupina osob, narozená mezi léty 1661-1675, jeví pouze k roku 1710, kdy obsazovala věkové kategorie 35-49 let. Jedná se jednak o slabost početní, která ovšem nemusí být úplně směrodatná (celkový počet osob od roku 1710 plynule narůstá, obecně tedy i počty osob ve všech věkových kategoriích postupně početně posilují), jednak o slabost co do procentuálního podílu těchto věkových skupin na celku populace v tomto roce.³⁶ V následujících letech pak početní slabost těchto generací

³⁶ V roce 1710 činí podíl věkové skupiny 35-39 let 5,7 %, skupiny 40-44 let 5,2 % a skupiny 45-49 let 3,9 %; v roce 1715 se zmíněné věkové kategorie podílejí na celku z 5,8 %, resp. 5,3 %, resp. 4,8 %; v roce 1720 pak dále podíl uvedených věkových skupin na evidovaném obyvatelstvu vzroste na 7,5 %, resp. 5,5 %, resp. 4,5 %; a

v důsledku relativně malých úbytků mezi jednotlivými roky mizí (úbytky v jednotlivých pětiletých generacích činí 3,8-5,9 % v roce 1715 vzhledem k roku 1710, resp. 3,2-16,7 % v roce 1720 vzhledem k roku 1715, resp. 7,8-16,- % v roce 1725 vzhledem k roku 1720) a početnost těchto osob nijak nevybočuje z průměru. Pokud přihlídneme k pohlavní skladbě ročníků 1661-1675, ukáže se, že za nižší podíly osob ve věkových kategoriích 35-49 let, které jsou obsazeny právě příslušníky zmíněných generací, jsou odpovědné ženy. Zatímco mužská složka těchto ročníků žádné oslabení k roku 1710 nevykazuje, stejně staré ženy představují o poznání menší procento ženské populace, než je běžné u žen stejných věkových kategorií v jiných letech.³⁷ Úbytky v průběhu sledovaných 15 let jsou však relativně malé: ročníky 1661-1675 zahrnují celkem 96 žen k roku 1710, 92 žen k roku 1715, 80 žen k roku 1720 a 71 žen k roku 1725. Úbytek mezi léty 1710 a 1725 je tedy pouhých 26,1 % z původního stavu, což vedlo k tomu, že již k roku 1715 tyto generace žen, narozené mezi léty 1661-1675, žádné početní oslabení nejeví.

Co mohlo být příčinou tak nápadného oslabení ženských ročníků 1661-1675 k roku 1710? Lze samozřejmě uvažovat o tom, že na tuto skupinu žen měly nepříznivý dopad menší a často lokálně omezené výkyvy mortality, které se od 60. let 17. století objevují poměrně hojně. Nezdá se však pravděpodobné, že by ženská složka sledované generace mohla být postižena o tolik citelněji než složka mužská. Není ani důvod domnívat se, že by případy úmrtí při porodu měly být v případě těchto žen četnější než u jiných ročníků. Nezbyvá tedy, než připustit, že by na početní stav této skupiny žen mohl mít vliv migrační pohyb. Tyto ženy se od poloviny 80. let postupně dostávaly do věku, kdy vstupovaly do manželství: možná byly v druhé polovině 80. a v 90. letech otevřeny nové možnosti provdat se mimo rodiště. Zdá se však nepravděpodobné, že by tato změna nějak souvisela s převodem dědictví knížete Julia Františka sasko-lauenburského do rukou jeho dcery Anny Marie Františky Terezie, která vedle hornopolského panství zdělila v roce 1689 i panství Zákupy, Ploskovice, Svádov

konečně k roku 1725 se příslušníci kategorie 35-39 let podílejí na populaci evidované v poddanských seznamech z 6,9 %, příslušníci kategorie 40-44 let rovněž z 6,9 % a příslušníci kategorie 45-49 let z 4,8 %.

³⁷ Věková kategorie 35-39 let u žen je k roku 1710 zastoupena z 5,5 %, ale v roce 1715 z 6,9 %, v roce 1720 z 7,8 % a v roce 1725 z 7,2 %; věková kategorie 40-44 let je v roce 1710 tvořena 5,2 % veškeré ženské populace, ale v roce 1715 5,5 %, v roce 1720 6,6 %, resp. v roce 1725 6,9 %; pro věkovou skupinu 45-49 let platí, že v roce 1710 zahrnuje 4,- % ze všech evidovaných žen, v roce 1715 pak 4,9 %, v roce 1720 4,6 % a v roce 1725 5,7 %.

a statky Buštěhrad, Míkovice a Zvoleněves ve středních Čechách, nikoliv však panství západočeská, která připadla její sestře. I kdybychom připustili nějakou souvislost s touto změnou, zůstane nevysvětleno, proč se početní oslabení této generace žen projevovalo ještě v roce 1710, kdy její příslušnice dospěly do středního věku (35-49 let) a po té byla rychle zahlazena malými početními úbytky.

Při pohledu na věkovou strukturu zemřelých žen v jednotlivých letech se ukazuje, že tyto malé úbytky jsou především důsledkem úrovně úmrtnosti a že posilování těchto skupin žen imigrací nehrálo téměř žádnou roli.

Do roku 1715 bylo z evidence soupisů vyřazeno 5 žen narozených mezi léty 1661-1675, přičemž tři z nich byly vyškrtnuty v důsledku úmrtí a dvě zmizely z evidence z roku na rok beze stopy. Počet žen této generace se však za stejnou dobu snížil jen o 4 osoby. Je tedy jisté, že jedna žena zhruba ve věku 35 až 49 let musela ve stejné době do souboru přibýt. Tuto ženu lze dle seznamů identifikovat jako Rosinu Schillhabel, která se v roce 1711 jako 40letá objevuje nově v registratuře poddaných spolu s dětmi a manželem George Schillhabelem, nájemcem vrchnostenské chalupy. Případ této jedné imigrantky (ovšem nijak vážněji) narušuje představu, že úbytky v rámci ženské části sledované generace lze po roce 1710 připsat převážně vymírání jejich příslušnic. Za dvěma případy vymizení ze seznamu se totiž pravděpodobně skrývá taktéž úmrtí.

Mezi rokem 1715 a 1720 se objem žen z generace 1661-1675 zmenšil z 92 na 80, tedy o 12. Důvodem byla až na jedinou výjimku smrt: v 11 případech písař zřetelně tyto osoby v evidenci škrtnul a označil křížkem, popř. u nich poznamenal „gestorben“, u 7 zemřelých je navíc v matrice k dispozici záznam o jejich pohřbu. Zmíněnou výjimkou je Maria Hoffmann ze Žandova (nar. 1670), svobodná podružská dcera, která se ve svých 48 letech poprvé provdala. Její snoubenec Christoph Haubtmann pocházel z Radče (Schossendorf) a novomanželé se po svatbě usadili v místě ženichova bydliště, čímž Marie vymizela ze sledovaného souboru (jde jen o přesídlení v rámci panství). Uvedený příklad svědčí nejen o tom, že ženy této věkové kategorie již odcházely z místa bydliště jen v malé míře, ale také o tom, že představa o příchodu většího počtu žen tohoto věku odjinud není opodstatněná.

Další vývoj generace žen narozených v letech 1661-1675 je nabíledni: po roce 1720, kdy nejmladší z těchto žen byly nejméně 45-leté a ty nejstarší až 59-leté, lze ještě méně očekávat, že by příčinou zužování tohoto okruhu osob mohlo být něco jiného než smrt. Jak je patrné z nahlédnutí do evidence poddanských seznamů, osm z devíti žen, po nichž

pátráme, skutečně zemřelo. Jediným případem vyřazení z evidence, za nímž nestálo úmrtí dotyčné, byla Ludmilla Weber (nar. 1672): spolu s rodinou se v roce 1720 přestěhovala do Radče, kde její manžel našel působiště jako šafář na panském dvoře. Po 45. roce věku tedy u žen z ročníků 1661-1675 zaznamenáme případ odchodu z místa bydliště nebo příchodu do sledovaných lokalit odjinud jen zcela ojediněle.

Pohled na mužskou složku generace narozených v letech 1661-1675 ukazuje, že ani dospělí muži již v podstatě neodcházeli z místa svého bydliště. Malý migrační pohyb můžeme zaznamenat jen u těch nejmladších, kteří se narodili po roce 1670 a kteří se mezi léty 1710 a 1725 přesouvali z věkové kategorie 35-39 let do kategorie 50-54 let: zaznamenat lze tři případy nového zaregistrování mužů příslušného věku do poddanských seznamů a tři případy odchodu z místa dosavadního bydliště (dalších 9 mužů bylo ze seznamu vyřazeno z důvodu úmrtí). V případě mužů, kteří přišli na svět do roku 1670 včetně, nenarazíme za celé zkoumané období na žádného nově zaevidovaného jedince, celkové úbytky odpovídají počtu vyškrtnutých osob. Celkem bylo vyškrtnuto 20 mužů této generace, všichni z důvodu úmrtí (u 15 z nich je úmrtí doloženo dochovaným matričním záznamem).

Generace narozených 1676-1680

Generace osob narozených v periodě 1676-1680 vykazují do jisté míry podobný ráz jako generace předcházejících 15 let: k roku 1710 je absolutně i relativně dosti slabá, ale v následujících letech se v důsledku velmi malých početních úbytků její procentuální podíl na celku populace přestává vymykat normálu.

Ročníky 1676-1680 zaujímají v roce 1710 počtem 80 osob věkovou kategorii 30-34 let a podílejí se tak na obyvatelstvu, zachyceném k tomuto roku poddanskými seznamy, z 6,3 %. Stejná věková kategorie však v roce 1715 (108 osob) tvoří 8,2 %, v roce 1720 (111 osob) 8,0 % a 1725 (120 osob) opět 8,2 % populace. Početní oslabení sledované generace na začátku pozorování je tedy zjevné.

Nutno říci, že tento stav připadá plně na vrub mužské části pozorovaných ročníků: zatímco 48 žen se podílelo na ženské populaci v tomto roce 7,4 %, 32 mužů narozených v letech 1676-1680 tvořilo v roce 1710 jen 5,1 % všech evidovaných mužů. Nepoměr mezi ženami a muži zůstane trvalým rysem této generace i v následujících letech: na jednoho muže připadalo 1,4-1,5 ženy nejen v roce 1710, ale i v letech následujících. Podíl žen z této generace na ženském obyvatelstvu odpovídá v jednotlivých letech podílu, který je adekvátní pro věkovou kategorii,

kteřou tyto ženy obsazují.³⁸ Podíl mužů ze stejné generace je však ve všech letech zřetelně slabší, než je podíl mužů stejného věku v jiných letech.³⁹ Podívejme se na další vývoj generace 1676-80 u vědomí permanentní disproporce mezi pohlavími uvnitř této skupiny osob.

Během pěti let po roce 1710 se objem těchto ročníků ztenčil pouze o dvě osoby, tj. o 2,5 %. V ženské složce ubyly 3 osoby (z 48 v roce 1710 na 45 v roce 1715), v mužské složce se naopak počet zvýšil z 32 osob (1710) na 33. Celkem máme v roce 1715 co dělat se 78 příslušníky generace 1676-1680. Jedna osoba, o niž se v roce 1715 zvýšil počet mužů narozených v letech 1676-1680, nás upozorňuje na skutečnost, že u skupin obyvatelstva před 40. rokem věku je nutno počítat s tím, že jejich skladbu mohla v nezanedbatelné míře ovlivňovat migrace.

Mezi léty 1710 a 1715 bylo z poddanských seznamů vyřazeno 6 žen narozených v letech 1676-1680, všechny z důvodu úmrtí. Protože však ve výsledku ubyly pouze tři ženy, je jasné, že v tomto pětiletí se musely do studovaných lokalit přivdat nebo přistěhovat 3 ženy stejného věku. Muž byly vyřazen pouze jeden: Christoph Renner (nar. 1679), syn polického chalupníka, byl v roce 1710 v otcovské domácnosti škrtnut s poznámkou

³⁸ V roce 1715 bylo ženám, narozeným mezi léty 1676 a 1680, 35-39 let: představují 6,9 % všech evidovaných žen, což je hodnota srovnatelná s podílem 35-39letých žen v roce 1720 (7,8 %) i v roce 1725 (7,2 %). Zároveň jde o podíl podstatně vyšší než v případě žen stejného věku v roce 1710, které reprezentovaly jen 5,5 % ženské populace (jde o ročníky slabé v jejich ženské složce, jež jsme charakterizovali v předchozích odstavcích). V roce 1720, kdy zaujímaly věkovou kategorii 40-44 let, se sledované ročníky podílely na všech evidovaných ženách z 6,6 % (pro srovnání činil podíl žen věkové skupiny 40-44 let v roce 1710 5,2 %, v roce 1715 5,5 % a v roce 1725 6,9 %) a v roce 1725, kdy tyto ženy obsadily kategorii 45-49 let, představovaly 5,7 % všech žen (pro srovnání: 45-49leté ženy tvořily v roce 1710 4,- % všech registrovaných žen, v roce 1715 4,9 % a v roce 1720 4,6 %). Význam ženské složky generace 1676-1680 na celku ženské populace se tedy v průběhu sledovaných 15 let spíše zvyšuje.

³⁹ V roce 1715, kdy tito muži dospěli do věku 35-39 let, činil jejich podíl na mužské populaci 5,- %. Však podíl mužů v tomto věku je v jiných letech výrazně vyšší: 1710 – 6,0 %, 1720 – 7,2 %, 1725 – 6,7 %. Jako 40-44letí představují k roku 1720 muži z generace 1676-1680 4,5 % všech mužů, což je podíl ve sledovaných čtyřech letech nejnižší: v roce 1710 se muži ve věku 40-44 let podílejí na mužské populaci z 5,4 %, v roce 1715 z 5,3 % a v roce 1725 dokonce z 6,9 %. A konečně v roce 1725 tvoří 29 mužů narozených v letech 1676-1680 jen 4,0 % všech mužů evidovaných v tomto roce. Věková skupina 45-49 let, kterou představují, je však v předchozích letech vždy o něco silnější: 1710 činí podíl 45-49letých mužů na mužské populaci 4,1 %, v roce 1715 4,8 % a v roce 1720 4,5 %.

„geheurathet“. V seznamu se však jako ženatý muž ani v roce 1710, ani v následujících letech nevyskytuje, takže je více než pravděpodobné, že po svatbě odešel z lokality, kde dosud žil. Pokud se svatba realizovala ve farnosti, k níž příslušela nevěsta – jednalo se o dosti rozšířenou zvyklost – , naznačovalo by to dokonce, že se oženil na jiné panství, protože polická ani žandovská matrika jeho sňatek neregistrují. Vyplývá z toho, že za jedním přírůstkem v mužské složce sledované generace se skrývá úbytek jedné osoby, doposud se v souboru vyskytující, a příchod dvou mužů stejného věku, kteří se dobrovolně poddali vrchnostenské kanceláři v Horní Polici.

V pětiletí mezi rokem 1715 a 1720 z 33 mužů ubyli dva a počet žen z původních 45 v roce 1715 vzrostl na 46. V letech 1715 až 1719 můžeme zaznamenat čtyři případy vyřazení: jedná se o jednu ženu a tři muže, přičemž v případě ženy a jednoho z mužů bylo důvodem vyřazení úmrtí, v případě zbývajících dvou mužů pak odchod z panství. Je tedy zřejmé, že v letech 1716-1720 přišly na panství dvě ženy, narozené v letech 1676-1680, úbytek v mužské části generace je dán vyškrtnutím tří osob z této generace ze seznamů a příchodem jednoho stejně starého jedince zvenčí.

Do roku 1725 se početní stav osob narozených 1676-1680 dále snížil na 71 osob: od roku 1720 ubyli 2 muži a 4 ženy. Všechny tyto úbytky připadají na vrub úmrtím: ze seznamů byli z tohoto důvodu postupně vyřazení právě dva muži a čtyři ženy. Žádná osoba příslušného věku tedy ze sledovaného souboru neodešla a žádná nepřibyla z vnějšku. Migrační pohyb u této skupiny osob je tedy v posledním pětiletí, kdy její příslušníci dospívali do věku 45-49 let, nulový.

I tento malý vzorek tedy do značné míry potvrzuje logický předpoklad, že intenzita migračního pohybu klesá spolu s věkem, resp. je vyšší v mladším dospělém věku a klesá po 40. roce. Z tohoto hlediska bude zajímavý pohled na generaci narozenou v 80. letech 17. století, neboť v roce 1710 ji poprvé zachytíme právě mezi 20. a 30. rokem života, kdy si většina jejich příslušníků zajišťovala existenci a vstupovala do manželství. Na konci pozorování, v roce 1725, zastihneme tyto osoby ve věku 35-44 let. Měli bychom mít tedy teoreticky před sebou skupinu lidí v období jejich největšího sklonu k migraci a zároveň relativně nízké úmrtnosti.

Generace narozených 1681-1685

Ročníky 1681-1690 přišly na svět až po velkém moru z roku 1680, který navíc oblast severních Čech pravděpodobně příliš nezasáhl a zůstal omezen na Prahu a střední Čechy. V dětském věku a v době dospívání však mohly být ovlivněny některými drobnějšími demografickými krizemi.

V celozemském měřítku lze pozorovat vzestupy úmrtnosti v letech 1684-1686, 1689-1690, 1693-1694 a 1700-1702: mohly být částečně zapříčiněny jednak dozníváním morové nákazy, na sklonku 17. a na počátku 18. století pak také nepříznivými sklizněmi a drahotou. Nevíme, do jaké míry se tyto krize týkaly i Policka a zda případně zasáhly právě ty věkové kategorie, v nichž se nacházely osoby narozené v 80. letech.

V každém případě se v roce 1710 generace 80. let nejeví jako celek nijak oslabená, spíše naopak. Osoby ve věku 20-29 let představují 18,8 % veškeré populace evidované k tomuto roku. Pro srovnání: věková kategorie 20-29 let se podílí na celku obyvatelstva v roce 1715 z 18,5 %, v roce 1720 z 18,6 % a v roce 1725 z 17,0 %. K roku 1710, kdy tuto kategorii zaujímají příslušníci generace 80. let, je tedy podíl 20-29letých nejvyšší, nicméně nijak výrazně.

V podobném postavení je skupina osob narozených 1681-1690 i v roce 1715, kdy tvoří věkovou skupinu 25-34 let. Tehdy tvořilo 226 jedinců tohoto věku 17,2 % populace. V jiných letech byl podíl této kategorie o něco nižší: 15,4 % (1710), 16,7 % (1720), resp. 16,8 % (1725). Situace je analogická i v letech 1720 a 1725: sledovaná generace, která se v těchto letech nasouvá do věkové kategorie 30-39 let, resp. 35-44 let, se na celku populace podílí srovnatelným, jen o něco vyšším procentem než generace, jež tyto věkové skupiny zaujímaly v jiných letech. V roce 1720 je podíl 30-39letých 15,5 %, zatímco v jiných letech tvořili takto staří lidé nižší procento evidovaného obyvatelstva: 12,0 % v roce 1710, 14,1 % v roce 1715 a 15,1 % v roce 1725. V roce 1725 byl podíl osob narozených 1681-1690 na celku populace 13,8 %. Věková kategorie 35-44 let, kterou v té době zaujímaly, byla v předešlých letech mírně slabší: 11,1 % (1710), 11,3 % (1715), resp. 13,0 % (1720).

Pokud se pustíme do jemnějšího členění generace 80. let 17. století na skupinu narozených v letech 1681-1685 a na skupinu narozených v letech 1686-1690, abychom byli s to lépe postihnout určité trendy uvnitř sledované populace, ukáže se, že zásluhu na relativní síle těch věkových skupin, které jsou v jednotlivých letech obsazeny příslušníky generace 80. let, má spíše skupina narozených v letech 1681-1685. Podíl věkových skupin ve čtyřech sledovaných letech je nejvyšší vždy, když je dotyčná kategorie „zaplněna“ osobami, jež přišly na svět právě v první polovici 80. let.⁴⁰

⁴⁰ V roce 1710 zaujímají narození v letech 1681-1685 věkovou kategorii 25-29. Ta se v tomto roce podílí na celku populace z 9,1 %, zatímco v roce 1715 tvoří 9,- %, v roce 1720 8,7 % a v roce 1725 8,6 %. V roce 1715 se sledovaná skupina osob přesunula do kategorie 30-34letých a představuje 8,2 %. Stejná věková skupina

Podíly věkových skupin, ve kterých se nacházejí ročníky 1686-1690, jsou naproti tomu průměrné.⁴¹

Generace narozených 1681-1685 se vyznačuje určitou disproporcí mezi ženskou a mužskou složkou, zejména zpočátku pozorování. V roce 1710 tyto ročníky zahrnují 52 mužů (8,3 % ze všech mužů evidovaných v tomto roce v poddanském seznamu) a 65 žen (10,0 % všech registrovaných žen). V dalších letech se tento nepoměr vyrovnává, až se prakticky zahladí: 1715 připadá na 51 mužů (7,7 % ze všech mužů) 57 žen (8,8 % ze všech žen), v roce 1720 je poměr 50 mužů (7,2 % ze všech mužů) na 54 žen (7,8 % ze všech žen) a v roce 1725 50 mužů na 51 žen (muži i ženy sledované generace představují shodně 6,9 % populace v rámci daného pohlaví). Zatímco během sledovaných 15 let se počet žen narozených v letech 1681-1685 sníží z 65 na 51, okruh mužů z této generace se ztenčí pouze o dvě osoby. Co se skrývá za takovou početní strnulostí mužské složky těchto ročníků? Rovnováha mezi objemem migrujících do čtyř sledovaných lokalit na straně jedné a objemem odcházejících osob na straně druhé? Nepatrná úmrtnost? Do jaké míry jsou úbytky v rámci ženské složky této generace dány migrací a do jaké úmrtností? Vždyť úmrtnost u žen v tomto nejplodnějším věku může mít díky rizikovosti každého porodu za následek skutečně podstatně vyšší počet zemřelých mezi ženami.

Zaměříme napřed pozornost na mužskou část generace. Mezi roky 1710 a 1715 se počet mužů zmenšil o jednoho. Ovšem rozбором poddanských seznamů zjistíme, že za zdánlivou stabilitou se skrývá úbytek 6 osob a nový výskyt 5 osob. V letech 1710 až 1714 seznamy vyřadily 2 muže z důvodu úmrtí, 2 muži se prokazatelně oženili mimo své dosavadní bydliště a 2 muži z registratur bez bližšího vysvětlení zmizeli (1709 jsou

reprezentuje v roce 1710 6,3 %, v roce 1720 8,- % a v roce 1725 8,2 % všech evidovaných osob. Po pěti letech, v roce 1720, zastihneme ročníky 1681-1686 ve věku 35-39 let. Tehdy představují 7,5 % registrovaných, což je více než v roce 1710 (5,7 %), 1715 (5,9 %) i 1725 (6,9 %). Do roku 1725 sledované osoby postupně dospěly do věkové kategorie 40-44 let, která v tomto roce tvoří 6,9 %. V roce 1710 se tato věková skupina podílela na celku populace z 5,2 %, v roce 1715 z 5,3 % a v roce 1720 z 5,5 %.

⁴¹ V letech 1686-1690 narozeným jedincům bylo v roce 1710, kdy představovali 9,6 % z celku registrované populace, 20-24 let. Stejně staří lidé tvořili v roce 1715 9,5 %, v roce 1720 9,9 % a v roce 1725 8,4 %. V roce 1715 bylo sledovaným ročníkům 25-29 let a představovaly 9,- % populace, v roce 1720 dospěly do věkové kategorie 30-34 let a tvořily 8,- % populace a konečně v roce 1725 dosáhly věku 35-39 let a reprezentovaly 6,9 % všech evidovaných osob v daném roce. Podíly těchto věkových skupin v jiných letech uvádí poznámka č. 33.

ještě vedeni v Žandově, ale v roce 1711 se již v seznamu nevyskytují). Za těmito dvěma případy vymizení z evidence se rovněž dá tušit odchod z místa bydliště.

Během dalších pěti let ubyl v konečném důsledku opět pouze jeden muž a jejich celkový počet se snížil na 50. Vyřazení však byli 4 muži, všichni shodou okolností narození v roce 1684, je tedy jasné, že právě 3 osoby mužského pohlaví musely reprezentovat nové přírůstky ve sledovaném souboru. Tři z vyřazených zemřeli, jeden ve věku 31 let získal vrchnostenské svolení a oženil se na jiné panství. Nově se naopak v některé ze čtyř sledovaných lokalit objevili tři muži: dva již jako ženatí s rodinami, jeden si vzal vdovu po žandovském sousedovi a vyženil tak ve městečku dům.

V roce 1725 zůstal počet mužů v porovnání s rokem 1720 nezměněn: stále se jedná o 50 osob. Analýzou počtu vyřazených a nově zapsaných osob v poddanských seznamech lze shledat, že migrační ruch v případě mužů oscilujících kolem 40. roku věku v podstatě ustal. Stejný početní stav byl docílen vyškrtnutím dvou osob a zaevidováním dvou osob, přičemž oba vyškrtnutí zemřeli. Jen jeden z mužů, kteří se v seznamech mezi rokem 1722-1725 nově objevili, prokazatelně nepocházel z panství a do Horní Police se přiznal.

Ženy narozené v periodě 1681-1685, jejichž úbytky jsou ve studovaném období podstatně citelnější než u mužské složky této generace, mohly stejně tak dobře častěji než muži umírat, jako odcházet za sňatkem z domova (v roce 1710 se nacházely ve věku 25-29 let, takže zejména pro první pětiletí by mohly být migrace za účelem sňatku typické). V každém případě by však pohyb žen stejného věku opačným směrem, tj. příchod do jedné ze čtyř sledovaných lokalit, musel být mnohem méně výrazný.

V roce 1710 lze napočítat 65 žen ve věku 25-29 let, tj. těch, které přišly na svět v pětiletí 1681-1685. Jde nikoliv o absolutně, ale o relativně největší počet žen tohoto věku v porovnání s roky 1715, 1720 a 1725, což svědčí o tom, že tato generace patrně nebyla ve svém dosavadním vývoji nijak závažně oslabena. V roce 1725 je sice ve věkové skupině 25-29 let dokonce 67 žen, ale představují 9,1 % ženského obyvatelstva v daném roce, zatímco 65 žen stejného věku v roce 1710 tvoří 10 % všech registrovaných osob ženského pohlaví. Srovnatelný podíl na celku ženského obyvatelstva mají ženy ve věku 25-29 let i v roce 1715, kdy 60 osob v této věkové kategorii reprezentuje 9,2 %, ale mnohem nižší podíl stejně starých žen shledáme v roce 1720, kdy tvoří jen 6,8 % ženské populace (jde o 47 osob).

Do roku 1715 oslabí generace žen z let 1681-1685 na 57 osob, tj. o 8 jedinců. Poddanské seznamy v průběhu let 1711-1715 nově zaznamenají jen 2 ženy narozené v první polovině 80. let: obě se do sledovaných lokalit přivdaly. Vyřazeno z evidence tedy bylo 10 žen, z čehož zemřela pouze jediná a ostatní z panství odešly. Je patrné, že odchod z místa bydliště za účelem sňatku je v případě žen ve věku 25-34 let nejobvyklejší příčinou vyškrtnutí z evidence poddanských seznamů.

Během následujícího pětiletí (do roku 1720) klesl počet žen narozených 1681-1685, už jen o 3 osoby. To ovšem neznamenalo, že se nějak podstatně utlumil migrační pohyb v rámci těchto ročníků: poddanské seznamy pro příslušné roky vyřazují 7 žen a nově registrují 4 osoby ženského pohlaví. Ovšem analyzujeme-li důvody, které vedly k vyřazení oněch 7 příslušnic sledované generace z evidence, zjišťujeme, že významnější roli začíná hrát u žen tohoto věku úmrtnost: 3 osoby prokazatelně zemřely (ve všech třech případech se jednalo o vdané ženy, takže jejich úmrtí by bylo možné připsat i komplikacím při porodu), u jedné ženy nelze určit, zda z evidence zmizela proto, že zemřela, anebo proto, že opustila své dosavadní bydliště. Jedna žena se odstěhovala z panství spolu s manželem a dětmi a ještě dvě ženy byly vyškrtuty z registratur kvůli sňatku jinam. Za zmíněnými přírůstky stojí případy žen, které přišly do sledovaných lokalit již jako provdané spolu se svými manžely.

V posledním pětiletí mezi lety 1720 a 1725 je objem žen, které z evidence vypadly a naopak těch, které se v ní nově vyskytly, prakticky stejný jako v předchozí periodě: vyřazeno bylo 6 žen z generace 1681-1686 a nově zaevidovány byly tři. Ve výsledku klesl počet příslušnic sledovaných ročníků o 3, tj. na 51 osob. U vyřazených žen této generace, z níž nejmladším příslušníkům bylo 40 let k roku 1720 a nejstarším 49 let k roku 1725, se nadále zvyšuje vliv úmrtnosti: z uvedených 6 osob byly 4 prokazatelně vyškrtuty ze seznamů z důvodu úmrtí. Nicméně dvě ještě odešly ze sledovaných lokalit z důvodu sňatku s partnerem odjinud. Zbývající dva případy nových přírůstků ke generaci žen narozených v první polovině 80. let představují osoby, které snad ani skutečnými imigrantkami nejsou: u obou je otázka, zda v Žandově, kde jsou v roce 1722, resp. 1724 nově zaevidovány, nežily už před tím, bez toho, že by je seznamy uváděly. Jedna z nich je zaregistrována spolu se vstupem do manželství, druhá v souvislosti s přechodem do podruží.

Souhrnný pohled na generaci osob narozených v první polovině 80. let 17. století je poučný: ukazuje nejen, že migrační pohyb povlovně klesá spolu s věkem určité skupiny osob, ale také to, že k větší obměně (a také úbytku) došlo v ženské složce této generace. V letech 1710-1725 bylo

vyřazeno z původního počtu 52 mužů 12, z toho polovička z důvodu úmrtí, a naopak do sledovaných lokalit přibylo 10 stejně starých mužů. U ženské části této generace jsou přírůstky ve sledovaných 15 letech v podstatě stejné jako u mužů (10 osob), ale podstatně vyšší, téměř dvojnásobné, jsou úbytky. Jde o 23 osob, přičemž 8 žen (tedy asi třetina) prokazatelně zemřelo. Ženy této generace tedy jeví větší sklon k migraci než stejně staří muži, zejména v tom smyslu, že vstupovaly častěji do manželství s osobou pocházející z jiné lokality na panství anebo i mimo panství a odcházely po svatbě z místa dosavadního bydliště.

Generace narozených 1686-1690

Ve světle těchto závěrů by měly být ještě zajímavější výsledky analýzy generace druhé poloviny 80. let, protože její příslušníky zastihneme v roce 1710 ve věku 20-24 let. Následující pětiletí by tedy mělo být obdobím, kdy budou tito lidé nejhroudněji vstupovat do manželství: bude zajímavé sledovat, nakolik si hledají partnera v rámci svého bydliště a nakolik mimo ně. Lze předpokládat, že role úmrtnosti při dalším vývoji této generace nebude – vzhledem k aktuálnímu věku jejích příslušníků – nijak velká.

Na počátku pozorování čítaly tyto ročníky 124 osob a během 15 let se jejich počet snížil na 102 osob, tedy o 17,7 %. Proporce mezi mužskou a ženskou složkou jsou vyrovnané (v roce 1710 připadá na 60 mužů 64 žen) a úbytky během sledované periody jsou prakticky stejné (mužů ubylo 11 a žen rovněž 11). Jak jsme však poznali na generaci první poloviny 80. let, za relativně pomalým snižováním počtu příslušných osob se mohou skrývat velké úbytky a velké přírůstky.

V roce 1710 zaujímají tyto osoby věkovou kategorii 20-24 let a reprezentují 9,7 % všeho obyvatelstva, podchyceného v daném roce poddan-skými seznamy. Je to hodnota srovnatelná s roky 1715 (9,4 %) i 1720 (9,9 %), nižší je podíl osob ve věku 20-24 let jen v roce 1725 (8,4 %). Do roku 1715 se okruh osob této generace ztenčil o 6 jedinců: 2 muže a 4 ženy. Jak se ovšem dalo čekat, tento vcelku malý úbytek je výsledkem čilého migračního pohybu, opět především mezi ženami. V pětiletí mezi rokem 1710 a 1715 bylo ze souboru vyřazeno 12 žen a 3 muži narození v letech 1686-1690, nově zařazeno bylo 8 žen a 1 muž stejného věku.

Příčinou vyřazení z evidence byla v případě tří žen smrt; pouze jedna z nich však byla vdaná, dvě zbývající byly v okamžiku smrti ještě svobodné, takže s výkladem o komplikacích u porodu jako možné příčině vyšší úmrtnosti žen v tomto věku zde příliš neuspějeme. Zbývajících devět žen odešlo z bydliště a dokonce i z panství, nejčastěji kvůli sňatku. Všichni tři muži, kteří vypadli z evidence v letech 1711-1715, získali od vrchnosti

výhost a odešli z panství. Přírůstky v rámci generace 1686-1690 jsou během tohoto pětiletí částečně tvořeny jedinci (3 ženy), kteří se 1711 nově objevili v evidenci spolu se svými rodinami, a je tedy otázka, zda jsou to osoby, jež se na panství skutečně přistěhovaly, anebo zda se nejedná o osoby, na něž se v prvním poddanském seznamu z roku 1709 pozapomnělo. Pět žen se pak v průběhu sledovaných pěti let poprvé vyskytlo v seznamu jako novomanželky mužů již před tím evidovaných. Jediný muž, který ve stejné době přibyl do sledovaného souboru, se vyskytl v seznamu z roku 1713 i s manželkou.

Mezi lety 1715 a 1720 se příslušníci generace 1686-1690 postupně přesouvali z věkové kategorie 25-29 let do skupiny 30-34 let. Počet mužů se snížil na 54 (tj. o 4 osoby) a počet žen na 57 (tj. o 3 osoby). Ve skutečnosti bylo z poddanské evidence v této periodě vyřazeno 5 mužů a 8 žen a nově do ní zaveden 1 muž a 5 žen. Pět osob (3 ženy a 2 muži) bylo v seznamech vyškrtnuto z důvodu úmrtí, přičemž všechny zemřelé ženy byly vdané. Příčinou vyškrtnutí u zbývajících osmi vyřazených je odchod z místa dosavadního bydliště. Čtyři imigrantky našly v jedné ze čtyř sledovaných lokalit manžela, jedna žena a jediný muž, který se v období 1715-1720 objevuje v evidenci nově, přišli do Žandova, resp. Horní Police již s rodinami.

Poslední pětiletí do roku 1725 se vyznačuje tím, že zatímco počet osob, přicházejících do některé ze čtyř vybraných lokalit, se stává téměř zanedbatelným (2 ženy a 1 muž), počet jedinců stejného věku, kteří jsou vyřazeni ze seznamů, zůstává zhruba stejný jako v předešlých letech. Z evidence v letech 1720-1725 vypadlo 12 osob. A stále se z větší části jedná o odchody z místa bydliště, případy úmrtí napočítáme v posledním pětiletí jen tři (tedy o jeden méně než v předcházejících pěti letech a stejný počet jako v periodě 1710-1715).

Celková bilance tedy ukazuje, že přestože se generace narozených 1686-1690 ztenčila během sledovaných patnácti let jen o 22 osob (11 mužů a 11 žen), v pozadí je čilý migrační ruch. Když vyloučíme 11 osob, které v průběhu pozorování zemřely, migrační pohyb se týkal 47 lidí: 29 jich z místa bydliště odešlo (z toho 18 žen a 11 mužů) a 18 jich do sledovaných lokalit přišlo odjinud (z toho 15 žen a 3 muži). I když mezi uvedenými počty mohou být i osoby, které ve skutečnosti byly místní, jen do určitého momentu nebyly vedeny v seznamech poddaných (ať už nedopatřením nebo z důvodu, že nepříslušely pod polickou vrchnostenskou kancelář), nápadná je skutečnost, že k migraci měly sklon více ženy než muži.

Generace narozených 1691-1695

Generace narozených v 90. letech nabízí pohled na skupinu osob, která během pozorování dospívala, tj. opouštěla pozice závislých a nesamostatných synů a dcer a dostávala se do postavení suverénních. Tento přechod byl často spojen se vstupem do manželství anebo byl dokonce sňatkem reprezentován (častěji u žen), ale mnoho jedinců se vymanilo z otcovského, resp. rodičovského područí ještě za svobodna: odchodem z panství, založením samostatné živnosti apod. (častěji u mužů). Opět bude potřeba pojednat zvlášť o generaci první poloviny 90. let na straně jedné a o ročnících narozených v letech 1696-1700 na straně druhé, protože tyto dvě skupiny osob nesou poněkud rozdílné rysy.

Ve svém úhrnu představují ročníky 1691 až 1695 v jednotlivých letech pozorování takové procentuální podíly na celku populace, jaké odpovídají obvyklým podílům věkových kategorií, sledovanými ročníky právě obsazených. Jako celek se tedy tato generace početně nejeví ani nápadně silná, ani nápadně slabá, charakteristický je pro ni velmi malý početní úbytek během periody 1710-1725: ze stavu 126 osob v roce 1710 klesl počet jejích příslušníků na 120 (úbytek 6 osob představuje pouhých 4,8 % původního počtu).

Jiný obraz ovšem vyvstane, pokud v rámci této populace rozlišíme muže a ženy: početně se pak mužská složka sledované generace bude jevit velmi silná a ženská naopak nezvykle slabá. Početně muži narození v první polovině 90. let převyšují nejen pětiletou generaci, která po nich následuje bezprostředně, ale dokonce i tu, tvořenou muži o 10-15 let mladšími. Platí to nejen v roce 1710, ale také v roce 1715, 1720 a 1725.⁴² Stejně staré ženy jsou naproti tomu početně nápadně oslabené, dokonce představují

⁴² V roce 1710 reprezentuje 77 mužů ve věku 15-19 let, což jsou právě ti muži, o něž nám na tomto místě jde, 12,2 % vší mužské populace. Co do počtu i procentuálního zastoupení se s nimi shoduje skupina 10-14letých, ale kategorie 5-9 let ve stejném roce tvoří jen 10,3 % mužského obyvatelstva (65 osob). Ještě zřetelnější je převaha generace mužů narozených v letech 1691-1695 v následujících letech. V roce 1715 se podílejí prostřednictvím věkové kategorie 20-24 let na mužské populaci z 11,6 % (77 osob), zatímco skupina 15-19 tvoří jen 11 % (73 osob) a skupina 10-14 let jen 9,5 % (63 osob). V roce 1720, kdy sledované ročníky dospěly do kategorie 25-29 let, představuje podíl jejich mužské složky 10,7 % (jde o 74 osob), kdežto kategorii 20-24 let reprezentuje jen 69 osob (9,9 % ze všech mužů) a kategorii 15-19 let dokonce pouhých 61 osob mužského pohlaví (8,8 % ze všech mužů). Konečně v roce 1725 je mužů ve věku 20-24 let 57 (7,8 % ze všech mužů), skupinu 25-29 let tvoří 59 osob (8,1 % ze všech mužů), ale kategorii 30-34letých, jež je zaplněna sledovanou generací, reprezentuje 70 mužů (9,6 % mužské populace).

vzhledem k věku, ve kterém se nacházejí, vůbec nejslabší skupinu žen v celé populaci. Zcela zřetelné je to v letech 1710, 1715 a 1720, a to i přes to, že tato generace se prakticky neztenčuje (každým rokem ubude pouze 1 žena). V roce 1725 pak díky tomu, že tato skupina žen dále neoslabila, ale dokonce posílila o 3 osoby, není už početní slabost této generace tolik do očí bijící, nicméně stále trvá.⁴³ U žen narozených 1691-1695 platí přesně opak toho, co bylo řečeno o jejich mužských vrstevnících: početně jsou tyto ženy ve všech vybraných letech převyšovány nejen věkovými kategoriemi, v nichž se nacházejí ženy narozené v letech 1686-1690, ale také těmi, jež tvoří generace první poloviny 80. let.⁴⁴ Pro poměr pohlaví v této generaci je tedy typická vysoká maskulinita: index maskulinity se ve sledovaném období pohybuje mezi 140 a 160.⁴⁵ Příčiny tohoto stavu lze těžko hledat v migraci, protože obrovská početní disproporce mezi muži a ženami je obrovská již v roce 1710, kdy se vlastní migrační aktivita této skupiny osob začala teprve rozvíjet. Má toto nepříznivé sex ratio na svědomí vyšší úmrtnost dívek v dětském věku? To by však bylo v rozporu s představami odborné literatury o všeobecně vyšší úmrtnosti chlapců již od narození, která ve starém demografickém režimu obvykle rychle zvrátila přirozenou převahu novorozeňat mužského pohlaví v tu výraznější, tu méně výraznou feminitu.

⁴³ V roce 1710 lze napočítat 49 příslušnic generace 1691-1695 (7,6 % všech žen evidovaných v tomto roce poddanským seznamem), o pět let později jich je 48 (7,4 % všech žen) a v roce 1720 máme co dělat s 47 ženami (6,8 % všech žen). V roce 1725 je v poddanském seznamu registrováno 50 žen narozených v letech 1691-1695 (6,8 % všech žen).

⁴⁴ V roce 1710, kdy ženy ve věku 25-29 let reprezentují 10,- % vší ženské populace (65 osob) a ženy náležející do věkové skupiny 20-24 let tvoří 9,7 % ženského obyvatelstva (63 osob), věková kategorie 15-19 let, která je obsazena příslušnicemi sledované generace, se 49 osobami podílí na ženské populaci jen z 7,6 %. V roce 1715 představuje 48 žen narozených v letech 1691-1695 7,4 % ženského obyvatelstva (v té době je jim 20-24 let), ale osob ženského pohlaví ve věku 25-29 let lze napočítat 60 (9,2 % ze všech žen) a těch ve věku 30-34 let 57 (8,8 % ze všech žen). V roce 1720 dospěla námi sledovaná skupina žen do věku 25-29 let: počtem 47 osob zaujímají 6,8 % ze vší ženské populace. Ovšem žen ve věku 30-34 let je 57 a tvoří 8,2 % ženského obyvatelstva a žen ve věku 35-39 je 54 a představují 7,8 % všech žen. V roce 1725 pak již rozdílů nejsou tak propastné, přesto je ženská složka sledované generace (50 osob, tj. 6,8 % všech žen) stále ještě slabší než ženy ve věku 35-39 let (53 osob, tj. 7,2 % všech žen) a 40-44 let (51 osob, tj. 6,9 % všech žen).

⁴⁵ Na 100 žen narozených v letech 1691-1695 připadá v roce 1710 157 mužů stejné generace, v roce 1715 160, v roce 1720 opět 157 a v roce 1725 140.

Na začátku pozorování v roce 1710 dosáhly osoby narozené v letech 1691-1695 věku 15-19 let: ty starší z nich už mohly mít vstup do prvního manželství za sebou, ale většina podnikla tento krok právě v průběhu 15 let, kdy je máme pod drobnohledem. K roku 1710 byl v rámci věkové kategorie 15-19 let ženat 1 muž (1,3 % ze všech mužů této věkové skupiny) a vdány 3 ženy (6,1 % ze všech žen této věkové skupiny). V roce 1725, kdy ročníky 1691-1695 dospěly do věku 30-34 let, se ve stavu manželském nacházelo jejich 42 příslušníků (60 % mužů této věkové skupiny) a 43 příslušnic (86 % žen této věkové skupiny).⁴⁶ Víme již, že pokud porovnááme stav v roce 1710 a stav v roce 1725, ukáže se, že počet osob narozených v letech 1691-1695 se o mnoho nesnížil. Bude zajímavé sledovat míru pohyblivosti této skupiny osob a s ohledem na významnou převahu mužů také proporci mezi pohlavími u odcházejících a přicházejících lidí (předchozí generace naznačila vyšší sklon k migraci u žen).

Mezi roky 1710 a 1715 ubyla v celkové bilanci generace narozených v letech 1691-1695 pouze jedna žena, ovšem tento údaj je výsledkem vyřazení 10 osob (8 žen a 2 mužů) a novým zaregistrováním 9 jedinců (7 žen a 2 mužů). Jak v úbytcích, tak v přírůstcích mají zcela jednoznačně navrch ženy. Úmrtnost hraje při tom vcelku zanedbatelnou roli: vyřazen z důvodu úmrtí byl jeden ze dvou vyškrtnutých mužů a kromě toho jen jediná žena. Ostatní případy vyškrtnutí ze seznamů připadají na vrub odchodu z bydliště za účelem sňatku.

Během následujících pěti let se sledovaný okruh osob ztenčil o 3 muže a 1 ženu. Ve skutečnosti však od roku 1715 do roku 1720 vypadlo z evidence poddanských seznamů 15 osob (8 mužů a 7 žen) a naopak, ve stejném období se v registraturách nově objevilo 12 jedinců (4 muži a 8 žen).⁴⁷ Sledovaná generace v tomto pětiletí postupně opouštěla věkovou

⁴⁶ S vdovci a vdovami se ve věku do 35 let setkáme poskrovnu: alespoň jedou byli v letech 1710-1725 evidováni jako ovdovělí 2 muži a 3 ženy. Ovšem osob, které přišly o partnera (zejména mužů), může být v této generaci více: někteří vdovci se ženili jen několik měsíců po manželčině smrti. Fakticky se tak v žádném celém kalendářním roce ve vdovství nenacházeli, přestože se u nich z roku na rok změnila partnerka.

⁴⁷ Na tomto místě rozdíl početních úbytků a přírůstků neodpovídá celkovému poklesu počtu osob za pětiletí 1715-1720. Je to dáno tím, že v seznamu z roku 1720 nefiguruje jedna žena, která se v roce 1715 v evidenci ještě vyskytovala, ale přitom není zahrnuta mezi vyřazené osoby. Tato žena totiž vypadla z evidence pouze dočasně a později se v ní zase objevila. Jedná se o Dorotheu Renner (*1691) z Dolní Police, jež se 12.1.1716 provdala za Christopha Petera z Vísky a počínaje rokem 1716 se v seznamech přestala vyskytovat. Tento stav však platil pouze do roku 1722, kdy se znovu objevila spolu s manželem a dvěma dětmi v jedné z vrchnostenských chalup v Horní

kategorii 20-24 let a dospívala do věku 25-29 let. Z 15 vyškrtnutých tři muži zemřeli, ostatní odešli z panství, nejčastěji z důvodu sňatku s osobou nepocházející z žádné ze tří sledovaných lokalit. Z osob, které se v této době objevily v poddanských seznamech poprvé, se 5 žen a 1 muž do některé ze sledovaných lokalit přivdalo, respektive přiženilo, ostatní se zde usadili již jako ženatí či vdané.

Po roce 1720 ztratila sledovaná generace v celkové bilanci pouze jednoho jedince, když k roku 1725 zahrnovala 120 osob oproti 121 osobě z roku 1720. Jde o důsledek toho, že zatímco čtyři muži ubyli, tři ženy naopak přibyly. Nárůst počtu žen upozorňuje na skutečnost, že i po 30. roce věku (sledovaná generace se po roce 1720 postupně nasouvala do věkové kategorie 30-34 let) přicházela do souboru stále řada osob zvenčí. Přírůstky v rámci generace 1691-1695 představuje 6 žen a 3 muži, z nichž většina se usadila v některé ze čtyř sledovaných lokalit z důvodu sňatku se zdejším usedlíkem. Mezi lety 1720 a 1725 bylo z evidence poddanských seznamů naopak vyškrtnuto 7 mužů a 3 ženy: čtyři osoby zemřely, tři se z registrace z neznámého důvodu vytratily a tři z místa bydliště odešly. I na těchto ročnících je tedy patrné, že s přibývajícím věkem sklon k migraci poněkud slábne a že při vyřazování jednotlivců z evidence poddanských seznamů začne určitou roli hrát úmrtnost.

Pokud se vrátíme ke shora položené otázce, zda se početní oslabení ženské složky této generace nějakým způsobem odrazí ve skladbě osob během periody 1710-1725 vyřazených a naopak nově evidovaných, nutno říci, že nikoliv. Počet vyřazených mužů a žen je vyrovnaný (17 mužů a 18 žen), přičemž u mužů bylo ve větší míře důvodem vyřazení úmrtí (během sledovaného období zemřelo 6 mužů narozených 1691-1695, ale jen 2 stejně staré ženy). Poměrem 16 ku 11 tedy mezi jedinci, kteří opustili v letech 1710-1725 své bydliště, převažují ženy: z původního počtu příslušnic této generace v roce 1710 (49 osob) tedy odešlo během 15 let z domova 32,7 % žen (ze stejného důvodu bylo ve sledované periodě vyřazeno jen 14,2 % původního počtu mužů). Co se týče osob, které byly v letech 1710-1725 nově zaevidovány, zřetelně převládají ženy: 20 žen více než dvojnásobně převyšuje počet nově registrovaných mužů (9 osob) a představuje 40,8 % osob ženského pohlaví, evidovaných seznamy k roku 1710 (zmíněných 9 mužů tvoří jen 11,6 % osob mužského pohlaví této generace k roku 1710).

Polici. Ač se tedy dotýká mezi léty 1715 a 1722 v evidenci nevyskytuje a celkovém počtu osob uváděném poddanským seznamem v roce 1720 chybí, definitivně vyřazena v průběhu pozorování nebyla.

Generace narozených 1696-1700

Generace druhé poloviny 90. let má – na rozdíl od ročníků 1691-1695 – vyrovnaný poměr obou pohlaví: v roce 1710 k ní patřilo celkem 148 osob, z toho 77 chlapců a 70 dívek. V následujících 15 letech pak ubývali rychlejším tempem příslušníci mužské části této generace: v roce 1725 lze napočítat 59 mužů ve věkové kategorii 25-29 let, do níž sledovaná generace mezi tím dospěla (úbytek o 18 osob, tj. o 23,4 %), a 67 stejně starých žen (úbytek o 3 osoby, tj. o 4,3 %). Po zkušenostech s předcházejícími generacemi však víme, že tento stav rozhodně nemusí signalizovat menší migrační aktivitu či úmrtnost žen.

Sledovanou generaci zastihneme v roce 1710 jako děti ve věku 10-14 let. Do roku 1715 tedy nelze očekávat, že by tyto osoby opouštěly ve větší míře domov: získání výhostu či sňatek s partnerem odjinud, který by vedl k odchodu z dosavadního bydliště, přichází v úvahu jen u těch nejstarších příslušníků narozených v roce 1696, popř. 1697, a to až těsně před rokem 1715. Ve skutečnosti se však žádný takový případ nevyskytl, úbytky a přírůstky v rámci ročníků 1696-1700 připadají plně na vrub úmrtí, resp. stěhování rodičů. Zároveň platí, že jsou velmi nízké. V prvním pětiletí byli z evidence vyřazeni jen 3 muži a 1 žena; z části proto, že zemřeli, a z části proto, že se z registrace vytratili bez jednoznačné příčiny. Nově zaevidovány byly pak pouze dvě dívky.

V roce 1715 dosáhla tato generace věku 15-19 let, takže v následujícím pětiletí, kdy postupně dospívala do věkové kategorie 20-24 let, začínají se množit případy odchodu z domova kvůli sňatku s přespolním. Převažující příčinou vyřazení z evidence je však překvapivě smrt dotyčných, především mládenců: v míře úmrtnosti mezi 16 a 23 rokem věku předstihují sledované ročníky jak generaci narozených 1691-1695, tak ročníky 1701-1705. Mezi rokem 1715 a 1720 zemřelo 7 osob, zatímco odchod za partnerem do jiné lokality byl důvodem vyškrtnutí u 6 osob. Jednotlivé případy úmrtí jsou ale velmi rovnoměrně rozloženy po celém pětiletí, takže se nelze domnívat, že by mohlo jít o důsledek nějakého všeobecného vzestupu úmrtnosti. Nově se v evidenci poddanských seznamů objevuje 8 osob, přičemž dvě přibyly do sledovaného souboru ještě jako svobodné spolu s rodiči, ostatní se do něj přivdaly, resp. přiženily, anebo se přistěhovaly již s partnerem.

Největší migrační ruch v rámci této generace lze zaznamenat v posledním pětiletí periody 1710-1725, kdy se její příslušníci postupně přesouvali z věkové kategorie 20-24 let do skupiny 25-29letých. Mezi roky 1720 a 1725 bylo z evidence poddanských seznamů vyřazeno na 26 osob

narozených v letech 1696-1700; úmrtí bylo při tom důvodem vyškrtnutí jen u necelé třetiny z nich (8 osob, z toho 5 mužů a 3 ženy). Zbývajících 10 mužů a 8 žen odešlo z domova: 6 žen se provdalo za muže z jiné lokality, 8 mužů a 1 žena získalo vrchnostenský souhlas z odchodem z panství, 1 muž se přestěhoval do jiné obce v rámci panství a 1 muž a 1 žena se z evidence z neznámého důvodu vytratili. V rámci čtyř sledovaných lokalit bylo v seznamech během pětiletí 1720-1725 nově zaregistrováno 5 mužů a 11 žen, z nichž většina sem přibyla kvůli sňatku s některým z místních obyvatel. V konečném součtu se ročníky 1696-1700 ztenčily během posledních pěti let pozorování o 12 osob, z toho 10 mužů a 2 ženy.

V případě osob narozených v letech 1696-1700 tedy platí, že před 20. rokem věku k trvalému odchodu z místa bydliště téměř nedochází (jen dvě dívky se provdaly jako devatenáctileté) a že většina případů odchodu z panství a vstupu do manželství s partnerem z jiné lokality se vztahuje k věku mezi 20. a 26. rokem života: ženám z této generace bylo při vyškrtnutí ze seznamu z důvodu sňatku s přespolním 19-25 let, v průměru pak kolem 22 let, mužům bylo v okamžiku propuštění z panství 21-28 let, průměrně kolem 24 let.

Generace narozených 1701-1710

O té části populace, která se narodila po roce 1700, má smysl pojednat jako o celku. Na začátku pozorování v roce 1710 byly totiž všechny osoby narozené v letech 1701-1710 v dětském věku a ti nejstarší z generace prvního desetiletí 18. století dospívali až kolem roku 1720. Proto je nábíledni, že během prvních dvou pětiletí periody 1710-1725 nelze očekávat ze strany těchto ročníků žádnou nebo téměř žádnou migraci, a to ani směrem ze sledovaných lokalit ven, ani směrem opačným. Výjimkou mohou být jen případy, kdy dítě opustilo své dosavadní bydliště spolu s rodiči, respektive kdy se do jedné ze sledovaných obcí spolu s rodiči přistěhovalo. Dá se ovšem očekávat, že drtivá většina případů vyřazení z evidence poddanských seznamů bude připadat na vrub úmrtím. Navíc je třeba předpokládat, že úmrtnost u dětí byla tím větší, čím nižší byl jejich věk. Není tedy žádným překvapením, že v největším počtu umírali příslušníci této generace v pětiletí následujícím po roce 1710. Tehdy prodělávali ti nejmladší, narození mezi roky 1706-1710 prvních pět let života, které byly ve starém demografickém režimu z hlediska úmrtnosti nejrizikovější.⁴⁸

⁴⁸ Na tomto místě je znovu nutné upozornit, že z počtu osob vyřazených z důvodu úmrtí ve věku do 5 let nelze usuzovat na úmrtnost v kategorii nejmladších dětí ve věku 0-4

V roce 1710 bylo dětí ve věku do 10 let celkem 302, z čehož přesně polovinu tvořili chlapci a polovinu dívky. Je třeba podotknout, že toto číslo v sobě skrývá značnou heterogenitu: při podrobnějším pohledu je patrné, že ročníky 1701-1705, zejména jejich mužská složka, jsou početně velmi slabé, což vynikne zejména při porovnání s generacemi 90. let 17. století.⁴⁹ Ročníky 1706-1710, opět zejména v jejich mužské části, jsou naopak početně velmi silné. Samozřejmě, důvodem tohoto jevu může být částečně i okolnost, že generace 1701-1705 již měla v roce 1710 za sebou období největších početních ztrát v prvních letech života, kdežto generace 1706-1710 měla tuto kritickou fázi částečně ještě před sebou. Ale na sílu ročníků 1706-1710 neusuzuji pouze porovnáním s předcházející generací, nýbrž také s generacemi, které v průběhu sledovaných 15 let teprve přišly na svět. Muži ve věku 0-4 roky tvořili v roce 1710, kdy byla tato věková kategorie obsazena právě ročníky 1706 až 1710, 13,7 %, zatímco v následujících letech procentuální podíl mužů ve stejné věkové skupině zdaleka tak vysoký nebyl: činil 10,7 % v roce 1715, 11,0 % v roce 1720 a 11,8 % v roce 1725. U stejně starých dívek podíl na celku ženské populace tak nápadně vysoký není.

V roce 1715 lze v poddanském seznamu napočítat 293 příslušníků sledované generace (151 chlapců a 142 dívek). Jejich počet je tedy pět let od počátku pozorování nižší o pouhých 9 osob (ve všech případech jde o dívky), což je suma překvapivě nízká: pokud totiž migrace oběma směry hraje u jedinců tohoto věku velmi malou roli, musí být příčinou valné většiny úbytků mezi vybranými roky úmrtí sledovaných osob. A vzhledem k tomu, že v našem souboru jsou i děti ve věku kolem 1 roku, měla by být úmrtnost ve sledované generaci dosti vysoká. Nebo úmrtnost v rámci ročníků 1701-1710 předpokládané výše nedosahovala?

Pohled do poddanských seznamů ukázal, že smrt si mezi těmito dětmi skutečně vybrala vysokou daň: do roku 1715 bylo z evidence vyřazeno 37 dětí v příslušném věku a z toho 32 zemřelo. Mezi zemřelými pak byly převážně nejmenší děti, narozené v letech 1710 (7 dětí), 1709 (7 dětí) a 1708 (6 dětí). Pak nás ale může zarazit jedna věc: aby bylo k roku 1715 docíleno úbytku 9 dětí, muselo by do souboru přibýt 28 dětí narozených v letech 1701-1710! Skutečně tomu tak je, ale vysoký počet nově

let. V seznamech totiž v drtivé většině nejsou zaznamenány ty děti, které zemřely před dosažením jednoho roku, tedy zhruba čtvrtina všech živě narozených.

⁴⁹ Zatímco ročníky 1701-1705 se podílejí na celku populace v roce 1710 z 10,4 % (jde o 133 osob – 65 mužů a 68 žen), v tomtéž roce tvoří generace 1691-1695 a generace 1696-1700 shodně 12 % všech evidovaných osob.

zaevidovaných osob nenarušuje naši tezi o tom, že děti ve věku do 15 let migrovaly jen v případě, že se stěhovali jejich rodiče, a že takových případů nebude ve skutečnosti mnoho. Velké přírůstky totiž tvoří osoby narozené v letech 1710, popř. 1709, které byly po narození do seznamů zanášeny s jednoletým až dvouletým prodlením. Jedná se tedy v drtivé většině o děti, jež se narodily rodičům, od počátku přítomným v některé ze sledovaných lokalit, nikoliv o imigranty. Přistěhovalců je mezi zmíněnými 28 dodatečně připsanými dětmi jen 8, z čehož 6 dětí patří k rodině polického mlynáře George Schillhabla, který přibyl do Horní Police v roce 1711.

V následujících dvou pětiletích by pozdní zaevidování dětí narozených místním rodičům již nemělo obraz o skutečném množství nových přírůstků zkreslovat. Všichni narození v letech 1701-1710, kteří se po roce 1715 objeví v seznamech poprvé, by měli být přistěhovalci.

Od roku 1715 do roku 1720 se postupně počet mužů příslušejících ke generaci 1701-1710 snížil z 293 na 143 a okruh jejich vrstevnic se z původního počtu 142 ztenčil na 139. Za celkovým úbytkem 11 osob (8 chlapců a 3 dívek) by se už neměla skrývat velká překvapení: lze očekávat, že úmrtnost dětí, které postupně opouštěly věkovou kategorii 5 až 14 let a dospívaly do věku 10-19 let, nebude mít již tak hrozivé rozměry jako v předešlém pětiletí a na druhé straně vlastní migrační aktivita těchto osob bude ještě nepatrná. Proto by se celková záporná bilance na konci druhého pětiletí mohla dosti blížit počtu zemřelých během periody 1715 až 1720.

Tento předpoklad se v celku naplňuje: v tomto období bylo vyřazeno z evidence 16 osob, z toho 14 z důvodu úmrtí, a jen 5 osob do sledované skupiny přibylo. U skupiny nejstarších příslušníků (lépe řečeno příslušnic) této generace se již také projevuje okolnost, že se koncem tohoto pětiletí ocitli na prahu dospělosti, kdy mohli vstupovat do manželství: vedle tří osob, které se v evidenci objevují proto, že se do některé ze čtyř sledovaných lokalit přistěhovaly spolu s rodiči, dvě ženy narozené v roce 1702, resp. 1703, se v roce 1720 objevují v souboru jako manželky zde usedlých mužů. Z důvodu sňatku s partnerem z Benešova byla naopak ze seznamu pro rok 1719 vyškrtnuta sedmnáctiletá Barbara Schillhabl.

V posledním pětiletí po roce 1720 u osob narozených v letech 1701 až 1705 nadále roste vliv migrace a u osob narozených v letech 1706-1710 naopak nadále klesá vliv úmrtnosti. Není divu: sledovaná generace v té době definitivně opouštěla dětský věk s jeho vysokým nebezpečím smrti a postupně dospívala do věkové kategorie 15-24 let, kdy riziko úmrtnosti kleslo na nejnižší možnou míru a kdy zároveň u osob po 20. roce věku (zejména u dívek) byly aktuální sňatky.

Tabulka 6. Vyřazení osob z evidence poddanských seznamů z důvodu Ú v letech 1710-1725 (lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stoupno)

Generace, věk*	V**	1710-1715			1715-1720			1720-1725			1710-1725			
		M	Ž	Cel.	M	Ž	Cel.	M	Ž	Cel.	M	Ž	Cel.	v %
do 1650 60+ - 75+	Ú	16	19	35	13	6	19	4	4	8	33	29	62	93,9
	O	-	2	2	-	-	-	-	2	2	-	4	4	6,1
	C	16	21	37	13	6	19	4	6	10	33	33	66	100
1651-1655 55-59- 70-74	Ú	5	7	12	5	4	9	9	13	22	19	24	43	93,5
	O	1	1	2	-	-	-	-	1	1	1	2	3	6,5
	C	6	8	14	5	4	9	9	14	23	20	26	46	100
1656-1660 50-54- 65-69	Ú	2	5	7	1	5	6	4	7	11	7	17	24	100
	O	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	C	2	5	7	1	5	6	4	7	11	7	17	24	100
1661-1665 45-49- 60-64	Ú	-	1	1	3	5	8	4	3	7	7	9	16	94,1
	O	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	5,9
	C	-	2	2	3	5	8	4	3	7	7	10	17	100
1666-1670 40-44- 55-59	Ú	2	2	4	3	2	5	7	4	11	12	8	20	90,9
	O	-	-	-	-	1	1	1	-	1	1	1	2	9,1
	C	2	2	4	3	3	6	8	4	12	13	9	22	100
1671-1675 35-39- 50-54	Ú	2	1	3	4	4	8	1	3	4	7	8	15	78,9
	O	3	-	3	-	-	-	1	-	1	4	-	4	21,1
	C	5	1	6	4	4	8	2	3	5	11	8	19	100
1676-1680 30-34- 45-49	Ú	-	4	4	1	1	2	2	5	7	3	10	13	72,2
	O	1	2	3	2	-	2	-	-	-	3	2	5	27,8
	C	1	6	7	3	1	4	2	5	7	6	12	18	100
1681-1685 25-29 40-44	Ú	2	1	3	3	3	6	2	4	6	7	8	15	42,9
	O	4	9	13	1	4	5	-	2	2	5	15	20	57,1
	C	6	10	16	4	7	11	2	6	8	12	23	35	100
1686-1690 20-24- 35-39	Ú	-	3	3	2	3	5	1	1	2	3	8	11	28,2
	O	3	8	11	3	5	8	5	5	10	11	17	28	71,8
	C	3	11	14	5	8	13	6	6	12	14	25	39	100
1691-1695 15-19- 30-34	Ú	1	1	2	-	2	2	3	1	4	6	2	8	22,9
	O	1	7	8	8	5	13	4	2	6	11	16	27	77,1
	C	2	8	10	8	7	15	7	3	10	17	18	35	100
1696-1700 10-14- 25-29	Ú	1	1	2	5	2	7	5	3	8	11	6	17	39,5
	O	2	-	2	1	5	6	10	8	18	13	13	26	60,5
	C	3	1	4	6	7	13	15	11	26	24	19	43	100
1701-1705 5-9- 20-24	Ú	4	4	8	3	-	3	-	-	-	7	4	11	52,4
	O	-	1	1	-	1	1	4	4	8	4	6	10	47,6
	C	4	5	9	3	1	4	4	4	8	11	10	21	100
1706-1710 0-4 15-19	Ú	12	12	24	5	6	11	2	1	3	19	19	38	86,4
	O	2	2	4	1	-	1	1	-	1	4	2	6	13,6
	C	14	14	28	6	6	12	3	1	4	23	21	44	100

* Věkové intervaly udávají, v jaké věkové kategorii se příslušníci dané generace nacházeli ve výchozím roce pozorování (1710) a v posledním roce pozorování (1725)

** Vyřazení: Ú – úmrtí, O – ostatní, C - celkem

V celkové bilanci ubyli od roku 1720 do roku 1725 pouze 4 příslušníci sledované generace. Okruh mužů se ztenčil o 6, naopak 2 ženy přibyly. Ze seznamů bylo v průběhu těchto pěti let vyřazeno 12 osob narozených v letech 1701-1710, z nichž jen dvě prokazatelně zemřely. Dvě dívky z blíže neznámého důvodu zmizely, přičemž v jednom případě je pravděpodobné, že na vině bylo úmrtí dotyčné, v druhém případě připadá v úvahu jak smrt, tak sňatek zmizelý. Ostatní vyřazení opustili své dosavadní bydliště a odešli do jiné lokality na panství nebo panství po získání výhostu úplně opustili. Byly mezi nimi i tři ženy, které se provdaly za přespolního. Ročníky 1701-1710 byly ve stejném pětiletí početně posíleny 8 jedinci. Mezi osobami, evidovanými po roce 1720 poprvé, najdeme ve stejné míře ty, jež se v jedné ze sledovaných lokalit ocitly proto, že následovaly rodiče (1 chlapec a 3 dívky), jako ty, které přišly individuálně a zaujaly zde po sňatku nezávislé postavení (4 ženy).

Za celé období pozorování v této generaci, kterou máme pod drobnohledem v průběhu přechodu jejích příslušníků z dětského věku do věku dospělého, je mnohem silnější úbytek osob než příliv imigrantů tohoto věku zvenčí. Zcela určitě je to výsledek absence vlastní migrační aktivity a relativně vysoké úmrtnosti u dětské kategorie. Zatímco od roku 1710 do roku 1725 bylo z poddanských seznamů vyškrtáno 65 osob narozených v letech 1701-1710 (ze tří čtvrtin se jednalo o úmrtí), nově zaregistrováno bylo jen 21 jedinců. Začasté se jedná o děti, které přivedli do jedné ze čtyř sledovaných lokalit rodiče, ale v posledním pětiletí můžeme u těch nejstarších po 20. roce věku sledovat již rozvoj vlastní migrační aktivity, spojené se získáním výhostu pro vlastní osobu nebo s odchodem za partnerem do jiné lokality na panství.

Závěr

Bez ohledu na proměnlivost demografické situace v průběhu přibližně 60 až 70 let před rokem 1710, kdy jsme začali podrobně sledovat míru a příčiny vyřazení osob z poddanských seznamů, se sklon k migraci značně měnil s věkem a také vliv úmrtnosti byl logicky různý u různých věkových skupin.

Pro dětský věk do 15 let je charakteristická úplná absence migrací z vlastního popudu (děti migrují pouze tehdy, pokud mění bydliště jejich rodiče)⁵⁰ a zároveň velké počty zemřelých ve věku do 5 let. V rámci generace osob narozených v pětiletí před rokem 1710 bylo z poddanských

⁵⁰ Na tomto místě odhlížím od migrací za službou, která byla po 10. roce věku již dosti rozšířená, ovšem hornopolické seznamy ji nezaznamenávají.

seznamů vyřazeno mezi roky 1710 a 1715 na 28 dětí, z toho u 24 byla prokazatelnou příčinou jejich vyškrtnutí ze seznamů smrt (na podobné objemy zemřelých narazíme pak až u nejstarších ročníků, které po 60. roce věku houfně vymíraly). Připomeňme navíc, že ve věkové kategorii do pěti let chybí skoro úplně děti mladší 1 roku, které pořizovatelé seznamů zpravidla ignorovali a jejichž tradičně nejvyšší úmrtnost by počty zemřelých v této skupině osob ještě podstatně navýšila. U starších dětí nad 5 let pak vliv úmrtnosti postupně klesá, takže pro nejstarší děti mezi 10. a 15. rokem života jsou typické velmi malé úbytky.

U mladých lidí ve věku od 20 do 35 let hraje absolutně největší roli migrace. Objemy vyřazených osob jsou hodně vysoké, ale příčinou vyřazení bývá v poměrně malé míře smrt. Převážná většina osob je z evidence vyřazena proto, že trvale odchází z místa bydliště.

U věkové kategorie nad 35 let se prostorová pohyblivost osob jeví už jako zanedbatelná až nulová a drtivou většinu početních úbytků můžeme přičíst na vrub úmrtím. Absolutní počet i relativní podíl zemřelých je po 35. roce věku napřed velmi nízký, ale po padesátce se začíná zvyšovat a ve skupině osob nad 60 let vymizí v průběhu pěti let z důvodu smrti vždy zhruba polovička jedinců, jež byli původně ještě naživu.

Toto obecné schéma trefně ilustruje údaj o tom, jaký procentuální podíl ze všech osob vyřazených v průběhu periody 1710-1725 z poddanských seznamů představují v rámci jednotlivých pětiletých generací ti, již prokazatelně zemřeli.

U nejstarších osob, narozených do roku 1650, s určitostí zemřelo 97 % všech vyřazených (64 jedinců z 66) a v generacích 50. a 60. let 17. století se podíl zemřelých na skupině vyřazených pohybuje v rozmezí 90,9-100 % (navíc platí, že u těch osob, které nejsou zařazeny mezi zemřelé, jde vždy o případy vymizení z evidence mezi pořízením dvou po sobě jdoucích seznamů, a je dosti pravděpodobné, že tyto zmizelí lidé ve skutečnosti rovněž zemřeli). U generace narozených v 70. letech 17. století, již se v průběhu pozorování věkově pohybovali mezi 30 a 54 roky, se o poznání snížil jak počet vyřazených, tak i podíl zemřelých v rámci těchto vyřazených: pohybuje se kolem tří čtvrtin.

Generacemi, u nichž podíl zemřelých osob na celku osob vyřazených nebyl ani poloviční, jsou jednoznačně ty, které přišly na svět v 80. a 90. letech a jejichž příslušníci zaujímali věkové kategorie 10-29 let na začátku pozorování v roce 1710 a 25-44 let na konci pozorování v roce 1725. Pokud hledáme tu pětiletou generaci, u níž byla smrt příčinou vyřazení nejnižšího počtu a zároveň nejmenšího podílu osob, jde jedno-

Tabulka 7. Důvody vyřazení osob z evidence poddanských seznamů v letech 1710 až 1725 podle věku, lokality, Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stoupno

Věk	A		B		C		D		E		Celkem	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
0-4	34	43	-	-	-	-	1	1	2	2	37	46
5-9	19	17	-	-	-	1	1	-	-	3	20	21
10-14	5	1	-	-	1	-	-	-	3	1	9	2
15-19	9	2	-	7	2	-	1	-	1	1	13	10
20-24	8	5	3	22	1	-	8	4	2	3	22	34
25-29	9	8	5	13	-	-	8	1	4	3	26	25
30-34	4	6	2	5	-	-	4	2	1	4	11	17
35-39	6	6	-	1	1	-	2	-	2	-	11	7
40-44	8	11	-	1	-	-	-	-	-	-	8	12
45-49	7	4	-	1	-	-	-	-	-	1	7	6
50-54	9	12	-	-	-	-	1	1	1	1	11	14
55-59	11	16	-	-	-	-	-	-	1	1	12	17
60-64	15	15	-	-	-	-	-	-	-	2	15	17
65-69	13	15	-	-	-	-	-	-	-	1	13	16
70-74	14	16	-	-	-	-	-	-	-	1	14	17
75-79	8	7	-	-	-	-	-	-	-	-	8	7
80-84	1	3	-	-	-	-	-	-	-	1	1	4
85-89	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
90-94	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
neuvad.	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-
Celkem	182	188	10	50	5	1	26	9	20	25	243	273

Vysvětlivky: A - úmrtí, B - sňatek mimo dosavadní bydliště, C - přesídlení mimo dosavadní bydliště, D - odchod z panství po získání výhostu, E - vymizení z evidence

značně o ročníky 1691-1695. Během sledovaných 15 let bylo z této skupiny vyřazeno 35 osob, z nichž pouze 8 (22,9 %) zemřelo. Podobně nízký podíl zemřelých na celku vyřazených, který jen o málo překračuje jednu čtvrtinu, najdeme ještě v generaci narozených 1686-1690 (28,2 %). Nejde jistě o to, že by poměry uvnitř těchto ročníků byly z hlediska celé populace tak mimořádné, ale podíl migrujících se jeví u této skupiny osob tak vysoký proto, že jsme měli možnost sledovat ji právě v té životní etapě, která s sebou nesla největší životní změny v podobě vymanění se z rodičovské autority a založení vlastní samostatné existence. V řadě případů byly tyto kroky spojeny s odchodem z místa svého dosavadního bydliště či dokonce z rodného panství.

Tabulka 8. Důvody vyřazení osob z evidence poddanských seznamů v letech 1710 až 1715 podle věku, lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stouпно

Věk	A		B		C		D		E		Celkem	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
0-4	16	17	-	-	-	-	-	1	2	2	18	20
5-9	6	5	-	-	-	-	-	-	-	1	6	6
10-14	2	1	-	-	-	-	-	-	2	-	4	1
15-19	2	-	-	4	-	-	-	-	1	-	3	4
20-24	-	5	1	7	-	-	1	2	1	2	3	16
25-29	2	2	2	6	-	-	2	1	2	1	8	10
30-34	-	2	1	-	-	-	-	-	-	2	1	4
35-39	-	3	-	-	1	-	-	-	2	-	3	3
40-44	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1
45-49	2	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2
50-54	2	3	-	-	-	-	-	1	-	1	2	5
55-59	2	9	-	-	-	-	-	-	1	1	3	10
60-64	8	4	-	-	-	-	-	-	-	2	8	6
65-69	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
70-74	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4
75-79	4	5	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5
80-84	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
85-89	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
90-94	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
neued.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-
Celkem	56	68	4	17	1	-	3	5	13	13	77	103

Vysvětlivky: A - úmrtí, B - sňatek mimo dosavadní bydliště, C - přesídlení mimo dosavadní bydliště, D - odchod z panství po získání výhostu, E - vymizení z evidence lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stouпно

Skladba dětí, jež se narodily po roce 1701 a byly v průběhu pozorování ze seznamů vyškrtnuty, má již opět poněkud jiný ráz: podobně jako u osob vyššího středního a stařeckého věku tvoří nadpoloviční většinu vyřazených ti, kteří prokazatelně zemřeli. Platí, že čím jsou děti uvnitř této skupiny mladší, tím vyšší je pravděpodobnost, že budou z evidence vyřazeny a že příčinou jejich vyškrtnutí bude smrt: osob, které mezi léty 1710 a 1715 postupně opouštěly věkovou kategorii 0-4 roky a dospívaly do kategorie 5-9 let, bylo vyřazeno celkem 28, z toho 24 z důvodu úmrtí.

Naproti tomu když se ročníky 1701-1705 mezi léty 1715 a 1720 „přelávaly“ z věkové kategorie 10-14 let do kategorie 15-19 let, ztratily pouze 4 osoby, z nichž 3 zemřely. Generace narozených v letech 1706-1710, kterou poprvé zachytíme, když je jejím příslušníkům méně než 5 let,

Tabulka 9. Důvody vyřazení osob z evidence poddanských seznamů v letech 1715-1720 podle věku, lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stouпно

Věk	A		B		C		D		E		Celkem	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
0-4	12	14	-	-	-	-	1	-	-	-	13	14
5-9	11	10	-	-	-	-	1	-	-	-	12	10
10-14	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
15-19	6	2	-	3	-	-	-	-	-	-	6	5
20-24	3	-	2	7	-	-	1	1	-	-	6	8
25-29	4	2	2	5	-	-	3	-	-	1	9	8
30-34	4	2	1	2	-	-	-	2	-	1	5	7
35-39	3	2	-	-	-	-	1	-	-	-	4	2
40-44	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3
45-49	4	2	-	1	-	-	-	-	-	-	4	3
50-54	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4
55-59	4	5	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5
60-64	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3
65-69	5	4	-	-	-	-	-	-	-	-	5	4
70-74	5	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5	1
75-79	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1
80-84	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
85-89	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
neuvad.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Celkem	74	57	5	18	-	-	7	3	1	2	87	80

Vysvětlivky: A - úmrtí, B - sňatek mimo dosavadní bydliště, C - přesídlení mimo dosavadní bydliště, D - odchod z panství po získání výhostu, E - vymizení z evidence lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stouпно

a sledujeme ji do okamžiku, kdy dospěje do věkové skupiny 15-19 let, ztratila v průběhu 15 let pozorování 44 příslušníků, z nichž 38 (86,4 %) zemřelo.

Pokud se na celou věc podíváme nikoliv z hlediska podílu zemřelých, ale z hlediska podílu migrujících na objemu vyřazených, ukáže se, že věk, v němž docházelo v největší míře k odchodům z domova, se pohybuje mezi 20-29 lety. Právě ze skupiny osob, která se přesouvala z věkové kategorie 20-24 let do kategorie 25-29, se jak mezi roky 1715 a 1720, tak mezi roky 1720 a 1725, rekrutovalo nejvíce jedinců, kteří získali výhost anebo opustili dosavadní bydliště kvůli sňatku s přespolním partnerem.⁵¹ Trochu jiná situace je v pětiletí 1710-1715, kdy jsou počty migrujících nejvyšší až tehdy, když opouštěli věkovou skupinu 25-29 let a

⁵¹ Jednalo se o 13 osob (6 mužů a 7 žen), resp. 18 osob (10 mužů a 8 žen), které, přesouvající se z kategorie 20-24 let do kategorie 25-29 let, byly v letech 1715-1720, resp. 1720-1725 vyškrtnuty ze seznamu kvůli odchodu z domova.

Tabulka 10. Důvody vyřazení osob z evidence poddanských seznamů v letech 1720-1725 podle věku, lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stoupno

Věk	A		B		C		D		E		Celkem	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
0-4	6	12	-	-	-	-	-	-	-	-	6	12
5-9	2	2	-	-	-	1	-	-	-	2	2	5
10-14	2	-	-	-	1	-	-	-	1	1	4	1
15-19	1	-	-	-	2	-	1	-	-	1	4	1
20-24	5	-	-	8	1	-	6	1	1	1	13	10
25-29	3	4	1	2	-	-	3	-	2	1	9	7
30-34	-	2	-	3	-	-	4	-	1	1	5	6
35-39	3	1	-	1	-	-	1	-	-	-	4	2
40-44	2	7	-	1	-	-	-	-	-	-	2	8
45-49	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
50-54	5	5	-	-	-	-	1	-	1	-	7	5
55-59	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	5	2
60-64	5	8	-	-	-	-	-	-	-	-	5	8
65-69	4	7	-	-	-	-	-	-	-	1	4	8
70-74	7	11	-	-	-	-	-	-	-	1	7	12
75-79	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
80-84	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Celkem	52	63	1	15	4	1	16	1	6	10	79	90

Vysvětlivky: A – úmrtí, B - sňatek mimo dosavadní bydliště, C - přesídlení mimo dosavadní bydliště, D - odchod z panství po získání výhostu, E - vymizení z evidence lokality Žandov, Horní Police, Dolní Police, Stoupno

nasouvali se do kategorie 30-34 let. Počet 13 osob (4 muži a 9 žen), o něž se jedná, však příliš nepřevyšuje objem mladých lidí, kteří ve stejné době odcházeli z domova ve věku přelévajícím se z kategorie 20-24 let do kategorie 25-29 let (šlo o 11 osob, 3 muže a 8 žen). Spíše se tedy zdá, že v prvním pětiletí našeho pozorování migrační aktivita po 30. roce věku neklesá jako ve dvou pětiletích následujících, ale trvá v míře neztenčené až do 35 let.

Co se týče proporcí mezi muži a ženami, v předreprodukčním věku je poměr mužů a žen vyřazených z evidence z důvodu úmrtí velmi vyrovnaný. Obvyklá vyšší úmrtnost chlapců v dětském věku není tedy v našem relativně malém vzorku patrná, ovšem dá se předpokládat, že by se týkala zejména kojenců v seznamech chybějících.

V reprodukčním věku jsou počty zemřelých mužů a žen také vcelku vyrovnané s tím, že čím mladší věkové skupiny, tím více převažují mezi

zemřelými muži, a čím vyšší věkové kategorie, tím více dominují ve skupině zemřelých ženy. Tento jev by bylo možné přičíst na vrub tomu, co bylo pro starý demografický režim typické: přetěžování ženského organismu opakovaným mateřstvím a vystavování žen vyššímu riziku úmrtí při porodu a v šestinedělí. Naproti tomu mezi migrujícími osobami do 40. roku věku (pohyb starších osob je již velmi malý, ba nepatrný) převládají poměrem 3:2 ve všech třech pětiletkách ženy. Nejčastějším důvodem odchodu z místa bydliště je sňatek s osobou z jiné lokality na panství, časté jsou i migrace za hranice panství, které se dějí v souvislosti se vstupem do manželství.

V postreprodukčním věku nehraje již migrace prakticky žádnou roli. Mezi osobami vyřazenými z důvodu úmrtí pak převažují ženy: počínaje rokem 1710 a konče rokem 1725 bylo ze sledovaného souboru vyřazeno 66 mužů a 78 žen starších 50 let.

Poznatek o vyšším sklonu žen k migraci za sňatkem na kratší vzdálenosti koresponduje se zjištěním, k nimž dospěli autoři výzkumu zabývajícího se migrací v jižních Čechách v 16. a 17. století.⁵²

⁵² J. Grulich – H. Zeitlhofer, Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, *Historická demografie* 22, Praha 1998, s. 79-105, zejména tab. 4a, 4b.

Summary

Markéta Seligová:

The Geographical Mobility of the Serf Population in the First Half of the 18th Century as Recorded in the Serf Rolls

The serf rolls (in German *Mannschaftsbücher*) were records of all hereditary serfs, which were annually compiled from the second half of the 17th century by the seigniorial offices in a number of Czech estates. They served to keep tabs on the serfs – recording their whereabouts and their fulfilment of obligations to the nobility. The records contained notes on the place of residence and changes in the life of the persons registered in them (e. g. if they left to enter into service or to become an apprentice, if they married or took over a piece of land, and when they died). Although one of the purposes of the serf rolls was to monitor the mobility of serfs, their usefulness for studying migration is limited. The rolls did not consistently record the whereabouts of people outside their place of residence, and people who were not serfs subordinate to the local manor were not recorded in the documentation. The study of migration using the serf rolls must therefore be narrowed to the question of how much of a role migration played in the formation of the age and gender structure of the population in specific localities.

A study of four localities in Horní Police in 1710-1725 confirmed that people most often migrated at the age of 20-35 years. People of that age left home most often for the purpose of marriage. Typical for people over 35 years of age was the tendency to remain in one place, and typical for people over 50 years of age was their elimination from the records of the serf rolls, almost exclusively as a result of their death. Children up to the age of 15 tended to move with their parents

Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*

Michaela Holubová

„Tatínek pomýšlel na to, jak mě a o dva roky starší sestru Kačenku zaopatří. Sestře už bylo přes dvacet a mně už táhlo na dvacátý. Kačenku provdali do Pohlova statku v Pěčicích a za mnou rodiče posílali k muzice dohazovače a ten mi chtěl po dohovoru s rodiči namluvit jednu třídukátovou; byla odkudsi z Březenska a v Dobrovici byla o jedné muzice s maminkou. ... Bývaly tu do roka čtyři jarmarky; z nich dva vlnové a ty byly slavné! ... A tu se potom o jarmarce sjeli z dalekého okolí s vlnou na trh. Pantátové jezdili na jarmark s vlnou, panímámy s dcerami. A chodily s nimi od rána po městě, šilhajíce, kde jaký synek si dcerky všimne. Jedna byla více vyparáděna než druhá. ... Ale já jsem se postaral o nevěstu – vaši maminku – sám! A bez dohazovače!“¹ Takto na konci 19. stol. vzpomínal ve svých pamětech František Dědina, bývalý chalupník z Vinařic na Dobrovicku, na seznámení se svou Ančičkou v době po zrušení poddanství.²

* Tato studie je součástí diplomové práce *Sňatečnost obyvatelstva farnosti Dobrovice do roku 1869*, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2003. Vznikla za odborného vedení prof. PhDr. Lumíra Dokoupila, CSc., kterému velmi děkuji za cenné připomínky a za ochotu věnovat se mému tématu.

¹ F. Dědina, *Bejvávalo. Paměti Františka Dědiny*, Praha 1949. s. 31.

² František Dědina (1834-1914), chalupník a obecní představený z Vinařic, později mlynář v Podčejku, sepisoval paměti pro své děti v 90. letech 19. století. Jádro pamětí tvoří období 60.-70. let 19. století, kdy žil s rodinou ve Vinařicích.

Právě výběr budoucího manžela či manželky a způsob uzavírání sňatků, geografická a sociální mobilita snoubenců, je předmětem předkládané studie. Sňatek je důležitým mezníkem v životě jedince, mění rodinný stav partnerů, zasahuje do struktury jejich původních rodin. V minulosti byly se sňatkem spojeny také další změny v životním cyklu člověka, mladí lidé se obvykle oddělili od domácnosti svých rodičů a založili domácnost vlastní, muži v některých případech přebírali rodinné hospodářství, starší generace odcházela na výměnek, což odpovídá západoevropskému modelu utváření rodiny. Nevěsta byla vybavena dědickým podílem – dostávala věno a výbavu. V důsledku sňatku tak nejzřetelněji docházelo ke změnám sociálního statutu, muž se stal hospodářem a byl obřadně přijat mezi ostatní, žena se stala hospodyní a přestala mít nárok účastnit se některých zvyklostí, které byly určeny jen svobodným. Ženatí požívali ve společnosti větší vážnosti, rozdílné postavení svobodných a ženatých členů společnosti bylo přesně stanoveno v obyčejovém právu a odráželo se i v normách chování. Svatba rovněž byla důležitým obřadem, řada svatebních obyčejů měla svým magickým charakterem zajistit plodnost a prosperitu mladého páru.³

Sociální diferenciaci měla zásadní vliv na způsoby fungování rodiny, materiální zajištění je pokládáno za jednu z podmínek reprodukce. Sociální pozice jedince nebo celé skupiny odpovídá místu v sociální dělbě práce, této pozici potom odpovídá určitý soubor rolí s různými stupni sociální moci.⁴ Výběr vhodné nevěsty tak byl velmi důležitý. Očekávalo se, že nevěsta přinese do manželství přiměřené věno a výbavu. Právě tento majetek často umožňoval řemeslníkům zřízení samostatné živnosti, pro příslušníky svobodných povolání znamenal možnost založení vlastní praxe. V úřednických kruzích sňatek s dcerou představeného samozřejmě zaručoval i služební postup. Některá povolání měla navíc přímo v právu zaneseny podmínky, za jakých mohli jejich příslušníci vstupovat do manželství, byli to především státní úředníci, učitelé a vojáci.⁵

Na venkově byl sňatek zásadní zejména v případě dědice otcovského hospodářství. Reskript pražského gubernia z roku 1769 ponechával rozhodnutí o budoucím hospodáři na otci, v praxi většinou na venkově dědil usedlost nejmladší, ve městech potom nejstarší syn. Změnu přinesl *Všeobecný řád o dědické posloupnosti* z roku 1786, když stanovil dědicem zemědělského gruntu nejstaršího syna, zachoval však hospodáři možnost rozhodnout v poslední vůli jinak. Tímto zákonem byla rovněž stanovena zásada rovných dílů pro všechny děti. Budoucí sociální postavení tak bylo určováno pořadím při narození, sňatek

³ A. Navrátilová, Darování ženichovi a nevěstě v průběhu svatebního veselí. In: *Svatební obřad. Současný stav a proměny. Lidová kultura a současnost*, svazek 9, Brno 1983, s. 93-99.

⁴ J. Matějček, K metodice a obsahu historického výzkumu rodiny, *Český lid* 78, 1991, s. 257-260.

⁵ J. Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 194.

pak byl prostředkem k udržení stávající sociální pozice.⁶ U části selských či chalupnických dětí, které nedědily hospodářství a kterým se nepodařilo uzavřít výhodný sňatek, došlo k sociálnímu sestupu. Jejich ekonomické možnosti byly navíc zbrzděny tím, že svým dědickým podílem nebyly vybaveny ihned, ale byl jim vyplácen postupně, někdy i v průběhu řady let. Je zde možno opět ocitovat svědectví z paměti Františka Dědiny o prováděné dědické praxi. „... *Ostatní děti, když jich bylo více, odcházely s prázdnýma rukama a to z nich byli baráčníci – ovšem, když jejich šťastnější bratři jim pomohli vystavět barák. Někdy taky otec už za živobytí takový barák vystavěl, aby prý Josef nebo Václav nemusel po jeho smrti ostávat na cizí lavici. Anebo také se šlo ze statku přímo do podruží.*“⁷

Rody Dragounů, Hůlků, Hodboďů, Svárovských, Puldů, Fadrhonsů, Grusů, Jonášů, Nekovářů, Čumpelíků, Zvěřinů a dalších a dalších, to jsou jména těch, jejichž individuální osudy, jejich sňatky, tvoří předmět studia této práce. Cílem je tedy zjistit, jak se ženili jejich synové a jak se vdávaly jejich dcery, odhalit jejich rodinné strategie při hledání vhodného partnera.

Charakteristika sledované oblasti a obyvatelstva

Analyzovány byly sňatky zaznamenané v matrikách dobrovické farnosti, při čemž sledovaná oblast odpovídá rozsahu této fary po skončení třicetileté války. Tvoří ji městečko Dobrovice, které bývalo centrem panství, 23 vesnic téhož panství a 2 vesnice náležející k sousednímu loučeňskému panství. Obě panství měla od doby třicetileté války společnou vrchnost, nicméně byla spravována odděleně. V období, které je zde studováno, vlastnily dobrovické panství postupně dva rody. Od roku 1734 byli majiteli panství Fürstenberkové, jejich dědici se pak roku 1809 stali Thurn-Taxisové.

Dobrovické panství patří svou polohou do úrodného středního Pojizeří, tereziánský katastr hodnotil zdejší bonitu půdy nejčastěji hodnotou 5 a 6, což odpovídalo průměrné roční sklizni o trojnásobné až čtyřnásobné hodnotě výsevu. Přírozené geografické hranice dobrovická farnost, případně panství, téměř neměla. Jen na severu tvoří hranici vrch Chlum (v nejvyšším bodě 366 m n. m.), jenž se táhne po celé délce této hranice a na jeho úpatí je vystavena řada vsí,

⁶ P. Horská, Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661-1820), *Historická demografie* 17, 1993, 131-149. A. Klášterská, Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, *Historická demografie* 22, 1998, s. 145-168. D. Štefanová, K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558-1750, *Historická demografie* 22, 1998, s. 107-144. A. Velková, Výzkum sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791-1800 na panství Štáhlavy, *Historická demografie* 27, 2003, s. 173-224.

⁷ F. Dědina, c. d., s. 159.

včetně městečka Dobrovice. Na Chlumu jsou také zdejší lesy, které se vinou dále na východ; v řadě těchto vsí byly myslivny, např. v Chloumku, v Dolánkách nebo v Jabkenicích. Jizera představovala hranici částečně na západě, když od ostatních vsí panství oddělovala ves Vinec, která byla přiřazena k Mladé Boleslavi, neoddělovala ovšem sousední panství Brodce. Na jihu žádné přirozené hranice panství nemělo.

V polovině 18. stol. tvořily domy bez půdy v městečku Dobrovici 64 %, na druhém místě byly domy, ke kterým patřilo 5,1-15 strychů půdy – 21 %.⁸ Obyvatelé Dobrovice, kteří byli na panství osvobozeni od robotních povinností, se živili především jako řemeslníci zásobující místní trh. Tereziánský katastr zařazuje Dobrovici jako klasifikované město, řemesla jsou zde hodnocena větší hodnotou než na vsích. Vypočítává zde celkem 54 řemeslníky, což je nejvíce z okolních městeček, v Brodcích uvádí katastr 9 řemeslníků, v Březně pouze 1 zedníka. Dobrovický počet je dokonce vyšší než údaj u Benátek nad Jizerou, u nichž je vypsáno 40 řemeslníků, pro srovnání v Mladé Boleslavi jich bylo zapsáno 143. V Benátkách, Dobrovici a v Brodcích byla některá řemesla oceňována stejně, tito řemeslníci, např. ševci, zde platili fictitium ve stejné výši, zatímco v Mladé Boleslavi bylo fictitium nejvyšší a naopak nejnižší bylo v Březně a ve vzdálenějších Sovinkách a Strenicích.⁹ Ve sledovaném období měli místní řemeslníci možnost prodávat své zboží již na 4 výročních trzích, v polovině 19. stol. získala Dobrovice právo pořádat pátý výroční trh.

Nejvíce vesnických gruntů na dobrovickém panství bylo podle tereziánského katastru o rozloze 15,1-30 strychů orných polí – 28 %, katastr jejich majitele nazývá hospodáři. Skupina označovaná katastrem jako chalupníci s majetkem 5,1-15 strychů tvořila 24 %, sedláků s majetkem do 60 strychů zde bylo 22 %, s majetkem nad 60 strychů potom 14 %. Bezzemků tereziánský katastr uvádí 12 %. I na vsích byli v některých případech zapsáni jednotlivě řemeslníci, nejčastěji to byli kováři, krejčí a ševci. V Dolánkách tereziánský katastr ještě uvádí jako doplňkový zdroj obživy předení.¹⁰

Založením vrchnostenského cukrovaru roku 1831 se místním obyvatelům rozšířily možnosti obživy, tehdy již počítá J. G. Sommer ze všech obyvatel městečka 234 těch, kteří se živili řemeslem, a 100 zaměstnanců cukrovaru.¹¹

⁸ A. Chalupa a kol. (ed.), *Tereziánský katastr český, Rustikál*, Praha 1964 a 1966. P. Burdová a kol. (ed.), *Tereziánský katastr český, Dominikál*, Praha 1970.

⁹ J. V. Šimák, *Statistika řemesel našich měst r. 1757. (Z katastru tereziánského v archivu zemském v Praze.)*, *Boleslavan* 2, 1927-1928, s. 169-170.

¹⁰ A. Chalupa a kol. (ed.), *Tereziánský katastr český, Rustikál*, Praha 1964 a 1966. P. Burdová a kol. (ed.), *Tereziánský katastr český, Dominikál*, Praha 1970.

¹¹ J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt*, Buzlauer

Na konci 60. let 19. stol. se na Dobrovicku pracovalo také na stavbě železnice, provoz na dráze Mladá Boleslav – Nymburk byl zahájen roku 1870.

Rozvržení sond

Výsledky mikroanalýzy se opírají o rozbor církevních oddacích matrik pro farnosti Dobrovice, Rejšice, Žerčice a Loučeň, většina z nich je uložena ve Státním oblastním archivu v Praze, několik se dosud nachází na Městském úřadu Dobrovice.¹²

Pro analýzu geografické a sociální mobility snoubenců bylo použito tři sond vždy za desetiletá období. První sonda byla umístěna do let 1781-1790, druhá následovala v letech 1821-1830 a konečně třetí v období 1861-1870. Jednotlivé sondy byly zvoleny tak, aby zahrnovaly období bez větších demografických krizí, zároveň je oddělují třicetiletá období, což představuje přibližně jednu generaci. Takové časování sond umožnilo studovat problematiku geografické a sociální mobility v rámci hospodářského vývoje českých zemí, v různých obdobích: bylo možno zjistit skutečný dopad josefínských reforem, uvolňující vrchnostenské zábrany k uzavírání manželství, a později také zrušení poddanství. Určitým východiskem pro určení sond byla periodizace, kterou ve své práci aplikovala L. Kárníková.¹³ Proto první sonda zahrnuje dobu bezprostředně po vydání patentu o zrušení nevolnictví a zároveň dobu před zahájením válek s Francií, je však pravděpodobné, že do jisté míry odráží i charakter předchozího období. Sonda umístěná do let 1821-1830 spadá do období po skončení těchto válek a do doby před zrušením poddanství. Poslední sonda sleduje období 1861 až 1870, období závěru a dovršení průmyslové revoluce v českých zemích. Umístění poslední sondy nebylo bez problémů, protože zahrnuje rok 1866, ve kterém ve zdejší farnosti podlehl cholerové nákaze 209 lidí. Výhodnějším se zdálo, aby mezi jednotlivými sondami ležely stejně dlouhé časové úseky. Po rozboru průběhu epidemie roku 1866 byl nakonec tento rok ponechán v rámci sondy.¹⁴ Celkem tedy bylo analyzováno 1 827 sňatků, 519 za období 1781-1790, 539 za období 1821-1830, v poslední sondě to bylo 769 sňatků.

Kreis, Prag 1834, s. 40.

¹² Státní oblastní archiv Praha, *Sbírka matrik*, fara Dobrovice M 12-6, knihy 7, 8, 9, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41. Státní oblastní archiv Praha, *Sbírka matrik*, fara Rejšice M 12-14, knihy 3, 4, 7, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19. Státní oblastní archiv Praha, *Sbírka matrik*, fara Žerčice M 12-15, knihy 4, 7. Státní oblastní archiv Praha, *Sbírka matrik*, fara Loučeň M 14-8, knihy 2, 4. Městský úřad Dobrovice, Matriční oddělení, matriky 11, 14, 16, 27, 33, 38, 39.

¹³ L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích v letech 1754–1914*. Praha 1965.

¹⁴ Cholera nebyla zasažena celá farnost, ale 10 jižně položených obcí z 26, zcela ušetřeno bylo městečko Dobrovice. Hrubá míra sňatečnosti v tomto roce klesla na 6,7 ‰, stejné

Geografická mobilita snoubenců

Pro období 1781-1790 přinášely zdejší matriky informace o teritoriálním původu snoubenců jen velmi stručně, proto především u ženichů nelze určit, zda uvedené místo znamená místo bydliště otce či samotného ženicha. U palingamních sňatků nebyl u ženichů ani u nevěst otec vůbec zapisován. Ve druhé sondě za léta 1821-1830 již bylo v některých případech rozlišováno místo bydliště u ženicha i u jeho otce, u nevěst – vdov byly vždy uvedeny vedle údajů o zemřelém manželovi také údaje o rodičích. Celkově byly zápisy podrobné, jako součást adresy byla zapisována i domovní čísla, která však nebyla vždy uváděna přesně, jak svědčí jejich porovnání u jednotlivých rodin. Teprve sonda z let 1861-1870 přináší nejucelenější informace, neboť v tomto období se údaj o bydlišti zapisoval pravidelně jak u otce, tak i u samotného ženicha. Za toto období je tak možno nahlížet na geografickou mobilitu snoubenců jak z pohledu jejich rodiště, tak i z pohledu jejich bydliště.

Protože byly sledovány sňatky dobrovické farnosti, byla tato farnost zvolena jako základní územní jednotka pro posuzování geografické mobility snoubenců. Kritériem pro zařazení do jednotlivých kategorií bylo rodiště snoubenců, či spíše údaj, který byl v matričním zápise uveden u jejich otce, a to i u vdov, pokud zápis poskytoval informaci i o jejich otci. Jednotlivé sňatky tak byly rozděleny do čtyř skupin podle toho, zda oba snoubenci pocházeli z dobrovické farnosti, nebo ženich byl z jiné farnosti, nevěsta byla z jiné farnosti a konečně oba snoubenci pocházeli z jiné farnosti. Pro zjištění, zda existovaly rozdíly v uzavírání manželství mezi městečkem Dobrovice a jeho vesnickým okolím, byly odděleně posuzovány sňatky podle místa rodiště nevěsty – na sňatky z Dobrovice a z jiných městeček, z poddanských a královských měst, takových bylo minimálně, a konečně na sňatky ze vsí. Sídelní typy jednotlivých míst byly určovány, pokud u nich bylo zároveň uvedeno panství, podle Palackého Popisu království českého.¹⁵

úrovně ale byla hrubá míra sňatečnosti i roku 1860, naopak roku 1867 dosahovala úrovně až 12,4 %, čímž došlo ke kompenzaci pravděpodobně odložených sňatků. Po odečtení počtu 209 zemřelých od počtu 7646 obyvatel pro rok 1867, který byl získán pomocí metody lineární interpolace, dosahuje hrubá míra sňatečnosti úrovně 12,6 %. Epidemie cholery se zde rozšířila koncem srpna, nejvíce lidí zemřelo v průběhu září a října, do této doby bylo ve farnosti uskutečněno stejně sňatků jako roku 1865, kdy hrubá míra sňatečnosti byla 9,7 %, v listopadu již nebylo zaznamenáno žádné úmrtí. Také listopadových sňatků se roku 1866 uskutečnilo rovněž tolik co roku 1865.

¹⁵ F. Palacký, *Popis království českého*, Praha 1848.

Sonda 1781-1790

V období 1781-1790 byly z celkového počtu 519 v matrice zaznamenaných sňatků celé tři čtvrtiny uzavřeny z vesnic, na sňatky z Dobrovice a městeček připadalo 16 %, z měst jen 0,8 %, u 8 % případů nebylo možno určit sídelní typ místa rodiště nevěsty. Na první pohled je zde patrná endogamie uzavíraných manželství, a to nejen v rámci farnosti, ale i v rámci určitého sídelního typu.

Tabulka 1. Snoubenci podle příslušnosti k farnosti a podle typu sídla místa původu v letech 1781-1790 (v %)

Nevěsta		Ženich								
		farnost Dobrovice			jiná farnost			nezj.	celkem	počet
		města	městeč.	vsi	města	městeč.	vsi			
Farnost Dobrovice:	města	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	městečka	-	8,0	2,3	1,9	0,4	1,3	0,8	14,7	76
	vsi	-	1,3	53,9	0,8	0,6	12,5	0,4	69,5	361
Jiná farnost:	města	-	0,4	0,4	-	-	-	-	0,8	4
	městečka	-	-	0,2	0,2	0,2	-	-	0,6	3
	vsi	-	-	1,3	2,5	-	-	0,6	4,4	23
Nezj.		-	0,2	-	-	-	0,4	9,4	10,0	52
Celkem		-	11,4	59,3	2,9	1,0	14,8	10,6	100,0	
Počet		-	59	308	15	5	77	55	x	519

Největší podíl zaujímají sňatky, kdy oba snoubenci byli z vesnice – 70 %, desetinu ty, kdy oba pocházeli z městečka. Manželství, kdy byl jeden ze snoubenců z městečka a druhý ze vsi, vzniklo 7 %, což je 37 případů.

V případech, kdy jeden ze snoubenců byl původem z městečka, se v naprosté většině jednalo o Dobrovici, jiná městečka byla zastoupena v menší míře. Byla to především městečka ze sousedních panství – Březno, Rožďalovice a Sovinky, mezi vzdálenějšími byly Houska, Zásmyky, Jilemnice a Lomnice nad Popelkou. Ve městech si našlo budoucího manžela 15 nevěst a 4 ženichové si přivedli městskou nevěstu na Dobrovicko. V 6 případech šlo o Mladou Boleslav, ve 4 případech o Prahu, dvakrát o Benátky nad Jizerou a Mnichovo Hradiště, jednotlivě se pak vyskytovali snoubenci z Bělé pod Bezdězem, z Kolína a třeba také z Pardubic.

Ze všech snoubenců jich ze studované farnosti pocházely dvě třetiny. Zřetelnější je větší mobilita ženichů než nevěst, tato situace ale jen z větší míry odráží stav, který byl určen zvyklostí konat svatbu v nevěstině farnosti. Více exogamních manželství se objevilo v městečku Dobrovici. Tento rozdíl je představován desetinou sňatků, o kterou bylo na vsích uzavřeno více endogamních sňatků než v Dobrovici a naopak v Dobrovici vzniklo o desetinu více manželství mezi dobrovickou nevěstou a cizím ženichem. V Dobrovici tedy bylo potvrzeno 64 % endogamních manželství a 28 % sňatků, kdy ženich nebyl původem

z dobrovické farnosti, na vesnicích to bylo 19 %, zde se ovšem vyskytlo 20 případů, tedy 5 %, kdy odjinud pocházela nevěsta, zatímco v Dobrovici takových sňatků vznikla 2 %, což byly jen 2 případy. Ženichy a nevěstami z vesnic byly uzavřeny tři čtvrtiny všech vesnických endogamních manželství. Sňatků, kdy ani jeden ze snoubenců nebyl zdejším farníkem, bylo v tomto období v rámci celé farnosti uzavřeno jen 5. Stále ale zůstává 49 případů, představujících v úhrnu celé farnosti 9 %, u nichž nebylo možno určit místo rodiště či bydliště u jednoho ze snoubenců, a které tedy nebylo možno zahrnout do celkové analýzy.

Způsob výběru životního partnera, který byl ponejvíce omezen na teritorium rodné farnosti, se odráží i v rozlišení geografické mobility podle vzdálenosti v kilometrech, která byla měřena jako nejkratší možná vzdálenost vzdušnou čarou.

Nejvíce sňatků bylo vždy uzavíráno do okruhu 10 km, což odpovídá zhruba vzdálenosti mezi dvěma krajními obcemi dobrovické farnosti, v letech 1781 až 1790 jich bylo 78 %, z větší dálky pocházeli snoubenci již jednotlivě. Na konci 18. století si nejčastěji mladí lidé vybírali budoucího partnera v prostředí, které nejvíce znali, mezi rodinami známých sousedů a přátel, v místě, kde oni sami žili. V rodné obci, tedy v sousedství, si našla budoucí manželku či manžela třetina snoubenců, ve vzdálenosti 1-2 km 14 % snoubenců a pětina pak v okruhu 3-5 km.

Tabulka 2. Ženiši podle typu sídla nevěsty a podle vzdálenosti místa původu v km v letech 1781-1790 (v %)

Typ sídla podle místa nevěsty	Vzdálenost v km												Celkem	Počet
	0 *	1-2	3-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-50	51-100	101 a více	nejz.		
Města	-	-	-	-	25,0	-	-	-	25,0	25,0	25,0	-	100,0	4
Městečka	49,4	2,4	10,9	7,2	3,6	3,6	4,8	1,2	3,6	2,4	-	10,9	100,0	83
Vsi	26,2	18,2	23,4	20,8	4,9	-	0,3	-	0,8	0,3	-	5,1	100,0	389
Nezj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100,0	100,0	43
Celkem	27,5	14,0	19,3	16,8	4,4	0,6	1,0	0,2	1,3	0,8	0,2	13,9	100,0	519

* Sňatky snoubenců pocházejících ze stejné obce.

Podrobnější výsledky nabízí srovnání sňatků z městečka a z vesnic. Již výše byla popsána uzavřenost městečka vůči vesnickému okolí, což nadále potvrzuje rozbor sňatků podle kilometrické vzdálenosti. Téměř polovina manželství byla uzavřena mezi nevěstami a ženichy z Dobrovice. Z bezprostředního okolí si v městečku vyhlédli nevěstu pouze 2 ženichové, ze vzdálenosti 3-5 km 9 ženichů, ze vzdálenosti 6-10 km potom 6 ženichů.

Situace u vesnických sňatků odpovídala souhrnným výsledkům za celou farnost. Manželství snoubenců pocházejících z jedné vsi byla i tady nejčastější, jejich podíl činil 26 %. Druhou nejčastější vzdáleností bylo 3-5 km s podílem 23 %, dále 6-10 km s 21 %. Sňatků snoubenců ze sousedních vsí, tedy ze vzdálenosti 1-2 km, vzniklo 18 %.

V letech 1781-1790 tak největší vzdálenost představovala Praha, potom Pardubice, Heřmanův Městec a především 80 km vzdálené panství Křivoklát. Jeho majiteli byli rovněž Fürstenberkové a určité styky na úrovni vrchnostenských úředníků a zřejmě také řemeslnických cechů byly mezi oběma panstvími udržovány i během 19. století.

Vzhledem k tomu, že první sondy spadají do doby poddanství, rozlišovala jsem jednotlivé sňatky rovněž podle příslušnosti snoubenců k panství. V oddacích matrikách bývalo panství u snoubenců v tomto období uváděno celkem pravidelně, a to i u dobrovických poddaných. Současně bylo u cizopanských snoubenců zapisováno, k jaké vrchnosti budou příslušet oba manželé. Bývalo častější, že se příslušnost k panství určovala podle ženicha, byl-li tedy ženich z jiného panství, odcházela nevěsta za ním, naopak pokud byla cizopanská nevěsta, stávala se po svatbě dobrovickou poddanou; samozřejmě nejednalo se o pevné pravidlo.¹⁶

Na konci 18. století byly celé tři čtvrtiny sňatků uzavřeny mezi snoubenci ze shodného panství, pětina manželství vznikla mezi snoubenci, kteří byli poddání odlišné vrchnosti, v 5 % případů nebylo možno panství určit. V 11 případech (2 %) byl alespoň jeden ze snoubenců osobně svobodný, to znamená, že takový údaj byl zaznamenán přímo v matrice, ovšem je zde možnost, že osobně svobodných snoubenců bylo o něco více, zvláště jednalo-li se o měšťany poddanských měst.

V tomto období bylo v matrikách uvedeno pouze 29 různých cizích panství. Převahu přitom měla panství sousedící s dobrovickým – pocházelo z nich 82 % všech cizopanských nevěst a 72 % cizopanských ženichů. Nejvíce

¹⁶ Zde jsem rozlišovala již jen, zda oba snoubenci pocházeli ze stejného panství či nikoliv, rozhodující tedy nebyla příslušnost jen k dobrovickému panství. Pokud poddanská příslušnost cizopanského snoubence nebyla přímo zapsána v matrice a pokud to název obce dovozoval, určovala jsem panství podle Palackého Popisu království českého. Jednotlivá panství byla rozdělena do tří okruhů podle vzdálenosti od dobrovického panství. V prvním okruhu jsou umístěna sousední panství (vsi patřící městu Mladá Boleslav, panství Kosmonosy, březenské panství, statek Domousnice, panství Dětenice, panství Křinec, loučeňské panství, brodecké panství, statek Stránov), ve druhém okruhu jsou zahrnuta panství, která se nachází ještě ve vzdálenosti přibližně 20 km od Dobrovice (Mnichovo Hradiště, Kost, Kopidlno, Rožďalovice, Dymokury, Nymburk, Lysá nad Labem a konečně Benátky nad Jizerou), zbylá vzdálenější panství jsou počítána do třetího okruhu.

cizopanských snoubenců ovšem bylo poddanými loučeňského panství, které na jihu sousedilo s dobrovickým, ale především po dlouhé období až do vzniku první republiky mělo stejné majitele – celkem odtud bylo 57 % všech cizopanských nevěst a 43 % všech cizopanských ženichů. U tohoto panství navíc situaci zkresluje skutečnost, že dvě vsi, Bratronice a Velký Újezd, příslušely k dobrovické farnosti. Přesto bývalo zvykem uvádět v matričním zápisu u těchto sňatků informace o poddanské příslušnosti a poznámku, ke kterému panství budou po sňatku příslušet oba manželé. Stejně tomu bylo u snoubenců, kteří podléhali kosmonoské vrchnosti, vždy se jednalo také o dobrovické farníky. Kosmonoské vrchnosti totiž podléhalo několik gruntů ve vsích Kosořice, Libichov, Němčice a Sýčina. Celé kosmonoské vsi ležely až za sousedními panstvími a v této době odtud pocházeli jen 2 ženichové. Pokud bychom tedy nepočítali sňatky dobrovických poddaných s poddanými loučeňskými a kosmonoskými mezi cizopanské, počet cizopanských sňatků by výrazně klesl.

Panství zařazená do druhého a třetího okruhu byla zastoupena u ženichů 11 % a 16 %, u nevěst chyběla panství z druhého okruhu, třetí okruh byl zastoupen 18 %.

Sonda 1821-1830

V letech 1821-1830 byla situace obdobná jako v předešlé sondě, která sledovala období konce 18. století. Celkem bylo ze vsí uzavřeno 83 % sňatků, z městeček 15 %, z měst 1 % a u 0,4 % sňatků nebylo možno určit sídelní typ.

Tabulka 3. Snoubenci podle příslušnosti k farnosti a podle typu sídla místa původu v letech 1821-1830 (v %)

Nevěsta		Ženich								
		farnost Dobrovice			jiná farnost			nezj.	celkem	počet
		města	městečka	vesnice	města	městečka	vesnice			
Farnost Dobrovi ce:	města	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	městečka	-	6,7	2,6	1,7	0,9	2,0	0,2	14,1	76
	vsí	-	3,1	55,6	0,9	0,9	14,1	0,2	74,8	404
Jiná farnost:	města	-	0,7	-	0,2	-	0,6	-	1,5	8
	městečka	-	0,6	0,2	-	-	-	-	0,8	4
	vsí	-	0,2	5,2	-	-	1,7	0,2	7,3	39
Nezj.		-	0,2	0,2	-	-	-	1,1	1,5	8
Celkem		-	11,5	63,8	2,8	1,8	18,4	1,7	100,0	-
Počet		-	62	344	15	10	99	9	-	539

Mezi snoubenci z vesnic vzniklo 77 % všech sňatků. V 8 % případů byli oba snoubenci z městečka, v 9 % byl jeden ze snoubenců z městečka a druhý z vesnice. Ani v zastoupení jiných městeček, případně měst, se situace od konce 18. století nijak výrazně nelišila. Mezi městečky, odkud pocházeli snoubenci

dobrovických farníků, se nadále vyskytovala především ta ze sousedních panství – Březno, Brodce, Dolní Bousov, mezi vzdálenější patřily Kněžmost, Rovensko pod Troskami, Semily a Zákupy. Pokud u některého ze snoubenců bylo jako místo původu uvedeno poddanské či královské město, pak mohl být z Hořovic, z Jičína, z Kolína, z Mělníka, z Nymburka nebo ze Sobotky a samozřejmě také z Mladé Boleslavi či z Prahy.

V úhrnu celé farnosti bylo mezi místními farníky uzavřeno 69 % sňatků, v 19 % byl cizím farníkem ženich, v 7 % byla odjinud nevěsta. Na sňatky, které sice byly uzavřeny ve zdejší farnosti, ale jejichž aktéři nebyli dobrovickými farníky, připadala 3 %. Nezařazených případů zůstalo pouze 1 %.

Také rozdíl mezi městečkem a vesnicemi v zastoupení endogamních a exogamních sňatků v první polovině 19. století zůstal podobný jako v závěru 18. století. V městečku se ale podíl exogamních sňatků zvětšoval rychleji, než tomu bylo na vsích. V Dobrovici se jejich podíl zvětšil oproti předchozímu období o 4,5 %, na vsích o 3 %. V městečku tedy vzniklo 63 % endogamních manželství a třetina těch, kdy pocházel odjinud ženich, v 5 % byla z jiné farnosti nevěsta. Na vsích bylo uzavřeno 71 % manželství mezi místními snoubenci, v 19 % případů pocházel odjinud ženich a v 7 % nevěsta.

S mírným nárůstem podílu exogamních sňatků korespondují rovněž výsledky rozboru geografické mobility snoubenců podle vzdálenosti v kilometrech. V první polovině 19. století tak došlo k poklesu sňatků uzavíraných mezi snoubenci z téhož místa, postupně přibývalo případů, kdy si mladí lidé stále více hledali partnera v okruhu 3-5 a 6-10 km.

Tabulka 4. Ženiši podle typu sídla nevěsty a podle vzdálenosti místa původu v km v letech 1821-1830 (v %)

Typ sídla podle místa nevěsty	Vzdálenost v km												Celkem	Počet
	0*	1 - 2	3 - 5	6 - 10	11 - 15	16 - 20	21 - 30	31 - 40	41 - 50	51 - 100	101 a více	nezj.		
Města	-	-	-	-	-	12,5	25,0	25,0	-	12,5	12,5	12,5	100,0	8
Městečka	45,7	8,6	8,6	17,3	4,9	3,7	-	2,5	2,5	2,5	-	3,7	100,0	81
Vsi	19,9	15,8	30,6	21,7	5,8	0,4	2,4	0,7	0,2	0,7	0,2	1,6	100,0	448
Nezj.	-	-	-	-	-	50,0	-	-	-	-	-	50,0	100,0	2
Celkem	23,4	14,5	26,7	20,6	5,5	1,3	2,4	1,3	0,6	1,1	0,4	2,2	100,0	539

* Sňatky snoubenců pocházejících ze stejné obce.

V sondě z let 1821-1830 bylo v Dobrovici uzavřeno 46 % manželství, ve kterých oba snoubenci pocházeli přímo z Dobrovice, mezi vesnickými snoubenci vznikla takových manželství jen pětina, což je o 6 % méně než tomu bylo na konci 18. století. Druhou nejpočetnější skupinu v Dobrovici tvořily sňatky do

okruhu 6-10 km se zastoupením 17 %, jejichž podíl se tak zvětšil o desetinu. V této vzdálenosti od Dobrovice se nacházejí dvě městečka sousedních panství, Březno a Brodce. Z bezprostředně sousedících vsí a ze vzdálenosti do 5 km pocházelo po 9 % ženichů dobrovických nevěst.

Zatímco v městečku stále největší podíl zaujímaly sňatky, při kterých oba snoubenci pocházeli z Dobrovice, na vesnicích zdejší farnosti došlo ke změně, nejvíce vesnických snoubenců oddělovalo 3-5 km – 31 % a 6-10 km – 22 %. V sousední vsi si našlo svou nevěstu či ženicha 16 % snoubenců.

V první polovině 19. století největší vzdálenost představovalo blíže neurčené místo v Hesensku, odkud pocházela jedna nevěsta, dále to byl Broumov, Hradec Králové a samozřejmě Praha.

Rovněž při pohledu na strukturu snoubenců podle příslušnosti k panství vyvstávají změny, jež souvisí s postupným zvětšováním geografické mobility snoubenců. V letech 1821-1830 pocházeli oba snoubenci ze shodného panství v 70 % případů, třetina jich byla z různého panství. Sňatky, kdy byl jeden ze snoubenců osobně svobodným, byly v tomto období uzavřeny pouze dva. Cizopanští snoubenci v tomto období pocházeli již z 54 různých panství. Také počet nevěst, které byly poddanými cizí vrchnosti a vdávaly se na Dobrovicko, vzrostl. Nadále ze sousedních panství přicházelo nejvíce cizopanských snoubenců, i když jejich podíl poklesl – 58 % nevěst a 52 % ženichů. Nejvíce cizopanských snoubenců stále příslušelo k loučeňskému panství – každá třetí nevěsta, ale jen každý pátý ženich. Mezi dalšími početněji zastoupenými panstvími nacházíme opět kosmonoské panství, dále mladoboleslavské panství, březenské panství na severu a na východě panství křinecké a dětenické, na jihu potom panství Stránov a panství Brodce.

Na druhou stranu oproti konci 18. století se zvýšil podíl dalších i vzdálenějších panství, byť byla zastoupena jen jednotlivě. Panství zařazená do druhého a třetího okruhu tvořila u cizopanských ženichů 16 % a 17 %, u nevěst 14 % a 15 %. Ve většině případů se ovšem tato panství nenacházela za hranicí boleslavského kraje, případně ležela v severozápadním Bydžovsku.

Sonda 1861-1870

Zatímco během doby, která uplynula od 80. let 18. století do 20. let 19. století, došlo jen k mírným pozvolným změnám, druhou polovinu 19. století již charakterizují výraznější změny v geografické mobilitě snoubenců. V tomto období lze navíc díky podrobnějším údajům ve farních matrikách sledovat snoubence podle místa jejich rodiště i bydliště. V letech 1861-1870 tvořily sňatky nevěst rodilých v Dobrovici 14 % a na vesnicích 86 % sňatků. Tři čtvrtiny sňatků celé farnosti představovaly sňatky uzavřené mezi snoubenci z vesnic, na

Tabulka 5. Snoubenci podle příslušnosti k farnosti a podle typu sídla místa původu v letech 1861-1870 (v %)

Nevěsta		Ženich								
		farnost Dobrovice			jiná farnost			nejj.	celkem	počet
		města	městečka	vesnice	města	městečka	vesnice			
podle rodiště										
Farnost Dobrovice:	města	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	městečka	-	4,4	3,0	0,7	0,3	3,0	-	11,4	99
	vsi	-	3,5	42,5	1,0	1,6	21,3	-	69,9	570
Jiná farnost:	města	-	0,4	-	0,1	-	0,1	-	0,6	1
	městečka	-	0,5	1,4	-	-	0,5	-	2,4	13
	vsi	-	2,2	7,4	0,4	0,5	5,1	-	15,6	85
Nezj.		-	-	-	-	-	-	0,1	0,1	1
Celkem		-	11,0	54,3	2,2	2,4	30,0	0,1	100,0	-
Počet		-	145	446	23	10	144	1	-	769
podle bydliště										
Farnost Dobrovice:	města	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	městečka	-	4,4	3,0	0,7	0,3	3,0	-	11,4	99
	vsi	-	3,5	42,5	1,0	1,6	21,3	-	69,9	570
Jiná farnost:	města	-	0,4	-	0,1	-	0,1	-	0,6	1
	městečka	-	0,5	1,4	-	-	0,5	-	2,4	13
	vsi	-	2,2	7,4	0,4	0,5	5,1	-	15,6	85
Nezj.		-	-	-	-	-	-	0,1	0,1	1
Celkem		-	11,0	54,3	2,2	2,4	30,0	0,1	100,0	-
Počet		-	145	446	23	10	144	1	-	769

rozdíl od předešlých období poklesl podíl sňatků mezi snoubenci z Dobrovice na 5 %, podíl smíšených sňatků mezi snoubenci z vesnice a z městečka naopak stoupl na 16 %.

Zastoupení měst a městeček však zůstalo i nadále stejné jako v předchozích obdobích. Pokud jde o městečka, snoubenci byli především z městeček na bývalých sousedních panstvích. Rovněž nevěsty a ženichové z měst pocházeli z nedalekého okolí, především z Mladé Boleslavi, z Benátek nad Jizerou a z Nymburka, také opět z Prahy, a jedna nevěsta pocházela z Prostějova.

V Dobrovici vzniklo 54 % endogamních sňatků, v 28 % přišel z jiné farnosti na Dobrovicko ženich a ve 14 % nevěsta, 4 % pak patřila těm sňatkům, kdy se oba snoubenci narodili jinde než v dobrovické farnosti. Z vesnických sňatků byli oba snoubenci zdejšími farníky v 54 % případů, ve 28 % pocházel odjinud ženich a v 11 % nevěsta, oba byli odjinud v 7 %.

Na rozdíl od předchozích období je patrná zvýšená mobilita snoubenců, a to nejen v případě ženichů, ale i tehdy, kdy pocházela z jiné farnosti nevěsta nebo také oba snoubenci. Důležitější se zdá být skutečnost, že oproti závěru

Tabulka 6. Ženiši podle typu sídla nevěsty a podle vzdálenosti místa původu v km v letech 1861-1870 (v %)

Typ sídla podle místa nevěsty	Vzdálenost v km												Celkem	Počet
	0*	1 - 2	3 - 5	6 - 10	11 - 15	16 - 20	21 - 30	31 - 40	41 - 50	51 - 100	101 a více	nejj.		
podle rodiště														
města	-	-	-	-	-	40,0	-	-	40,0	-	20,0	-	100,0	5
městečka	32,1	10,4	12,3	14,2	6,6	7,5	2,8	2,8	6,6	1,9	2,8	-	100,0	106
vsí	11,7	15,2	24,2	29,0	9,7	3,5	2,7	0,6	0,8	1,4	1,2	-	100,0	657
nejj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100,0	100,0	1
celkem	14,4	14,4	22,4	26,8	9,2	4,3	2,7	0,9	1,8	1,4	1,6	0,1	100,0	769
podle bydliště														
města	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100,0	-	1,0	1
městečka	60,2	8,8	5,3	10,6	1,8	0,9	1,8	3,5	4,4	1,8	0,9	-	100,0	113
vsí	23,8	16,1	22,8	23,7	7,9	2,9	0,9	0,6	0,5	0,5	0,3	-	100,0	654
nejj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100,0	100,0	1
celkem	29,1	15,0	20,2	21,8	7,0	2,6	1,0	1,0	1,0	0,7	0,5	0,1	100,0	769

* Sňatky snoubenců pocházejících ze stejné obce.

18. století a první polovině 19. století došlo k výraznějšímu zvýšení mobility především u sňatků z vesnice. To znamená, že teprve zrušení poddanství a vyvázání vesnického obyvatelstva z robotních povinností vedlo k jeho zvýšené mobilitě. Zatímco podíl endogamních sňatků v městečku poklesl o jednu desetinu, na vsích to bylo o jednu pětinu.

To lze lépe sledovat porovnáním geografické mobility podle rodiště a podle bydliště snoubenců. Sňatků, kdy oba snoubenci bydleli na vesnici, bylo uzavřeno 73 %, v 10 % bydleli oba v městečku a ve 14 % měl jeden ze snoubenců bydliště v městečku a druhý na vesnici. Zjišťujeme tak, že z pohledu místa bydliště vzrostl podíl sňatků uzavřených mezi ženichem z městečka a nevěstou ze vsí, zároveň se zmenšil podíl těch, kdy oba snoubenci žili na vsi.

Jestliže za určující budeme brát bydliště snoubenců v době sňatku, pak v úhrnu celé farnosti byly dvě třetiny sňatků endogamních, ve 22 % byl odjinud ženich, v 11 % nevěsta a ve 2 % oba snoubenci. Rozdíl podílu sňatků mezi rodáky z Dobrovice a podílu sňatků těch, kteří v městečku bydleli, ale nemuseli se zde narodit, činil 20 %. Zatímco v městečku vznikla čtvrtina exogamních manželství, na vesnicích jich byla uzavřena třetina. Je tedy pravděpodobné, že sňatek sám nebyl příčinou mobility, ale naopak mobilita předcházela sňatku. Mohlo se jednat o mobilitu za prací, kdy si především ženichové jako řemeslníci nebo dělníci či nádeníci mohli hledat práci v Dobrovi.

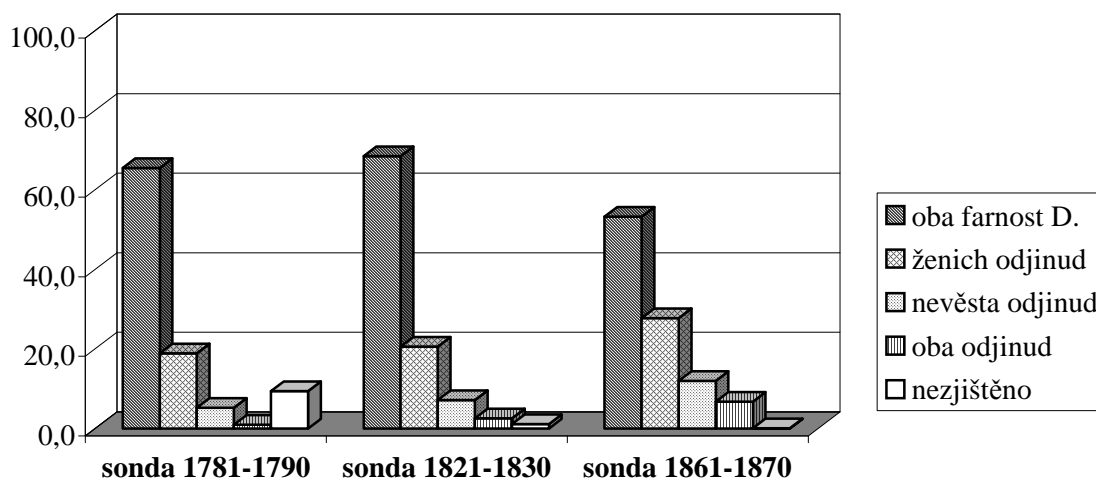
Tomuto rozdílu mezi geografickou mobilitou podle rodiště a mezi mobilitou z hlediska bydliště snoubenců odpovídají i výsledky studia geogra-

fické mobility podle kilometrické vzdálenosti. Nejčastěji oddělovalo rodiště snoubenců 6-10 km – 27 % a 3-5 km – 22 % v úhrnu celé farnosti. V místě svého rodiště a ze sousední obce si vybralo partnerku či partnera 14 % všech snoubenců, podíl sňatků uzavřených do okruhu 11-15 km stoupl téměř na desetinu, zatímco v první polovině 19. století takovým případům patřilo 5,5 %. Ovšem v městečku představovaly sňatky mezi zde narozenými snoubenci stále největší procento, i když od 20. let 19. století poklesly o více než desetinu. Vzdálenosti od místa rodiště, v jakých si vesničtí ženichové a nevěsty hledali budoucí manželku či manžela, se rovněž od počátku 19. století proměnily. Podíl snoubenců, kteří se narodili ve stejné vesnici, poklesl na 12 %. Třetina snoubenců našla svůj protějšek v okruhu 6-10 km, což znamená buď vesnici na opačném konci farnosti, nebo již vesnici v cizí farnosti.

Většina míst, kde se narodili snoubenci dobrovických farníků, byla stále soustředěna severovýchodním směrem, v boleslavském a v bydžovském kraji. Přesto byly také nově zastoupeny, i když jednotlivě, kraje loketský, klatovský, žatecký, táborský, chrudimský, několikrát kraj čáslavský, ale i Morava (Prostějov, Mohelnice), Slezsko (Bohumín) nebo Uhry.

Výsledky posuzované podle bydliště snoubenců vypadají jinak. Největší podíl zde představují manželství vzniklá mezi snoubenci shodného místa bydliště, zaujímala třetinu případů, v městečku Dobrovici dokonce dvě třetiny. Vzdálenostem 3-5 a 6-10 km patřil podíl kolem 20 %, sňatků mezi snoubenci ze vzdálenosti 1-2 km vzniklo 15 %.

Graf 1. Snoubenci podle místa rodiště ve farnosti Dobrovice (v %)

farnost D. – farnost Dobrovice

L. Kárníková uvádí, že na přelomu 60. a 70. let 19. století vyvolal rozvoj cukrovarnického průmyslu přestavbu osevních ploch, intenzifikace zemědělství vyžadující dostatečný počet pracovních sil tak zbrzdila jejich odliv do průmyslových oblastí a zároveň nabídla možnost obživy venkovským domkářům a podruhům.¹⁷ To mohl být i případ Dobrovicka, kde cukrovar fungoval již od 30. let 19. století, roku 1853 byl ještě rozšířen o rafinerii, zatímco akciové cukrovary v okolí, např. v Dolním Cetně, ve Starých Benátkách či ve Vlkavě, v Brodcích a další vznikaly až v rozmezí let 1868-1871.

Sociální mobilita snoubenců

Od konce 18. století, zvláště pak v průběhu 19. století, se oddací matriky stávají také zdrojem informací o zaměstnání, tedy o sociálním postavení snoubenců. Je tak možno sledovat sociální strukturu té části obyvatelstva zdejší farnosti, která v daném období uzavřela sňatek.

V dobrovických matrikách bylo u sňatků v období 1781-1790 zapsáno sociální postavení, které příslušelo přímo ženichům, ve 43 % případů, ve 42 % patřilo ženichovu otci, ve zbylých případech nebylo zapsáno vůbec. Problémy v tomto období způsobuje především nedostatečné rozlišení analytických a institucionálních termínů v zápisu, vyskytuje se zde např. několik snoubenců, jejichž otec byl rychtářem, ale není jasné, zda byl držitelem selské nebo chalupnické usedlosti, rovněž u výminkářů chybí důležitý údaj, na jaké zemědělské usedlosti mají svůj výměnek. Podobně je tomu u termínů „měšťan“ a „obyvatel“.

V první polovině 19. století se zápis nadále zpřesňuje, tak např. není uvedeno jen „domkář“, ale již podrobnější „domkář a krejčí“ či „baráčník a nádeník“, což umožňuje udělat si lepší představu o tom, jak si obstarávali obživu bezzemci. Také u označení „rychtář“ přibýlo i označení zemědělské kategorie. Nicméně termín „obyvatel“ se používal i nadále, a stejně tak u výminkářů chyběly podrobnější informace. V období 1821-1830 bylo v matrikách již častěji uváděno sociální postavení zároveň u ženicha i u jeho otce, takových případů bylo celkem 37 %, pouze u ženichů bylo jejich sociální postavení zapsáno v 29 % případů, pouze u jejich otců ve 34 %. Pokud byl ženich vdovcem, bylo většinou zaznamenáno pouze jeho sociální postavení.

Teprve od poloviny 19. století poskytují oddací matriky obsáhlejší informace o sociálním postavení snoubenců a umožňují i studium mezigenerační sociální mobility. Ve všech případech jsou tyto údaje zaznamenávány jak u ženichova otce, tak i u samotného ženicha, někdy dokonce s upřesněním, že je ženich nástupcem hospodářství. U části „nezemědělských kategorií“ je uveden podrobnější popis způsobu obživy, např. u dělníků je zapisováno, zda pracovali v cu-

¹⁷ L. Kárníková, c. d., s. 160-164.

krovaru, na pile nebo na železnici. U ženichů vojáků je přesně určen i příslušný vojenský útvar. Mízí označení „obyvatel“ nebo je také rozvedeno, stejně tak u výminkářů je vypsáno příslušné hospodářství. Současně se však objevuje nový problematický termín, totiž „rolník“, u něhož je těžké rozlišit přesnější zemědělskou kategorii. Po celé sledované období bylo jen několik případů, kdy bylo zaměstnání uvedeno také u nevěst, většinou jestliže sloužily u některého sedláka nebo v panském dvoře.

Při zařazování jednotlivých termínů uváděných v matrikách do sociálních skupin jsem se přidržela práce R. Schürena a jeho sociální klasifikace.¹⁸

Do *horní vrstvy* byli zařazeni velkostatkáři, velkopodnikatelé, vysocí úředníci a zástupci svobodných povolání, mezi zdejšími snoubenci se objevili jen výjimečně. Početněji byla zastoupena *horní střední vrstva*, kterou mezi místními farníky reprezentovali především vyšší vrchnostenští úředníci, vedoucí zaměstnanci, střední podnikatelé, velkoobchodníci, mlynáři a sedláci. Do *dolní střední vrstvy* z obyvatel dobrovické farnosti patřili početní chalupníci, včetně těch, u jejichž chalupy byl připsán šenk, dále půlsedláci¹⁹ a familianti, řemeslníci z městečka Dobrovice a rovněž „měšťané“,²⁰ šenkýři, kupci, kramáři a také učitelé.²¹ Domkáři či baráčníci a také ti, které pramen označuje jako „obyvatele“, jak z Dobrovice, tak ze vsí, kteří se často živili řemeslem, již představovali *horní nižší vrstvu* dobrovických farníků. Vedle nich tuto vrstvu zastupovali řemeslničtí tovaryši, učitelští a myslivečtí adjunkti, dále kvalifikovaní dělníci, kteří byli zaměstnáni především v dobrovickém cukrovaru. Současně sem byli přiřazeni „kvalifikovaní zemědělství pracovníci“, jakými byli vrchnostenští šafáři, stejně tak poklasní ze dvorů a hajní, také oni často žili v domku bez vlastních polností, jejich pracovní poměr měl ovšem trvalejší charakter, většinou se jednalo o otce snoubenců, svobodných ženichů – šafářů

¹⁸ R. Schüren, *Soziale Mobilität*, St. Katharinen 1989.

¹⁹ Označení „chalupník“ a „půlsedlák“ se často zaměňovala, jedna a táž osoba mohla být označena oběma termíny, proto je také zařazují společně do jedné skupiny.

²⁰ Při určení termínu „měšťan“ se přidržuji názoru, že pod tímto označením lze rozumět výrobně samostatného řemeslníka nebo zemědělce. L. Dokoupil, *Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce*, *Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě*, 6, 1967, s. 52. V letech 1781-1790 byl pro obyvatele městečka Dobrovice hojně používán termín „měšťan“, v letech 1821-1830 se sice „měšťané“ stále objevují, ale vedle nich jsou stále více v městečku zastoupeni také řemeslníci, konečně v období 1861-1870 se oba tyto termíny spojují a jsou užívány současně. Jestliže bylo podle tereziánského katastru v Dobrovici 21 % hospodářů držiteli chalupnického výměru, ale matriky zde přitom neuvádějí ve větším množství zemědělské kategorie, pak tito hospodáři byli patrně také označováni jako „měšťané“.

²¹ V sondě za období 1781-1790 byli učitelé začleněni do horní nižší vrstvy.

bylo minimálně.²² *Střední nižší vrstvu* tvořili zemědělstí dělníci a nevyučení průmysloví dělníci – tedy čeledíni, nádeníci a podruzi.²³ Do poslední *nižší nižší vrstvy* spadali již jen lidé stojící na okraji společnosti, především žebráci a „flašinetkáři“, jak bylo v dobrovických matrikách v letech 1861-1870 označeno několik ženichů. Jako zvláštní skupinu uvádím *vojáky*. Všichni byli většinou syny zdejších sedláků, chalupníků a domkářů, nicméně nebyli dědici otcovského gruntu, i když na něm často již jako záložníci žili. Na rodinném hospodářství jen pomáhali, pravděpodobně jako čeledíni nebo podruzi, avšak o jejich postavení v rámci rodinného hospodářství matriky mlčí.

U svobodných ženichů byly kritériem pro zařazení do určité vrstvy informace uvedené u jejich otců, u vdovců pak jejich vlastní pozice. Domnívám se, že takový způsob lépe nahlédne do rodinných strategií, motivem výběru nevěsty byla nejčastěji snaha udržení stávající sociální pozice, která odpovídala právě pozici otce. Navíc zaměstnání uvedené u svobodných ženichů označovalo jejich sociální postavení teprve na počátku profesní kariéry, někteří z nich byli v dočasné čelední službě, kterou po uzavření sňatku opouštěli, pak by zařazení podle jejich pozice v době sňatku mohlo způsobit zkreslení výsledků.

Sonda 1781-1790

V období 1781-1790 pocházelo nejvíce snoubenců v dobrovické farnosti z dolní střední vrstvy, tedy z řad chalupníků a řemeslníků, podíl ženichů z této skupiny činil 30 % a nevěst 25 %. Další téměř stejně zastoupenou skupinu představovala horní nižší vrstva, z této vrstvy pocházela čtvrtina ženichů a pětina nevěst. Horní střední vrstva tvořená především vesnickými sedláky byla zastoupena 16 % ženichů a 14 % nevěst.

Při porovnání sňatků z městečka Dobrovice a z okolních vsí je patrný malý rozdíl daný odlišnou sociální skladbou obyvatelstva. V městečku byla nejsilněji zastoupena vrstva dolní střední tvořená zejména měšťany, řemeslnickými mistry či jejich syny. Do této vrstvy patřilo 70 % ženichů pocházejících z městečka a téměř každá druhá nevěsta z městečka. Kolem sedminy zdejších ženichů a nevěst představovali snoubenci, kteří se narodili v horní nižší vrstvě, tedy především domkářům a obyvatelům. Ze střední nižší vrstvy pocházel v městečku jen minimální počet ženichů a nevěst.

²² Do této skupiny byli rovněž zařazeni výminkáři, u nichž nebyla uvedena bližší specifikace hospodářství, na kterém měli výměnek, to se týká především sondy z let 1781-1790.

²³ R. Schüren zařazuje nevyučené neprůmyslové dělníky do skupiny nižší nižší, avšak dobrovické matriky neumožňují takové rozlišení. Domnívám se, že označení „čeledín“ a „nádeník“ nebyla při zápisu přesněji rozlišována a byla chápána spíše jako synonyma, označení „nádeník“ se tak mohlo vztahovat na lidi pracující jak v zemědělství, tak i v průmyslu. Proto zde jsou společně přiřazeni k předcházející skupině.

Tabulka 7. Snoubenci podle sociálního postavení a podle místa původu v letech 1781-1790 (v %)

Typ sídla původu	Sociální postavení snoubenců								Celkem	Počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nejj.		
ženich										
města	6,7	-	66,7	13,3	-	-	-	13,3	100,0	15
městečka	-	-	70,1	14,9	4,5	3,0	6,0	1,5	100,0	67
vsi	0,2	18,7	23,5	28,0	6,4	1,6	3,6	18,0	100,0	422
nejj.	-	13,3	-	-	-	-	66,7	20,0	100,0	15
celkem	0,4	15,6	30,0	25,0	5,8	1,8	5,6	15,8	100,0	519
nevěsta										
města	-	-	50,0	-	-	-	-	50,0	100,0	4
městečka	-	4,8	45,8	15,7	1,2	1,2	-	31,3	100,0	83
vsi	-	16,2	21,8	22,6	4,4	0,8	-	34,2	100,0	389
nejj.	-	16,3	16,3	27,9	2,3	-	-	37,2	100,0	43
celkem	-	14,3	25,4	21,5	3,9	0,8	-	34,1	100,0	519

Na vesnicích bylo zastoupení jednotlivých vrstev vyrovnanější. Přibližně každý pátý vesnický ženich pocházel z horní střední vrstvy, z dolní střední byla čtvrtina ženichů, z horní nižší vrstvy jich pak bylo 28 %. Pouze každá šestá nevěsta měla původ v horní střední vrstvě, ale v dolní střední a v horní nižší se vdávala každá čtvrtá. Také mezi vesnickými snoubenci zaujímala střední nižší vrstva jen malý podíl – kolem 5 %.

Tabulka 8. Sociální homogamie snoubenců podle místa původu nevěsty v letech 1781-1790 (v %)

Typ sídla podle nevěsty	Shodné sociální posta- vení	Odpovídající - lepší pozice :		Nerovné - lepší pozice :		Vojáci	Nezj.	Celkem	Počet
		ženich	nevěsta	ženich	nevěsta				
města	25,0	-	25,0	-	-	-	50,0	100,0	4
městečka	43,4	6,0	9,6	1,2	1,2	3,6	35,0	100,0	83
vsi	26,0	11,6	9,5	4,9	5,9	2,8	39,3	100,0	389
nejj.	37,2	2,3	9,3	9,3	4,7	-	37,2	100,0	43
celkem	29,7	9,8	9,6	4,7	5,0	2,7	38,5	100,0	519

Jak ukazují následující výsledky, jednotlivé sociální skupiny byly uzavřenými celky, kde byly možnosti prostupnosti jen omezené. Celkem 30 % všech sňatků bylo sociálně homogenních, sňatky snoubenců shodné sociální pozice představovaly v každé vrstvě největší podíl. Sociálně odpovídající

sňatek²⁴ uzavřela pětina snoubenců. Sociálně nerovné sňatky tvořily jen desetinu všech vzniklých manželství. Nicméně v tomto období stále zůstává třetina sňatků, u kterých otázka sociálního původu zůstává nezodpovězena.

V městečku i na vsích tvořily většinu homogenní sňatky, ovšem v městečku jich bylo uzavřeno skoro o pětinu více. V případě odpovídajících sňatků měly nevěsty z městečka častěji lepší pozici než jejich ženichové, zatímco mezi vesnickými snoubenci byl tento rozdíl vyrovnaný. Sňatky se zcela nerovným sociálním postavením představovaly na vsích 11 %, což bylo 50 případů, v městečku se vyskytly takové sňatky pouze 2.

Tabulka 9. Složení ženichů podle sociálního postavení nevěsty v letech 1781-1790 (v %)

Sociální postavení nevěsty	Sociální postavení ženicha								
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	celkem
horní vrstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-
horní střední	-	34,6	16,0	9,2	3,3	33,4	10,3	2,4	14,3
dolní střední	-	29,6	43,6	16,2	20,0	22,2	10,3	9,7	25,4
horní nižší	-	18,5	14,1	39,2	13,3	22,2	27,6	12,2	21,5
střední nižší	-	1,2	3,2	3,1	23,4	-	-	3,7	3,9
nižší nižší	-	-	1,3	0,8	3,3	-	-	-	0,8
vojáci	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nezj.	100,0	16,1	21,8	31,5	36,7	22,2	51,8	72,0	34,1
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
počet	2	81	156	130	30	9	29	82	519

Zdá se, že nevěsty měly lepší šance na udržení dosavadního sociálního postavení. Jejich shodné i odpovídající sňatky ve všech vrstvách tvořily větší podíl, než tomu bylo u ženichů. Ženichové pocházející z *horní střední* uzavřeli ve 35 % shodný sňatek, nevěsty pak ve 38 %. Ženichové z této vrstvy vstoupili do sociálně odpovídajícího manželství ve 30 % a v pětině případů do nerovného manželství. Zatímco nevěsty se provdaly za partnera ze sociálně odpovídající vrstvy ve 34 %, sociálně nerovný sňatek musely volit ve stejném počtu případů jako ženichové z této vrstvy, tedy v 16 případech, což u nevěst znamenalo 22 %.

Nejčastější byl sociálně shodný sňatek u snoubenců z *dolní střední* vrstvy, u ženichů tvořily 44 %, u nevěst šlo dokonce o každý druhý sňatek. Ženichové i nevěsty v této vrstvě vstupovali ve třetině případů do sociálně odpovídajícího svazku, přičemž větší podíl těchto případů patřil sňatkům s partnerem z horní střední vrstvy.

²⁴ Sociálně odpovídajícími sňatky nazývám ty, při kterých snoubenci pocházeli z navzájem „sousedících“ vrstev, např. ženich pocházel z horní střední vrstvy a nevěsta z dolní střední vrstvy.

Druhý nejvyšší podíl homogenních sňatků byl zastoupen u *horní nižší* vrstvy, ženichové uzavřeli takový sňatek ve 39 % a nevěsty ve 45 %. Odpovídající sňatek uzavřela zhruba pětina ženichů a téměř čtvrtina nevěst, nerovný pak každý desátý muž a každá sedmá žena, vždy s partnerem lepšího sociálního postavení.

Tabulka 10. Složení nevěst podle sociálního postavení ženicha v letech 1781-1790 (v %)

Sociální postavení nevěsty	Sociální postavení ženicha									
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nejz.	celkem	počet
horní vrstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
horní střední	-	34,6	16,0	9,2	3,3	33,4	10,3	2,4	14,3	74
dolní střední	-	29,6	43,6	16,2	20,0	22,2	10,3	9,7	25,4	132
horní nižší	-	18,5	14,1	39,2	13,3	22,2	27,6	12,2	21,5	112
střední nižší	-	1,2	3,2	3,1	23,4	-	-	3,7	3,9	20
nižší nižší	-	-	1,3	0,8	3,3	-	-	-	0,8	4
vojáci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nejz.	100,0	16,1	21,8	31,5	36,7	22,2	51,8	72,0	34,1	177
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	519

Snoubenci z prostředí *střední nižší* vrstvy již neměli mnoho šancí na sociálně homogenní manželství, ženichům se podařilo uzavřít sňatek s nevěstou ze své vrstvy ve čtvrtině případů, nevěsty si našly ženicha ve své vrstvě ve třetině případů. Odpovídající sňatky tvořily u ženichů této vrstvy 17 %, u nevěst 20 %. Naopak nejčastěji vstupovali do sociálně nerovného sňatku, každý pátý ženich a téměř každá třetí nevěsta. Jejich snoubenci se nejvíce stávali lidé z dolní střední vrstvy.

Protože sociální postavení jedince se v průběhu života mění a příslušnost k určité sociální vrstvě v době prvního sňatku není definitivní, zastoupení snoubenců v jednotlivých sociálních skupinách je rovněž ovlivněno jejich rodinným stavem. Přestože rozložení typů sňatků podle rodinného stavu snoubenců v jednotlivých sociálních vrstvách koresponduje s jejich celkovým rozdělením v sondě, lze pozorovat jisté rozdíly, zřejmé především v horní střední vrstvě a v nižších vrstvách.

Protogamní sňatky představovaly ve všech sociálních skupinách většinu. Nejvíce ženichů v těchto případech pocházelo z horní střední vrstvy, kam patří zejména sedláci a mlynáři, a z řad vojáků – vždy kolem 80 %. Naopak nejméně se jich ženilo v nižší nižší vrstvě a v horní nižší vrstvě. Podobně jako ženichové, tak i nevěsty, které uzavíraly první manželství se svobodným mužem, patřily nejčastěji do horní střední a dolní střední vrstvy – kolem 80 %. V dalších

sociálních vrstvách jejich podíl klesal, v horní nižší jich bylo 68 %, v následujících vrstvách polovina.

Tabulka 11. Snoubenci podle sociálního postavení a rodinného stavu v letech 1781-1790 (v %)

Typ sňatku	Sociální postavení snoubenců								Celkem	Počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.		
ženich										
S+S	100,0	78,0	69,0	57,3	72,4	44,4	79,4	69,5	68,0	353
S+V	-	9,8	7,8	3,0	3,4	-	3,4	9,8	6,5	34
V+S	-	9,8	16,1	31,3	10,3	11,2	-	7,3	16,2	84
V+V	-	1,2	7,1	6,1	13,9	-	-	9,8	6,2	32
nezj.	-	1,2	-	2,3	-	44,4	17,2	3,6	3,1	16
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
počet	2	82	155	131	29	9	29	82	-	519
nevěsta										
S+S	-	79,7	78,0	68,1	47,4	50,0	-	58,2	68,0	353
S+V	-	9,5	6,8	4,4	5,2	-	-	6,8	6,5	34
V+S	-	6,8	14,4	22,1	26,3	25,0	-	16,4	16,2	84
V+V	-	-	0,8	2,7	21,1	25,0	-	13,0	6,2	32
nezj.	-	4,0	-	2,7	-	-	-	5,6	3,1	16
celkem	-	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-
počet	-	74	132	113	19	4	-	177	-	519

S – svobodný/á, V – ovdovělý/á

Rovněž svobodní ženichové, kteří volili manželství s vdovou, byli nejčastěji zástupci horní střední vrstvy a dolní střední vrstvy. Z horní střední vrstvy uzavřel takový sňatek každý desátý ženich, z řad dolní střední pak každý dvanáctý. Je možno předpokládat, že tito mládenci nepatřili mezi dědice rodinných hospodářství a uzavřením sňatku s vdovou po hospodáři mohli právě sledovat šanci na udržení takového sociálního postavení, na jaké byli zvyklí. Jejich nevěsty – vdovy byly nejvíce zastoupeny právě v horní střední vrstvě, každá desátá nevěsta, a v dolní střední vrstvě, každá čtrnáctá. Tyto hodnoty odrážejí dobré možnosti na uzavření sňatku, jaké měly selské a chalupnické dcery či vdovy, případně dcerky a vdovy řemeslníků v městečku. Svobodné dívky z této vrstvy nemusely tak často jako jejich chudší vrstevnice uzavírat sňatek s vdovci, naopak jako vdovy byly výhodnými partiiemi pro svobodné muže.

Nejvíce vdovců, kteří se ženili se svobodnou ženou, lze nalézt v horní nižší vrstvě, kde jejich podíl činil třetinu sňatků, a v dolní střední vrstvě s šestinou případů. Větší zastoupení vdovců v horní nižší vrstvě odpovídá tomu, že do této

vrstvy jsou zařazeni např. šafáři a poklasní, jimi se muži nestávali v mladém věku, a také výminkáři. Svobodné dívky, které se provdaly za vdovce, tvořily vždy kolem čtvrtiny nevěst všech nižších vrstev, nejvíce ve střední nižší vrstvě.

Vdovců uzavírajících další manželství s vdovou bylo nejvíce ve střední nižší vrstvě, představovali tady sedminu všech případů. Do této skupiny byli zařazeni čeledíni, nádeníci, ovčáci a podruzi, je tedy pravděpodobné, že pro svobodné dívky nebyl sňatek s nimi sociálně výhodný. Vždyť vdov, které si braly vdovce, bylo nejvíce v nižší nižší vrstvě, zde jich byla čtvrtina, a ve střední nižší vrstvě, kde zaujímaly pětinu případů.

O možnostech jednotlivých sociálních vrstev na vstup do manželství, tedy o jejich ekonomických možnostech uživit rodinu, nejlépe vypovídá sňatkový věk snoubenců v těchto vrstvách u protogamních sňatků.²⁵ Je tak možno zjistit, že sňatkový věk byl nepřímo úměrný sociálnímu původu snoubenců.

Tabulka 12. Průměrný sňatkový věk snoubenců podle jejich sociálního postavení v letech 1784-1790

Typ sídla rodiště	Sociální postavení snoubenců								Celkem
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	
ženich									
města	25,0	-	20,0	36,0	-	-	-	22,0	26,2
městečka	-	-	26,8	29,3	28,5	-	-	36,0	27,7
vsi	28,0	24,2	24,6	27,3	28,4	31,0	29,2	23,7	25,4
nezj.	-	20,0	-	-	-	-	28,7	30,0	28,0
celkem	27,0	24,1	25,2	27,7	28,4	31,0	28,9	24,4	25,8
nevěsta									
města	-	-	22,0	-	-	-	-	24,0	22,8
městečka	-	30,0	22,1	22,7	28,0	-	-	23,4	23,3
vsi	-	21,2	20,6	21,7	22,2	24,5	-	21,3	21,3
nezj.	-	19,5	19,0	24,0	-	-	-	21,8	21,6
celkem	-	21,6	21,0	22,0	23,0	24,5	-	21,8	21,6

Proloženě jsou zobrazeny ty hodnoty, které se týkají pouze jednotlivých případů.

Horní vrstva měla mezi ženichy pouze 2 zástupce, byli jimi 25letý lékárník a 28letý výběrčí královské daně. V letech 1784-1790 se v této vrstvě nenašla žádná nevěsta. Ženichové z *horní střední vrstvy* pocházeli v závěru 18. století pouze z vesnických obcí, byli to tedy především synové sedláků a byli zde s průměrným věkem 24,2 let nejmladšími ženichy. Také vesnické nevěsty z horní

²⁵ Pro období první sondy za léta 1781-1790 je sňatkový věk sledován až od roku 1784, kdy se začal zapisovat do oddacích matrik na základě nařízení Josefa II.

střední vrstvy se vdávaly jako jedny z prvních, jejich průměrný sňatkový věk činil 21,2 let. V městečku se v tomto období vdaly pouze dvě dcery místních sousedů ve věku 26 a 33 let.

Jak bylo výše napsáno, *dolní střední vrstva* byla nejpočetnější. Mladíci zde vstupovali do prvního manželství v Dobrovici mezi 26.-27. rokem, na vesnicích mezi 24.-25. rokem. Jejich sestry byly v celé farnosti nejmladšími nevěstami. V městečku jejich průměrný věk byl 22,1 let, na vsích 20,6 let.

Ženichové z *horní nižší vrstvy* se ženili v průměru o 2-3 roky později než jejich vrstevníci z řad dolní střední vrstvy, mezi 27-29 lety. Naopak průměrný sňatkový věk nevěst v této vrstvě se více blížil hodnotám z předchozí vrstvy – kolem 21-23 let.

V městečku i na vsích se poprvé ženili muži kolem 28. roku života ve *střední nižší vrstvě*. V městečku pocházela z této vrstvy pouze jedna nevěsta, vesnické dívky z této vrstvy se poprvé vdávaly, když jim bylo kolem 22 let.

Nejpozději uzavírali první sňatek mladí lidé v *nižší nižší vrstvě*. V letech 1784-1790 byla tato vrstva zastoupena jen vesnickými snoubenci, muži měli průměrný sňatkový věk 31 let a nevěsty 24,5 let.

Při podrobnějším pohledu na jednotlivé socioprofesionální skupiny vyvstávají rozdíly i v rámci jedné sociální vrstvy. Závěry geografické mobility z předchozí kapitoly, kdy byla zjištěna jistá uzavřenost městečka vůči okolním vesnicím, potvrzuje i studium sociální mobility, místní řemeslníci nebo „měšťané“ totiž většinou uzavírali manželství v rámci své skupiny. Řemeslníků a měšťanů, kteří si přivedli domů nevěstu rovněž z řemeslnického prostředí, bylo 44 %, jejich sestry dokonce ve dvou třetinách vstoupily do svazku s řemeslníkem či měšťanem.

Sociálně odpovídající sňatky připadaly z velké části na sňatky mezi sedláky a chalupníky, tyto skupiny byly vůči sobě na konci 18. století otevřené. Synové sedláků se ženili ve 34 % s dcerami sedláků, ve 29 % s dcerami chalupníků, 10 % pak tvořily jejich sňatky s dcerami domkářů a „obyvatelů“ a 8 % s dcerami vrchnostenských šafářů či poklasných a hajných. Jejich sestry se ve 39 % provdaly také na statek, každá třetí potom na chalupu, 16 % z nich se vdalo za syna domkáře či „obyvatele“. V několika případech byli jejich ženichové vojáci, ale také řemeslníci z městečka, zatímco u ženichů – sedláků se v tomto období žádný podobný sňatek s nevěstou z městečka nevyskytl.

Téměř totožná byla situace u chalupníků. Ženichové pocházející z vrstvy chalupníků si vyhlédli nevěstu ze stejné vrstvy v 35 %, s dcerami sedláků se oženila pětina, v 13 % byly jejich nevěstami dcery domkářů, „obyvatelů“ a vesnických řemeslníků. Na rozdíl od sedláků se chalupníci ženili také s dcerami řemeslníků z městečka, jejich podíl byl 5 %. Dcery chalupníků se vdávaly za chalupnické syny v 37 %, za syny sedláků se jim vdalo o desetinu méně a mezi

vesnickými řemeslníky a „obyvateli“ našly ženicha ve 14 %. Také ony se v několika případech provdaly za řemeslníky z městečka, za vojáky a také za syny obecních či vrchnostenských pastevců dobytka a ovčáků.

Domkáři, vesniční řemeslníci a „obyvatelé“ uzavřeli 39 % manželství s nevěstami ze své skupiny, v 10 % s dcerami chalupníků a v 9 % s dcerami sedláků. Téměř každá druhá nevěsta z této skupiny se vdala opět ve své skupině, v 8 % se provdaly za syny sedláků a za vojáky, 12 % z nich si vzalo syny chalupníků.

Sonda 1821-1830

Rozložení snoubenců v jednotlivých sociálních vrstvách v první polovině 19. století bylo podobné jako v předchozí sondě z konce 18. století. Také v tomto období pocházelo nejvíce snoubenců z dolní střední vrstvy, 37 % ženichů a 42 % nevěst z celé farnosti. Stejně tak druhou nejpočetnější skupinu s podílem 34 % ženichů a 29 % nevěst představovala horní nižší vrstva. Ke změnám došlo naopak v zastoupení horní střední vrstvy, jejíž podíl mezi ženichy o 5 % klesl, i když vzrostl podíl snoubenců ve střední nižší vrstvě, mezi ženichy o dvanáctinu, mezi nevěstami o desetinu. V případě střední nižší vrstvy ovšem není jasné, nakolik šlo o skutečný nárůst, pravděpodobně se z části jedná o případy, které musely být pro léta 1781-1790 zahrnuty pod označení „nezjištěno“.

Tabulka 13. Snoubenci podle sociálního postavení a podle místa původu v letech 1821 až 1830 (v %)

Typ sídla původu	Sociální postavení snoubenců								Celkem	Počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nejz.		
ženich										
města	-	-	80,0	6,7	13,3	-	-	-	100,0	15
městečka	2,8	1,4	59,7	22,2	6,9	2,8	2,8	1,4	100,0	72
vesnice	-	13,3	32,0	37,0	15,3	1,6	0,4	0,4	100,0	444
nejz.	12,5	-	12,5	-	12,5	37,5	-	25,0	100,0	8
celkem	0,6	11,0	36,8	33,6	14,1	2,2	0,8	0,9	100,0	539
nevěsta										
města	-	-	50,0	-	25,0	-	12,5	12,5	100,0	8
městečka	1,2	5,0	61,7	16,0	13,6	-	-	2,5	100,0	81
vesnice	0,2	15,0	37,9	32,0	13,6	0,2	0,4	0,7	100,0	448
nejz.	-	-	100,0	-	-	-	-	-	100,0	2
celkem	0,4	13,2	41,9	28,9	13,7	0,2	0,6	1,1	100,0	539

Bližší pohled ukáže rozdíly v sociální skladbě snoubenců mezi poddanským městečkem a okolními vesnicemi. V městečku došlo mezi ženichy k poklesu v dolní střední vrstvě o 10 %, o 7 % pak vzrostl jejich podíl mezi zástupci

horní nižší vrstvy. Naopak v dolní střední vrstvě se vdávalo o šestinu více nevěst než v předchozím období, o 12 % stoupl jejich podíl také ve střední nižší vrstvě.

Rovněž mezi vesnickými snoubenci se zvětšil počet těch, kteří pocházeli především z nižších vrstev. V letech 1821-1830 se oženilo o desetinu více ženichů v dolní střední vrstvě, v horní nižší a ve střední nižší vrstvě než na konci 18. století. Obdobně tomu bylo i u nevěst. Z dolní střední vrstvy jich pocházelo dokonce o 16 % více, z horní nižší a ze střední nižší vrstvy potom, stejně jako u ženichů, o desetinu více.

Rozložení sňatků podle sociální homogamie se od konce 18. století nezměnilo, i když jednotlivé skupiny zaujímaly větší podíl, jedná se ovšem o ty sňatky, které v první sondě zůstaly nezařazené. Po 40 % zaujímaly sociálně homogenní a odpovídající sňatky. Jen sedmina snoubenců z celé farnosti se musela spokojit se sociálně nerovným sňatkem.

Tabulka 14. Sociální homogamie snoubenců podle místa původu nevěsty v letech 1821 až 1830 (v %)

Typ sídla podle nevěsty	Shodné sociální postavení	Odpovídající - lepší pozice :		Nerovné - lepší pozice :		Vojáci	Nezj.	Celkem	Počet
		ženich	nevěsta	ženich	nevěsta				
města	50,0	12,5	-	12,5	-	12,5	12,5	100,0	8
městečka	49,4	13,6	18,5	9,9	4,9	-	3,7	100,0	81
Vsi	39,5	18,8	23,9	5,1	9,8	1,3	1,6	100,0	448
nezj.	-	-	100,0	-	-	-	-	100,0	2
celkem	41,0	17,8	23,0	7,1	7,8	1,3	2,0	100,0	539

Také v otázce rozdílu sociální homogamie mezi městečkem a vesnicemi se nevyskytly žádné nové skutečnosti. Větší podíl zaujímaly homogenní sňatky v městečku, kde byly uzavřeny v polovině případů, na vesnicích činil jejich podíl 40 %. Tomu odpovídá nižší podíl sociálně odpovídajících sňatků v městečku, než tomu bylo na vsích. Zatímco v Dobrovici vznikla třetina sociálně odpovídajících manželství, mezi vesnickými snoubenci představovaly se 43 % nejsilnější skupinu. Nerovné sňatky byly zastoupeny sedminou případů v městečku i na vsích.

Zdá se, že v tomto období došlo ke ztížení možností výhodného sňatku pro nevěsty. Zatímco v letech 1781-1790 jejich shodné i odpovídající sňatky ve všech vrstvách tvořily větší podíl, v sondě za období 1821-1830 jsou podíly těchto sňatků v jednotlivých vrstvách u ženichů a u nevěst vyrovnanější, ve středních vrstvách dokonce častěji uzavírali sňatek s nevěstou ze stejné vrstvy ženichové.

Tabulka 15. Složení ženichů podle sociálního postavení nevěsty v letech 1821-1830 (v %)

Sociální postavení nevěsty	Sociální postavení ženicha								
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	celkem
horní vrstva	-	1,7	-	0,5	-	-	-	-	0,4
horní střední	66,7	40,0	14,1	5,6	7,9	-	25,0	-	13,2
dolní střední	33,3	40,0	53,5	37,0	27,6	41,7	25,0	20,0	41,9
horní nižší	-	11,7	22,2	38,1	34,2	41,7	50,0	60,0	28,9
střední nižší	-	6,6	9,6	14,4	28,9	16,6	-	20,0	13,7
nižší nižší	-	-	-	0,5	-	-	-	-	0,2
vojáci	-	-	-	1,7	-	-	-	-	0,6
nezj.	-	-	0,6	2,2	1,4	-	-	-	1,1
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
počet	3	60	198	181	76	12	4	5	539

Tabulka 16. Složení nevěst podle sociálního postavení ženicha v letech 1821-1830 (v %)

Sociální postavení nevěsty	Sociální postavení ženicha									počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	celkem	
horní vrstva	-	50,0	-	50,0	-	-	-	-	100,0	2
horní střední	2,8	33,8	39,4	14,1	8,5	-	1,4	-	100,0	71
dolní střední	0,4	10,7	47,0	29,6	9,3	2,2	0,4	0,4	100,0	226
horní nižší	-	4,5	28,2	44,2	16,7	3,2	1,3	1,9	100,0	156
střední nižší	-	5,4	25,7	35,1	29,7	2,7	-	1,4	100,0	74
nižší nižší	-	-	-	100,0	-	-	-	-	100,0	1
vojáci	-	-	-	100,0	-	-	-	-	100,0	3
nezj.	-	-	16,7	66,6	16,7	-	-	-	100,0	6
celkem	0,6	11,0	36,8	33,6	14,1	2,2	0,8	0,9	100,0	539

V letech 1821-1830 byly v dobrovické farnosti zaznamenány sňatky snoubenců z *horní vrstvy*, u nichž bylo možno sociálně zařadit oba partnery, což informace v předchozím období nedovolily. Šlo o 3 ženichy a 2 nevěsty, jejichž otcové byli lékař a direktor dobrovického panství, mezi ženichy byl také jeden lékař, dále fabrikant a „žurnalista českých stavů“. Uzavírali většinou sociálně odpovídající sňatky. Ženichové si partnerky vybírali především v horní střední vrstvě z řad dcer vrchnostenských úředníků, s výjimkou jednoho ženicha pocházeli vždy odjinud. Jejich sňatky tvořily zdaleka nejvyšší podíl mezi odpovídajícími sňatky tohoto období, u nevěst činil tento podíl polovinu sňatků nevěst dané vrstvy, u ženichů potom dvě třetiny. Jejich zbylé sňatky patřily mezi nerovné, jedna nevěsta se provdala za hajného a jeden ženich se oženil s dcerou řeznického mistra z Dobrovice.

Rovněž ženichům z *horní střední vrstvy* se podařilo uzavřít vysoký podíl sňatků s nevěstou ze shodného či odpovídajícího prostředí, vždy kolem 40 %. Se sňatkem s partnerkou ze zcela odlišného sociálního prostředí se spokojili v 18 % případů. Naopak nevěsty v horní střední vrstvě uzavřely třetinu homogenních sňatků, odpovídajících stejně jako jejich bratři, naopak sociálně nerovný sňatek musely volit častěji, přibližně v pětině případů.

V *dolní střední vrstvě* si každý druhý muž našel manželku ve stejném sociálním prostředí, každý třetí v odpovídajícím, sociálně nerovný svazek uzavřel každý desátý. Nevěsty z této vrstvy vstoupily do sociálně homogenního manželství ve 47 % případů, do odpovídajícího ve 40 % a do sociálně nerovného v osmině případů. Odpovídající sňatky jak mužů, tak žen v této vrstvě, patřily především sňatkům se snoubenci z horní nižší vrstvy, sociálně nerovná manželství nejčastěji uzavírali s partnery ze střední nižší vrstvy.

Homogenní sňatky byly u ženichů *horní nižší vrstvy* zastoupeny 38 %, sociálně odpovídající svazek pak volil každý druhý ženich a nerovný vždy čtrnáctý, častěji měly lepší sociální pozici jejich nevěsty. U nevěst této vrstvy zaujímaly homogenní i odpovídající sňatky kolem 44 %, rovněž každá čtrnáctá nevěsta vstupovala do sociálně nerovného svazku.

Sociálně homogenní sňatky snoubenců ze *střední nižší vrstvy* tvořily skupinu s nejmenším podílem, jen kolem 29 % u ženichů i u nevěst. Naopak těmto lidem se nejčastěji naskýtal možnost na sociálně odpovídající manželství s partnerem lepší pozice, vždy kolem třetiny případů. Jejich sociálně nerovným sňatkům také patřil třetinový podíl, jejich nevěsty či ženichové nejvíce pocházeli z dolní střední vrstvy, měli tedy sociálně vyšší statut, ovšem patrně již neměli možnosti na jeho udržení, a proto se spokojili se sociálně nerovným svazkem.

Rozložení snoubenců podle rodinného stavu v jednotlivých sociálních vrstvách bylo ve 20. letech 19. století vyrovnanější, než tomu bylo v závěru 18. století. Také při pohledu na sociální původ snoubenců je viditelný mírný nárůst ve prospěch nižších vrstev. Nejčastější byly sňatky mezi svobodnými snoubenci, které ve všech sociálních vrstvách zaujímaly největší podíl. Snoubenci z horní vrstvy dokonce jiný typ sňatku neuzavřeli. Vedle nich nejvíce ženichů, kteří se v tomto období poprvé ženili, pocházelo z řad horní střední vrstvy (87 %), naopak oproti předchozímu období vzrostl jejich podíl v nižší nižší vrstvě na 83 %, v ostatních případech jim patřilo vždy kolem 70 %. Nevěsty, které v první polovině 19. století vstupovaly do prvního manželství se svobodným mužem, v 83 % vyrostly v prostředí horní střední vrstvy a v 80 % v prostředí horní nižší vrstvy, tady jejich podíl stoupl oproti konci 18. století o desetinu. V dolní střední a ve střední nižší vrstvě se jejich zastoupení zvětšilo dokonce o pětinu případů.

Tabulka 17. Snoubenci podle sociálního postavení a rodinného stavu v letech 1821-1830 (v %)

Typ sňatku	Sociální postavení snoubenců								Celkem	Počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nejj.		
ženich										
S+S	100,0	86,6	74,2	70,2	77,7	83,4	75,0	100,0	75,3	406
S+V	-	6,7	8,1	3,9	1,3	-	-	-	5,2	28
V+S	-	6,7	13,7	20,4	19,7	8,3	25,0	-	15,8	85
V+V	-	-	4,0	5,5	1,3	8,3	-	-	3,7	20
nejj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
počet	3	60	198	181	76	12	4	5	-	539
nevěsta										
S+S	100,0	83,1	73,0	79,5	70,3	-	-	66,6	75,3	406
S+V	-	7,0	5,3	3,8	4,0	100,0	33,3	-	5,2	28
V+S	-	9,9	17,3	13,5	20,3	-	66,7	16,7	15,8	85
V+V	-	-	4,4	3,2	5,4	-	-	16,7	3,7	20
nejj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
počet	2	71	226	156	74	1	3	6	-	539

S – svobodný/á, V – ovdovělý/á

Svobodní ženichové uzavírající první sňatek s vdovou pocházeli nejvíce ze středních vrstev, jejich podíl však poklesl. V horní střední vrstvě volil takový svazek každý čtrnáctý svobodný muž, v dolní střední každý třináctý. Jejich nevěstami byly každá dvanáctá žena z horní střední sociální skupiny, každá dvacátá z dolní střední vrstvy a každá dvacátá pátá z horní nižší a ze střední nižší vrstvy. Jejich podíl v jednotlivých sociálních vrstvách se tak vyrovnával.

Stejně tak rozložení vdovců, kteří si jako další manželku vybrali svobodnou dívku, bylo na rozdíl od závěru 18. století rovnoměrnější. Nejvíce jich patřilo do horní nižší a střední nižší vrstvy – vždy kolem pětiny případů. V dolní střední vrstvě se oženil se svobodnou ženou každý sedmý vdovec. Nevěsty nejčastěji nacházeli mezi dívkami ve střední nižší vrstvě a v dolní střední vrstvě.

Zastoupení vdovců, kteří se ženili s vdovou, se v první polovině 19. století proměnilo. Nejvíce jich pocházelo z nižší nižší vrstvy, každý dvanáctý vdovec v této vrstvě. Vdovy, jež uzavíraly další manželství s vdovcem, pocházely z dolní střední, z horní nižší a ze střední nižší vrstvy.

Vliv sociálního postavení na sňatkový věk snoubenců byl obdobný jako v období 1781-1790: nevěsty a ženichové z vyšších sociálních vrstev vstupovali do prvního manželství nejdříve, jejich vrstevníci z nižších vrstev naopak na

první sňatek čekali déle. Oproti konci 18. století se však jejich sňatkový věk zvyšoval ve všech sociálních vrstvách.

Tabulka 18. Průměrný sňatkový věk snoubenců podle jejich sociálního postavení v letech 1821-1830

Typ sídla rodiště	Horní vrstva	Horní střední	Dolní střední	Horní nižší	Střední nižší	Nižší nižší	Vojáci	Nezj.	Celkem
ženich									
města	-	-	29,5	34,0	26,0	-	-	-	29,7
městečka	33,5	31,0	28,6	29,6	28,8	38,0	32,0	21,0	29,3
vsí	-	26,1	25,7	26,8	26,7	33,6	28,0	26,0	26,4
nezj.	26,0	-	25,0	-	45,0	32,0	-	26,0	30,5
celkem	31,2	26,3	26,5	27,2	27,1	33,8	29,5	25,1	27,0
nevěsta									
města	-	-	30,0	-	30,0	-	-	30,0	30,2
městečka	18,0	28,5	24,5	29,2	24,3	-	-	17,0	25,7
vsí	31,0	22,4	24,0	25,5	26,9	-	-	23,0	24,6
nezj.	-	-	26,0	-	-	-	-	-	26,0
celkem	25,0	22,8	24,4	25,9	26,4	-	-	23,5	24,9

Proloženě jsou zobrazeny ty hodnoty, které se týkají pouze jednotlivých případů.

V úhrnu celé farnosti se ženichové z *horní vrstvy* poprvé ženili ve věku 31,2 let, nevěsty z této vrstvy se poprvé vdávaly ve věku 25 let. Tvořili tak vlastně výjimku, když v celé farnosti představovali skupinu s druhým nejvyšším sňatkovým věkem. Důvodem vyššího sňatkového věku v těchto vrstvách je patrně delší doba, kterou potřebovali tito ženichové k dosažení potřebných ekonomických prostředků či vzdělání a zároveň určité služební pozice. Do horní vrstvy totiž patřili zástupci svobodných povolání a vysocí vrchnostenská úředníci.

V městečku pocházel z *horní střední vrstvy* v letech 1821-1830 jediný ženich, bylo mu 31 let, ženichové z vesnic v této vrstvě uzavírali první sňatek ve věku 26,1 let. Jejich sestry v městečku vstupovaly do manželství, když dosáhly průměrného věku 28,5 let. Mezi vesnickými dívkami byly dívky tohoto sociálního postavení prvními, které se provdaly - bylo jim průměrně 22,4 let.

Na vesnicích se nejdříve ženili mladí muži v *dolní střední vrstvě* (ve věku 25,7 let), v městečku byli o 3 roky starší. Nevěsty v této vrstvě našly ženicha kolem 25. roku života.

Mezi 26-30 lety se rozhodli pro sňatek ženichové v *horní nižší vrstvě*, nevěstám z této vrstvy bylo v době prvního sňatku 25-29 let, mezi dívkami z městečka se vdávaly jako poslední. Ženichové ve *střední nižší vrstvě* se ženili v městečku o rok dříve než jejich vrstevníci v horní nižší vrstvě, na vesnicích potom ve stejném věku. Nevěsty z městečka byly dokonce o 5 let mladší než

jejich vrstevnice v horní nižší vrstvě, naopak na vsích se vdávaly o 1,5 roku později, zde byly nejstaršími nevěstami vůbec.

Nejstarší ženichové pocházeli v městečku i na vsích z *nižší nižší vrstvy*, bylo jim 33-38 let. Nevěsty se v letech 1821-1830 v této skupině nevyskytovaly.

Bližší pohled na jednotlivé zemědělské a profesní kategorie ukazuje podrobněji na možnosti udržení stávající sociální pozice u jednotlivých skupin. Řemeslníci v městečku byli i v tomto období nejvíce uzavřenou skupinou, homogenní sňatky u ženichů zde tvoří 61 % a u nevěst 64 %.

Snoubenci ze selské vrstvy uzavřeli ve 20. letech 19. století jen minimálně nerovných sňatků, častěji ale vstupovali do sociálně odpovídajících manželství. Třetinu jejich sňatků zaujímají sňatky ve vlastní skupině, po 42 % pak jejich odpovídající sňatky s partnery z chalupnické vrstvy.

Synové chalupníků si ve 46 % našli nevěstu mezi dcerami chalupníků, v 18 % mezi selskými dcerami a v 15 % mezi dcerami domkářů a vesnických řemeslníků. Dcery chalupníků se za chalupníka provdaly ve 39 %, za syna sedláka se provdala každá osmá, za syna domkáře přibližně každá čtvrtá. Častěji než v předchozím období ovšem musely volit sociálně nerovný svazek.

Synové domkářů či vesnických řemeslníků se oženili ve čtvrtině sňatků s dcerami domkářů a 30 % s dcerami chalupníků, v 9 % se ženili s dcerami podruhů. Dcery domkářů se v 31 % provdaly za syny domkářů, v 22 % za syny chalupníků, v 8 % za syny řemeslníků z městečka a v 7 % za syny podruhů.

Sonda 1861-1870

V poslední sondě mapující období 1861-1870 je již zcela zřetelný nárůst nižších sociálních vrstev, četných bezzemků – domkářů, nádeníků a podruhů. Zastoupení dolní střední a horní nižší vrstvy se vyrovnalo, z obou pocházelo přibližně po třetině ženichů. Nevěst v dolní střední vrstvě bylo 41 % a v horní nižší vrstvě 32 %, což v této vrstvě znamenalo o 3,5 % více než v předchozím období. Patrný je především vyšší podíl střední nižší vrstvy, v tomto prostředí vyrostl každý pátý ženich a každá šestá nevěsta.

Rovněž z analýzy zastoupení jednotlivých sociálních vrstev odděleně v městečku a na vesnicích vyvstává postupné navýšení snoubenců v nižších vrstvách. Ženichové, kteří se narodili v Dobrovici a pocházeli z horní střední vrstvy, tvoří pouze 1 %, zatímco v první polovině 19. století jich bylo 6 %. Dvě třetiny ženichů v městečku měly svůj původ v dolní střední vrstvě, přibližně každý pátý ženich odsud pocházel z horní nižší vrstvy a každý osmý ze střední nižší vrstvy, v této vrstvě se jich tedy oženilo o 5 % více než na počátku století. Totožná tendence probíhala i u nevěst, jen v dolní střední vrstvě jejich podíl klesl na 58 %. V horní nižší vrstvě se vdala každá pátá a ve střední nižší vrstvě každá šestá dívka. V těchto dvou vrstvách se jejich zastoupení zvětšilo o 3-6 %.

Tabulka 19. Snoubenci podle sociálního postavení a podle místa původu v letech 1861-1870 (v %)

Typ sídla rodiště	Sociální postavení snoubenců								Celkem	Počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.		
ženich										
města	6,0	17,6	35,3	23,5	17,6	-	-	-	100,0	17
městečka	-	1,0	64,1	22,3	12,6	-	-	-	100,0	103
vsí	0,5	8,3	31,1	37,3	22,0	-	-	0,8	100,0	649
nezj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
celkem	0,4	7,6	35,6	35,1	20,7	-	-	0,6	100,0	769
nevěsta										
města	-	20,0	20,0	40,0	20,0	-	-	-	100,0	5
městečka	-	1,8	57,5	21,7	17,0	-	-	2,0	100,0	106
vsí	-	10,2	37,9	34,1	16,7	0,2	0,2	0,7	100,0	657
nezj.	-	-	-	-	100,0	-	-	-	100,0	1
celkem	-	9,3	40,4	32,4	17,0	0,1	0,1	0,7	100,0	769

V případě vesnických sňatků došlo k poklesu ženichů ve středních vrstvách a k posílení jejich podílu v horní nižší vrstvě a ve střední nižší vrstvě. Zastoupení ženichů z horní střední vrstvy zde pokleslo na 8 % a v dolní střední vrstvě na 31 %. V horní nižší vrstvě se oženil každý třetí ženich a ve střední nižší vrstvě každý pátý. Střední nižší vrstva se tak mezi ženichy rozrostla nejvíce – o 6 %. Rozložení nevěst v jednotlivých sociálních vrstvách se od první poloviny 19. století příliš nezměnilo. Ve 38 % pocházely z dolní střední vrstvy, mírně jejich podíl stoupl v horní nižší vrstvě na 34 % a ve střední nižší vrstvě na 17 %.

Složení sňatků podle sociální homogamie zůstalo stejné jako ve 20. letech 19. století. Sociálně homogenní sňatky byly nejčastější s podílem 44 %, následovaly sociálně odpovídající sňatky se 42 %, nerovné sňatky byly zastoupeny 14 %, v obou těchto případech sociálně rozdílných sňatků převažovaly ty, při nichž sociálně výhodnější pozici měly nevěsty.

Tabulka 20. Sociální homogamie snoubenců podle místa původu nevěsty v letech 1861 až 1870 (v %)

Typ sídla podle nevěsty	Shodné sociální postavení	Odpovídající - lepší pozice :		Nerovné - lepší pozice :		Vojáci	Nezj.	Celkem	Počet
		ženich	nevěsta	ženich	nevěsta				
města	60,0	20,0	-	20,0	-	-	-	100,0	5
městečka	46,2	17,0	19,8	7,5	8,5	-	1,0	100,0	106
vsí	43,1	18,4	24,1	5,3	8,1	0,1	0,9	100,0	657
nezj.	100,0	-	-	-	-	-	-	100,0	1
celkem	43,7	18,2	23,3	5,7	8,1	0,1	0,9	100,0	769

Mezi poddanským městečkem a jeho vesnickým zázemím se od let 1821 až 1830 zmenšil rozdíl v uzavírání sociálně homogenních sňatků na 3 %, o ta poklesl jejich podíl v městečku a naopak stoupl na vsích. Sociálně odpovídajících sňatků uzavřeli snoubenci v městečku 37 %, na vesnicích 43 %, vždy měly lepší sociální pozici nevěsty. V městečku byl sociálně nerovným sňatkem každý šestý, na vsích každý osmý.

Tabulka 21. Složení ženichů podle sociálního postavení nevěsty v letech 1861-1870 (v %)

Sociální postavení nevěsty	Sociální postavení ženicha								
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	celkem
horní vrstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-
horní střední	50,0	41,4	9,1	4,5	4,4	-	-	-	9,3
dolní střední	-	39,6	56,5	33,4	27,0	-	-	-	40,4
horní nižší	25,0	12,1	22,3	42,8	40,2	-	-	20,0	32,4
střední nižší	25,0	5,2	11,7	19,3	27,0	-	-	-	17,0
nižší nižší	-	-	-	-	0,7	-	-	-	0,1
vojáci	-	-	0,4	-	-	-	-	-	0,1
nezj.	-	1,7	-	-	0,7	-	-	80,0	0,7
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-	100,0	100,0
počet	4	58	274	269	159	-	-	5	769

Tabulka 22. Složení nevěst podle sociálního postavení ženicha v letech 1861-1870 (v %)

Sociální postavení nevěsty	Sociální postavení ženicha									
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	celkem	počet
horní vrstva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
horní střední	2,9	34,3	35,7	17,1	10,0	-	-	-	100,0	70
dolní střední	-	7,4	49,8	29,0	13,8	-	-	-	100,0	311
horní nižší	0,4	2,8	24,5	46,2	25,7	-	-	0,4	100,0	249
střední nižší	0,8	2,3	24,4	39,7	32,8	-	-	-	100,0	131
nižší nižší	-	-	-	-	100,0	-	-	-	100,0	1
vojáci	-	-	100,0	-	-	-	-	-	100,0	1
nezj.	-	16,7	-	-	16,7	-	-	66,6	100,0	6
celkem	0,4	7,6	35,6	35,1	20,7	-	-	0,6	100,0	769

V letech 1861-1870 se v horní vrstvě konaly čtyři svatby. Ve všech případech z této vrstvy pocházeli ženichové, jednalo se o ředitele dobrovického cukrovaru, o majitele brusírny na sklo, o majitele olejny a o advokáta. Dva z nich uzavřeli sociálně odpovídající sňatek, pak jejich nevěstami byly dcery vrchnostenských úředníků. Zbylé sňatky byly sociálně nerovné, s nevěstou z řemeslnického prostředí a s dcerou vrchnostenského sadaře.

Ženichové z *horní střední vrstvy* v tomto období uzavřeli stejně sociálně homogenních jako odpovídajících manželství – kolem 40 %. Sociálně nerovný sňatek volili v šestině případů. Zatímco tito ženichové se ženili s nevěstami z ostatních sociálních skupin tak často jako v první polovině 19. století, jejich sestřím se výrazně změnily vyhlídky na dobrý sňatek, jejich sociálně homogenní sňatky měly nejmenší zastoupení – 34 %. Naopak patřily mezi ty, kterým nezbylo, než častěji vybírat manžela v sociálně odpovídajícím a především v nerovném prostředí. Sociálně odpovídající sňatek uzavřely ve třetině případů, nejvíce s ženichy z dolní střední vrstvy, a nerovný ve 27 %, většinou s partnery z horní nižší vrstvy, tedy vždy měli horší sociální pozici jejich budoucí manželé.

Nejvíce homogenních sňatků se podařilo uzavřít snoubencům pocházejících z *dolní střední vrstvy*. Mezi ženichy jejich podíl představoval 57 %, u nevěst dosáhl poloviny. Odpovídající sňatek uzavřeli snoubenci v této vrstvě ve třetině případů. Do sociálně nerovného svazku vstoupil každý osmý ženich a každá sedmá nevěsta, přitom častěji byli jejich snoubenci z horní nižší vrstvy.

V *horní nižší vrstvě* se oženilo 43 % ženichů a provdalo 46 % nevěst ve své vrstvě. Tito snoubenci nejvíce z celé farnosti uzavírali sociálně odpovídající sňatek, každý druhý, většinou se snoubenci z dolní střední vrstvy. Naopak nerovný sňatek volili v nejmenším počtu případů, mezi 3-5 %.

Tabulka 23. Snoubenci podle sociálního postavení a rodinného stavu v letech 1861-1870 (v %)

Typ sňatku	Sociální postavení snoubenců								Celkem	Počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.		
ženich										
S+S	75,0	81,0	79,2	75,1	79,9	-	-	60,0	77,9	599
S+V	-	6,9	5,5	4,5	1,9	-	-	20,0	4,6	35
V+S	25,0	12,1	9,8	16,3	15,7	-	-	-	13,5	104
V+V	-	-	5,5	4,1	2,5	-	-	20,0	4,0	31
nezj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-	100,0	100,0	-
počet	4	58	274	269	159	-	-	5	-	769
nevěsta										
S+S	-	84,3	80,8	73,9	76,4	100,0	-	66,6	77,9	599
S+V	-	2,9	3,5	6,4	3,8	-	-	16,7	4,6	35
V+S	-	11,4	12,5	14,1	16,0	-	-	16,7	13,5	104
V+V	-	1,4	3,2	5,6	3,8	-	100,0	-	4,0	31
nezj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
celkem	-	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
počet	-	70	311	249	131	1	1	6	-	769

S – svobodný/á, V – ovdovělý/á

Nejmenší šance na sňatek ve své skupině měli snoubenci ze *střední nižší vrstvy*, muži takový sňatek uzavřeli ve 27 % a ženy ve třetině případů. Naopak nejvíce vstupovali do sociálně odpovídajících a do nerovných manželství ženichové i nevěsty přibližně ve 40 % a ve 30 %.

Zvyšování podílu nižších vrstev se projevilo také při studiu skladby snoubenců podle rodinného stavu v jednotlivých sociálních vrstvách, zejména u protogamních sňatků, i když celkový charakter tohoto jevu se nijak neproměnil.

Svobodných ženichů, jejichž nevěsty byly rovněž svobodné, ubylo v řadách horní střední vrstvy o 6 %, naopak o 5 % více jich v letech 1861-1870 vstoupilo do manželství v dolní střední a horní nižší vrstvě, o 3 % více jich pak bylo ve střední nižší vrstvě. Svobodných nevěst nejvíce přibýlo v dolní střední vrstvě, o 7 %, a v horní nižší vrstvě, o 6 %.

Sociální skladba svobodných ženichů, kteří uzavírali sňatek s vdovou, zůstala obdobná jako v letech 1821-1830. Takové manželství volil i nyní každý čtrnáctý svobodný ženich v horní střední vrstvě, každý sedmnáctý v dolní střední vrstvě a každý dvacátý ženich v horní nižší vrstvě. Složení jejich nevěst však doznalo změn, ve všech vrstvách kromě horní nižší jejich počet poklesl. Nejvíce vdov, které se provdaly za svobodného muže, tedy pocházelo z horní nižší vrstvy – 16 % nevěst v této vrstvě.

Rovněž ve všech sociálních vrstvách se pro další manželství se svobodnou dívkou rozhodlo méně vdovců než v první polovině 19. století. Tento úbytek činil kolem 4 % v každé vrstvě. Výjimku zde představovali vdovci z horní střední vrstvy, kterých se opět oženilo se svobodnou ženou 12 %. To bylo vůbec nejvíce za celou dobu, které se tato práce věnuje. Stejně tak jejich nevěst bylo o 5 % méně v každé sociální vrstvě, kromě horní střední, kde jejich podíl tvořil 11 %, tedy opět nejvíce za celou dobu.

Sociální složení ovdovělých snoubenců, kteří si pro další manželství vybrali také ovdovělou ženu či muže, se od první poloviny 19. století nezměnilo, i v těchto případech bylo zastoupení menší. V případě ženichů došlo jen k přesunu nejsilnějšího podílu z dolní střední do horní střední vrstvy, u nevěst pak ze střední nižší vrstvy do horní nižší vrstvy.

Je pravděpodobné, že při nárůstu nižších sociálních vrstev se snoubencům zmenšil prostor pro výběr budoucí manželky či manžela s lepší sociální pozicí, byť by to měl být sňatek s ovdovělým partnerem. Především svobodné nevěsty v horní střední vrstvě, které dříve snadno našly svobodného ženicha ve své skupině, tuto svou výhodu ztrácely a častěji byly nuceny volit vdovce. Proto během 60. let 19. století došlo k vyrovnání podílů jednotlivých sociálních vrstev v těch případech, kdy byl jeden ze snoubenců již ovdovělý.

Průměrný sňatkový věk snoubenců při prvních sňatcích se nadále zvyšoval, ženichové vstupovali do manželství o 1-2 roky starší než v první polovině 19. století, ve středních vrstvách se nevěsty poprvé vdávaly o půl až o jeden rok později, v nižších vrstvách dosahovaly stejného věku jako v předchozím období. Změna však nastala v rozdílu mezi snoubenci z městečka a ze vsí, snoubenci na vsích uzavírali první sňatek později než jejich vrstevníci v městečku.

Tabulka 24. Průměrný sňatkový věk snoubenců podle jejich sociálního postavení v letech 1861-1870

Typ sídla rodiště	Sociální postavení snoubenců								Celkem
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nejj.	
ženich									
města	39,0	35,8	33,2	33,5	36,0	-	-	-	35,0
městečka	-	38,0	27,9	26,9	28,5	-	-	-	27,2
vsí	31,0	26,4	28,5	27,7	28,3	-	-	25,2	27,8
nejj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
celkem	33,8	27,2	28,0	27,7	28,4	-	-	25,2	27,7
nevěsta									
města	-	25,0	31,0	26,0	-	-	-	-	27,2
městečka	-	23,5	25,7	25,1	24,6	-	-	22,0	25,3
vsí	-	23,8	24,8	25,4	25,8	26,0	-	23,0	25,0
nejj.	-	-	-	-	-	-	-	26,0	26,0
celkem	-	23,9	25,0	25,4	25,7	26,0	-	22,9	25,1

Proloženě jsou zobrazeny ty hodnoty, které se týkají pouze jednotlivých případů.

Z horní vrstvy pocházeli v letech 1861-1870 jen ženichové ze vsí, jejich průměrný sňatkový věk činil 31 let.

V horní střední vrstvě se v tomto období oženil jediný ženich ve věku 38 let, vesnickým ženichům v této vrstvě bylo 26,4 let, mezi vesnickými ženichy si našli nevěstu nejdříve. Rovněž nevěsty v horní střední vrstvě byly v tomto období se svým věkem kolem 23 let nejmladšími nevěstami v celé farnosti.

Mezi 28-29 lety se rozhodli pro manželství muži pocházející z dolní střední vrstvy, na vsích se mezi muži oženili nejpozději, jejich sestry se poprvé provdaly mezi 25.-26. rokem.

Nejmladšími ženichy v městečku byli zástupci horní nižší vrstvy, poprvé se oženili, když jim bylo 27 let, ženichové na vsích čekali na první sňatek o rok déle. Dívky z této vrstvy uzavřely první sňatek o dva roky dříve než jejich bratři, v městečku přitom patřily mezi nejstarší nevěsty.

Ve střední nižší vrstvě se muži ženili kolem 28. roku, ženy mezi 24.-25. rokem, na vesnicích se tyto dívky vdávaly nejpozději.

Nárůst nižších vrstev se odráží i u sňatků jednotlivých socioprofesionálních skupin. Oproti první polovině 19. století museli častěji uzavírat sociálně nerovné sňatky především snoubenci z řemeslnického prostředí a dcery sedláků, nejvíce se snoubenci z řad domkářů.

Zatímco ještě ve 20. letech 19. století tvořili mladí lidé z řemeslnického prostředí městečka nejvíce uzavřenou skupinu s 60 % homogenních sňatků, ve druhé polovině 19. století již takové šance neměli. Ženichové uzavřeli 38 % a nevěsty třetinu homogenních sňatků. Každý pátý ženich v této skupině proto volil sňatek s dcerou chalupníka nebo s dcerou domkáře či vesnického řemeslníka. Jejich sestry se v šestině případů provdaly za domkáře či řemeslníka ze vsi, za chalupníka jen v osmině případů, 7 % z nich si vzalo nádeníky, po 5 % byli jejich ženichové učiteli, šafáři, řemeslnickými tovaryši jak z městečka, tak z vesnic.

Stejně sňatků ve své skupině jako řemeslníkům v městečku se podařilo uzavřít i snoubencům ze selského prostředí, ženichové v 39 % a nevěsty ve 33 %. Třetinu jejich sňatků představují sociálně odpovídající svazky se snoubenci z řad chalupníků. Po 6 % zaujímají nerovné sňatky sedláků s dcerami domkářů či vesnických řemeslníků, s dcerami šafářů či hajných a s dcerami čeledínů, nádeníků a podruhů. Selské dcery musely častěji vybírat ženicha ze sociálně nerovného prostředí, každá sedmá se provdala za domkáře či vesnického řemeslníka.

Naopak nejlepší vyhlídky na sňatek ve své skupině měli synové a dcery chalupníků, ženichové takový sňatek uzavřeli v polovině případů a nevěsty ve 44 %. Více se jim také naskýtal šance na sociálně odpovídající sňatek, mezi ženichy ve třetině případů, mezi nevěstami ve 37 %. To znamená, že každý pátý ženich a každá čtvrtá nevěsta našli manželku či manžela mezi domkáři či vesnickými řemeslníky, každý devátý ženich a každá čtrnáctá nevěsta mezi sedláky. Nevěsty v této vrstvě se navíc ještě v 6 % provdaly za řemeslníky v městečku a ve 4 % za panské zaměstnance, jako byli šafáři, poklasní a hajní. Jen desetina ženichů a dvacetina nevěst vstoupila do manželství se sociálně nerovným partnerem, tedy z řad čeledínů, pastevců, nádeníků a podruhů.

Domkáři a vesničtí řemeslníci a jejich sestry uzavřeli 42 % sňatků ve své skupině. S chalupnickými dcerami se tito ženichové oženili ve čtvrtině případů, s dcerami čeledínů, pastevců, nádeníků a podruhů v šestině případů, 4 % zaujímaly jejich manželství s dcerami sedláků. Dcery domkářů a vesnických řemeslníků se v šestině případů vdaly na chalupu, v sedmině případů byli jejich ženichové nádeníky, po 6 % řemeslníky v městečku a také podruhy.

Další početněji zastoupenou socioprofesionální skupinou v období 1861-1870 byli panští zaměstnanci, šafáři, poklasní, hajní, mezi nimi převažovali vdovci.

Každý třetí z nich se oženil s dcerou či vdovou z chalupy, každý pátý s nevěstou z řad domkářů či vesnických řemeslníků, jen každý desátý si zvolil nevěstu ve své skupině, nebo mezi řemeslníky z městečka, či mezi dcerami čeledínů a nádeníků. Rovněž každá třetí z jejich dcer či sester se vdala za chalupníka, každá šestá pak za šafáře, poklasného nebo hajného.

Obecní či panští pastevci a zřizenci se ve čtvrtině případů ženili s dcerami chalupníků a domkářů. Jejich dcery se ve 43 % provdaly za domkáře, ve 25 % pak za nádeníky.

Nádeníci uzavřeli nejvíce sňatků s dcerami domkářů – 43 %, šestinu jejich sňatků představovala manželství s dcerami chalupníků, sedminu pak manželství s nevěstami ze své skupiny. Každá třetí dcera nádeníků našla ženicha mezi domkáři nebo vesnickými řemeslníky, každá pátá mezi nádeníky.

Mezigenerační sociální mobilita ženichů v období 1861-1870

Na základě informací, jaké byly uváděny v oddacích matrikách v letech 1861-1870, je možno věnovat pozornost rovněž mezigenerační sociální mobilitě ženichů, tedy porovnat údaje o sociálním postavení zapsaným u ženicha s údaji uvedenými u jeho otce. I když se jedná o srovnání dvou různých životních období, zatímco u otců se jedná o pozici, které dosáhli během svého života, jejich synové teprve stáli na počátku své kariéry, tyto podrobné informace na druhou stranu umožňují sledovat, do jaké sociální vrstvy přecházeli ti synové, kteří nebyli dědici otcovského hospodářství.

Z výsledků vychází, že jen polovina ženichů si udržela stejnou sociální pozici jako jejich otcové. V případech, kdy ženich a jeho otec měli sociálně odpovídající nebo nerovné postavení, vždy měl horší pozici ženich.

Tabulka 25. Mezigenerační sociální mobilita ženichů podle místa původu v letech 1861 až 1870 (v %)

Typ sídla rodiště ženicha	Shodné sociální posta- vení	Odpovídající - lepší pozice :		Nerovné - lepší pozice :		Vojáci	Nezj.	Celkem	Počet
		ženich	otec	ženich	otec				
Města	53,0	17,6	17,6	11,8	-	-	-	100,0	17
Městečka	54,4	11,6	22,3	3,9	3,9	2,9	1	100,0	103
Vsi	49,6	9,2	20,0	0,8	9,4	5,5	5,5	100,0	649
Nezj.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Celkem	50,3	9,7	20,2	1,4	8,5	5,1	4,8	100,0	769

Zdá se, že v městečku byly přeci jen vyšší šance na zachování stávající sociální pozice, ženichové si zde udrželi sociální postavení svého otce v 54 %, sociální pozice odpovídající otcově zde dosáhl každý třetí ženich, se zcela

rozdílným sociálním postavením se musel spokojit každý dvanáctý ženich. Zatímco na vesnicích si uchovala stejné sociální postavení jako otec polovina ženichů, odpovídající pozici získalo 29 %, zcela nerovnou sociální pozici oproti otci tady měl každý desátý ženich.

Tabulka 26. Složení otců podle sociálního postavení syna v době jeho sňatku v letech 1861-1870 (v %)

Sociální postavení otce ženicha	Sociální postavení ženicha									počet
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	celkem	
horní vrstva	100,0	-	-	-	-	-	-	-	100,0	1
horní střední	1,7	35,0	15,0	18,3	10,0	-	3,3	16,7	100,0	60
dolní střední	0,7	0,7	45,7	27,5	15,3	0,3	4,9	4,9	100,0	287
horní nižší	-	0,4	8,1	54,6	26,0	1,2	6,6	3,1	100,0	258
střední nižší	-	-	5,0	32,3	58,9	-	3,8	-	100,0	158
nižší nižší	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vojáci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nezj.	-	20,0	-	-	-	-	-	80,0	100,0	5
celkem	0,5	3,2	22,0	36,7	27,3	0,5	5,1	4,7	100,0	769

Tabulka 27. Složení ženichů podle sociálního postavení jejich otců v letech 1861-1870 (v %)

Sociální postavení otce ženicha	Sociální postavení ženicha								
	horní vrstva	horní střední	dolní střední	horní nižší	střední nižší	nižší nižší	vojáci	nezj.	celkem
horní vrstva	25,0	-	-	-	-	-	-	-	0,1
horní střední	25,0	84,0	5,3	3,9	2,9	-	5,1	27,8	7,8
dolní střední	50,0	8,0	77,5	28,0	20,9	25,0	35,9	38,9	37,3
horní nižší	-	4,0	12,4	50,0	31,9	75,0	43,6	22,2	33,6
střední nižší	-	-	4,8	18,1	44,3	-	15,4	-	20,5
nižší nižší	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vojáci	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nezj.	-	4,0	-	-	-	-	-	11,1	0,7
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
počet	4	25	169	282	210	4	39	36	769

V horní střední vrstvě se udržela pouze třetina ženichů, což představuje nejnižší hodnotu shodné pozice ve všech vrstvách. Každý šestý syn otce z horní střední vrstvy byl veden v horní nižší vrstvě, každý sedmý v dolní střední a každý dvacátý ve střední nižší vrstvě, 3 % z nich se dala na vojnu. Naopak pokud byl ženich zapsán jako zástupce této vrstvy, v 84 % se narodil otci v této vrstvě, jen v 8 % pocházel z dolní střední vrstvy.

Ze synů řemeslníků z městečka a chalupníků, patřících do *dolní střední vrstvy*, se vyučilo řemeslu nebo získalo také chalupu, tedy zůstalo v této vrstvě, 46 % ženichů. Čtvrtina z nich sestoupila do horní nižší vrstvy, sedmina do střední nižší a dvacetina z nich byla vojáky. Těch ženichů, kteří byli v době sňatku na pozici dolní střední vrstvy a z této vrstvy také pocházeli, byly tři čtvrtiny, ve 12 % byli syny otců z horní nižší vrstvy a v 5 % z horní střední vrstvy.

Protože sociální mobilita směrem vzhůru byla velmi omezena, nejvíce ženichů, kteří měli stejnou sociální pozici jako jejich otcové, pocházelo z nižších vrstev. V *horní nižší vrstvě* jich bylo 55 %. Čtvrtina z nich byla v matrikách vedena ve střední nižší vrstvě. Do dolní střední vrstvy jich postoupilo 8 % a 7 % se jich stalo vojáky. Pokud byl ženich v matrice zapsán do horní nižší vrstvy, nesl jeho otec stejné označení pouze v polovině případů, ve 28 % byl z dolní střední vrstvy, v 18 % ze střední nižší a ve 4 % dokonce z horní střední vrstvy.

Ženichové pocházející ze *střední nižší vrstvy* se ve dvou třetinách v této vrstvě také narodili. Třetina z nich byla připsána mezi zástupce horní nižší vrstvy, což představuje nejvyšší podíl zlepšení sociální pozice mezi ženichy vůbec, je ale možné, že zde dochází ke splynutí těchto dvou kategorií, někteří domkáři mohli být v matrikách zapsáni jen jako nádeníci a naopak. Otcové ženichů ze střední nižší vrstvy měli stejné sociální postavení jako jejich synové v době sňatku ve 44 %, třetina jich byla v horní nižší vrstvě, pětina v dolní střední vrstvě a 3 % v horní střední vrstvě.

Vojáci byli nejvíce syny z horní nižší vrstvy – 44 %, každý třetí pocházel z dolní střední vrstvy, každý sedmý ze střední nižší vrstvy a každý dvacátý z horní střední vrstvy.

Problematika vztahu geografické a sociální mobility

Protože byla v části o geografické mobilitě vyslovena domněnka, že sňatku předcházela mobilita za prací, je zvláštní prostor věnován vlivu geografické mobility na mobilitu sociální. Tuto problematiku sleduji v úhrnu všech sňatků v celé farnosti.

V letech 1781-1790 uvádějí matriky u snoubenců pouze jeden údaj o jejich geografickém původu. Pro léta 1821-1830 již lze zjistit, že 90 % všech ženichů a 95 % všech nevěst mělo v době sňatku shodné bydliště a rodiště, nebo spíše jejich bydliště bylo shodné s bydlištěm jejich otce. Z těch ženichů, kteří měli v zápise uvedeny dva geografické údaje, celkem jich bylo 50, 30 % v době svatby sloužilo ve vrchnostenských dvorech, dalších 14 % sloužilo u sedláků, zbytek ženichů měl již své vlastní zaměstnání mimo původní bydliště, z toho pouze 5 jich bylo vdovci. Nevěst, které měly odlišné rodiště a bydliště, bylo jen 26. Z nich bylo 38,5 % zaměstnáno ve dvorech, zbývající nevěsty jako vdovy vstupovaly do dalšího manželství.

Pro období 1861-1870 je známo nejvíce údajů. Celkem 86 % ženichů, kteří se narodili v městečku, mělo v době sňatku shodné bydliště jako otec, každý desátý žil v jiné farnosti než se narodil a jen 3 % žila v jiném místě, ale ve stejné farnosti. Zatímco mezi ženichy z vesnic jen polovina jich bydlela stále v otcově domě, pětina jich bydlela v jiné farnosti než otec a stejně tak pětina jich žila ve stejné farnosti, ale v jiném místě. Tato čísla osvětlují způsob migrace ženichů a zároveň potvrzují předešlé závěry z porovnání mobility podle místa rodiště a bydliště. Zdá se, že mladí muži si ve 2. polovině 19. stol. častěji nacházeli partnerky v místě, kde předtím také našli práci, přičemž směr migrací vedl z vesnic do městeček či do měst, kde bylo více pracovních příležitostí. Většina ženichů z městečka také našla práci v místě svého rodiště, pokud odcházeli, pak do jiných míst mimo rodnou farnost, zatímco vesničtí ženichové museli kvůli práci své rodiště opouštět.

Více je možno sledovat na složení sňatků podle sociální homogenie a podle místa původu snoubenců.

Tabulka 28. Sociální homogenie snoubenců podle místa původu (v %)

Místo původu snoubenců	Shodné sociální postavení	Odpovídající - lepší pozice :		Nerovné - lepší pozice :		Vojáci	Nezj.	Celkem	Počet
		ženich	nevěsta	ženich	nevěsta				
sonda 1781-1790									
oba farnost D.	30,3	10,9	9,4	5	5,9	2,6	35,9	100,0	340
Ž jiná farnost	26,5	9,2	11,2	1,0	3,1	3,1	45,9	100,0	98
N jiná farnost	33,3	11,1	11,1	3,7	-	3,7	37,1	100,0	27
oba odjinud	-	20,0	20,0	-	20,0	-	40,0	100,0	5
nezj.	32,7	2	6,1	10,2	4,1	2,0	42,9	100,0	49
celkem	29,7	9,8	9,6	4,7	5	2,7	38,5	100	519
sonda 1821-1830									
oba farnost D.	40,7	18,7	22,5	4,9	10,0	1,6	1,6	100,0	369
Ž jiná farnost	43,2	18,0	26,1	10,0	1,8	-	0,9	100,0	111
N jiná farnost	48,7	10,3	28,2	2,5	10,3	-	-	100,0	39
oba odjinud	21,4	14,3	7,1	7,1	14,3	7,1	28,7	100,0	14
nezj.	16,7	16,6	-	16,7	50,0	-	-	100,0	6
celkem	41	17,8	23,0	7,1	7,8	1,3	2,0	100,0	539
sonda 1861-1870, podle rodiště									
oba farnost D.	44,4	18,5	22,7	5,9	7,3	0,2	1,0	100,0	599
Ž jiná farnost	41,6	19,2	27,6	3,7	7	-	0,9	100,0	35
N jiná farnost	46,7	14,1	17,4	8,7	10,9	-	2,2	100,0	104
oba odjinud	42,3	17,3	21,1	5,8	13,5	-	-	100,0	31
nezj.	100,0	-	-	-	-	-	-	100,0	-
celkem	43,8	18,1	23,3	5,6	8,1	0,1	1,0	100,0	769

farnost D. – farnost Dobrovice

Na konci 18. století bylo nejvíce sociálně homogenních sňatků uzavřeno mezi snoubenci z dobrovické farnosti a v případech, kdy pocházela z jiné farnosti nevěsta, vždy kolem třetiny. Sňatků, u nichž byli snoubenci z odpovídajícího sociálního prostředí, vzniklo nejvíce tehdy, když ani jeden z nich nebyl dobrovickým farníkem – 40 %. Údaje za toto období ovšem nelze příliš generalizovat, neboť zde zůstává 39 % všech sňatků, které nelze zařadit.

Přesnější výsledky poskytuje sonda z let 1821-1830. Téměř ve všech případech geografické mobility, jak byly popsány v předchozí části, byly vyšším podílem zastoupeny sociálně odpovídající sňatky, nejvíce jich vzniklo mezi dobrovickými farníky a mezi nevěstou ze zdejší farnosti a ženichem odjinud, kolem poloviny těchto případů. Největší podíl zaujímaly sociálně homogenní sňatky, když nevěsta pocházela z cizí farnosti, skoro každý druhý, a když byl odjinud ženich, 43 %. Nejvíce nerovných sňatků v tomto období připadlo na svatby mezi cizími farníky – 21 % a mezi dobrovickými farníky – 15 %.

V letech 1861-1870 se zvýšily podíly sociálně odpovídajících a nerovných sňatků. Nejvíce sociálně homogenních sňatků bylo uzavřeno mezi ženichem z dobrovické farnosti a nevěstou odjinud – 47 %, podíl 44 % zaujímaly mezi sňatky dobrovických farníků. Nejvíce odpovídajících sňatků uzavřely dobrovické nevěsty, které se vdávaly za ženicha odjinud – 47 %. Největší podíl mezi sociálně nerovnými sňatky představovala pětina případů, při kterých pocházela odjinud nevěsta nebo oba snoubenci.

Je tedy pravděpodobné, že nejen snaha po sociálním vzestupu, ale i udržení stávající sociální pozice bylo spojeno s geografickou mobilitou. V první polovině 19. století jsou sociálně homogenní sňatky nejvíce zastoupeny dokonce v případech, kdy pocházel jeden ze snoubenců z jiné farnosti. V důsledku nárůstu nižších vrstev od poloviny 19. století se patrně stalo obtížnější uzavřít sňatek v rámci své sociální vrstvy, a to i s partnerem z cizí farnosti, v letech 1861-1870 tedy stoupl u všech typů geografické mobility podíl sociálně odpovídajících i nerovných sňatků.

Závěrem

Rozbor skladby snoubenců podle místa jejich původu a podle sociálního postavení ve farnosti Dobrovice na konci 18. století a pak i ve větší části 19. století naznačil, že prostředí, ve kterém si mladí lidé mohli vybírat partnera, mělo nejen geografické, ale i sociální hranice. Sociální původ determinoval jak sociální prostor pro výběr budoucí manželky či manžela, tak i samotného jedince, zejména jeho věk, ve kterém byl mladý člověk schopen osamostatnit se, založit a uživit vlastní rodinu. Sňatkový věk tak byl nepřímo úměrný tomu, na jakém stupni sociální hierarchie se člověk nacházel. Možnosti výběru byly také

limitovány právními omezeními, venkovského obyvatelstva se týkal především zákaz dělení hospodářských usedlostí pod únosnou mez.

V závěru 18. století bylo teritorium, v němž si lidé hledali budoucí manželku či manžela, velmi malé, často omezené na rodnou ves a nejbližší okolí. Jednotlivé sociální vrstvy byly vůči sobě uzavřené, jistá hranice v uzavírání sňatků byla i mezi městečkem a okolními vesnicemi. Poddanské městečko v rámci panství představovalo uzavřený geografický i sociální celek. Řemeslníci mistři tvořící většinu zdejšího obyvatelstva, kteří se hrdě nazývali „měšťany“, uzavírali sňatky s vesnickým obyvatelstvem jen málo, naopak častěji hledali ženichy pro své dcery i za hranicemi farnosti.

V důsledku nemožnosti dělení rodinných hospodářství rostl během 19. století podíl nižších vrstev, četní domkáři, nádeníci a podruzi se rekrutovali právě ze selských a chalupnických vrstev. Jen polovina vesnických ženichů měla možnost udržet si sociální postavení svého otce. Byli to především vesničtí ženichové, kteří v této době opouštěli otcův dům a hledali si práci mimo své bydliště. Zvýšená geografická mobilita ženichů z vesnic se projevila právě až ve druhé polovině 19. století po zrušení robotních povinností. Velká část těchto mužů mířila do městečka Dobrovice, které se v tomto období více otevřelo vesnickému obyvatelstvu a nabízelo širší možnosti obživy. Rovněž dcery sedláků a chalupníků byly nuceny stále častěji vstupovat do manželství se sociálně slabším partnerem. Srovnání geografické mobility s mobilitou sociální ukázalo, že nejen sociální mobilita, ale i snaha udržet si stávající sociální pozici byly nutně podmíněny mobilitou geografickou.

František Dědina, kterému patřily první řádky této studie, byl vlastně typickým představitelem své vrstvy, když si roku 1856 vybral budoucí manželku v sociálně odpovídající vrstvě. Selský synek, za kterým rodiče posílali dohazovače, si v Dobrovici o muzice vyhlédl nevěstu sám, ovšem také třídukátovou, bylo mu 22 let. Jeho nevěsta Anna Verflová byla o rok starší a pocházela z chalupnického hospodářství ve 3 km vzdálené vsi, oba byli dobrovickými farníky. Dědický podíl, kterým byli oba snoubenci ještě před sňatkem řádně vybaveni, umožnil koupi chalupy s výměnkem prodávajících majitelů, kde mohli mladí lidé hospodařit.

Summary

Michaela Holubová:

The Geographical and Social Mobility of Marrying Partners in the Parish of Dobrovice from the end of the 18th Century to the Second Half of the 19th Century

The majority of marriages that took place in the parish of Dobrovice in the years 1781-1790, 1821-1830 and 1861-1870 were, from the perspective of geographical mobility, endogamous; more exogamous marriages took place in the town of Dobrovice. The proportion of marriages in which at least one of the marrying partners was not a member of the parish of Dobrovice considerably increased within the area of the entire parish. This first occurred in the town in the period of 1821-1830, evidently owing to the patent issued to abolish serfdom, whereby, among other things, feudal lords lost the right to intervene in marriages between serfs. The increased mobility of marrying partners in the village was brought about by their absolution from labour obligations after 1848, which earlier had not applied to the inhabitants of the town of Dobrovice. The study of the geographical mobility of marrying partners also revealed a certain degree of insularity of the population of the feudal town towards inhabitants from surrounding villages. The radius in kilometres from which marrying partners came was not of course very large, and the majority of marriages took place within 15 km of the area under observation. In the immediate vicinity of the Dobrovice parish the communities from which the “foreign” partners came were equally distributed. In the case where greater distances were involved the marriages were primarily concentrated in the northeast part of the Boleslavsko region and in the western part of the Bydžovsko region. For the research on the 1861-1870 period it was possible to compare the mobility of marrying partners by place of birth and by place of residence. The results gathered indicate that mobility preceded marriage and may have been related to work mobility. Opportunities for work in the Dobrovice area, especially for seasonal workers, may have been available at the local sugar refinery.

From the perspective of the social mobility of the marrying partners there were also evident changes, primarily relating to the representation of individual social strata. While at the end of the 18th century marrying partners from the middle strata predominated, over the course of the first half of the 19th century the frequency of marriages among the lower strata increased, especially among the landless. Throughout the period, however, the overall character of social homogamy within the area of the parish did not change. Socially homogenous

marriages always predominated. But some developments can be observed in individual social categories. The growth of lower social strata and the deterioration in the situation among smallholders and peasants corresponded to the rise in marriages between individual strata. There was thus an increase in the proportion of socially unequal marriages, which almost always also signifies a reduction in status for the partner with the higher social status. The results of the study of intergenerational social mobility of bridegrooms for the 1861-1870 period also indicated a related trend, as only one-half of all bridegrooms maintained the social status possessed by their father. The results showed that the effort to maintain social status usually required geographic mobility.

Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890-1930)

Martin Jemelka

1. Úvod

Od padesátých let minulého století prošel výzkum dějin dělnické třídy v západo- i východoevropských zemích a ve Spojených státech několika stadii. Posun od studia dělnického hnutí k sociálním dějinám dělnictva, zaměřujícím se na vnímání jednotlivců a jejich životních zkušeností, odrážel změny v sociálních dějinách i v zemích bývalého sovětského bloku, kde však tento proces postupoval pomaleji. Kritická historická sociální věda (bielefeldská a vídeňská škola Michaela Mitterauera), která se od 70. let úspěšně snažila spojit výzkum sociálních struktur a procesů se studiem kulturních vzorů a životních zkušeností, přikládala značný význam orální historii, rekonstrukci individuálních biografii, a zvláště se opřela o kvantifikující metody historické demografie.¹

Kritická sebereflexe německých sociálních dějin, dějin každodennosti a mikrohistorie, nastolila v 90. letech požadavek znovuvážení historické metodologie a hledala odpověď na otázku, jakým způsobem by měly sociální dějiny uspokojovat potřeby poučené veřejnosti. Především se však vynořila otázka, zda jsou s návratem individua jako reprezentanta určité skupiny a s požadavkem totality poznání v malém makro- a mikro-historie vůbec v rozporu.²

¹ G. G. Iggers, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*. Praha 2002, s. 72-74.

² U. Daniel, *Quo vadis, Sozialgeschichte? Kleines Plädoyer für eine hermeneutische Wende*. In *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie (Eine Diskussion)*. Herausgegeben

Kombinace „tvrdého“ historického výzkumu přesně vymezených sociálních skupin, opřené o kvantitativní metody, a mikroskopického studia jejich prostředí a vhodných reprezentantů je jednou z možných cest návratu k narativním sociálním dějinám.

Sociální skupinou, o níž máme v podstatě nejsystematičtější a nejobsáhlejší znalosti ze všech skupin dolních vrstev, jsou horníci uhlí, u nichž vysoký podíl nekvalifikované práce a jednoduchost technologie vyvolaly specifické vlastnosti chování (obecný radikalismus, emocionální chování, orientace na materiální hodnoty, fatalistický poměr ke zdraví ad.).³ Na Ostravsku – v největším rakouskouherském kamenouhelném revíru - si extrémně silná koncentrace závodů a dominantní zastoupení horníků a hutníků v socioprofesionální struktuře regionu vynutily nezvyklé rozšíření ubytování dělnictva v závodních koloniích a hromadných ubytovnách. V roce 1906 bylo v koloniích v oblasti revírního úřadu Moravská Ostrava ubytováno 34,8 % horníků⁴ (v roce 1929 mohlo najít ubytování v závodních zařízeních již 55,0 % zaměstnanců dělnických profesí)⁵ a hornické kolonie - specializovaná sídliště dělnických rodin, jejichž živitelé pracovali v uhelných dolech⁶ - vtiskly ostravské průmyslové oblasti specifický sídelní ráz.

Kolonie se staly průkopníkem nového půdorysného řešení dělnických sídlišť a ekonomiky prostoru, takřka století ovlivňovaly charakter sídelních poměrů a krajiny, regionu propůjčily nový kolorit⁷ a staly se mezníkem na cestě od řemeslné, zastaralé a pomalé výstavby k moderní industriálně pojaté stavbě budov a obytných domů, zvláště sídlišť.⁸

Hornické osady však nepředstavovaly pouze specifický prvek sídelně-urbanistický nebo stavebně-architektonický, ale již způsobem svého vzniku a formami rekrutace svého obyvatelstva utvářely charakteristické jednotky rovněž v demografickém smyslu. Demografické procesy v nich probíhaly odlišně od ostatních tradičních i netradičních městských částí a utvářely anomální demografické

von Winfried Schulze, Göttingen 1994, s. 54-64.

³ J. Machačová – J. Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava 2002, s. 182-185.

⁴ *Na Zdar XV, 1909, 21* např. v revírech Falknov a Brno to bylo jen 25 a 21,7 %.

⁵ T. Myslivec, *Bytová péče a jiná blahobytná zařízení ostravsko-karvinského revíru*. In *Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru, IV*. Moravská Ostrava 1928, s. 289-295.

⁶ P. Bílková, *Město a předměstí*. (Srovnávací studie struktur obyvatelstva dvou ostravských čtvrtí po ukončení procesu průmyslové revoluce.) *Český lid* 60, 1973, s. 214.

⁷ R. Prokop, *Péče o bydlení hornických pracovníků*. In *Uhelné hornictví v Ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava 2003, s. 445.

⁸ H. Ermeling, *Von der Bergarbeiterkolonie zum Hochhaus*. *Zeitschrift des Vereins für Orts- und Heimatkunde Gelsenkirchen – Buer* 8, 1976, s. 49-87; P. Horská – E. Maur – J. Musil, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha 2003, s. 276.

struktury, výrazně se odchylojící od průměrných hodnot vyšších celků, v jejichž rámci se rozvíjely. Populace hornických kolonií se pozvolna konstituovala ve specifickou sociální skupinu, na jejímž formování se podílela jednak výrazná homogennost (nejvýraznějším integrujícím prvkem byla společná třídní příslušnost a zaměstnání v dolech), na druhé straně i ekologické odlišnosti, vyplývající z rozdílného prostředí, z něhož se populace rekrutovala. Hornická společenství byla enormně živými organismy, vykazujícími značnou vývojovou dynamiku, porušenou a zastavenou až socialistickou industrializací, která způsobila výraznou proměnu struktury těchto lokalit a následně často přivedla i jejich likvidaci.⁹

Problematika historicko-demografické charakteristiky dělnických kolonií západní části ostravské průmyslové aglomerace se v odborném tisku objevila v první polovině 70. let minulého století a bezprostředně souvisela s širším výzkumem populačních změn ostravské průmyslové oblasti, otevřeným v polovině 60. let.¹⁰ M. Myška (publikující v letech 1970-1989 také pod jménem P. Bílková) zahájil sérii prací na toto téma komparativní studií o Hlubinské kolonii, v níž srovnával struktury městského jádra a jedné z největších moravsko-ostravských hornických kolonií na přelomu 19. a 20. století.¹¹ Následně byla v 70.-90. letech na katedře historie Pedagogické fakulty, resp. Filozofické fakulty Ostravské univerzity obhájena řada diplomových prací, v nichž byla prezentována historickodemografická charakteristika struktur většiny hornických kolonií v moravské a některých kolonií ve slezské části Velké Ostravy,¹² přičemž výsledky některých diplomových prací byly i publikovány.¹³ Většina diplomových prací i publikovaných studií zachycovala obyvatelstvo hornických

⁹ J. Nošová, Hornická osada. (Úvaha o potřebách a možnostech výzkumu hornických osad v souvislosti s dokumentací historickou vývoje hornické osady Dolu Hlubina v Ostravě.) *Muzejní a vlastivědná práce* 13, 1975, s. 186.

¹⁰ B. Pitronová, Metodologické a metodické otázky výzkumu populačního vývoje průmyslových oblastí. In *Metodologické a metodické otázky výzkumu průmyslových oblastí za kapitalismu*. Opava 1981, s. 84-111.

¹¹ P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 214-228.

¹² Rukopisy diplomových prací uložených na katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity: M. Bilová, *Dělnické bydlení v Ostravě do roku 1918*. Ostrava 1977; D. Dušková, *Populační vývoj Jiřské kolonie v letech 1890-1910*. Ostrava 1976; V. Gebauerová, *Demografický vývoj Františkovy kolonie v letech 1890 až 1910*. Ostrava 1976; J. Kobylková, *Haličané v ostravské průmyslové oblasti do první světové války*. Ostrava 1982; I. Krulikovská, *Populační vývoj Krausovy kolonie v letech 1890-1900*. Ostrava 1977; J. Skříčilová, *Haličané v ostravské průmyslové oblasti do první světové války (populace hornické kolonie jámy Šalamoun)*. Ostrava 1982.

¹³ M. Bilová – L. Dokoupil – I. Krulikovská, Obyvatelstvo dělnické kolonie Krausovec v Moravské Ostravě. In *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města* 11. Ostrava 1981, s. 285-298.

kolonií v období před první světovou válkou a jen ojediněle se setkáváme s příspěvkem, které by se pokusily zachytit i změny, ke kterým došlo po první světové válce.¹⁴ Pomineme-li sumarizující studii M. Bilové a L. Dokoupila, v níž byly komparovány výsledky studia jedné hornické, hutnické a smíšené kolonie v Moravské Ostravě,¹⁵ došla ve svém výzkumu nejdále J. Noušová, které se podařilo na základě excerptce sčítacích operátů z let 1890, 1910 a 1930 a s přihlédnutím k údajům ze 70. let 20. století detailně vykreslit dynamiku změn, k nimž došlo v hornické kolonii dolu Hlubina (mimořádnou pozornost věnovala autorka především změnám ve struktuře rodin a domácností).¹⁶

Předmětem mého studia je obyvatelstvo a dynamika populačního vývoje Šalomounské kolonie v Moravské Ostravě, největší hornické kolonie na katastru města. Hornická osada Šalomouna byla vystavěna v letech 1868-1917 na původně zemědělské půdě v bezprostřední blízkosti stejnojmenného dolu, druhého v Moravské Ostravě, s jehož hloubením se započalo v roce 1845. Nejstarší část kolonie (Osada Jámy Šalomoun) byla ohraničena ulicemi Zelenou (S), Jízdárenskou (Z), Šalomounovou (J) a Vítkovickou (V), ulicový půdorys kolonie byl postupně protahován jihozápadním směrem ke křížení ulic Zelené a Ndbalovy. Největší plošné výměry dosáhla kolonie v polovině 20. let minulého století před asanací prvních domů: na 10,7 ha žilo přibližně 2100 obyvatel (196 osob na 1 ha) a sídliště tak hustotou osídlení výrazně překračovalo průměr považovaný tehdejší urbanistickou teorií za optimální (100-120 osob na 1 ha).

Výstavba vlastní hornické osady byla zahájena na jaře 1869, ukončena byla v lednu 1917 a proběhla ve čtyřech stavebních fázích. První etapa se realizovala mezi jarem 1869 a březnem 1871, postaveno bylo celkem třicet přízemních částečně podsklepených domů (čtyři dozorecké a šestadvacet dělnických) se 112 byty. Během druhé stavební etapy, jejíž kolaudace se uskutečnila v prosinci 1873, bylo vybudováno dalších šestadvacet baráků, z nichž šest bylo dozoreckých a dvacet dělnických s celkem 92 byty. Třetí fáze výstavby byla zahájena v říjnu 1883 a zahrnovala vybudování šesti čtyřbytových přízemních dělnických domů. Během poslední stavební etapy v letech 1906-1917 bylo postaveno dvaadvacet dvoupodlažních osmibytových dělnických domů s osmaosmdesáti byty. V mezidobí bylo postaveno pět hromadných ubytoven (1889-1893, 1902) a závodní mateřská školka (1906).

¹⁴ M. Šebestíková, *Hornická kolonie dolu Odra a její obyvatelstvo v letech 1908-1928*. Rkp. diplomové práce, FF OU, Ostrava 1995.

¹⁵ M. Bilová – L. Dokoupil, Obyvatelstvo dělnických kolonií na Ostravsku před první světovou válkou. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě*, 71, C-15, 1980, s. 27-45.

¹⁶ J. Nošová, Populace a společnost hornické osady Dolu Hlubina v Ostravě (1890-1970). *Časopis Moravského muzea* B-63, 1978, s. 267-284.

V roce 1890 čítala Šalomounská kolonie 64 přízemní domy s 234 byty a tři kasárna (noclehárny pro svobodné nebo ženaté dělníky bez rodin), o dvacet let později stálo v osadě 64 přízemních a 15 dvoupodlažních domů s 354 byty, pět hromadných ubytoven a mateřská škola a počátkem 30. let bychom v kolonii napočítali již jen 59 přízemních domů, pět hromadných ubytoven a školku; počet dvoupodlažních osmibytových domů však vzrostl na dvaadvacet. Ve 20. letech minulého století začaly Vítkovické kamenouhelné doly s výstavbou dvoupodlažních domů na Hornické ulici, která tvořila jižní hranici osady, a následující desetiletí dovršilo prorůstání staré hornické zástavby s nově budovanými stavbami v bezprostředním okolí: dosud izolovaně stojící hornické sídliště bylo pohlčeno městskou zástavbou.

Kolem baráků v kolonii byly zahrady, jejich výměra se pohybovala kolem 15-30 m². Vedle původně dřevěných hospodářských budov, v nichž byl umístěn suchý záchod, kůlna a chlívky pro drůbež a domácí zvířectvo, stály na mnoha zahradách tzv. lauby, boudy nebo altánky na uschování sena a hospodářského nářadí, v létě využívané i k přespávání. Až do otevření německé mateřské školy (1906) byla úroveň občanské vybavenosti kolonie velice nízká: národní školu navštěvovaly děti ze Šalomouny v sousední Hlubinské osadě. Údržbám a opravám domů se s výjimkou let 1933 a 1939 nevěnovala ze strany závodu přílišná pozornost. Na jihozápadním konci kolonie nechalo těžířstvo postavit budovu pekárny s příslušenstvím a udrnou, v níž si mohli obyvatelé osady upéct chléb z obilí, vypěstovaného na pronajatých polích mezi Šalomounou a Hlubinou a skladovaného ve stodolách vybudovaných závodem.

První domy Šalomounské kolonie byly pro zchátralost zbourány již v letech 1928 a 1936, demoliční práce v osadě, která byla počátkem 50. let určena k dožití, byly zahájeny v létě 1957. Většina baráků kolonie jámy Šalomoun byla odstraněna na přelomu 50. a 60. let, další v letech 1964 a 1970. Poslední tři dvoupodlažní domy na Vítkovické ulici byly zbourány roku 1977 a v místech staré hornické kolonie pak vyrostlo sídliště „Šalomouna“.¹⁷

Základem analýzy jsou sčítací archy rakouských censů z let 1890 a 1910 a meziválečného československého censu z 1. prosince 1930 pro město Moravská Ostrava.¹⁸ Na rozdíl od starších studií (Bílková, Noušová) nebylo při

¹⁷ M. Jemelka, *Stavební vývoj a bytový standard Šalomounské kolonie v Moravské Ostravě (1868-1977)*. Rkp. v tisku, Ostrava 2004.

¹⁸ Státní oblastní archiv Frýdek-Místek. *Fond Okresní úřad Místek*, sčítací operáty obce Moravská Ostrava k 31. 12. 1890; Archiv města Ostravy. *Fond Okresní úřad Moravská Ostrava*, sčítací operáty obce Moravská Ostrava k 31. 12. 1910; Státní ústřední archiv Praha. *Fond Sčítání obyvatelstva ČSR 1. 12. 1930*, sčítací operáty obce Moravská Ostrava k 1. 12. 1930.

jejich opětovném zpracování použito reprezentativních sond, ale excerpována byla všechna dochovaná data pro obyvatelstvo přítomné v rozhodný okamžik (analýza tedy nezahrnuje osoby dočasně nepřítomné). Podle obecního sumáře ke sčítání obyvatel žilo roku 1890 v Šalomounské kolonii 1 700 osob (Moravská Ostrava měla 19 243 obyvatel, v kolonii žilo 8,8 % v obci přítomného obyvatelstva), dochovaly se však jen sčítací archy s údaji o 1 632 osobách. Podle obecního sumáře k poslednímu rakouskému censu žilo v roce 1910 v osadě 2 115 osob (Moravská Ostrava měla již 36 754 obyvatel, z nichž 5,8 % v Šalomouně), dochovaly se archy s údaji o 2 094 osobách. V roce 1930 žilo v Moravské Ostravě již 45 885 osob, z nichž 4,5 % obývalo kolonii dolu Šalomoun (2 046 osob), sčítací archy se dochovaly v úplnosti.

Dvacetileté intercensální období umožňuje velmi spolehlivé zachycení dynamiky populačních změn, protože lze podchytit změny ještě v rámci jedné generace.¹⁹ Kromě toho je možné informace obsažené ve sčítacích operátech považovat za věrohodné (s výjimkou údajů o obcovací řeči) a lze je bez dalšího ověřování použít.

2. Teritoriální původ obyvatelstva Šalomounské kolonie

Charakteristickým rysem procesu růstu průmyslových center během průmyslové revoluce je dominantní role imigrací obyvatel produkčního věku. Do konce 50. let 19. století vykazovala Moravská Ostrava v dlouhodobém průměru úbytek obyvatelstva přirozenou měnou, který imigrace nejen satureovaly, ale převážily v celkový růst počtu obyvatel. Ještě počátkem 90. let převažoval ve skladbě absolutního přírůstku podíl imigrací a teprve poslední desetiletí 19. století přineslo přesun váhy ve zdrojích absolutního přírůstku na aktiva přirozené měny.²⁰ V oblastech, v nichž určujícím zdrojem rychlého růstu populace byla masová imigrace, ovlivňoval sociální a národnostní původ migrantů vytváření moderní průmyslové společnosti a proces emancipace průmyslového dělnictva.²¹ Zmenšující se podíl původního domácího obyvatelstva a narůstající počet imigrantů z různých zemí monarchie urychloval rozklad tradiční městské lokální společnosti a konstituování společnosti nového typu s odlišnými vazbami, jinou hodnotovou stupnicí a životními modely.²² Obzvláště dynamicky probíhala

¹⁹ B. Pitronová, *Metodologické a metodické otázky*, s. 88-93.

²⁰ P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 221.

²¹ L. Dokoupil, Teritoriální původ obyvatelstva ostravské aglomerace před první světovou válkou. *Slezský sborník* 74, 1976, s. 218-222; Teritoriální a sociální mobilita populace ostravské průmyslové oblasti v období její geneze a počátečního rozvoje. *Československý časopis historický* 21, 1973, č. 3, s. 355-368.

²² Ch. Grasser, *Der Mensch im modernen Industriebetrieb*. Köln – Opladen 1950, s. 5-6; S. Nowakowski, *Narodziny miasta*. Warszawa 1967, s. 85-88.

integrace nové městské společnosti v těch městských částech, v nichž se kumuloval příliv nového, v první generaci značně teritoriálně fluktujičného obyvatelstva, nezátíženého břemenem tradičních společenských vztahů. K těmto městským regionům patřila pochopitelně převážně dělnická sídliště, reprezentovaná v ostravské průmyslové oblasti především koloniemi, jejichž obyvatelstvo si po několik desetiletí podrželo charakter otevřené populace, absorbující se stovkami imigrantů i jejich stereotypy a modely.²³

Tabulka 1: Teritoriální původ obyvatel Šalomounské kolonie podle domovské příslušnosti a rodiště 1890-1930 (*1930 = Slovensko a Zakarpatská Ukrajina)

Rok	Původ		V obci	V okr.	V zemi	Slezsko	Čechy	Uhry*	Halič	Ost. země	Cizina	Úhrn
1890	dom. přísl.	abs.	36	442	100	476	42	16	452	0	68	1632
		%	2,2	27,1	6,1	29,2	2,6	1,0	27,7	0,0	4,2	100,0
1890	rodiště	abs.	551	282	86	367	16	19	259	1	51	1632
		%	33,8	17,3	5,3	22,5	1,0	1,2	17,3	0,1	3,1	100,0
1910	dom. přísl.	abs.	988	46	245	441	19	2	342	1	10	2094
		%	47,2	2,2	11,7	21,1	0,9	0,1	16,3	0,0	0,5	100,0
1910	rodiště	abs.	1024	185	208	391	17	2	245	1	21	2094
		%	48,9	8,8	9,9	18,7	0,8	0,1	11,7	0,0	1,0	100,0
1930	dom. přísl.	abs.	1295	73	196	302	4	2	0	0	174	2046
		%	63,3	3,6	9,6	14,8	0,2	0,1	0,0	0,0	8,5	100,0
1930	rodiště	abs.	882	149	353	452	7	7	0	0	196	2046
		%	43,1	7,3	17,3	22,1	0,3	0,3	0,0	0,0	9,6	100,0

Teritoriální původ obyvatel hornického společenství lze studovat ze dvou hledisek, podle jejich rodiště a tzv. domovské příslušnosti. Informace o místě narození a domovské příslušnosti jsou k dispozici pro všechna sčítání, avšak pro 30. léta ztrácí kategorie domovské příslušnosti na informační hodnotě a vzhledem k úpravě norem regulujících domovskou příslušnost je s údaji předcházejících censů obtížně srovnatelná.

Pro typ pobytu jednotlivce ve sledovaném místě v době sčítání byla důležitá tzv. domovská příslušnost (dle zákona z 3. prosince 1863 nabývalo dítě domovskou příslušnost otce v den narození bez ohledu na rodiště a ženy získávaly sňatkem domovskou příslušnost manžela).²⁴ K získání domovské příslušnosti mohlo dojít také výslovným přijetím do obce po složení zákonem stanoveného poplatku, této možnosti však využívalo jen minimum příslušníků

²³ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 273.

²⁴ *Gesetz vom 3. Dezember 1863 betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse*. In Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, Jg. 1863, Nr. 105, s. 368-376.

hornických rodin. Získat domovské právo dlouhodobým pobytem v obci umožnila novela z roku 1901, podle níž měli občané monarchie nárok na domovskou příslušnost po nepřetržitém desetiletém pobytu v obci. O novou domovskou příslušnost v Moravské Ostravě usilovali především řemeslničtí imigranti z Moravy a Slezska, živelně fluktující Haličané o ni neměli zájem nebo o možnosti vůbec nevěděli.²⁵ V oblastech s výraznou teritoriální mobilitou však domovská příslušnost neodrážela reálný původ obyvatel a může sloužit jen jako doplňkový údaj. Pro období, kdy se většina dětí rodila doma, je průkaznějším údajem o skutečném původu informace o místě jejich narození.

Podle prvního dochovaného censu, zachycujícího populaci Šalomounské kolonie v roce 1890, se sice třetina obyvatel narodila již v Moravské Ostravě, avšak z 551 osob jich bylo 228 ve věku do čtyř let (41,4 %), 158 osob mělo 5-9 roků (28,7 %) a 98 mělo mezi 10-14 lety (17,8 %): celých 87,8 % v obci sčítání narozených osob tak připadalo na děti z rodin imigrantů. Potvrzuje to ostatně i údaj o domovské příslušnosti, kterou mělo v Moravské Ostravě pouhých 36 osob (2,2 %)! Pomineme-li děti mladší čtrnácti let, narodila se většina osob, obývajících kolonii počátkem 90. let, ve Slezsku, kde měla i domovskou příslušnost. Ve Slezsku, které bylo hlavním zdrojem přistěhovalců do ostravské průmyslové oblasti do počátku 80. let, měli o práci v kamenouhelném průmyslu zájem především obyvatelé Opavska a Těšínska.²⁶ Dalšími dvěma hlavními regiony, z nichž pocházela podle censu z roku 1890 velká část obyvatel, bylo blízké okolí Moravské Ostravy, spadající do místeckého politického okresu (narodilo se zde 17,3 % a domovskou příslušnost zde mělo 27,1 % obyvatel Šalamouny), a Halič. V Haliči se narodilo 17,3 % a podle údajů o domovském právu bylo tamtéž příslušných 27,7 % přítomných.

Z uvedených dat je tedy patrné, že většina obyvatel Šalomounské kolonie pocházela začátkem 90. let ze Slezska, moravského okolí jádra západního centra ostravské průmyslové aglomerace a Haliče, přičemž podíl Haličanů nebyl tak výrazný, jako v jiných hornických osadách (např. v Jiřské kolonii 42,9 %).²⁷ Naopak relativně početněji se na skladbě populace podíleli lidé z bezprostředního okolí města, tj. z obcí soudního okresu Moravská Ostrava a ostatních obcí politického okresu Místek, kteří obvykle dávali přednost hutnictví železa,²⁸ a pokud již byli v hornictví zaměstnáni, volili raději každodenní nebo týdenní

²⁵ B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*. Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 7, Opava 1979, s. 39, 59-60.

²⁶ B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*, s. 54, 64n.

²⁷ M. Bilová – L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 30.

²⁸ B. Pitronová, *Struktura dělnictva v uhelném průmyslu na Ostravsku na počátku 20. století*. In *Ostrava. Sborník k dějinám a výstavbě města 4*. Ostrava 1967, s. 90-96.

docházku do místa pracoviště.²⁹ Vedle osob z uvedených tří regionů se v kolonii v menší míře vyskytovali i lidé z jiných moravských okresů, Čech, Uher a dalších zemí monarchie (roku 1890 žila v osadě jen jediná žena narozená v rakouském Melku, příslušná do Stráže u Jindřichova Hradce). Skupinu cizinců tvořili jednotlivci z blízkých okresů pruského Slezska, mezi nimiž vedle osob z Opolska, Rybnicka a Hlubčicka dominovali příchozí ze sousedního Hlučínska v ratibořském okrese.

Na počátku 20. století došlo ke snížení intenzity migrací, ale přestože podíl místních rodáků v dělnických koloniích ve srovnání s etapou bouřlivé výstavby hornických osad v závěrečných desetiletích 19. století rostl, důležitá role stále připadala obyvatelům, kteří se do průmyslových obcí jádra ostravské průmyslové oblasti přistěhovali.³⁰ V intercensálním období let 1890-1910 došlo k určité stabilizaci populace osady a k převládnutí obyvatel domácího původu: osoby narozené v obci sčítání tvoří podle censu z roku 1910 v hornickém společenství téměř polovinu, přičemž přibližně stejný podíl osob měl v Moravské Ostravě i domovskou příslušnost. Přestože v letech 1885-1914 příliv celých haličských rodin neustával a od posledního desetiletí 19. století byl posílen ještě mladými muži před odvodem, podíl Haliče na imigraci do ostravské průmyslové aglomerace ustoupil ve prospěch rakouského Slezska.³¹ V roce 1910 tvořily osoby narozené ve Slezsku a do téže země domovsky příslušní obyvatelé (vedle rodáků z Moravské Ostravy) největší část populace Šalomounské kolonie. Migranti ze Slezska pocházeli především z politických okresů Frýdek (podíl v okrese narozených osob byl 21,5 a do něj příslušných 27,0 %), Bílovec (16,6 : 12,2 %) a Těšín (15,6 : 21,1 %), méně již z okresu Opava (13,0 : 11,6 %) a soudních okresů Polská Ostrava (14,3 : 2,9 %) a Klimkovice (2,5 : 3,9 %). Minimum imigrantů pocházelo ze západních okresů země, z nichž od konce 19. století soustavně směřovali jejich obyvatelé spíše do hlavního města monarchie.

Přestože nejpočetnější složku migrantů v dělnických sídlištích ostravské průmyslové oblasti představovali Haličané, jeví se haličská migrace jako víceméně krátkodobá, což potvrzuje i její klesající podíl v populaci hornického sídliště: podle censu z roku 1910 se v Haliči narodilo již pouze 11,7 % přítomných, domovské právo v této zemi mělo 16,3 % osob. Příliv Haličanů, kulminující kolem přelomu století, tedy slábl i v populaci Šalomouny a byl

²⁹ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 274.

³⁰ M. Bilová – L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 30.

³¹ B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*, s. 57-59.

vystřídán slezskými migranty. Jak prokázali M. Myška a B. Pitronová,³² haličští migranti pocházeli převážně ze vzdálenějších regionů. Z 245 Haličanů se jich 28,2 % narodilo v okrese Wieliczka (dle domovské příslušnosti 30,7 %) a 22,5 % v okrese Bochnia (26,3 %); ve srovnání s censem z roku 1890 však výrazně vzrostl počet a podíl lidí z východněji položených haličských okresů (Brzesko, Tarnów, Jasło, Ropczyce, Rzeszów i Tarnopol).

Rostoucí podíl v obci sčítání narozených osob přispěl ke snížení podílu obyvatel narozených v jiných obcích moravskoostravského okresu (rodiště = 8,8 %; domovské právo = 2,2 %) a jiných okresů Moravy (rodiště = 9,9 %; domovské právo = 11,7 %). Domácí obyvatelstvo, resp. na Moravě narozené osoby, však dosáhlo roku 1910 již dvoutřetinového podílu v populaci (67,7 %), přičemž podle censu z roku 1890 to bylo jen něco přes polovinu (56,3 %). Poklesl však i podíl obyvatel narozených a příslušejících do Čech (0,8 : 0,9 %), Uher (0,1 : 0,1 %) a ciziny (1,0 : 0,5 %). Z 21 osob narozených za hranicemi monarchie byli nejpočetnější imigranti z Hlučínska v pruském Slezsku (76,2 % z ciziny pocházejících obyvatel).

Sčítací operáty z roku 1930 potvrdily, že obyvatelstvo domácího původu získalo definitivně v populaci převahu (67,7 % přítomných roku 1930 se narodilo na Moravě). Osoby narozené v Moravské Ostravě měly v hornickém společenství 43,1 % podíl. Zákony ČSR umožňovaly získat domovské právo v obci 63,3 % osobám – poprvé byl podíl do obce příslušných osob větší než v obci narozených. Reprodukci z vlastních zdrojů, a především přesun v obci sčítání narozených osob do kategorie dospělých dokládá klesající podíl rodáků z Moravské Ostravy mezi dětmi do 15 let věku: z 551 osob narozených v obci bylo roku 1890 87,8 % mladších patnácti let, roku 1910 již jen 71,5 % a roku 1930 pouze 34,8 %. Z jiných obcí moravskoostravského politického okresu pocházelo 7,3 % obyvatel (příslušných tamtéž bylo jen 3,6 %), narozených především v obcích, které se staly součástí tzv. Velké Ostravy. Poprvé se však výrazněji projevil podíl osob narozených (17,3 %) a příslušných (9,6 %) do jiných moravských okresů, přičemž mezi obyvateli z ostatních okresů země převažovali rodáci z Místecka (14,1 % všech Moravanů), Frenštátska (2,7 %) a Valašskomeziříčska (2,0 %). Dále se potvrdilo, že hlavním regionem, z něhož do osady přicházely dlouhodobě nové pracovní síly, nebyla nadále Halič, ale Slezsko. Ve Slezsku se narodilo 22,1 % všech v roce 1930 přítomných obyvatel, příslušných tamtéž bylo 14,8 %. Pocházeli hlavně z Frýdecka, (třetina ve

³² M. Myška, Migranti z Haliče a jejich podíl na vytváření dělnické třídy v uhelném průmyslu Moravské Ostravy ve 2. polovině 19. století. In *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města* 4. Ostrava 1967, s. 169; B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*, s. 76-78.

Slezsku narozených do Slezska příslušných). Dalšími výrazně zastoupenými slezskými regiony byly okresy Bílovec (narozeno 17,0 %; příslušných 15,2 %), Těšín (13,9 : 12,9 %) a sousední soudní okres slezskoostravský (15,5 % : 17,2 %). Minimálně jsou zastoupeni lidé pocházející ze západního Slezska.

V meziválečných letech v osadě dolu Šalomoun stoupl díky změně státní hranice podíl v cizině narozených (9,6 %) a do jiných zemí příslušných osob (8,5 %). Všech 187 osob narozených v Polsku pocházelo z okresů bývalé rakouskouherské Haliče a jejich drtivá část se v obci sčítání zdržovala již před koncem první světové války, pouze 16 přišlo po roce 1918 (většina hned v roce 1919). Zbývajících devět cizinců se narodilo buď v bývalých zemích monarchie, Německu, nebo ve Spojených státech amerických, jako osmnáctiletý táčník Josef Pavelka, pocházející z New Yorku, příslušný do Moravské Ostravy a pře-spávající v hornických kasárnách.

Pokusím-li se o shrnutí hlavních tendencí ve vývoji struktury populace Šalomounské osady podle teritoriálního původu, korespondují údaje získané z censů z let 1890, 1910 a 1930 se třemi vývojovými fázemi, jimiž prošlo obyvatelstvo sledovaného společenství. Do konce 19. století byla osada ve fázi překotného formování, vyznačující se imigrací z různých regionů českých zemí a dalších oblastí monarchie a značnou fluktuací. Kolem přelomu století došlo k jisté stabilizaci populace, vzrostl podíl v obci narozených a do ní příslušných osob, se stále vyšším podílem v kategorii dospělého obyvatelstva v produktivním věku.³³ Meziválečný census zachytil dvě další zásadní změny, k nimž došlo v letech kolem první světové války: s rozpadem monarchie se některé tradiční migrační regiony (především rozsáhlá a v populaci výrazně zastoupená Halič) ocitly mimo území nově vzniklého státu a migrace z těchto území do ostravské průmyslové aglomerace ustala; změnila se však i reprodukční základna osady, populace se stala stacionární a reprodukovala se nadále již převážně z vlastních zdrojů.

3. Biologické struktury obyvatelstva

a) Struktura obyvatelstva podle pohlaví

Poměr pohlaví obyvatelstva bydlícího na určitém místě je nejen výsledkem vývoje přirozené a mechanické měny, ale s počátkem industrializace začaly ovlivňovat skladbu obyvatelstva podle pohlaví také další procesy. Industrializace podle svého typu a orientace vytvářela pracovní příležitosti buď pro muže, nebo pro ženy, přičemž skladba populace podle pohlaví do značné míry závisela na funkcích sídel a jejich hospodářském profilu: správní centra a sídla se soustředěním lehkého průmyslu se vyznačovala převahou ženské složky, naopak

³³ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 274.

v hornických regionech a městech s dominujícím těžkým průmyslem převažovali muži.³⁴ Ostravská průmyslová aglomerace, v jejíž ekonomické struktuře převažovalo uhelné hornictví a hutnictví železa (od konce 19. století doplňované navazujícími odvětvími těžkého průmyslu a dopravou), se konstitovala jako homogenní průmyslový areál, poskytující pracovní příležitosti takřka výhradně mužům.³⁵ Změnu přinesl až vznik samostatného státu, transformace Moravské Ostravy ve významné správní, společenské a kulturní centrum a s tím související rozvoj terciární sféry, poskytující dostatek pracovních míst i ženám.³⁶

Tabulka 2. Maskulinita populace Moravské Ostravy a Šalomounské kolonie podle věku v letech 1890-1930 (počet mužů na 1000 žen)

Území	Věková kategorie			
	0-14	15-59	60+	Celkem
1890				
Moravská Ostrava	1037	1416	542	1248*
Šalomounská kolonie	1028	2505	318	1724
1910				
Moravská Ostrava	.	.	.	1225**
Šalomounská kolonie	1104	1302	666	1195
1930				
Moravská Ostrava	.	.	.	1071**
Šalomounská kolonie	1112	1444	1240	1352

* P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 216; ** J. Noušová, *Populace a společnost*, s. 267.

V populacích dělnických kolonií dosahovala maskulinita mimořádně vysokých hodnot, překračujících obvykle průměry celé ostravské průmyslové oblasti. Do vypuknutí první světové války byl téměř dvojnásobný počet mužů než žen způsoben specifickým sociálně ekonomickým vývojem sídliště Šalomouna jako hornické kolonie, soustřeďující převážně muže v produktivním věku, zaměstnané jako horníci. I na Ostravsku se zřejmě jednalo o mimořádné poměry, protože například v sousední Hlubinské kolonii byl roku 1890 index výrazně nižší (maskulinita celé populace činila 1453 mužů na 1000 žen, v produkčním věku 1793 na 1000 žen).³⁷

³⁴ B. Pitronová, Změny v biologické struktuře obyvatelstva v uhelných průmyslových oblastech v českých zemích za kapitalismu. *Slezský sborník* 82, 1984, č. 1, s. 30-32.

³⁵ P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 215; M. Bilová – L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 27; J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 267.

³⁶ K. Jiřík a kol. *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 267.

³⁷ P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 216.

Census z roku 1910 zachytil populaci Šalomounské kolonie v okamžiku, kdy nejen poklesla maskulinita a výrazně ubylo mužů ve věkových kategoriích 20-39 roků, ale neobvykle se snížil i podíl ekonomicky aktivních osob v populaci a osob pracujících v hornictví. Tento pokles zřejmě souvisel s napjatou bytovou situací. Byty v kolonii byly na sklonku roku 1910 plně obsazeny domácnostmi, v jejichž čele stáli přednostové ve věku 35-39 (17,1 %), 40-44 (30,0 %) a 45-49 let (19,1 %): dvěma třetinám (66,2 %) mužských představených domácností bylo tedy mezi 35-49 rokem života a mladší muži aktivního věku, kteří si chtěli založit vlastní rodinu, opouštěli Šalomounskou osadu a usazovali se v některé z nově budovaných kolonií v okolních čtvrtích (např. v kolonii dolu Luis ve Vítkovicích z let 1895-1907, v Dolní kolonii v Mariánských Horách z let 1897-98 ad.).³⁸

Kolem roku 1930 se v poměru pohlaví projevil vliv dlouhodobějšího usazování obyvatel v kolonii: i když klesala maskulinita v produktivním věku, zvyšoval se podíl starších horníků poproduktivního věku, kteří zůstávali v kolonii bydlet i poté, co ukončili svou ekonomickou aktivitu (na rozdíl od dřívějšího období, kdy po ukončení pracovního poměru z kolonie většina mužů musela odejít). Přestože ze struktury hornických domácností takřka vymizela početná skupina noclehářů a podnájemníků, jejichž přítomnost výrazně zvyšovala hodnotu maskulinity produktivního věku, zůstával index vysoko nad průměrem Moravské Ostravy.

Index maskulinity populace Šalomounské kolonie byl ve všech třech sledovaných obdobích vyšší než v Moravské Ostravě, kde v roce 1890 činil 1247, naopak roku 1910 se ocitnul pod celoměstským průměrem, který byl 1195. V roce 1930 byl však již opět výrazně vyšší (1352 : 1071). Že šlo o výjimečně vysokou převahu mužů, dokládá i srovnání s údajem za úhrn českých zemí, kde v roce 1890 připadalo na tisíc žen pouze 927 mužů, v roce 1910 to bylo 951 a v roce 1930 jen 941.

b) Struktura obyvatelstva podle věku

V reprodukčním chování obyvatel dělnických kolonií na jedné straně přetrvávaly staré zvyklosti, obvyklé ve venkovském prostředí, z něhož imigranti přicházeli, jednak se v něm uplatňovaly některé nové prvky, specifické pro dělnická společenství, zvláště hornická.³⁹ Přestože se od 70. let 19. století v českých zemích stále výrazněji prosazoval přechod k novému reprodukčnímu modelu, jehož důsledkem bylo snižování úrovně porodnosti při současném

³⁸ J. Bílek, *Staré hornické kolonie v Ostravsko-karvinském revíru (Topografie, stav a perspektivy)*. *Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě*, C-1, 1966, s. 131, 135.

³⁹ B. Pitronová, *Změny v biologické struktuře obyvatelstva*, s. 23-27.

poklesu hladiny úmrtnosti, představovala hornická společenství stále vysoce progresivní typ populace s výrazným zastoupením dětské složky, neboť se v nich v tomto období udržovala vysoká úroveň porodnosti.⁴⁰

Tabulka 3. Struktura populace Šalomounské kolonie podle biologických věkových skupin 1890-1930

	0 - 14			15 - 49			50 +			Úhrn		
	muži	ženy	celk.	muži	ženy	celk.	muži	ženy	celk.	muži	ženy	celk.
1890												
Abs.př.	292	284	576	694	267	961	47	48	95	1033	599	1632
%	28,3	47,4	35,3	67,2	44,6	58,9	4,5	8,0	5,8	100,0	100,0	100,0
1910												
Abs.př.	497	450	947	567	432	999	76	72	148	1140	954	2094
%	43,6	47,2	45,2	49,7	45,3	47,7	6,7	7,5	7,1	100,0	100,0	100,0
1930												
Abs.př.	218	196	414	762	482	1244	196	192	388	1176	870	2046
%	18,5	22,5	20,2	64,8	55,4	60,8	16,7	22,1	19,0	100,0	100,0	100,0

Populaci hornického sídliště na Šalomouně charakterizovalo nadprůměrné zastoupení osob předproduktivního věku, což bylo výsledkem mimořádně vysoké fertility, prakticky se projevující vysokým počtem dětí: v roce 1890 to bylo 2,5 a v roce 1910 již 2,7 dětí na domácnost. Vysoký podíl dětské složky v kolonii lze vysvětlit přítomností početné skupiny osob v reprodukčním věku, značným podílem osob pocházejících z Haliče, z oblasti s nadprůměrně vysokou úrovní natality. Po integraci do nového sociálního prostředí se počet dětí v hornických rodinách začal snižovat: v roce 1930 připadalo průměrně na domácnost jedno dítě.

Ve srovnání s městským i zemským průměrem byly v populaci Šalomounské kolonie nadprůměrně zastoupeny osoby reprodukčního věku, mezi nimiž vzhledem k socioekonomickému rázu sídliště převažovali muži. Naproti tomu mezi osobami staršími dominovaly ženy, což bylo dáno mimo jiné vyšší úrovní mortality mužů, způsobenou nedostatečnými bezpečnostními podmínkami na pracovišti, vysokou úrazovostí a jen pomalu se zlepšující lékařskou péčí.

Jestliže mělo v letech 1890 a 1910 společenství Šalomounské kolonie charakter progresivní populace se silnou dětskou složkou, zachycuje ji mezi-válečný census jako populaci regresivní,⁴¹ jejíž věková struktura se v letech 1910-1930 zásadně změnila: reprodukční procesy sice nebyly výrazněji ovlivně-

⁴⁰ M. Bilová, – L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 33.

⁴¹ E. Maur, *Základy historické demografie*. Praha 1978, s. 93.

Tabulka 4. Struktura populace Šalomounské kolonie podle hranic produktivního věku 1890-1930

Rok	0 – 14			15 - 59			60 +			Úhrn		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
1890												
abs.př.	292	284	576	734	293	1027	7	22	29	1033	599	1632
%	28,3	47,4	35,3	71,1	48,9	62,9	0,0	3,7	1,8	100,0	100,0	100,0
1910												
abs.př.	497	450	947	629	483	1112	14	21	35	1140	954	2094
%	43,6	47,2	45,2	55,2	50,6	53,1	1,2	2,2	1,7	100,0	100,0	100,0
1930												
abs.př.	218	196	414	865	599	1464	93	75	168	1176	870	2046
%	18,5	22,5	20,2	73,6	68,9	71,6	7,9	8,6	8,2	100,0	100,0	100,0

ny první světovou válkou (většina hornických zaměstnanců byla vyňata z povinnosti vojenské služby na frontě), ovšem v porovnání s předválečným obdobím se zmenšil příliv obyvatelstva produktivního věku a v důsledku rychle se prosazujícího poklesu úrovně plodnosti začala populace demograficky stárnout.⁴² Ve sčítání obyvatelstva z roku 1930 jsou poprvé výrazněji zastoupeni horničtí důchodci. Dožití v závodních koloniích jim umožnil Zákon na ochranu nájemníků (1914) a Zákon o závodních a revírních radách (1920), podle nichž správa dělnických bytů podléhala závodním radám a správa úřednických bytů samotným těžířstvům: horničtí zaměstnanci se svými rodinami již napříště nebyli nuceni po ukončení pracovního poměru opouštět závodní byty.⁴³

c) Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu

Typickým rysem průmyslových oblastí v obdobích nastupující industrializace nebo ve fázích její intenzifikace byla asymetrie struktury populace podle rodinného stavu, související se značnou imigrací svobodných mužů produktivního věku do průmyslových lokalit.⁴⁴ Pro svobodné nebyl příchod do průmyslových center spojen s riziky, kterým museli čelit živitelé rodin, a snáze se adaptovali v nových podmínkách. Vysoký podíl svobodného obyvatelstva se značnou převahou mužů měl dalekosáhlé sociologické a sociálně psychologické důsledky.⁴⁵ S postupnou stabilizací průmyslových center ve smyslu

⁴² J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 269.

⁴³ T. Myslivec, *Bytová péče a jiná blahobytná zařízení*, s. 283-284.

⁴⁴ L. Dokoupil, *Struktury populace ostravské aglomerace před první světovou válkou*. In *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě*, C-12, 1977, s. 31.

⁴⁵ P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 218.

demografickém a sociologickém se deformovaná struktura transformovala do standardních poměrů.⁴⁶

Tabulka 6. Obyvatelstvo Šalomounské kolonie starší 15 let podle rodinného stavu 1890-1930

	Svobodní/é		Ženatí/Vdané		Ovdovělí/é		Rozvedení/é		Celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1890										
abs.př.	416	68	316	221	9	26	-	-	741	315
%	56,2	21,6	42,6	70,2	1,2	8,2	-	-	100,0	100,0
1910										
abs.př.	275	146	363	340	5	18	-	-	643	504
%	42,7	28,9	56,5	67,5	0,8	3,6	-	-	100,0	100,0
1930										
abs.př.	443	194	489	403	24	71	2	6	958	674
%	46,2	28,8	51,1	59,8	2,5	10,5	0,2	0,9	100,0	100,0

Uvedené trendy se projevily také v populačním vývoji Šalomounské hornické kolonie. V roce 1890 žilo mezi obyvateli osady staršími 15 let 45,8 % svobodných osob, mezi nimiž dominovali muži. Na převaze mužů ve skupině svobodných osob měli podíl převážně již zmiňovaní nocleháři a podnájemníci. Podle censu z roku 1910 podíl svobodných mírně poklesl (36,7 %), dvoutřetinovou většinu si nadále mezi svobodnými podrželi obyvatelé mužského pohlaví, a podobně tomu bylo i v roce 1930, kdy bylo v kolonii 39,0 % obyvatel svobodných.

Podíl osob žijících v manželství se v letech 1890-1910 zvýšil – v roce 1910 byl nejvyšší, neboť každý druhý dospělý sečtený muž byl ženatý a vdané byly i dvě třetiny dospělých žen. V následujících letech, kdy bylo hornickým pensistům, resp. hornickým vdovám umožněno setrvat v kolonii, jejich podíl klesl ve prospěch ovdovělých. Před první světovou válkou nebylo ovdovělých osob v kolonii nikdy mnoho a jednalo se zpravidla o ženy. Podíl ovdovělých postupně rostl se zlepšováním životních podmínek, prodlužováním střední délky života a v důsledku reformy bytového zákonodárství, takže v roce 1930 již jich zde žilo téměř 5 % (v úhrnu populace České republiky to ale bylo 14 %).⁴⁷

Poslední skupinu ve struktuře populace podle rodinného stavu tvoří osoby rozvedené, resp. rozloučené. Před rokem 1930 se s nimi v kolonii nesetkáváme, ovšem i podle censu z roku 1930 tvořili rozvedení jen nepatrnou část populace (0,4 %), s převahou osob ženského pohlaví.

⁴⁶ P. Horská – E. Maur – J. Musil, *Zrod velkoměsta*, s. 43-46.

⁴⁷ M. Kučera, *Populace České republiky 1918-1991. Acta demographica XII.*, Praha 1994, s. 22.

4. Kulturní struktury obyvatelstva

a) Struktura populace podle národnosti

Zvýšená teritoriální mobilita způsobená industrializací přinášela v dosud národnostně homogenních regionech změny v národnostní struktuře obyvatel⁴⁸ a ovlivňovala výrazně formování životního stylu i komunikačních vazeb mezi obyvateli hornických osad. Neochota a neschopnost habsburské monarchie řešit národnostní problémy našla adekvátní výraz v přístupu rakouské centrální statistické komise k otázce statistického zjišťování národnosti. Přetrvávající nezáměr a neochota vládních kruhů zjistit objektivně národnostní strukturu monarchie souvisely v Předlitavsku i s dlouhodobě klesajícím podílem Němců ve prospěch obyvatelstva slovanského původu. Původní termín pro zjišťování národnosti „mateřská řeč“ (Familiensprache – jazyk, kterým občan mluví doma se svou rodinou) byl nahrazen kategorií „obcovací řeč“ (Umgangssprache – řeč, kterou osoba užívá v běžném styku), elastickým termínem oktrojovaným ministerstvem vnitra, umožňujícím rozmanitý výklad.⁴⁹ Jazyková rubrika byla v rakouských sčítacích operátech zavedena roku 1880 a byla považována za objektivní znak národnosti. Teprve v censech z let 1921 a 1930 se začalo rozlišovat mezi národností a jazykem. Důsledkem vítězství byrokratismu v národnostní statistice je zkreslený a s meziválečnými censy jen těžce srovnatelný obraz vývoje národnostní struktury v letech 1880-1910.

Z devíti rakouským státem uznaných úředních jazyků se v Šalomounské kolonii setkáváme s jazykem německým, polským a česko-moravsko-slovenským, respektive s jeho jazykovými variantami. Údaje získané excerpcí předválečných sčítacích operátů postrádají vývojovou logiku a bez bližšího komentáře jsou neanalyzovatelné, protože při zapisování obcovací řeči panovala mezi komisaři značná svévole.⁵⁰ Jsou také v rozporu s tím, co víme o původu obyvatel osady podle místa narození a domovské příslušnosti: zvláště polské etnikum haličské provenience nevykazovalo dostatek vitální rezistence proti jazykové

⁴⁸ M. Myška, Historicko-demografická charakteristika západní části ostravské průmyslové oblasti na konci 19. století. In *Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města* 5. Ostrava 1969, s. 105.

⁴⁹ B. Pitronová, Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880-1910). *Slezský sborník* 68, 1970, č. 3, s. 255n.

⁵⁰ Vyplňování sčítacích archů mělo teoreticky probíhat tzv. sebesčítáním. Gramotní představení domácností měli sami vyplňovat jednotlivé údaje ve sčítacích archích. Ještě v roce 1910 byla však naprostá většina sčítacích operátů vyplněna sčítacími komisaři – dokládají to jednotné rukopisy opatřené paraťou. Teprve v roce 1930 jsou pod censy čitelně podepsáni komisaři Josef Tikal, Leopold Hoffmann a Karel Biedermann, kteří realizovali sběr dat v 62., 63. a 66. sčítacím obvodu, do nichž spadala Šalomounská kolonie.

a národnostní asimilaci a subjektivní snaha po splynutí s českou většinou populace kolonie předbíhala možnosti reálného vývoje. Z 259 osob narozených v Haliči jich v roce 1890 uvedlo 73 polskou obcovací řeč (28,2 %), 33 českomoravskou (12,7 %) a 153 českou (59,1 %). Podle censu z roku 1910 hovořilo z 245 Haličanů 75 česky (30,6 %), 14 německy (5,7 %), 22 moravsky (9,0 %) a 134 polsky (54,7 %). Přestože se podíl Haličanů uvádějících při sčítáních obyvatel v letech 1890-1910 polskou obcovací řeč zdvojnásobil, svědčí i předválečný census o tendenci haličské části populace přihlašovat se subjektivně k obcovacímu jazyku majority.

Tabulka 7. Populace Šalomounské kolonie podle obcovacího jazyka (národnosti) 1890-1930

Obcovací řeč	1890		1910		1930	
	počet	%	počet	%	počet	%
česká:	1545	94,7	1497	71,5	2003	97,9
česká	1256	77,0	1232	58,8	1999	97,7
českomoravská	264	16,2	-	-	4	0,2
moravská	12	0,7	265	12,7	-	-
moravskoslovácká	13	0,8	-	-	-	-
německá	2	0,1	335	16,0	13	0,6
polská	83	5,1	262	12,5	29	1,4
slovenská	2	0,1	-	-	1	0,0
celkem	1632	100,0	2094	100,0	2046	100,0

Jestliže podíl osob hovořících česky byl ve sčítání z roku 1890 silně nadsazen na úkor osob hovořících polsky, lze s velkou pravděpodobností konstatovat, že při sčítání v roce 1910 byl naopak podíl osob hovořících česky i polsky značně podregistrován ve prospěch osob hovořících německy. Obecně se v ostravské průmyslové aglomeraci v době před první světovou válkou posilovaly pozice obyvatel německé a polské národnosti na úkor české, avšak v moravskoostravských hornických koloniích se asimilační tendence neprosadily s takovou razancí jako ve Vítkovicích, kde germanizace postupovala v rámci celého jádra průmyslového regionu nejrychleji.⁵¹

K německé obcovací řeči se v Šalomounské kolonii roku 1890 hlásily jen dvě osoby, narozené v moravském Příboru a slezském Frývaldově (Jeseníku). Podle censu z roku 1910 již němčinu v běžném osobním styku používalo 335 obyvatel, tedy celých 16 % populace. Z 335 německy hovořících osob se jich 14 narodilo v Haliči (4,2 %), 60 ve Slezsku (17,9 %), z ostatních pocházela většina z Moravy (75,8 %) a pouze jednotlivci z Čech, Itálie, Rakouska, Pru-

⁵¹ L. Dokoupil – M. Bilová, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 38n.

ského Slezska a Ruského Polska. Mezi německy mluvícími obyvateli kolonie narozenými na Moravě převažovali rodáci z Moravské Ostravy (201 osob, tj. 60 % všech německy mluvících osob v kolonii), přičemž většinu této skupiny tvořily děti do 14 let. Jejich vysoký podíl potvrzuje domněnku, že dominantní germanizační úlohu v osadě nesehrával závod, resp. vedení Vítkovických kame-nouhelných dolů, ale závodní škola, společná pro Šalomounskou a Hlubinskou kolonii, a zvláště názor panující mezi haličskými horníky, že již pouhé přihlášení k němčině zajistí jejich dětem snazší a perspektivnější hornickou kariéru.⁵² Skutečně německých rodin bylo v kolonii zanedbatelné množství, potvrzují to ostatně i údaje z roku 1930, kdy v osadě žilo jen třináct německy mluvících osob (0,6 %), pocházejících většinou z Německa a tradičně německých regionů Moravy.

Se vznikem samostatného státu ztratil příklon k německému jazyku, resp. národnosti kontext možných existenciálních výhod a populace Šalomounské kolonie se jevila národnostně homogenní. Ukončení imigrací z Polska a úbytek Poláků ve starších věkových kategoriích způsobily pokles podílu osob polské národnosti. Osoby hovořící češtinou nebo jejími dialekty si podržely ve zkoumaném společenství většinový podíl po celou sledovanou dobu. Množství jazykových variant češtiny uvedených v censu z roku 1890 svědčí jednak o nepřesné formulaci obcovací řeči jako statistické kategorie při sčítání obyvatel, ale také o poloze Moravské Ostravy na hranici jazykových, etnografických a územně správních regionů.⁵³

Censy z let 1890-1930 zřetelně dokládají národnostní homogennost Šalomounské kolonie, v níž převažovali česky hovořící obyvatelé, a to i v období před první světovou válkou, v letech sílící jazykové asimilace haličských migrantů a vrcholící germanizace školou povinných dětí. Teprve meziválečné censy z let 1921 a 1930 rozlišovaly mezi státní příslušností a etnickou národností. K československé státní příslušnosti se roku 1930 v Šalomounské kolonii přihlásilo 97,6 % obyvatel, zbývajících 49 osob uvedlo polskou státní příslušnost, přičemž jen necelá třetina polských státních příslušníků měla současně i polskou národnost.

b) Struktura populace podle náboženského vyznání

O náboženském vyznání obyvatel kolonie informují sčítací operáty velmi spolehlivě. V oblasti, kde se od poloviny 19. století začala vytvářet ostravská průmyslová aglomerace, žilo až na výjimky katolické obyvatelstvo stejně jako

⁵² B. Pitronová, Vývoj národnostní struktury obyvatel Ostravska v období kapitalistické industrializace (do r. 1914). *Slezský sborník* 72, 1974, č. 1, s. 27-37.

⁵³ B. Pitronová, *Otázka národnosti v rakouských statistikách*, s. 242-247.

v přilehlých moravských regionech. V roce 1890 se k římskokatolickému vyznání hlásilo 97,5 % obyvatel, v roce 1910 to bylo 96,3 %. Vedle majoritních římských katolíků žili v osadě už jen evangelíci helvétského a augšpurského vyznání (v roce 1890 dohromady 41 osoba, v roce 1910 již 77 osob), k nimž při předválečném censu přibyl jediný katolík východního obřadu.

K narušení katolické homogenity Moravské Ostravy a okolí tak sice došlo již před první světovou válkou, především však v důsledku imigrace obyvatel z oblastí s jiným dominantním vyznáním.⁵⁴ Evangelíci přicházeli do kolonie z tradičních protestantských regionů v Uhrách (Trenčínsko) a Pruském Slezsku (Ratibořsko), většina se jich však narodila v Těšínském Slezsku (v roce 1890 tak 48,8 % všech přítomných evangelíků uvádělo jako rodiště těšínský politický okres).⁵⁵ Podle censu z roku 1910 výrazně stoupal podíl evangelíků, narozených v imigrantských rodinách již přímo v Moravské Ostravě (58,4 % přítomných evangelíků).

Tabulka 8. Populace Šalomounské kolonie podle náboženského vyznání 1890-1930

Náboženské vyznání	1890		1910		1930	
	počet	%	počet	%	počet	%
římskokatolické	1591	97,5	2016	96,3	1278	62,5
evangelické	24	1,5	-	-	-	-
evangelické a.v.	17	1,0	77	3,7	48	2,3
českoobratrské	-	-	-	-	64	3,1
československé	-	-	-	-	140	6,8
řeckokatolické	-	-	1	0,0	3	0,2
ostatní	-	-	-	-	5	0,3
bez vyznání	-	-	-	-	508	24,8
celkem	1632	100,0	2094	100,0	2046	100

Příchozí venkovské obyvatelstvo bylo konfrontováno s novým prostředím a religiozita představovala v prvních imigrantských generacích pouto s rodinným prostředím, tradičním zázemím a životními jistotami. Druhá generace obyvatel Šalomounské kolonie již byla více ovlivňována sociálnědemokratickou bezvěreckou propagandou a emancipačním hnutím městského dělnictva, posilujícími po vyhlášení samostatného Československa. Přesto probíhalo zvyšování podílu nekatolického obyvatelstva v koloniích pomaleji než v obcích tvořících jádro ostravské průmyslové oblasti.⁵⁶ Census z roku 1930 věrně zachycuje proměnu religiozity populace v souvislosti se vznikem samostatného státu a následnou

⁵⁴ L. Dokoupil, *Struktury populace ostravské aglomerace*, s. 39.

⁵⁵ B. Pitronová, *Vývoj národnostní struktury*, s. 17-21.

⁵⁶ M. Bilová– L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 40.

nacionalizací náboženského smýšlení a novým utvářením poměru mezi církví (církvemi) a státem.⁵⁷

Až do vzniku samostatného státu měla osada z hlediska náboženského vyznání homogenní ráz. K římskokatolickému vyznání se však roku 1930 hlásilo již pouze 62,5 % osob, druhou nejsilněji zastoupenou konfesí byla nově vytvořená československá církev (6,8 %), jejíž členská základna se nacházela právě na Ostravsku. K tradičním církvím přibyla po roce 1918 ještě církve českobratrská (3,1 %) a ojediněle se v hornickém společenství setkáváme i s čtyřčlennou metodistickou rodinou, jedním adventistou a s řeckými katolíky, pocházejícími většinou z východohaličských okresů (Tarnopol, Turač - 0,1 % obyvatel). Od ostatních městských částí se však populace hornických osad výrazně odlišovaly vysokým podílem bezvěrců,⁵⁸ kteří tvořili v Šalomounské kolonii takřka čtvrtinu populace (24,8 %), což bylo jistě i výsledkem desetileté činnosti místní organizace Sociálnědemokratických bezvěrců.

V sídlišti se podobně jako v ostatních ostravských hornických koloniích nesetkáváme s osobami hlásícími se k izraelskému vyznání, které obývaly především městské jádro, ojediněle i hutnické kolonie, a výraznější skupinu tvořily před první světovou válkou pouze ve smíšené Krausově kolonii (6,6 %).⁵⁹ Absenci izraelitů v hornických koloniích je nutno interpretovat s ohledem na socioekonomický profil dělnických sídlišť, v nichž převažovaly i v meziválečném období osoby zaměstnané v hornictví, kde až na výjimky izraelské ekonomické uplatnění nevyhledávali.

c) Struktura populace podle vzdělání

Významným faktorem v procesu emancipace dělnictva, zásadním prvkem v tvorbě kulturního prostředí a důležitým činitelem při formování společenského vědomí byla úroveň vzdělání. Ačkoliv kritérium gramotnosti při nedokonalém způsobu registrace v celorakouských censech jen hrubě vypovídalo o skutečném vzdělání populace, informuje tzv. statistická gramotnost populace o zásadním vlivu migrací na vzdělanostní úroveň dělnických sídlišť.⁶⁰ Děti z rodin šalomounských horníků navštěvovaly od školního roku 1873/74 závodní obecnou školu s právem veřejnosti, společnou pro osady Šalomouna a Hlubina, a tak podstatná část negramotných spadá na vrub střední a starší věkové kategorie.

Klesající počet negramotných osob starších patnácti let v populaci Šalomounské kolonie z třetiny v roce 1890 na pouhých 3 % v roce 1930 svědčí o

⁵⁷ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 280n.

⁵⁸ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 281.

⁵⁹ M. Bilová–L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 40.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 40n; P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 226n.

zdokonalující se znalosti čtení a psaní u dospělých obyvatel. Vysoká míra negramotnosti při prvních dvou censech byla způsobena především imigranty z oblastí s nízkou vzdělanostní úrovní, hlavně z Haliče (v roce 1890 se 41,9 % negramotných se narodilo v Haliči; roku 1910 to bylo 53,9 %; roku 1930 již 65,4 %). Ve skupině pologramotných během sledovaného období vždy převažovaly ženy (poměr pologramotných mužů a žen v roce 1890 činil 3,1 : 11,7 %; roku 1910 = 2,5 : 3,4 %; roku 1930 = 0,1 : 0,7 %), přičemž podle censu z roku 1890 bylo mezi osobami ženského pohlaví staršími 15 let jen 55,9 % plně gramotných (mužů bylo 65,6 %).

Tabulka 9. Populace Šalomounské kolonie podle gramotnosti 1890-1930 (starší 15 let)

Gramotnost	1890		1910		1930	
	počet	%	počet	%	počet	%
umí číst a psát	662	62,7	962	83,9	1574	96,4
umí jen číst	60	5,7	33	2,9	6	0,4
neumí číst a psát:	334	31,6	152	13,2	52	3,2
15-59 let	320	30,3	138	12,0	28	1,7
60 let a více	14	1,3	14	1,2	24	1,5
celkem	1056	100,0	1147	100,0	1632	100,0

Ke zlepšení gramotnosti obyvatel osady dolu Šalomoun v letech 1890 až 1930 přispěla vedle zřízení závodní školy především stabilizace populace, respektive pokles přílivu haličských imigrantů. S postupující emancipací dělnictva a s rostoucími nároky na ukončené vzdělání se Šalomounská kolonie přiblížila míře gramotnosti v oblastech městského jádra.

5. Sociální struktury obyvatelstva

a) Struktura populace podle ekonomické aktivity

Charakteristickým rysem průmyslových regionů s profilujícím kameno-uhelným hornictvím a hutnictvím železa v ekonomické struktuře byla relativně nízká intenzita ekonomické aktivity obyvatel, což bylo způsobeno nízkou mírou zapojení žen do výdělečné činnosti.⁶¹ Průmyslové oblasti s převahou těžkého průmyslu totiž poskytovaly jen omezené množství pracovních míst pro ženy, které si hledaly zaměstnání především v osobních službách. Změnu přinášela až případná transformace průmyslových center ve správní a obchodní střediska a s tím související rozvoj terciární sféry. Přestože v letech 1890-1930 rostl v populaci Šalomounské kolonie podíl ekonomicky aktivních osob i výdělečně činných žen, zůstala v celém sledovaném období míra ekonomické aktivity

⁶¹ P. Bílková, *Město a předměstí*, s.224; M. Bilová – L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 42.

obyvatel hornické osady Šalomouna nižší, než byl průměr Moravské Ostravy a celozemský průměr pro Moravu a Slezsko.⁶²

Excerpce sčítacích operátů sčítání obyvatel z let 1890-1930 umožňuje rozdělit studovanou populaci na dvě základní skupiny – osoby ekonomicky aktivní a neaktivní - závislé (nepracující děti, vdané ženy bez příjmu, staří lidé bez důchodu) a nezávislé (rentiéry). Ekonomická aktivita tak, jak byla sledována v celorakouských censech, nepředstavovala jen určitou pravidelně vykonávanou profesionální činnost,⁶³ ale za ekonomicky aktivní osobu byl považován každý, „komu kapitalistické hospodářství poskytovalo nějaký zisk (důchod, mzdu, rentu apod.), bez ohledu na to, zda současně pracoval, nebo nepracoval.“⁶⁴ Z tohoto hlediska se v našem hornickém společenství již před první světovou válkou setkáváme vedle ekonomicky aktivních osob (pracujících, plat pobírajících) také s hornickými penzisty a blíže nespecifikovanými soukromníky (Private).

Census z roku 1890 zachytil v osadě 795 ekonomicky aktivních osob, což bylo 48,7 % všeho přítomného obyvatelstva. Výraznou většinu mezi pracujícími osobami zaujímalí muži (94,0 % ekonomicky aktivních osob), protože malá tradice zaměstnanosti žen mimo péči o hospodářství nebo rodinu a nutnost starat se o početné domácnosti s podnájemníky nebo nocleháři je připoutávala k domácnosti. Mezi 795 pracujícími (poměr jednotlivých skupin podle hranic produkčního věku byl 1,9 : 97,0 : 1,1 %) bylo i patnáct ekonomicky aktivních osob mladších patnácti let (nejmladší dívka se živila posluhou); nejstarší z devíti pracujících obyvatel poproduktivního věku byl hlídačem na dole.

Sčítání obyvatel rakousko-uherské monarchie zastihlo populaci Šalomounské kolonie na sklonku roku 1910 v okamžiku, kdy došlo k výraznému snížení podílu mužů v populaci produkčního věku i k propadu procentuálního zastoupení ekonomicky aktivních osob ve společenství: v roce 1910 připadlo v kolonii na 100 ekonomicky aktivních obyvatel 142 ekonomicky závislých osob (v roce 1890 = 100 : 75; v roce 1930 = 100 : 51). Pracujících osob byla před první světovou válkou pouhá třetina (33,6 %) a přestože mezi pracujícími obyvateli vzrostl podíl žen (10,8 %), dominantní pozici si mezi mzdu pobírajícími osobami uchovali muži (89,2 %). Mezi 704 pracujícími obyvateli se takřka zdvojnásobil podíl osob před- a poproduktivního věku (poměr skupin podle produkčního věku byl 3,8 : 94,1 : 2,1 %), nejmladší ze sedmadvaceti dětských dělníků, haličský noclehář Vladislav Oprysek, pracoval jako táčnick, dva nejstarší sedmdesátníci pracovali jako povrchoví dělníci. Vedle ekonomicky

⁶² J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 274.

⁶³ *Mnohojazyčný demografický slovník*. Český svazek, Praha 1965, s. 55.

⁶⁴ Z. Pavlík, *Dynamika hospodářsko-spoločenské struktury obyvatel českých zemí*. *Demografie* 1959, s. 151.

aktivních obyvatel a ekonomicky neaktivní – závislé většiny žily v kolonii i tři ekonomicky nezávislé ženy, dvě soukromnice a šestatřicetiletá vdova – samoživitelka se šesti dětmi.

Tabulka 10. Populace Šalomounské kolonie podle ekonomické aktivity 1890-1930

Rok	Pohlaví	Ekonomicky aktivní		Ekonomicky neaktivní: závislí		Ekonomicky neaktivní: nezávislí		Úhrn	
		abs. př.	%	abs. př.	%	abs. př.	%	abs. př.	%
1890	<i>muži</i>	747	72,3	284	27,5	2	0,2	1033	100,0
	<i>ženy</i>	48	8,0	551	92,0	-	-	599	100,0
	celkem	795	48,7	835	51,2	2	0,1	1632	100,0
1910	<i>muži</i>	628	55,1	515	44,9	-	-	1140	100,0
	<i>ženy</i>	76	8,0	875	91,7	3	0,3	954	100,0
	celkem	704	33,6	1387	66,2	3	0,2	2094	100,0
1930	<i>muži</i>	789	67,1	290	24,7	97	8,2	1176	100,0
	<i>ženy</i>	159	18,3	687	79,0	24	2,7	870	100,0
	celkem	948	46,3	977	47,8	121	5,9	2046	100,0

Meziválečný census z roku 1930 signalizuje změny, ke kterým došlo po vzniku ČSR v souvislosti s transformací Moravské Ostravy ve správní a kulturní centrum, zachycuje však kolonii na konci prvního roku hospodářské krize a do její struktury podle ekonomické aktivity zavádí kategorii nezaměstnaných. V prosinci roku 1930 žilo v kolonii zatím jen devětadvacet osob bez práce, vedle převažujících sezónních stavebních dělníků, nádeníků a posluhovaček nechyběli ani typografové, obchodní příručí a jeden horník. Obecně jsou již 30. léta poznamenána snižováním hranice odchodu do důchodu a zvýšením hranice věku zapojování mladých lidí do ekonomické aktivity.⁶⁵ Z 948 pracujících byla jen tři děvčata mladší patnácti let a dvacet osob bylo poprodukčního věku. Trojice nejmladších děvčat pracovala jako dělnice v Zuckermannově továrně na cukrovinky v Moravské Ostravě, nejstarší vydělávající osobou na Šalomouně byl sedmdesátiletý Jan Baraník, zaměstnaný v koksárenském prádle.

Podíl ekonomicky aktivních osob v populaci se sice přiblížil hodnotám roku 1890 (46,3 % obyvatel kolonie pracovalo) a ve srovnání s předválečným censem z roku 1910 vzrostlo zastoupení ženské složky ve skupině pracujících osob (16,8 %), avšak úprava zákonů o dělnickém bydlení a rentách ze 20. let přispěla především k výraznému zvýšení podílu penzistů a provizionistů: kolonie začala stárnout i z hlediska ekonomické aktivity a po druhé světové válce se již proměnila v kolonii hornických důchodců. Vedle ekonomicky aktivních obyvatel osady se v prvorepublikovém censu setkáváme se 118 penzisty

⁶⁵ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 278.

a třemi osobami, které v kategorii hlavního zaměstnání uvedly, že žijí z provize. Mezi hornickými důchodci (jediný penzista žijící v kolonii byl bývalým zaměstnancem Vítkovických železáren) převažovali před druhou světovou válkou muži (96 osob = 81,4 %), ze tří provizionistů byl však jen jediný muž.

Tabulka 11. Populace Šalomounské kolonie podle ekonomické aktivity a produktivního věku 1890-1930

Rok	Věk	Ekonomicky aktivní		Ekonomicky neaktivní: závislí		Ekonomicky neaktivní: nezávislí		Úhrn	
		abs. př.	%	abs. př.	%	abs. př.	%	abs. př.	%
1890	0-14	15	2,6	561	97,4	-	-	576	100,0
	15-59	771	75,1	255	24,8	1	0,1	1027	100,0
	60+	9	31,0	19	65,5	1	3,5	29	100,0
	celkem	795	48,7	835	51,2	2	0,1	1632	100,0
1910	0-14	27	2,8	920	97,2	-	-	947	100,0
	15-59	662	59,5	449	40,4	1	0,1	1112	100,0
	60+	15	42,9	18	51,4	2	5,7	35	100,0
	celkem	704	33,6	1387	66,2	3	0,2	2094	100,0
1930	0-14	3	0,7	411	99,3	-	-	414	100,0
	15-59	925	63,2	501	34,2	38	2,6	1464	100,0
	60+	20	11,9	65	38,7	83	49,4	168	100,0
	celkem	948	46,3	977	47,8	121	5,9	2046	100,0

b) Struktura populace podle příslušnosti k odvětví

V 19. století vznikla na území soudních okresů Moravská a Polská Ostrava, Bohumín a Fryštát největší průmyslová oblast rakousko-uherské monarchie s industrializovanější, urbanizovanější a národnostně pestřejší západní částí (Ostravskem), čerpající většinu pracovních sil z haličské a slezské imigrace, a agrárnější, méně produktivní a o domácí pracovní síly se převážně opírající částí východní (Karvinskem).⁶⁶ Ostravsko-karvinský kamenouhelný revír na přelomu století definitivně potvrdil své prvenství v produkci uhlí v Předlitavsku (47 % těžby) a zaměstnával takřka polovinu (46,7 %) všech důlních dělníků západní části monarchie.⁶⁷ Během posledních desetiletí 19. století se stále zvyšoval význam průmyslové výroby v obživě obyvatelstva, urychlovaný procesem pauperizace a proletarizace samostatných drobných řemeslníků a rolníků, dávajících stále častěji přednost práci v dolech, která jim slibovala existenční zajištění a stávala se jejich tradičním a děděným povoláním.

⁶⁶ B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*, s. 62-63.

⁶⁷ B. Pitronová, *Struktura dělnictva v uhelném průmyslu*, s. 82-83.

Proletarizace drobných výrobců a rolníků a jejich následný přechod do kamenouhelného, resp. hutního průmyslu znamenaly objektivní sociální vzestup, protože jen platy nejkvalifikovanějších dělnických kategorií ve Vítkovických železárnách, strojírenských podnicích a specializovaných odvětvích kovoprůmyslu překračovaly mzdy nejlépe placených horníků. Mzdy řemeslníků (krejčích, ševců ad.) zůstávaly na úrovni nejméně kvalifikovaných důlních dělníků.⁶⁸ Vidina relativně vysokých výdělků, ubytování v závodních bytech a rychlého profesního postupu při minimální potřebné kvalifikaci byla magnetem, přitahujícím obyvatelstvo nejrozumnějšího sociálního původu i přes náročnost a nebezpečnost práce v nezdravém prostředí.⁶⁹

Tabulka 12. Populace Šalomounské kolonie podle příslušnosti k odvětví 1890-1930

Odvětví	1890		1910		1930	
	abs. př.	%	abs. př.	%	abs. př.	%
hornictví	732	92,1	533	75,7	632	66,7
hutnictví	5	0,6	26	3,7	46	5,2
koksárenství	31	3,9	54	7,7	56	5,9
řemeslný dělník	-	-	18	2,6	50	5,3
stavebnictví	-	-	1	0,1	5	0,5
tovární dělník	-	-	22	3,1	47	5,0
bankovnictví	-	-	-	-	3	0,3
domácí služby	27	3,4	37	5,3	23	2,4
doprava	-	-	2	0,3	11	1,2
komunální správa	-	-	-	-	8	0,8
obchod	-	-	5	0,7	41	4,3
svobodná povolání	-	-	4	0,6	11	1,2
veřejné služby	-	-	2	0,3	15	1,6
celkem	795	100,0	704	100,0	948	100,0

Hornické kolonie ostravské průmyslové aglomerace lze klasifikovat jako socioprofesionálně homogenní lokality s převahou důlního dělnictva ve skupině ekonomicky aktivních osob. Profesionálně stereotypní charakter si osada podržela ještě v letech před první světovou válkou a teprve v následujícím meziválečném období byla homogenita postupně narušována nárůstem podílu dělníků jiných průmyslových odvětví (zvl. hutního, elektrotechnického a u žen potravinářského), zaměstnanců terciárního sektoru a ojediněle se setkáváme i s jedinci z hornických rodin, kteří se uchýlili jako drobní živnostníci. Okrajové, pro obyvatele kolonií však zásadní postavení zaujímali v socioprofesionální struktuře

⁶⁸ J. Chlebowczyk, Nominální mzdy v ostravsko-karvinském revíru v období přechodu ke kapitalismu monopolnímu. In *Dělnické hnutí na Ostravsku*, Ostrava 1957, s. 112.

⁶⁹ M. Bilová – L. Dokoupil, *Obyvatelstvo dělnických kolonií*, s. 43.

osad příslušníci inteligence, zpravidla učitelé místních obecních a závodních národních nebo mateřských škol. Pozvolna se na úkor jiných výrobních a nevýrobních odvětví zmenšoval podíl dělnictva v uhelném průmyslu, avšak kontinuita hornického povolání mezi generacemi otců a synů nebyla otřesena. Posuny na žebříčku sociální stratifikace byly výhradně záležitostí mezigenerační a jejich realizátory byly většinou děti z hornických rodin.⁷⁰

Skupina ekonomicky aktivních obyvatel Šalomounské kolonie byla roku 1890 tvořena 795 osobami. Dominantní podíl mezi pracujícími obyvateli měli zaměstnanci dolu Šalomoun (92,1 %), mezi nimiž přirozeně převažovali muži. Většina mužského osazenstva dolu (74,8 %) uvedla v censu v kategorii postavení v hlavním povolání práci „na dole“ (dělník na dole, Grubenarbeiter), pod tímto mnohoznačným termínem se skrývá řada hornických profesí (vozači, táčníci, rubači, strojníci, důlní tesaři ad.), 16,2 % důlních dělníků bylo zaměstnáno na povrchu, kvalifikovaní dělníci (kováři, tesaři, zámečníci, zedníci), pacholci a dozorcí tvořili minimum osazenstva. Dalšími dvěma nejrozšířenějšími profesemi bylo koksárenství a zaměstnání v domácích službách, které bylo doménou ekonomicky aktivních žen. Všichni koksáři (3,9 % pracujících osob) ve věku 14-36 let (věkový medián 25,3 roku) byli ubytováni v kasárnách, pocházeli převážně ze Slezska a Haliče) a jako v jiných místech revíru se i v hornickém společenství Šalomouna vyznačovali vysokou negramotností: 38,7 % koksářů bylo analfabety. V hutnictví železa, úspěšně konkurujícím hornictví, bylo roku 1890 zaměstnáno zatím jen pět svobodných mužů, všichni se narodili v Moravské Ostravě nebo jejím moravským okolí a až na jedinou výjimku pocházeli z hornických rodin, které podporovaly profesní postup svých mladších příslušníků a viděly v práci synů ve Vítkovických železárnách perspektivnější, bezpečnější a snazší zdroj příjmů.

Census z roku 1910 zachytil v Šalomounské kolonii jen 704 pracujících obyvatel, mezi nimiž opět převládaly osoby zaměstnané v kamenouhelném průmyslu (75,7 %), k nimž je nutno připojit i čtyřiapadesát koksárenských dělníků let (7,7 %), pocházejících převážně z rakouského Slezska (53,8 %) a nikoliv Haliče (11,5 %), která dodávala ostravsko-karvinskému revíru většinu koksárenského dělnického kádru.⁷¹ Ve srovnání s censem z počátku 90. let vzrostl podíl osob zaměstnaných v osobních službách (5,3 %), což je nutno přičíst na vrub rostoucí ekonomické aktivitě žen, a s rozvíjejícími se obory navazujícími na hornictví a hutnictví přibýlo i továrních (3,1 %) a řemeslných dělníků (2,6 %). Poprvé se v profesní struktuře populace setkáváme se dvěma ženami, působícími ve veřejných službách (v městských lázních), s pracujícími

⁷⁰ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 278.

⁷¹ B. Pitronová, *Struktura dělnictva v uhelném průmyslu*, s. 92.

v dopravě a obchodu (prodavačka se stane v meziválečném období oblíbenou profesí dcer z hornických rodin). Mužští potomci hornických otců stále více usilovali o méně namáhavá a společensky respektovanější místa v průmyslu hutnictví železa, v němž koncem roku 1910 pracovalo již 3,7 % dělníků: z šestadvaceti převážně svobodných hutníků ve věku 15-32 let se jich čtrnáct narodilo v Moravské Ostravě v rodinách šalomounských horníků, mezi řadovými vítkovickými dělníky a nádeníky nacházíme i dva slévače a soustružníka. O výjimečnosti výskytu příslušníků svobodných povolání v dělnických sídlištích nás přesvědčí přítomnost jen čtyř příslušníků nedělnických profesí, mezi něž patřil profesionální hudebník z hornické rodiny, učitelka závodní mateřské školy a její dvě pomocnice (opatrovatelky).

O postupně klesajícím podílu dělnictva v uhelném průmyslu na úkor jiných výrobních a nevýrobních odvětví v řadách ekonomicky aktivní populace svědčí nejlépe výsledky censu z roku 1930. Pokles podílu zaměstnanců kamenouhelného průmyslu a pracujících v domácích službách šel především na účet jiných složek dělnictva, působících v obchodu, veřejných službách a komunální správě, řemeslné a tovární produkci. V hornictví pracovaly počátkem 30. let již pouze dvě třetiny aktivních osob, poklesl podíl koksárenských dělníků (5,9 %), mezi nimiž převažovali ženatí muži, a zvláště v osobních službách už nacházelo uplatnění pouhých 2,4 % obyvatel. Naopak byla stále více mezi mladými potomky hornických rodin preferována práce řemeslných a továrních dělníků, práce ve veřejných službách a komunální správě. Nepřestalo přibývat hornických dcer a synů mezi prodavačkami v obchodech s klobouky, obuví, obrazy a knihami, ale potkali bychom je i ve velkoobchodech Baťově, Bachnerově nebo Brouka a Babky. Společenskou prestiž si mezi Šalomounskými horníky podrželo i hutnictví železa, počet hutníků bydlících v kolonii stále stoupal a ve Vítkovických železárnách již nepracovali jen synové z hornických rodin, ale mladé ženy narozené v osadě si stále častěji braly a do kolonie přiváděly vítkovické dělníky.

Mužská složka ekonomicky aktivních obyvatel hornického společenství Šalomouna zůstávala více než pracující ženy věrná dělnickým povoláním, naproti tomu vydělávající ženy se mnohem více uplatňovaly v obchodě a naprosto vytlačily muže ze skupiny příslušníků svobodných povolání. Mezi jedenácti příslušnicemi této kategorie, do níž je zahrnuta i v kolonii bydlící porodní asistentka a několik zdravotních ošetřovatelek, převažovaly dvě učitelky a čtyři opatrovnice závodní a dvou moravskoostravských mateřských škol. Obě učitelky i opatrovnice byly svobodné, narodily se v místě bydliště a s výjimkou učitelky závodní mateřské školy v Šalomounské kolonii pocházely z hornických rodin. Především však během intercensálního období v letech 1910-1930 přibyla dosud v ekonomické struktuře kolonie chybějící kategorie

samostatných drobných živnostníků, mezi nimiž výrazně převažovaly ženy.⁷² V censu z roku 1930 nalézáme jedenáct drobných živnostníků, mezi nimiž byli jen dva samostatně podnikající muži (obuvník a instalatér). Z devíti žen (šest bylo svobodných, jedna provdaná a dvě ovdovělé) se jich šest narodilo v Moravské Ostravě v rodinách šalomounských horníků, nejčastěji byly švadlenami a dámskými krejčovými. Nechybí však mezi nimi ani ovdovělá Karolina Štegová, majitelka hokynářství v kolonii, provdaná Božena Indruchová, manželka hlídače a majitelka obchodu smíšeným zbožím v Muglinově, a místní zelinářka.

Trvalým problémem ostravské průmyslové aglomerace bylo zaměstnávání dětí, resp. osob mladších patnácti let. V mnoha případech nastupovaly třinácti- nebo čtrnáctileté děti do kamenouhelného průmyslu ještě před ukončením školní docházky, potvrzuje to ostatně i věková hranice táčníků, pohybující se mezi 13-19 roky. V karvinské části revíru s převahou osazenstva domácího původu se více dbalo na dodržování dolní věkové hranice, zatímco na Ostravsku byli běžně zaměstnáváni i jedenáctiletí dělníci.⁷³ V Šalomounské kolonii žilo roku 1890 dvanáct ekonomicky aktivních chlapců a tři děvčata mladší patnácti let, osm dětí bylo čtrnáctiletých a tedy ve věku dokončené základní školní docházky, tři děti byly třináctileté, dvě dvanáctileté a nejmladší Adolfíně Bittnerové, sloužící v některé z moravskoostravských domácností, bylo jen několik týdnů přes jedenáct let. Větší polovina pracujících osob mladších 15 let (53,3 %) se narodila již v Moravské Ostravě v rodinách haličských, méně již slezských horníků, některé děti bydlely u svých příbuzných a tři byly dokonce nocleháři. V profesní struktuře zaměstnaných obyvatel mladších patnácti let rozhodně převažuje hornictví (73,3 %), jediný chlapec a všechna děvčata vydělávali prací v domácích službách.

Do roku 1910 počet ekonomicky aktivních osob do 15 let věku stoupl na 27. Z nich bylo 24 ve věku ukončené školní docházky (14 let), dva dětští dělníci měli třináct a jeden jedenáct let. Mezi plně gramotnými pracujícími dětmi bychom našli dokonce ještě tři školáky (termín žák u nich sčítací komisaři uvedli v rubrice vedlejší povolání a postavení ve vedlejším povolání), nejmladší jedenáctiletý haličský táčnick bydlel v kolonii jako nocležník, ostatní pocházeli z místních hornických rodin. Mimo čtyři poslouhou se živící dívky byli všichni chlapci zaměstnání na dolech Šalomoun a Karolina jako táčníci.

Dětskou práci se podařilo definitivně odstranit až tzv. malým školským zákonem z roku 1922, který zrušil předpisy o úlevách v povinné osmileté docházce. V roce 1930 žily v kolonii už jen tři osoby předprodukčního věku

⁷² P. Horská, K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století (Příklad Českých zemí). *Československý časopis historický* 31, 1985, č. 5, s. 711-719.

⁷³ B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*, s. 86.

(čtrnáctileté dívky), které po ukončení národních škol nastoupily jako dělnice do Zuckermannovy továrny na cukrovinky v Moravské Ostravě.

Koncem 70. let 19. století začal s rozvojem terciární sféry vzrůstat zájem o práci na Ostravsku mezi haličskými děvčaty a mladými ženami z rakouského a pruského Slezska, které se při notorickém nedostatku pracovních sil, na rozdíl od západoevropských uhelných revírů, chápaly i nejrůznějších manuálních povrchových prací v hornictví.⁷⁴ Ženská a dětská práce v kamenouhelném průmyslu byla rozšířena více v západní části ostravsko-karvinského revíru, protože mezi místními pracujícími ženami z Moravské Ostravy a okolí byl jen minimální zájem o práci v dolech, pomineme-li poměrně živý zájem hlučínských žen o práci v koksovárnách. V hornictví zaměstnané ženy, požívající obvykle nevalné pověsti a uzavírající nejčastěji sňatky s nádeníky, vykonávaly nejrozmanitější profese, pracovaly většinou manuálně (jen pomalu přibývalo administrativních pracovníků a v kolonii se s nimi vůbec nesetkáváme), a za práci v uhelném prádle, třídnárnách a posluhu pobíraly mzdy na nejnižší úrovni.⁷⁵

Profesně monotónní průmyslové regiony s profilujícím kamenouhelným nebo hutním průmyslem neskýtaly příliš mnoho pracovních příležitostí pro ženy.⁷⁶ I v Šalomounské kolonii před odstraněním masového noclehářství a podnájemnictví kolem roku 1910 přispívaly ženy na náklady domácností vařením a praním pro nerodinné příslušníky domácnosti, praním prádla pro jiné lépe situované domácnosti nebo příležitostnou posluhou – touto připomínkou je třeba doplnit údaj o osmačtyřiceti pracujících ženách v naší osadě roku 1890 (6,0 % ekonomicky aktivních obyvatel). Mezi pravidelnou prací za mzdu vydělávajícími obyvatelkami kolonie byly počátkem 90. let jen čtyři vdané ženy (tři byly přítomny bez partnera a jedna byla vydělávající manželkou horníka) a stejný počet vdov ve věku 45-70 roků. Většinu pracujících žen (83,3 %) představovaly svobodné dívky z hornických rodin (věkový medián byl 20,8 roků), mezi nimiž bylo již šestnáct posluhou se živicích žen a ostatní pracovaly při manuálních povrchových pracích na dole Šalomoun.

Podíl ekonomicky aktivních žen v populaci hornického sídliště postupně stoupal a podle censu z roku 1910 žilo v osadě již šestasedmdesát pracujících žen, mezi nimiž převažovaly svobodné dívky (85,5 %) z hornických rodin (73,7 %). Vdané i ovdovělé ženy působily výhradně v domácích službách a práce dělnic a posluhovaček v hornictví (17,1 % ekonomicky aktivních žen) zůstala na bedrech hornických svobodných dcer. Většina žen pracovala mimo hornictví (82,9 %), nejčastěji jako posluhovačky (42,1 %), tovární (15,8 %) nebo řemeslné

⁷⁴ B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*, s. 54-55.

⁷⁵ B. Pitronová, *Struktura dělnictva v uhelném průmyslu*, s. 96-98, 100-101.

⁷⁶ P. Horská, *K ekonomické aktivitě žen*, s. 716.

dělnice (13,2 %). Trend v profesní struktuře žen v Šalomounské kolonii nebyl první světo-vou válkou přerušena a sčítání obyvatel z roku 1930 uvádí již 159 pracujících žen, mezi nimiž byly v hornictví pracující osoby již ve výrazné menšině (14,5 %) a jako dělnice byly zaměstnány jen dvě obyvatelky. Většina osob ženského pohlaví byla ekonomicky činná mimo hornictví (85,5 %), v obchodu (17,0 %), řemeslné (20,8 %) a tovární výrobě (15,1 %). Poklesl i podíl posluhovaček (14,5 %). Ženy dominovaly nad muži mezi zaměstnanci ve veřejných službách (6,9 %) a především mezi příslušníky svobodných povolání (6,9 %).

6. Struktura rodin a domácností v hornické kolonii

Řadu dosud zjištěných jevů lze uspokojivě interpretovat na základě analýzy struktury rodin a domácností. V souboru, který studuji, nacházím pro rok 1890 informace o 227, pro rok 1910 o 346 a pro rok 1930 o 406 domácnostech. Při vymezování předmětu studia vycházím z definice, podle níž je třeba od domácnosti (resp. tzv. bytové domácnosti) „skládající se z osob, které žijí společně, nejčastěji v jednom bytě“⁷⁷ odlišovat rodinu „tvořenou rodičovským párem a jeho dětmi“.⁷⁸

Industrializace a rozvoj moderní občanské společnosti odňaly rodině zcela nebo částečně funkci ekonomické produkce, profesní výchovy, péče o těžce nemocné a staré ad.⁷⁹ Z toho důvodu kladou historiografie, sociologie a etnografie průmyslových oblastí mimořádný důraz na studium proměny funkcí rodiny a domácnosti během industrializace. Mezi mnoha procesy, které vedly k transformaci funkce dělnické rodiny v industriální společnosti, zřetelně dominovala individualizace práce a prostorová, společenská a hospodářská separace pracoviště od bydliště. Životní tempo rodiny a domácnosti se přizpůsobovalo požadavkům zaměstnavatele, čemuž odpovídalo i oddělení sfér práce a bydlení.

V počáteční fázi konstituování sídelního společenství se domácnost v Šalomounské kolonii značně odlišovala od domácností v jiných částech průmyslového města svou strukturou a velikostí.⁸⁰ Přesto i v ní bylo charakteristickým rysem zmenšování průměrné velikosti rodin a domácností při zachování širokého rozpětí mezi krajními hodnotami.⁸¹ Počátkem 90. let 19. století byl průměrný počet členů domácností asi 7,0 osob při rozpětí od jednoho do patnácti členů. Podle censu z roku 1910 poklesla průměrná hodnota na 5,9 osob při rozpětí od

⁷⁷ *Mnohojazyčný demografický slovník*, s. 22.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 23.

⁷⁹ J. Mooser, *Familienarbeit und Arbeiterfamilie. Kontinuität und Wandel seit 1900*. In: *Die Arbeiter. Lebensformen, Alltag und Kultur von der Frühindustrialisierung bis zum „Wirtschaftswunder“*, München 1986, s. 107.

⁸⁰ P. Bílková, *Město a předměstí*, s. 218-221.

⁸¹ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 271.

Tabulka 13. Struktura domácností Šalomounské kolonie 1890-1930

Domácnost	1890		1910		1930	
	abs.př.	%	abs.př.	%	abs.př.	%
NERODINNÁ	6	2,6	5	1,4	9	2,2
domácnost jednotlivce	2	0,9	-	-	2	0,5
spolubydlící sourozenci	-	-	1	0,3	3	0,7
bez příbuzenských vztahů	4	1,8	4	1,2	4	1,0
RODINNÁ	221	97,4	341	98,6	397	97,8
úplná:	206	90,8	297	85,8	241	59,4
<i>manželský pár</i>	7	3,1	21	6,1	29	7,1
<i>manželský pár *</i>	37	16,4	7	2,0	12	3,0
<i>manželský pár s dětmi</i>	33	14,5	236	68,2	181	44,6
<i>manželský pár s dětmi *</i>	129	56,8	33	9,5	19	4,7
neúplná:	2	0,9	9	2,6	36	8,9
<i>otec s dětmi</i>	-	-	5	1,4	5	1,2
<i>otec s dětmi *</i>	1	0,4	1	0,3	-	-
<i>matka s dětmi</i>	-	-	3	0,9	28	7,0
<i>matka s dětmi *</i>	1	0,4	-	-	3	0,7
rozšířená:	11	4,8	31	9,0	102	25,1
<i>ascendentní</i>	5	2,2	12	3,5	41	10,1
<i>descendentní</i>	2	0,9	8	2,3	33	8,1
<i>kolaterální</i>	2	0,9	3	0,9	2	0,5
<i>kolaterální a ascendentní</i>	2	0,9	8	2,3	25	6,2
<i>kolaterální a descendentní</i>	-	-	-	-	1	0,2
složená:	2	0,9	4	1,2	18	4,4
CELKEM	227	100,0	346	100,0	406	100,0

* S nocleháři nebo podnájemníky.

dvou do třinácti členů. Pokles průměrné velikosti domácnosti pokračoval i ve 30. letech, nebyl sice tak dramatický jako v sousední Hlubinské kolonii (v roce 1910 = 6,2 členů na domácnost; roku 1930 = 4,7),⁸² ale přesto již v domácnosti žilo průměrně jen 5,1 osob při rozpětí od jednoho do jedenácti členů. Proměna struktury domácnosti v kolonii dolu Šalomoun je patrná i v nejméně frekventovanějším typu domácnosti podle počtu členů: jestliže v letech 1890 a 1910 převažovaly ve společenství domácnosti šestičlenné (v roce 1890 = 16,7 %; roce 1910 = 19,0 %), dominovaly začátkem 30. let tříčlenné domácnosti (26,1 %).

Při analýze struktury domácností (tedy při zjištění, jakou měrou byla domácnost tvořena rodinou a jakým podílem se účastnily jiné osoby) vycházím z historickodemografické typologie, klasifikující domácnosti na nerodinné

⁸² Ibidem, s. 271.

(domácnost jednotlivce nebo vícečlenná nerodinná domácnost) a rodinné (jednoduchá, rozšířená a složená domácnost).⁸³

a) Nerodinná domácnost

Během sledovaného období se jen výjimečně setkáváme s nerodinnými domácnostmi jednotlivců a ojedinělým bylo i soužití spolubydlících sourozenců: doly měly zájem na co možná nejintenzivnějším využití podnikového bytového fondu, a proto naléhaly na představené domácností, aby na byt přijímali další v hornictví zaměstnané rodinné příslušníky, nocleháře nebo podnájemníky. Po celé sledované období tak zůstaly nerodinné domácnosti jednotlivců nebo spolubydlících sourozenců jen zlomkem ve sledovaném souboru (v roce 1890 jen 0,9 % všech domácností; roce 1910 pouze 0,3 %; roce 1930 pak 1,2 %).

Vícečlenné nerodinné domácnosti osob bez příbuzenských vztahů představovaly v Šalomouně početné domácnosti v kasárnách, noclehárnách, resp. nemocnici. Domácnosti v hromadných ubytovnách měly rovněž svého představeného, jímž byl obvykle některý z předních dělníků, a zahrnovaly obyvatele jedné ložnice nebo několika obytných místností na kasárenském patře. Setkáváme se s nimi ve všech sledovaných censech, přičemž v letech 1890-1930 stoupal jejich význam vzhledem k možnosti ubytování dělníků vracejících se na neděli k rodině: v roce 1890 bylo ve čtyřech domácnostech v kasárnách a nemocnici ubytováno 3,3 % v kolonii žijících osob; roku 1910 to bylo 4,2 % a roku 1930 již 13,1 % obyvatel. Výstavba hromadných ubytoven přispěla na přelomu 19. a 20. století k výraznému omezení noclehářství, ulehčila již tak přetěžovaným rodinným domácnostem a soustředila na malé ploše velký počet ekonomicky aktivních osob (v roce 1890 žilo v kasárnách 6,8 % ekonomicky aktivních obyvatel kolonie; 12,5 %; v roce 1910 a 28,3 % v roce 1930). Po celé zkoumané období zůstaly noclehárny vyhrazeny výhradně pracujícím mužům, pouze roku 1930 žily v kasárnách čp. 918 i čtyři svobodné ženy (kuchařka a tři posluhovačky).

S výstavbou u dělníků tolik neoblíbených kasáren se v Šalomounské kolonii započalo na sklonku 80. let 19. století, a proto v nich mohl být podle censu koncem roku 1890 ubytován jen zlomek mužů pracujících na dole Šalomoun, dole a koksovně Karolína. Ubytovnu v čp. 830 obývalo třicet převážně svobodných koksářů (jejich věkový medián byl 23,7 roků), pocházejících převážně ze Slezska (46,7 %) a Haliče (36,7 %). Vedle nemocnice v čp. 653, v níž bylo hospitalizováno osm horníků, obývalo noclehárnu v čp. 803 dalších šestnáct horníků ve věku 23-48 let, mezi nimiž převažovali ženatí muži (pouze jeden byl svobodný) ze sousedního ratibořského okresu v Pruském Slezsku (11 mužů). Mezi obyvateli koksárenských kasáren a hornické ubytovny byl roku 1890 vyso-

⁸³ E. Maur, *Základy historické demografie*, s. 98n.

ký podíl plně negramotných osob: z šestačtyřiceti v nich ubytovaných mužů bylo 39,1 % neznalých čtení a psaní.

Na sklonku roku 1910 již bydlelo ve čtyřech hromadných ubytovnách 88 dělníků. Koksárenskou noclehárnu obývalo 26 dělníků (věkový medián byl 24,5 roků), narozených mimo rodáka z italského Pordenone převážně ve Slezsku (40 % koksářů pocházelo z opavského politického okresu). Mezi koksáři převažovali svobodní muži a až na dvě výjimky se všichni – jistě pod dohledem správce kasáren – hlásili k německé obcovací řeči. V kasárnách čp. 830, 918 a 1224 bylo naproti tomu ubytováno 62 převážně svobodných (90,3 %), polsky hovořících horníků (64,5 %) ve věku 15-48 let (věkový medián byl 22,7 roků), pocházejících hlavně z Haliče (50,0 %) a Moravy (30,6 %), nechyběli mezi nimi ani dělníci z Čech, Slezska a Uher. Zhruba stejné procento kasárníků bylo mladších dvaceti let (25,8 %) a vedle hlavního povolání si přivydělávalo i vedlejšími zaměstnáními (24,2 %).

V meziválečném období našlo trvalé i přechodné ubytování v kasárnách nejvíce obyvatel kolonie (268 osob, tj. 13,1 %). Mezi všemi ekonomicky aktivními osobami (průměrný věk byl 29,2 roku) bylo jen 13,4 % mladších dvaceti let a jediný negramotný. Všichni uvedli československé státní občanství a českou národnost (jazyk). Opět měly převahu osoby nesezdané (64,2 %), výrazněji však byli zastoupeni ženatí (33,6 %), rozvedení (0,7 %) a ovdovělí (1,5 %) muži. Většina kasárníků se narodila na Moravě v okresech Frenštát, Místek, Moravská Ostrava (59,3 %) nebo ve Slezsku v okresech Bílovec, Fryštát a Těšín (38,1 %), tedy v okrese sčítání nebo v okresech sousedících; zbývající pocházeli ze Slovenska, Polska a jeden dokonce z USA.

Vícečlenné nerodinné domácnosti, reprezentované v našem souboru obyvateli kasáren, nocleháren a zprvu i nemocnice, představovaly specifickou mužskou societu, charakteristickou naprostou převahou svobodných a ekonomicky aktivních mužů mladších třiceti let. V letech 1890 a 1910 byla tato skupina nábožensky homogenní s výrazným zastoupením negramotných osob. S rostoucí kapacitou a kvalitou začaly být hromadné ubytovny před první světovou válkou stále lépe přijímány v řadách svobodných mužů, kteří již nedávali demonstrativně přednost ubytování v soukromí jako podnájemníci nebo nocleháři, ale využívali intenzivněji levnějšího a hygieničtějšího ubytování v noclehárnách a kasárnách.

b) Rodinná domácnost

V letech 1890-1930 se v Šalomounské kolonii prosazovala tendence snižování podílu jednoduché rodinné domácnosti, tvořené manželským párem (bezdětným nebo s dětmi) nebo jedním z rodičů s dětmi (neúplná rodinná domácnost). V roce 1890 představovaly jednoduché rodinné domácnosti 91,7 % všech

domácností v Šalomounské kolonii, přičemž nízký výskyt neúplných rodinných domácností lze snadno vysvětlit bytovou politikou závodu, který nutil ovdovělé ženy s dětmi k vystěhování, přijímání hornických zaměstnanců do podnájmu nebo nejčastěji k podstoupení bytu jiným mužským zaměstnancům (ženy s dětmi pak zůstávaly v domácnosti jako nocleháři nebo podnájemníci). Census z roku 1910 dokládá stabilizaci rodinných poměrů (88,4 % domácností byly úplné nebo neúplné rodinné domácnosti) v době, kdy základem většiny hornických domácností se ve společenství stala rodina, tvořená manželským párem s dětmi (71,3 %). S proměnou Šalomouny v regresivní typ populace s postupně slabnoucí dětskou složkou, poklesl kolem roku 1930 i podíl jednoduchých rodinných domácností (68,3 %), mezi nimiž se vedle úplných domácností (59,4 %) poprvé výrazněji uplatnily neúplné domácnosti ovdovělých rodičů, většinou matek, s dětmi (8,9 %).

Přes zvyšování podílu jednoduché rodinné domácnosti v letech 1890-1930 se v souboru stále častěji objevovaly domácnosti rozšířené, v nichž k rodinnému jádru, tvořenému manželským párem s dětmi, přistupovali stále častěji další příbuzní (v roce 1890 = 4,8 % všech domácností; roce 1910 = 9,0 %; roce 1930 = 25,1 %). Typickým rysem rozšířených rodin v hornických osadách před první světovou válkou bylo nízké zastoupení „třetí generace“, prarodičů, čímž se hornické rodiny výrazně odlišovaly od venkovských.⁸⁴ S prarodiči se v domácnostech Šalomounské kolonie setkáváme roku 1910 jen ve dvou případech, ojedinělým bylo před převratem i soužití dvou rodinných jader, tzn. staršího hornického páru a rodiny některého z dětí ve složených domácnostech (roce 1890 = 0,9 % domácností; roce 1910 = 1,2 %). Teprve s uvolněním striktního bytového zákonodárství v letech kolem první světové války a s růstem podílu osob postprodukčního věku se v kolonii začaly častěji objevovat i třígenerační složené domácnosti, jejichž zastoupení ve struktuře hornických domácností však zůstalo i počátkem 30. let relativně nízké (roce 1930 = 4,4 % domácností).

Zásadněji se však měnil podíl ostatních příbuzných: v roce 1890 tvořili rodinní příslušníci mimo prarodiče a rodiče s dětmi 4,3 % všech osob žijících v domácnostech, roku 1910 podíl poklesl na 3,5 % a na počátku 30. let enormně vzrostl na 11,7 %. Analyzujeme-li blíže skupinu rodinných příslušníků v domácnostech před rokem 1930, převažují v ní rodiče přednosty domácnosti nebo jeho manželky, méně jsou již zastoupeni sourozenci nebo vnoučata.⁸⁵ Výsledky pro sčítání z let 1890 a 1910 tak potvrzují skutečnost, že dospívající lidé, zvl. muži, usilovali o brzké osamostatnění a záhy opouštěli rodiny s úmyslem najít si vhod-

⁸⁴ J. Nošová, *Populace a společnost hornické osady*, s. 271.

⁸⁵ V. Helešicová - P. Horská, K otázce struktury městské domácnosti na počátku 20. století. *Historická demografie* 8, 1983, s. 115.

ného partnera a založit vlastní rodinu. Pokud se v hornických rodinách vyskytovali před censem z roce 1930 sourozenci, jednalo se většinou o osoby zaměstnané v hornictví. Výraznější změnu přineslo až poválečné období, kdy 11,7 % osob ve všech námi sledovaných domácnostech tvořilo příbuzenstvo přednosta domácnosti nebo jeho manželky. Především se častěji setkáváme se soužitím generačně odlišných rodin (v roce 1930 žily v 16 domácnostech manželské páry přednosta domácnosti a jeho rodičů), výrazně se zvýšilo zastoupení sourozenců (2,2 %), a především vnoučat (2,2 %). Rodinná struktura se tedy prohlubovala i generačně, protože roku 1930 bylo 24,8 % domácností tvořeno třígeneračními rozšířenými rodinami (roce 1890 = 4,0 %; roce 1910 = 8,1 %).

Tabulka 11. Počet dětí v domácnostech Šalomounské kolonie 1890-1930

Počet dětí v domácnosti	1890		1910		1930	
	abs. př.	%	abs. př.	%	abs. př.	%
bez dětí	37	16,3	42	12,1	85	20,9
1 dítě	35	15,4	32	9,3	112	27,6
2 děti	38	16,7	36	10,4	97	23,9
3 děti	45	19,8	65	18,8	55	13,6
4 děti	37	16,3	57	16,5	31	7,6
5 dětí	18	7,9	52	15,0	17	4,2
6 dětí	11	4,9	35	10,1	6	1,5
7 dětí	6	2,7	18	5,2	2	0,5
8 dětí	0	0,0	5	1,4	0	0,0
9 dětí	0	0,0	4	1,2	1	0,2
celkem	227	100	346	100	406	100

Pro dělnická sídliště obecně je charakteristický minimální výskyt osob, které byly v zaměstnaneckém poměru k představenému hornické domácnosti. Ve společenství Šalomounské kolonie se s nimi setkáváme výrazněji pouze v censu z roce 1890, podle nějž v jedenácti rodinách profesně lépe situovaných přednostů (důlních dozorců, poddůlních, skladníka a kovářského mistra) žilo a pracovalo jedenáct většinou svobodných dívek ve věku kolem 26,4 let. Služky pocházely z Moravy a Slezska (haličská děvčata platila pravděpodobně v kolonii za méně vhodná pro práci domácích posluhovaček) a komparace jejich místa narození s rodištěm manželky přednosta domácnosti dokládá, že výběr domácího služebního personálu v lépe situovaných hornických rodinách spadl do kompetence dozoreckých manželek, které si je vybíraly mezi svými krajankami. Před první světovou válkou se posluhovačky vyskytovaly už jen ve dvou domácnostech (dozorecké a v domácnosti zednického mistra na dole Karolina) a v meziválečném censu se s nimi již nesetkáváme, což bezpochyby souvisí i s odchodem dozoreckých rodin do nových a kvalitnějších bytů v okolí kolonie.

Základem naprosté většiny domácností Šalomounské kolonie v letech 1890-1930 byla rodina, tedy manželský pár s dětmi. První desetiletí existence hornické osady jsou poznamenána silnou deformací rodinných domácností, způsobenou přítomností početné skupiny noclehářů a podnájemníků, tedy svobodných mužů produktivního věku. Jakmile bylo v desetiletích kolem přelomu století v kolonii postaveno několik hromadných ubytoven a svobodní horníci se začali masověji ubytovávat v kasárnách, stala se úplná rodinná domácnost nejrozšířenějším typem soužití osob v kolonii. Analýza sčítacích operátů umožňuje sledovat i proměnu rodinné struktury, pochopitelně méně dokonale, než studium matrik. Zaměříme se tedy alespoň na několik pozorovatelných jevů a budeme sledovat počet dětí v hornických rodinách a počet nevlastních dětí a schovanců.

V osadě dolu Šalomoun připadalo roku 1890 na jednu domácnost (rodinnou i nerodinnou) průměrně 2,6, roku 1910 již 3,5 a teprve počátkem 30. let pouze 1,8 dětí. V úplných rodinných domácnostech žilo roku 1890 průměrně 3,5 dětí (v neúplných 3,3 dětí), v roce 1910 již 4,4 (3,3) a roku 1930 měly úplné rodiny obvykle 2,5 dětí (neúplné 3 děti). Omezování počtu dětí, které se v českých zemích začalo prosazovat v 80. letech a kolem přelomu století zevšeobecnělo mezi všemi vrstvami populace, se tak zjevně ve společenství ujalo až s nástupem třetí generace. U předcházejících generací obyvatel se nadále udržoval, ve shodě s původem většiny v kolonii žijících osob, venkovský typ reprodukčních zvyklostí, charakteristický větším počtem dětí. Redukce počtu dětí se v souladu s imitací a percepcí městského způsobu života prosadila až v období kolem první světové války a v pozdějších letech ji jistě podpořilo stárnutí populace (transformace z progresivního ve stacionární, resp. regresivní typ populace), spojené s nepříznivými reprodukčními podmínkami.

Proměna reprodukčního chování populace je patrná i na počtu dětí v jednotlivých domácnostech: v letech 1890 a 1910 byly nejfrekventovanější domácnosti se třemi dětmi (v roce 1890 = v 19,8 % všech domácností žily tři děti; roce 1910 = 18,8 %), podle meziválečného censu byla kolem roce 1930 nejrozšířenější domácnost s jedním dítětem (27,6 %). Reprodukční vrchol bezpochyby představuje období kolem roce 1910, kdy v osadě žily rodiny i s osmi nebo devíti dětmi. Nadprůměrné zůstalo během všech sledovaných censů rozpětí mezi krajními hodnotami počtu dětí v domácnostech: v roce 1890 bychom v kolonii našli rodiny s 1-7 dětmi, v letech 1910 a 1930 již s 1-9 dětmi. S nezadržitelným stárnutím populace a změnou reprodukční základny vzrůstal i počet bezdětných domácností, jichž bylo na sklonku 19. století v osadě 16,3 %, roku 1910 pouze 12,1 % a roku 1930 již 20,9 %, přičemž pouze v posledním censu jsou výrazněji zastoupeny bezdětné manželské páry fertilního věku.

Neopomenutelnou skupinu v populaci prerreprodukčního věku tvořily nevlastní děti a schovanci, pro jejichž studium nám ovšem sčítací operáty poskytují jen omezené množství informací. V roce 1890 žilo ve třech úplných rodinných domácnostech dvanáct, roku 1910 již dvaadvacet a roku 1930 to bylo osmnáct nevlastních dětí, které většinou pocházely z prvního manželství znovu provdaných žen, a jen u zlomku se můžeme domnívat, že pocházely z před- nebo mimomanželských svazků. Přítomnost schovanců v hornických rodinách svědčí o vyvinutém sociálním cítění dělnických rodin. Podle censu z let 1890 a 1910 žilo v Šalomounské kolonii devět schovanců, počátkem 30. let už jen čtyři. Komparace jejich místa narození s místem narození jiných rodinných příslušníků nasvědčuje tomu, že se často jednalo o osvojené vzdálené příbuzné, nedospělé potomky příbuzných a přátel z rodiště představeného domácnosti nebo jeho manželky, případně osiřelé děti z hornických rodin.

c) Polootevřená rodinná struktura: nocleháři – podnájemníci

Charakteristickým znakem hornických domácností v Šalomounské kolonii v nejstarší vývojové etapě osady bylo značné zastoupení osob, které nebyly v příbuzenském poměru k žádnému z členů rodiny (v roce 1890 představovaly tyto osoby 28,2 % všech členů domácností). Doly měly zájem na co možná největším využití obytné plochy a bez širokého rozšíření instituce noclehářů a podnájemníků v hornických sídlištích by mohla být v závodních koloniích ubytována asi jen čtvrtina pracujících horníků.⁸⁶ Přítomnost noclehářů – svobodných horníků, bydlících a případně se i stravujících za poplatek v rodinách svých kolegů – v domácnostech byla nejen reakcí na nedostatečnou, resp. zcela chybějící komunální a státní sociální politiku, nerozvinutý bytový trh a zprvu limitovaný zájem dolů, ale i vítaným zdrojem vedlejších příjmů do chudého rodinného rozpočtu. Noclehářství bylo levnější než pronajmutí bytu, jichž byl beztoho nedostatek, a přestože měli nocležníci nárok jen na postel (podnájemník obvykle na celý pokoj, který rodina přes den užívala a večer vyklízela), dávali této formě bydlení přednost před ubytováním v levnějších kasárnách, kde se museli podřídit přísnějšímu režimu.

Skupina noclehářů (Schlafgänger, Bettgeher), kterou je třeba odlišovat od podnájemníků (Aftermieter, Zimmerherr) a obyvatel hromadných ubytoven, se vyznačovala vysokou mobilitou, krátkodobostí a povrchností navazovaných kontaktů, a především nízkým věkem: v roce 1890 bylo 35,2 % noclehářů ve věku 20-24 let (roce 1910 = 28,6 %). Noclehářství bylo v ostravských hornických koloniích poskytováno a vyhledáváno takřka ve všech domácnostech,

⁸⁶ F. J. Brüggemeier, *Leben vor Ort. Ruhrbergleute und Ruhrbergbau 1889-1919*. München 1983, s. 52n.

k jeho postupnému odstranění přispěla nejen buržoazní a sociálnědemokratická kritika, poukazující na doprovodné mravní delikty a nevyhovující hygienické podmínky, ale především výstavba hromadných ubytoven, s níž se v revíru i v naší kolonii započalo koncem 80. let 19. století a k jejímuž uspíšení přispěla především epidemie cholery v ostravských hornických sídlištích v letech 1891 až 1895.⁸⁷ Nocležnictví bylo zvláště rozšířeno mezi dospívajícími a svobodnými Haličany (v roce 1890 pocházelo 27,0 % noclehářů z Haliče a 47,9 % přítomných Haličanů žilo v kolonii jako nocleháři), jimž domácnosti hornických kolegů suplovaly domov a poskytovaly utěšenější a svobodnější prostředí než kasárna.

Ubytování v domácnostech poskytovalo mladým a převážně svobodným noclehářům (81,7 % těchto osob bylo nesezdaných) ochranu, důvěru, intimitu, osobní i sexuální kontakty, a bylo proto vyhledáváno zvláště mladými desorientovanými Haličany, kteří se v prvních týdnech pobytu v novém prostředí cítili být vykořenění, osamoceni a izolováni. Velký podíl domácností s nocležníky a podnájemníky ve struktuře domácností (v roce 1890 žily v 74,1 % domácností vedle rodinného jádra i nocleháři; roce 1910 = 11,8 %; roce 1930 = 8,4 %), a tudíž vysoká míra narušení rodinných domácností vyžadovaly od rodin enormní flexibilitu ve vztahu k nerodinným členům domácností, pro niž F. J. Brüggemeier použil termín „polootvřená rodinná struktura“ (halboffene Familienstruktur).⁸⁸ Možnost přijímat nocležníky a podnájemníky se otevírala převážně ve finančně krizových fázích životního cyklu rodiny, spojených se zvýšenými náklady, tedy v obdobích hospodářských krizí, odstavování od práce, narození potomků, nemocí, úrazů a úmrtí živitelů rodin, po ukončení aktivního věku apod.⁸⁹

Nejvýrazněji byli nocleháři v Šalomounské kolonii zastoupeni v censu z roce 1890: mezi 460 osobami bylo také jednatřicet převážně svobodných nocležnic, zaměstnaných jako posluhovačky nebo jako dělnice při povrchových pracích. Ve skupině noclehářů tak roku 1890 dominovali muži (věkový medián noclehářů byl 24,9 roku), pocházející z Moravy (39,6 %), rakouského Slezska (27,6 %) a Haliče (27,0 %), méně již z Uher nebo sousedního Hlučínska v Pruském Slezsku. V hornických domácnostech roku 1890 pobýval většinou jeden (29,8 % domácností mělo jednoho nocleháře) nebo tři nocleháři (23,8 %), setkáme se ovšem i s domácnostmi, v níž vedle rodinných příslušníků přespávalo devět noclehářů! Charakteristickým znakem skupiny noclehářů je rozhodující podíl ekonomicky aktivních osob, resp. absence většího počtu nepracujících noclehářů (v roce 1890 bylo 95,7 % noclehářů ekonomicky aktivních; roce 1910 = 95,2 %). Dalším typickým rysem této skupiny v obou předválečných censech

⁸⁷ B. Pitronová, *Haličské migrace na Ostravsko*, s. 99.

⁸⁸ F. J. Brüggemeier, *Leben vor Ort*, s. 62-68.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 55-57.

byl častý výskyt negramotných osob, na což měl jistě zásadní vliv haličský původ řady noclehářů: v roce 1890 bylo mezi nocleháři 28,0 % negramotných, o dvacet let později bylo stále ještě 14,3 % noclehářů neznalých čtení a psaní.

K poklesu počtu noclehářů v hornických domácnostech Šalomounské kolonie v intercensálním období před rokem 1910 přispělo zkvalitnění ubytování ve hromadných noclehárnách, zkrácení pracovní doby a zlepšující se podmínky osobní (tovární výroba bicyklů a jejich masové rozšíření před první světovou válkou) i hromadné dopravy. Pokles podílu noclehářů zaznamenalo již sčítání obyvatel z roce 1910, podle nějž v hornickém sídlišti žilo v jednačtyřiceti domácnostech pouhých jednadvacet převážně mužských noclehář (jejich věkový medián byl 25,2 roku) a pětatřicet podnájemníků. I v letech před první světovou válkou zůstalo noclehářství doménou Haličanů: z osmnácti noclehářů a tří nocležnic jich třetina pocházela z Haliče a takřka polovina přednostů složených domácností, v nichž se nocleháři vyskytovali, se narodila tamtéž. Po vzniku samostatného státu a s ukončením haličských migrací na Ostravsko se z hornických domácností vytratila instituce noclehářů (roce 1930 žila v kolonii jediná šestadvacetiletá svobodná nocležnice ze slovenské Turzovky v okrese Čadca, zaměstnaná jako cukrárenská kuchařka) a byla nahrazena podnájemníky, s nimiž se setkáváme v 8,4 % šalomounských domácností.

Status podnájemníků byl v dělnických domácnostech výrazně stabilnější než postavení noclehářů, které k rodinám přednostů obvykle nepoutal trvalejší a přátelštější vztah.⁹⁰ Ve srovnání s nocleháři neměli nárok pouze na postel, na níž se během směn vystřídalo i několik noclehářů, ale k dispozici jim byla obvykle celá obytná místnost, kterou během dne využívala rodina přednosty domácnosti a teprve na večer ji vyklízela pro potřeby podnájemníků. V nájmu byla většinou zahrnuta i strava (nocleháři se stravovali buď z vlastních z domova dovezených zásob, nebo po hospodách), čištění a oprava prádla a oděvů a jiné drobné úkony posluhy. Výběr podnájemníků rozhodně nebyl náhodný, naopak mnohé nasvědčuje tomu, že do podnájmu byli přijímáni dobří rodinní známí nebo alespoň krajané (v 23 případech z 35 pocházeli roce 1910 podnájemníci ze stejného okresu jako představený domácnosti nebo jeho manželka).

Poprvé se v Šalomounské kolonii setkáváme s kategorií podnájemníků (kvartýrníků) až v censu z roku 1910, kdy v třiadvaceti domácnostech žilo třicet podnájemníků a pět podnájemnic (věkový medián byl 24,9 roku). Podobně jako u noclehářů i mezi podnájemníky převažovaly osoby nesezdané (77,1 %), vůbec se mezi nimi nevyskytují vdovci nebo vdovy. V řadách kvartýrníků byli mnohem méně zastoupeni Haličané (11,4 %), většina jich pocházela z Moravy

⁹⁰ M. Moravcová – A. Robek – J. Šťastná, *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha 1981, s. 107-110.

(48,6 %) a rakouského Slezska (34,3 %). Vysoký podíl si uchovaly ekonomicky aktivní osoby (88,6 %), pracující většinou na dole Šalomoun a koksovňě Karolina, dva kvartýrníci pracovali v železárnách v sousedních Vítkovicích a jeden byl komunálním zaměstnancem. Ženy – podnájemnice ve věku 14-48 let pocházely převážně z Moravské Ostravy (80,0 %) a živily se posluhou, důlní prací na povrchu a jedna z kvartýrnic byla opatrovatelkou v závodní mateřské škole.

Jestliže roku 1910 tvořily osoby v podnájmu 1,7 % všech obyvatel kolonie, do roku 1930 se jejich počet takřka zdvojnásobil (3,1 %). Mezi světovými válkami bydlelo v hornické osadě čtyřiašedesát podnájemníků ve dvaařiceti domácnostech, přičemž v osmnácti domácnostech žil vždy jen jeden kvartýrník a zbylých čtrnáct domácností obývaly podnájemnické rodiny, jimž jednu ze dvou obytných místností podstoupila rodina přednosty domácnosti. S těmito dvou- až čtyřčlennými rodinami podnájemníků se setkáváme takřka výhradně v novější zástavbě kolonie, vzniklé v letech před první světovou válkou. S přítomností podnájemníků dětského věku a prodloužením krajních věkových hodnot (osoby ve věku 0-73 let) poklesl i podíl ekonomicky aktivních kvartýrníků (42,2 %), mezi nimiž již nejsou zastoupeni jen pracující v hornictví, ale výrazněji se uplatňují i zaměstnanci v osobních a veřejných službách.

7. Závěr

Během přibližně sta let své existence (1868-1977) změnila Šalomounská kolonie, dvoutisícová hornická osada nedaleko centra Moravské Ostravy, několikrát svou tvář a prodělala cestu vývoje od dynamicky se rozvíjejícího sídliště až k lokalitě se stagnující a stárnoucí populací hornických důchodců, očekávajících demolici posledních baráků v 70. letech minulého století. Na rozdíl od jiných sídelních celků na území města nebyla nositelkou hlavních změn komunální politika, která by zdokonalovala životní úroveň obyvatel kolonie, ale závod, resp. důl Šalomoun, z jehož iniciativy osada vznikla a jehož potřebám se přizpůsoboval každodenní život dělnických rodin. Existence, každodenní stereotypní rytmus i základní způsoby života obyvatel Šalomounské kolonie úzce souvisely, nebo lépe řečeno byly závislé na chodu nedalekého dolu, druhého nejstaršího na území města.

Za dobu své existence prošla Šalomounská kolonie několika stádii vývoje, jejichž ústředními determinujícími faktory byly navzájem související změny bytových a populačních poměrů.

a) období 1871-1889/90

První periodu existence kolonie dolu Šalomoun, ohraničuje kolaudace baráků I. stavební etapy (1871) a zprovoznění prvních tří hromadných ubytoven pro svobodné dělníky a dojíždějící horníky bez rodin (1889-90). V tomto obdo-

bí, pro něž je charakteristické maximální využití bytového fondu s vysokým stupněm zabydlenosti na byt a dům, byla Šalomouna nestabilním a teprve se formujícím společenstvím se značným počtem fluktujících osob, extrémně vysokou maskulinitou a výrazně narušenou strukturou populace v kategoriích věku a rodinného stavu. Kolonií procházející desítky mladých osob převážně mužského pohlaví, které se přechodně ubytovávaly se souhlasem a podporou závodu i rodin v jednotlivých hornických domácnostech jako podnájemníci nebo nocležníci, a propůjčovaly sídlišti podobu značně neustáleného společenství. Ačkoliv pro nedochovaný census z roku 1880 můžeme jen tušit, z jakých zdrojů se rekrutovalo první obyvatelstvo kolonie, i pozdější sčítání z let 1890 a 1900 ukazují, že mezi nejstaršími obyvateli Šalomouny převažovali migranti z obojího Slezska a přilehlých moravských okresů, haličských přistěhovalců bylo ve srovnání s jinými koloniemi méně. Právě Haličané však naprosto převažovali mezi nocleháři a přítomnost velkého počtu permanentně se stěhujících osob na nízkém stupni kulturní úrovně nepřispívala ke stabilizaci rodinných poměrů. Nejen v prvním dvacetiletí bylo pro kolonii typické komplikované postavení dětí a žen: nedospělí příslušníci hornických domácností byli vystaveni dvojímu tlaku závodu a rodičů, aby záhy nastoupili na povrchové práce na dole a následně co nejdříve sfárali. Hornictví měla za budoucí povolání určené naprostá většina hornických dětí, rubem brzkého ekonomického osamostatnění dětí byly ochabující rodinné vazby a předčasné odchody dětí z rodin. Povrchové práce nebo posluha byly osudem hornických dívek, pokud ovšem nebyly zapojeny do domácích prací, spojených s obsluhou hospodářství a servisem pro nocleháře nebo podnájemníky. Nocležnictví, maximální využití bytového fondu a celkově nestabilní bytové a populační poměry neumožňovaly rozvinutí sociálních vazeb mezi obyvateli osady a vytvoření systému sociální kontroly, čehož nejviditelnějším projevem byla zvýšená kriminalita a napjaté rodinné poměry.

b) 1889/90 – 1914

Druhá perioda je vymezena zprovozněním prvních tří hromadných ubytoven v letech 1889-90 a publikací prvního ze série zákonů na ochranu podnájemníků v závodních bytech. Opakující se epidemie infekčních chorob v závodních osadách ostravsko-karvinského revíru v 80. a 90. letech 19. století a snaha civilizovat a lépe kontrolovat mladé dělnické kádry vyvolaly u správy Vítkovických kamenouhelných dolů tlak na svobodné a ženaté horníky bez rodin, aby se ubytovávali převážně v kasárnách a nikoliv jako dosud v rodinách. Na Šalomouně byl tento tlak, jehož předpokladem bylo postavení pěti nocleháren v letech 1889-1902, úspěšný a napomohlo mu i vyčerpání Haliče jako hlavního migračního regionu a rezervoáru pracovních sil na přelomu 19. a 20. století a rostoucí zastoupení migrantů z opavského a těšínského Slezska na

Ostravsku. Ve druhé polovině této periody, rozhodně mezi léty 1900-1910, skutečně došlo k výraznému omezení noclehářství, které dosud zatěžovalo hornické domácnosti i bytový fond sídliště. Ještě před publikací prvního zákona na ochranu obyvatel závodních bytů v roce 1914 vedla eliminace noclehářství a podnájemnictví, tlak závodu na maximální využití nocleháren a zkvalitnění bytových poměrů ke stabilizaci společenství, které stále ještě neztrácelo ráz progresivní populace se silnou dětskou složkou a nízkým podílem starých osob. Devadesátá léta sice ještě s sebou nesla problematické dědictví prvního dvacetiletí kolonie, ale postupné rozšiřování a zdokonalování institucí občanské vybavenosti napomáhalo vytváření stabilizovaného společenství, v němž se ještě před první světovou válkou vymezila úzká vrstva starousedlíků a zformovala síť sociální kontroly a vztahů, omezujících kriminalitu a charakterizujících celé meziválečné období.

c) 1914 – přelom 40. a 50. let 20. století

Perioda mezi oběma světovými válkami zastihuje kolonii jako plně stabilizované sídliště s rozvinutými sociálními vazbami (lokální sousedství), systémem sociální kontroly a strukturovaným náboženským a rodinným životem. V osadě definitivně převážilo domácí obyvatelstvo, ve věkové struktuře populace se váha přenesla na reprodukční a postprodukční složku, takřka zcela vymizeli negramotní lidé a výrazněji se prosadilo vícegenerační soužití ve složených domácnostech. Ke změně demografických struktur a společenských poměrů rozhodně přispělo zastavení práce na dole Šalomoun v letech 1931-39, definitivně však odsouzení kolonie k dožití a následné demolici v letech po druhé světové válce. Ještě před první světovou válkou opustili kolonii šalomounští dozorci a přestěhovali se do nové zástavby, ve 30. letech se z osady začaly do nově vznikající okolní závodní a městské zástavby stěhovat i mladé dělnické rodiny s dětmi a na Šalomouně získávali stále výraznější zastoupení horničtí důchodci. Šalomouna nesrůstala s okolím jen prostorově, ale zvláště sociálními vazbami, jejichž nositeli byli i stále početněji zastoupení příslušníci profesí mimo kamenouhelný průmysl.

Výsledky dosavadního i následujícího historickodemografického studia nebudou použity izolovaně, ale společně se zachycením stavebního vývoje sídliště a pokusem o rekonstrukci každodenního života obyvatel Šalomounské kolonie poslouží jako páteř projektu, jehož vyústěním by měla být monografie největšího hornického sídliště v Moravské Ostravě. Byly by tak vyslyšeny hlasy, které již v 70. letech minulého století volaly po podobné monografii, zachycující konkrétní dělnickou kolonii jako specifický útvar sídelní, stavebně architektonický, kulturněhistorický, sociální a demografický.

Summary

Martin Jemelka:

The Population of the Šalomoun Mining Settlement in the City of Ostrava in Moravia (1890-1930)

Mining settlements, as one of a number of types of workers' communities with a characteristic form of architecture and settlement, gave the industrial zone around Ostrava its particular settlement character. For almost a century they shaped the landscape and settlement conditions in the area and came to represent a milestone in the development towards modern industrially conceived residential homes. Mining settlements not only represented a specific kind of urban settlement, but in a demographic sense they were also units in which typical population processes occurred, distinct from other traditional urban areas, and they gave rise to an anomalous demographic structure. Mining societies were extremely vital organisms and developed dynamically.

This study focused on the population of the Šalomoun settlement in the City of Ostrava in Moravia, which was the largest mining settlement on the city's registered land and was built between 1868 and 1917 in close proximity to the mine of the same name. The settlement peaked in size in the middle of the 20th century, when there were roughly 2100 inhabitants per 10.7 ha (1 ha = 196 people). The analysis is based on census sheets from the Austrian censuses held in the years 1890 and 1910, and on the interwar Czechoslovak census from 1 December 1930 for the City of Ostrava.

In 1890 a total of 1700 people lived in the Šalomoun settlement (8.8 % of the entire population in the municipality), and before the First World War there were 2115 inhabitants (5.8 % of the population of Ostrava); in 1930 there were 2046 people in the settlement (4.5 % of the city's population). By the end of the 19th century the settlement had mushroomed in size and was showing signs of high immigration, including the migration of people from various regions of the monarchy (2.2 % of inhabitants were original inhabitants). Around the turn of the century the settlement began to stabilise and there was an increase in the share of natives (48.9 %) and their relatives (47.2 %). The interwar census captured the settlement in the stage of transition to a stationary type of population, with a different reproductive foundation, and also portrayed a population reproducing itself from its own sources.

In mining regions and in towns with predominantly hard industry male populations outweigh female populations, but in the Šalomoun settlement this trend in the population structure reached an extreme (1890 = 1724.5; 1910 =

1195.0; 1930 = 1351.7). In the years before the First World War the community was a growing population with a large proportion of children (1890 = 35.3%; 1910 = 45.2%) and an above-average proportion of people of reproductive age (62.9%: 53.1%). The census of 1930 shows the settlement with a declining population and fewer and fewer children (20.2%).

With the exception of 1910, when the Germanisation process in the Ostrava region peaked, the Šalomoun settlement preserved its character of an ethnically homogenous community with a dominant ethnic-Czech population. A persistent problem before the First World War was the illiteracy of much of the adult population (1890 = 31.3 %; 1910 = 13.2 %; 1930 = 3.2 %). The religious homogeneity of the dominantly Catholic community (1890 = 97.5 %; 1910 = 96.3 %) survived into the first post-war decade, when people began turning in large numbers to the national churches or abandoned religion in favour of atheism (1930 = 24.8 % of no faith), supported by the socialist atheist propaganda and the personal antipathy of the working classes towards the clergy.

In the structure of households in the Šalomoun settlement in the 1890-1930 period it is possible to observe several basic trends: during the period under observation we can only exceptionally encounter non-family households of individuals, simple family households predominated increasingly, the share of other present relatives fundamentally changed, and there was a very small number of households in which persons present in the household were in an employee relationship to the household head. A typical feature of miners' households in the later stage of the settlement's development was the presence of a large number of persons who had no relationship to any member of the family in the household (1890 = 28.2% of all household members), which was associated with the increasing trend of taking in lodgers.

MATERIÁLY

Redakce Historické demografie přináší pokračování příspěvku Elišky Čáňové, o jejích zkušenostech z historickodemografického výzkumu na Broumovsku. Tentokrát je příspěvek věnován specifickému problému identifikace dětí narozených v jednotlivých rodinách včetně otázky délky meziporodních intervalů.

K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2

Při rekonstrukci rodin na základě matričních zápisů se jednak setkáváme s problematikou hledání možnosti správného zařazování matričních událostí do konkrétní rodiny, jednak se záhy objevují cesty, jež naznačují souvislosti s dalšími odvětvími vědních oborů.¹ Jak se ukázalo v předchozí části stejného názvu,² je identifikace rodiny ztížena častým výskytem stejných příjmení, jež je provázena úzkým výběrem křestních jmen. V prvních desetiletích, tj. po roce 1632, kdy počínají matriční zápisy, se soustřeďoval zájem u křtěných dívek na jména Rosina, Susanna, Dorothea, Maria, Anna, Helena, u hochů Johann, Georg, Kaspar, David. Stejná příjmení a malý výběr křestních jmen způsobil nutně problémy při nejrůznějších právních úkonech: dědictví, koupě a prodeje, odkazy, věna aj. Existovaly rodiny, které vedle shodného příjmení nemohly jednotlivce rozlišovat ani podle křestních jmen. V dalších generacích se tento stav mohl jen opakovat. Jedním ze způsobů možné ochrany před zmateným stavem mohl být zápis dvoučlenných křestních jmen. Koncem 60. let 17. století se začínala ujmát takto dvoučlenná křestní jména – u dívek to byly například jednotlivé případy, od 60. let jejich počet vzrůstal. Nejvíce užívané dvojice byly Anna Rosina, dále Anna Catharina, Maria Magdalena, Anna Susanna, Anna

¹ Pro rekonstrukci rodin byla použita excerpta matričních zápisů z farnosti Broumov: SOAK Zámorsk, Sbírká matrik, matriká oddaných 13/30; matriká pokřtěných 13/1, 13/2; matriká zemřelých 13/42.

² Viz E. Čáňová, K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov. *Historická demografie* 27/2003, s. 243-250.

Helena. Současně se objevila dosud netradiční jména: Regina, Justina, Ursula, což umožnilo vznik nových kombinací. U křestních jmen mužských se začala používat, také od konce 60. let, jména Hans Georg, Hans Heirich, Caspar Carl, o něco později Hans Carl. V dalších letech se rozšířil výběr ženských i mužských křestních jmen, čímž se dále rozšířila možnost nových, dosud neužívaných kombinací. U ženských je možné registrovat spojení Anna Ludmila, Anna Barbara, Anna Theresia, Catharina Dorothea, Maria Elisabeth; u mužských Johann Christian, Johann Fridrich, Johann Jacob, Andreas Carl, Jonas Celestin, David Franz.³ Kombinací bylo velmi mnoho, často byly ojedinělé. Pro identifikaci zapisované osoby to však byla velmi významná pomůcka.

V 70. letech 17. století se u křtěného dítěte objevily zápisy i tří křestních jmen, např. Johann Anton Heinrich, Dorothea Anna Regina. Z toho plyne, že v těchto případech mohlo být použito daleko více kombinací než u dvoučlenných; mohlo to tedy dále prohloubit jistotu konkrétní rodiny. Muselo by ovšem být zaručeno, že zapisovatel zachytil všechna daná křestní jména. Část otazníků tedy zůstává, je třeba postupovat případ od případu.

Používání křestních jmen ovlivňovaly místní tradice a zvyky, jednak zvyklosti, jež přicházely odjinud. Byly rodiny, kde se udržovala určitá křestní jména, dále mohly jejich výběr určovat volba kmotrů; jistě hrála úlohu osobnost křtícího kněze – zde to byli řádoví kněží benediktinské řehole, kteří měli na zřeteli tradice řádu. Kněží patrně upozorňovali na jména svatých, kteří byli uvedeni v kalendáři v časové blízkosti narození dítěte. Zcela jistě působily vzory panovnické rodiny a známých šlechtických rodů, přenesené často přes rodiny vrchnostenských úředníků, působících na panství. Dnešní terminologií bychom to mohli označit za záležitost módních trendů. Problematika užívání křestních jmen sama o sobě směřuje do jiného samostatného oboru – etnografie, kde souvisí se studiem zvyklostí obyvatelstva na venkově i ve městech v průběhu historie.

Jiným jevem, který není možné při rekonstrukci rodin pominout, je *délka meziporodních intervalů* v jednotlivých manželstvích a jejich vývoj v průběhu trvání rodiny. Obecně platí, že časový odstup narození dětí závisí na věku matky, na věku matky při posledním porodu a na pořadí narozeného dítěte.⁴ K tematice této studie lze pouze poznamenat, že v excerpovaných záznamech broumovských matrik neexistuje žádný záznam o potratu, nevíme také nic

³ Všechna křestní jména jsou uvedena v jazyce originálu (němčina), rovněž je zachován pravopis pramene.

⁴ Viz P. Horská, Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie. *Historická demografie* 27, 2003, s. 241. Autorka uvádí, že L. Henry přičítá „rozdíly v rytmu rození“ spíše časné smrti předcházejícího dítěte, nemocem žen vedoucí k dočasné sterilitě, či k spontánním potratům a poklesu sexuální aktivity s věkem manželů.

o onemocnění žen, která by mohla ovlivnit jejich další mateřství, ani nic o poklesu sexuální aktivity v souvislosti s věkem manželů. Přesně lze vypočítat pouze meziporodní intervaly v rodině. Setkáme-li se s nepřiměřeně krátkými intervaly, znamená to, že jde o dvě různé rodiny se shodnými příjmeními i křestními jmény. Tam, kde není v těchto případech jistota, je potřeba upustit od zařazení sporných rodin do celkových výsledků.

Pro zpřesnění obrazu, jak vypadal vývoj rodiny od sňatku po narození posledního dítěte, byla zrekonstruována rodina, jež vznikla v Broumově sňatkem 22. 11. 1683 a měla bydliště ve Velké Vsi; narodilo se v ní celkem 11 dětí a skončila s největší pravděpodobností úmrtím manžela a otce 10. 1. 1714.

Tabulka 1. Meziporodní intervaly v rodině Tobiase a Susanny Kalertových z Velké Vsi (sňatek konán dne 22. 11. 1683 v Broumově)

Dítě	Datum narození	Datum úmrtí	Interval (v měsících)	
			mezi porody	od úmrtí*
1. Michael	9. 12. 1685	6. 3. 1687	24**	.
2. Regina	21. 1. 1688		26	11
3. Susanna	16. 12. 1689	7. 3. 1690	23	
4. Susanna	11. 11. 1692	26. 9. 1694	34	32
5. Maria Elisabeth	15. 8. 1694		21	
6. Hans Martin	5. 4. 1696	16. 5. 1696	20	
7. Georg	11. 4. 1697		12	10
8. Susanna	12. 3. 1700	13. 4. 1700	35	
9. Hans Martin	30. 3. 1702	? 29. 4. 1703	25	24
10. Antonius	3. 5. 1704		25	? 12
11. Anna Susanna	10. 12. 1708		55	

* Doba uplynulá mezi porodem a úmrtím předcházejícího dítěte.

** Doba uplynulá mezi porodem a sňatkem rodičů

Pro zařazování zemřelých dětí byla použita tato zdůvodnění: ve všech případech byly zápisy zemřelých dány jejich datem, jménem jejich otce, místem bydliště (Velká Ves) s označením „Töchterlein“ nebo „Söhnlein“ bez křestního jména. Celkem jde tedy o šest zemřelých dětí, z toho dva byli chlapci, tři dívky a jedno s označením „Kind“. První z nich je určeno bez pochyb – otec i místo souhlasí, k danému datu žil v rodině pouze jediný „Söhnlein“ – Michael. Druhé dítě, Regina, přežila. Další zemřelá, „Töchterlein“ Susanna, byla s úplnou jistotou připsána až později: následující čtvrté dítě bylo pokřtěno opět jako Susanna. Toto určení jen potvrzuje pozdější údaj o sňatku druhého dítěte v pořadí, Reginy.⁵ Čtvrtá dcerka Susanna také zemřela. Zařazení o úmrtí je bezesporné, potvrzuje to její křestní jméno, což vylučuje opět starší žijící sestru Reginu a potvrzuje to zápis v pořadí osmého dítěte, pokřtěného opět jménem Susanna.

⁵ Sňatek se konal 22. 10. 1709, ženichem byl Tölg Casparus, rovněž z Velké Vsi.

Pátá, Maria Elisabeth, přežila. Dítě narozené jako šesté v pořadí byl syn Hans Martin; zemřel téhož roku, byl tč. jediným potomkem mužského pohlaví v rodině. Sedmé, Georg, se dožil dospělosti. Osmé dítě dostalo u křtu opět jméno Susanna. Máme údaj o úmrtí dcerky stejnojmenného otce, dítě však zemřelo v Broumově. U dětí devátého, desátého a jedenáctého pořadí nebyl do roku 1720, do kdy je zatím rekonstrukce dovedena, nalezen údaj o úmrtí.

Tento přehled naznačuje část problematiky při postupném zařazování dat o úmrtích v rodině. Odhaluje zvyklosti, trvající mezi obyvatelstvem na konci 17. a počátku 18. století. Je třeba si všimnout dalších poznatků, které vyplývají z rozboru jiných faktorů, o nichž by bylo možno uvažovat jako o zákonitostech až po mnohem širším výzkumu. Jde o délku meziporodních intervalů a její vývoj. Obecně platí, jak bylo uvedeno výše, že ke konci plodného období ženy se tyto intervaly prodlužují. Sledujeme-li naši rodinu, zjišťujeme, že interval mezi desátým a jedenáctým dítětem se skokově prodloužil – odpovídá to onomu obecně známému poznatku. Neexistují ovšem údaje o případných potratech, či jiných důvodech delších intervalů. Za zmínku ještě stojí, že zde neznáme věk ani jednoho z manželů.

Provedeme-li rozbor meziporodních intervalů v souvislosti s dalšími údaji o osudech členů rodiny, zjistíme, že je lze přibližně rozdělit do dvou skupin: v jedné z nich jsou intervaly dvouleté a kratší, ve druhé jsou mnohem delší. Při detailním rozboru zjistíme, že první dítě (Michael) se narodilo dva roky po sňatku. Další, Regina, přišla na svět celé tři roky po prvním. To však zemřelo ve věku patnácti měsíců. Lze předpokládat, že matka toto dítě v době jeho úmrtí ještě kojila. V pořadí druhá Regina by se tedy byla narodila po jedenácti měsících od úmrtí prvního Michaela. Třetí Susanna přišla za třiaadvacet měsíců po narození starší sestry Reginy. Dcerka Susanna zemřela již za dvaosmdesát dní. Čtvrtá, opět Susanna, se narodila po čtyřiatřiceti měsících (po dvaatřiceti měsících od úmrtí předešlého dítěte). Pátou, Marii Elisabeth, porodila matka po dvaadvaceti měsících. Předešlá Susanna zemřela 26. 9. 1694, tj. již po narození Marie Elisabethy; není zde tedy žádná souvislost s jejím narozením. Šestý Hans Martin se narodil s odstupem dvaceti měsíců, zemřel však již 16. 5. 1696. Sedmý Georg přišel na svět deset měsíců po jeho úmrtí. Krátký interval mezi oběma dětmi se tak zdá být vysvětlen, Osmé dítě Susanna se narodilo po pětatřiceti měsících, ale ji po měsíci zemřelo. Brzké úmrtí nemohlo ovlivnit nijak významně narození dalšího, devátého dítěte – Hans Martin, narozen za pětadvacet měsíců. I další, desátý Antonius přišel po pětadvaceti měsících. Poslední, v pořadí jedenácté dítě, Anna Susanna se narodila po nejdelším intervalu v této rodině, po pětapadesáti měsících. Pokud jde o přežití posledních tří, víme, že 29. 4. 1703 zemřelo dítě bez bližšího údaje (v matrice „Kind“). Je jisté, že to nemohly být dvě poslední, jež se narodily po tomto datu. Ze zbylých živých dětí to mohlo být

v pořadí páté (Maria Elisabeth), sedmé (Georg) či deváté (Hans Martin). Lze jen spekulovat, že to mohlo být právě toto deváté; jeho úmrtí by bylo předcházelo narození desátého (Antonius) o pouhých dvanáct měsíců. Částečně mohou přispět k přesnému určení až data o případných sňatcích zmíněných dětí.

Z uvedeného přehledu pohybu meziporodních intervalů v této rodině plyne, že narození druhého, sedmého a spekulativně desátého dítěte mohlo být ovlivněno úmrtím předcházejícího dítěte. Výběr jediné rodiny a rozbor jejích dat však nemůže sloužit jako příspěvek k řešení otázky kratších meziporodních intervalů. Zde ukazuje pouze na možnosti, případně využití k přesnějšímu záznamu úmrtí některých dětí v rodině; v matrice zemřelých se převážnou většinou setkáváme totiž vedle data úmrtí, jména otce a místa bydliště pouze s označením „Söhnlein“, „Töchterlein“, „Kind“. V řadě rodin jde často o možnost volby z několika jedinců, takže posouzení vztahu dat úmrtí a narození může v některých případech přispět ke správnému určení data úmrtí některého z dětí. Ani ve farnosti Broumov nebyla zvolená rodina výjimkou. V období 1680-1689 je možné napočítat ke třiceti rodinám s pěti a více dětmi, kde lze registrovat období uvedených případů. Další se objevují v rodinách, kde byl počet dětí nižší.

Problematika meziporodních intervalů je známá z literatury.⁶ L. Henry má za to, že kojení zabraňuje ovulaci a směřuje tak k oddálení početí dalšího dítěte. Uvádí však, že tato doba je u jednotlivých žen rozdílná. Imhof dochází k obdobným soudům – přerušení kojení vede k obnovení schopnosti počít dítě. U nás si všimli této problematiky L. Dušek a F. Mužík.⁷ L. Dušek konstatuje, že meziporodní intervaly v souvislosti s úmrtím předchozího dítěte jsou výrazně kratší než intervaly normální, což je důsledkem dočasné neplodnosti kojících žen. P. Mužík uvádí tentýž problém s tím, že interval v případě úmrtí předcházejícího dítěte v kojeneckém věku byl vždy kratší.

Vlastní studium problematiky délky meziporodních intervalů opět směřuje k jiným vědním oborům, tentokrát k různým odvětvím z okruhu lékařských věd. Dotýká se ovšem i obecně rozšířených zvyklostí a tradic, udržovaných až do doby nepříliš vzdálené, domněnce, že kojící žena neotěhotní.⁸

Eliška Čáňová

⁶ L. Henry, *Manuel de démographie historique*. Genève – Paris 1970, s. 105; A. E. Imhof, *Einführung in die Historische Demographie*. München 1977, s. 88.

⁷ L. Dušek, Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701-1850. *Ústecký sborník historický* 1985, s. 220-221; P. Mužík, Obyvatelstvo města Domažlic v letech 1651-1830. *Sborník archivních prací* XXXVI, 1986/1, s. 144.

⁸ V polovině 50. let minulého století byly upozorňovány budoucí matky v poradně, že dnes toto neplatí.

RECENZE

Alexandra Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*

Praha, Vyšehrad 2004, 416 s. ISBN 80-7021-397-3.

Jak je již z názvu patrné, publikace vědecké pracovnice Etnologického ústavu AV ČR v Brně Alexandry Navrátilové, kterou vydalo počátkem tohoto roku nakladatelství Vyšehrad, je věnována dvěma pólům lidské existence – narození a smrti. Kniha je rozdělena do dvou tematických bloků, z nichž první, nesoucí název *Narození, křtiny a šestinedělí*, obsahuje pět větších kapitol, zahrnujících široký okruh témat od početí, přes těhotenství a porod až ke křtinám a šestinedělí, a druhý, výrazně rozsáhlejší, který autorka označila jako *Smrt a pohřbívání*, je rozčleněn do dalších sedmi částí věnovaných představám o duši, vnímání smrti, organizaci pohřbů, hřbitovům, revenantům a kultu zemřelých.

Po úvodních pasážích pokoušejících se představit možné úhly pohledu na obyčej a obřady se autorka ve stručnosti zabývá změnami v populačním vývoji českých zemí a hodnocením fenoménu dětské úmrtnosti. Přestože si tato studie očividně neklade za cíl zmíněnou problematiku hlouběji analyzovat, odkazy na základní literaturu jsou více než nedostačující. Nesrovnatelně přínosnějšími se proto jeví následující kapitolky, z nichž je patrné pravé pisatelčino pole působnosti. Čtenářům jsou v nich předloženy způsoby, jež měly v minulosti zabránit otěhotnění, návody na „vyhnání“ nechtěného plodu či naopak praktiky mající párům k dítěti pomoci. Můžeme tu najít rovněž řadu úsloví spojených s plodností, přehled zakořeněných pověr či výčet některých úkonů realizovaných při svatbách. V závěru tohoto bloku zaujímá o něco více místa čtenářsky vděčné téma svobodných matek a jejich nechtěných dětí. Zaznamenána je zde nejen forma společenského odsouzení takovýchto žen, ale i některé rozsudky vynášené soudy pro pokus o potrat či v případě jeho dokonání.

V následujícím samostatném oddíle je soustředěno vše, co bylo v minulosti spojováno s obdobím těhotenství. Na několika stranách jsou představena především dobová společenská nařízení, četné magické praktiky a v hojně míře opět pověry mající jediný společný cíl – porodit zdravé dítě. Momentu zrození nového života a období bezprostředně poté je věnována další obsáhlejší kapitola,

příznačně nazvaná *Těžká hodinka*. Mimo popisu rozličných úkonů, jež měly příznivě ovlivnit osud dítěte, je v jejím rámci v logické souvislosti zmíněn i stručný přehled vývoje porodnické praxe v českých zemích. Nejvíce prostoru je věnováno úloze porodních bab, nejen coby vykonavatelek léčebných úkonů, ale také jako osob s nenahraditelnou společenskou funkcí. Poněkud rušivě v jinak zajímavém textu působí pisatelčino označení těchto žen zdrobnělinou „*babičky*“. Ke škodě věci dané kapitoly je naprosté nezohlednění informací, jež k otázce porodnictví poskytují základní monografie z dějin lékařství, podobně jako opomenutí závěrů nejnovějších studií, přinášejících na základě trestně právní agendy či pramenů osobní povahy tehdejších lidí bezprostřední reflexi období těhotenství a vlastního porodu. Neméně závažnou se taktéž jeví absence jakéhokoliv bližšího pohledu na rozměr vztahu člověka k Bohu. Nejenže chybí zmínka o roli poutních míst, o zázračných vyslyšeních či votivních obrazech, ale projevovaná úcta ke svatým ochráncům, zejména k Panně Marii, je zde zařazena na roveň pověr a pohanských obyčejů, víra v něž je mnohdy autorkou zbytečně přeceňována.

Výklad obřadních úkonů prováděných v průběhu prvních dnů po narození dítěte tvoří další, zřetelně stěžejní část prvního tematického bloku knihy. Nese název *Odnesli jsme pohana, přinášíme křesťana* a autorka si v jejím rámci všímá nejen prvků vyskytujících se v českém prostředí doby nedávno minulé, ale i jevů doložených na jiných místech světa o několik set let dříve. Jejich vzájemnou komparací ukazuje, že mnohé z nich, jež nás v poněkud jiné formě obklopují dodnes, mají velmi starý původ. Ačkoli je největší část textu věnována obřadu křtu, prolíná se zde bohatý popis úkonů realizovaných v průběhu církevní svátosti s přehledem přijímacích rituálů magického charakteru, neboť křest byl dlouho chápán pouze jako jedna z částí rozsáhlého souboru opatření zajišťujících duchovní i tělesné blaho novorozence. Jelikož vhodný materiál k dané látce je možné, až na výjimky, najít pouze útržkovitě v nepříliš vědecky zásadních časopisech z konce 19. a první poloviny 20. století, případně jako zlomky v monografiích věnovaných zpravidla jiné oblasti bádání, je množství autorkou sebraných postřehů skutečně úctyhodné. Nicméně i přes tuto obsahovou bohatost nelze pisatelce prominout, že řazení jednotlivých informací do textu je v rámci celé knihy poněkud nesourodé a u řady sdělení chybí datace i lokace, díky čemuž může čtenář nabýt dojmu, že toto se dělo „všude“ a „odnepaměti“. Přestože řada zvyků přetrvávala skučně několik staletí, je dle mého soudu třeba zdroj, pokud je znám, uvést a to nikoli pouze v poznámkách. Chápu, že autorka tak postupovala pravděpodobně za účelem lepší čtivosti textu, ovšem pak je třeba si klást otázku, pro koho je daná kniha určena. Zda chce nabídnout spíše seriózní srovnání v rámci jednotlivých časových úseků a lokalit na našem území či poskytnout pouhé zajímavosti ze života našich předků. Právě v této sou-

vislosti je stejně vhodné ptát se, jestli termínem „*staří Čechové*“, který je na řadě míst užít, je možné v práci renomované etnoložky 21. století označovat populaci raného novověku.

Ze svého přínosu ztrácí text věnovaný křtu taktéž díky naprosté absenci pramenů církevní provenience. Výklad pohledu církve na křestní obřad pouze skrze úryvky předbělohorských postil, ačkoli obsahují skvostné pasáže na toto téma, je poněkud zavádějící, zejména s ohledem na časový záběr celé knihy a na naprosté nezohlednění toho, že se jedná o protestantskou, nikoli katolickou produkci. Navíc díky tomu, že autorka patrně měla zmíněné názory jednotlivých kazatelů zprostředkovány skrze literaturu citující příslušný text toliko v rámci jiné problematiky, dochází na některých místech i k posunu celého významu zaznamenaných slov. Například na straně 79 chybí jakákoliv zmínka o tom, že je použit úryvek z knihy Jana Štelcara Želetavského *O pravé a falešné církvi*, vydané v roce 1589. Bylo by totiž poté zřejmé, že se nejedná o „zápas, který sváděla křesťanská církev s pohanskými obřady“, ale především o „souboj“ tradičních úkonů katolických kněží při křtu s menší obřadností charakteristickou pro reformované náboženské směry.

V rámci kapitoly věnované křtu se autorka mimo jiné zabývá rovněž, byť velmi okrajově, volbou jména novorozence. Zde naprosto nelze souhlasit s uvedením, že více než jedno křestní jméno dostávaly při křtu hlavně děti ve šlechtických rodinách. Jak ukazují matriční zápisy, nejen potomci rodičů z vyšších společenských vrstev, ale také mnohé nemanželské děti matek stojících na okraji společnosti byly nositeli více než jednoho křestního jména. Shodně je oba „typy dětí“ získaly zpravidla po svých významných kmotrech.

Kmotrům a jejich závazkům, duchovním i materiálním, je věnována následující samostatná kapitola. Vedle řady dosud uceleně nepublikovaných, poměrně cenných informací, byť opět časově ledabyle poskládaných, se zde objevují některé již tradičně prezentované omyly. Mezi ty nejzákladnější bezesporu patří mínění, že do role kmotrů byli vybíráni pouze bohatí jednotlivci. Matriční záznamy z poloviny 17. století sice ukazují, že zvýšený počet osob náležejících ve městě či na venkově k místní elitě je co do množství žádostí o křest nezpochybnitelný, nicméně jako svědci u křtu se objevují zástupci celého spektra sociálních vrstev, nejnižší nevyjímaje. Stejně tak naprosto nelze souhlasit s tvrzením, že nemanželským dětem chodili za kmotry chudí lidé. Právě naopak. Při takových křtech se nezřídka v hojném počtu dostavila právě místní elita.

Na problematiku kmotrovství navazuje autorka v logickém sledu popisem dalších nezbytných součástí slavnostního přijetí novorozence do lidského společenství, jakým byl rituál první koupele, dary do vínku či hostina, zvaná křtina. Shromáždila k nim bezpočet staletí dodržovaných obyčejů, pevně daných

úkonů na hranici magie a náboženství i množství kolujících pověr. Pozornosti jí neunikly ani předměty figurující jako dary či pokrmy tvořící skladbu typického menu. Neomezila se ovšem pouze na jejich výčet, ale také, byť v omezené míře, poskytla výklad jejich rituální funkce.

Ve stejném „etnografickém“ duchu je nesen i poslední větší oddíl prvního bloku představované knihy s názvem *Do kouta nosíme*, jehož předmětem je období šestinedělí. Autorka se zde na úvod pokouší načrtnout původ vzniku izolace rodičky od ostatních členů domácnosti srovnáním s mimoevropskými oblastmi a předeslává význam koutu jakožto posvátného prostoru, poskytujícího vedle užitné funkce především bezpečí a ochranu. Jelikož byla díky obecně panujícím představám šestinedělka do vykonání církevního úvodu v zajetí škodlivých sil, zaujímá největší část textu komentář rozličných představ o démonech a způsobech ochrany proti nim, a to v případě matky i dítěte. Matce se dostávalo značného omezení teritoriálního, časového a společenského, postrádajícího ovšem zpravidla jakýkoliv reálný základ. Podobně na tom byla i řada obav z nebezpečí, jimž bylo vystaveno dítě. Uřknutí, napadení můrou či výměna za dítě divoženky představovaly pouze část důvodů vedoucích k jeho izolaci za plachtou. Na řadu proto v rámci textu přichází popis nezbytných koutnic, způsob jejich výzdoby i význam funkce magické ochrany prostoru lůžka.

K šestinedělní izolaci patřily kromě komplikovaných lidských představ o okolní realitě také obřadní návštěvy příbuzných žen a sousedek. Byly součástí tradičních obyčejových norem, ztělesňujících vědomí mimořádné životní situace šestinedělky i dítěte, podobně jako nošení jídla do kouta či úvodní hostina. Rozsah, který pisatelka zmíněným jevům věnovala, je namístě, škoda jen, že ze své pozice etnoložky veškeré zvyky související s významnou rodinnou slavností pouze popsala, aniž by, alespoň některé, blíže analyzovala. První část knihy završuje popis církevního úvodu, symbolicky ukončujícího očistné období.

Druhý oddíl publikace, napsaný mnohem uceleněji a s hlubším odborným záběrem než předchozí, je zaměřen na smrt a umírání. Autorka jej uvádí rozsáhlou kapitolou věnovanou představám lidí o duši, jejím vlastním „životě“, formě, sídle či o možnosti převtělování. Snaží se najít kořeny mnohých přesvědčení v antické kultuře, v germánském pohanství, judaismu či evangeliích. Ukazuje rovněž na středověké prameny, které ovšem poněkud nesourodě staví hned vedle záznamů z venkovského prostředí 19. století. Nicméně je třeba ocenit, že na několika stranách předkládá rozsáhlou řadu názorů lidí žijících v minulých stoletích na další „osud“ duše v momentě opuštění mrtvého těla, na její cestu do nebe, pekla či očistce, jejichž obraz barvitě líčí zejména středověké skladby, knížky lidového čtení, pohádky či písně. Závěrem zde zmiňuje rovněž různé formy pomoci živých zmírnit, či dokonce osvobodit duše svých blízkých od věčných muk.

Obrazem smrti v evropském středověkém myšlení otevírá pisatelka jednu z nejrozsáhlejších kapitol, nazvanou *Smrt v proměnách víry a sociality*. Na obecnější část, pro niž využila poznatky významných zahraničních autorů, jejichž monografie se dočkaly v posledních letech také českého překladu, navazuje přehledem rozličných svědectví objevujících se v pohádkách, baladách, legendách, pověstech, příslovích či podobných slovesných útvarech zaznamenaných na našem území zhruba do poloviny 20. století. Zvláště se pak zabývá skupinami příznaků, které měly předvídat smrt, od úkazů, snů a věštek po změny ve vzhledu a chování člověka. Nemalou pozornost věnuje rovněž samotnému umírání, loučení s okolím a poslednímu pomazání na smrtelné posteli. Chybí ovšem jakýkoliv výraznější akcent na rituál tzv. „šťastné smrti“, jež měla v ideálním případě uzavírat život barokního člověka. Vždyť přeci tiché rozloučení s nejbližšími, smíření s Bohem a vyrovnání se světem bez zbytečné dramatické agónie patřilo k základním tužbám několika generací.

Vzhledem k tomu, že celou knihu je třeba vnímat především jako pokus shrnout co možná nejvíce informací roztráštěných v literatuře staršího data a rozličného žánru, která si neklade za cíl přínos jakýchkoliv nových objevů z archivních materiálů, je nutné chápat také následující kapitolu zabývající se kšafy pouze jako součást celku ilustrujícího poslední chvíle lidského života. Ačkoli autorka v tomto bloku téměř nezohledňuje nejnovější poznatky historické vědy, předkládá čtenáři alespoň četné ukázky z testamentů různých dob a prostředí, na jejichž základě je možné do soudobé praxe týkající se pozůstalostí okrajově nahlédnout.

Následující obsírnější díl studované knihy je zasvěcen časovému úseku mezi smrtí a pohřbem. Pisatelka se v něm zaměřuje především na soubor činností, které nejenže vyplňovaly dobu potřebnou k zajištění veškerých příprav nutných k pochování nebožtíka, ale byly rovněž spjaty s očištnými a ochrannými praktikami magického charakteru. Předkládá zde množství obyčejů, které byli pozůstalí povinni vykonat, a nemálo pověr, jež bylo třeba respektovat. Věnuje se především způsobům zjištění smrti, obavám z pohřbení zaživa, formám oznamování úmrtí či typům vyzvánění. Dále se její pozornost stáčí na úkony mající nebožtíka připravit na onen svět a zabránit jeho duši k návratu zpět. Začíná obřadným omýváním a oblékáním mrtvoly a navazuje kladením do rakve i popisem doby, kdy byl zemřelý vystaven v domě smutku a sousedé mu prokazovali poslední návštěvu, zpívali žalmy či se za něj během dne i noci modlili. Závěrem činí také stručný vhled do vývoje rakví, umrlčích prken a már.

Bezprostředně na popis veškerých příprav navazuje samostatný celek vyhrazený pohřebnímu rituálu, jenž byl vyvrcholením předešlé fáze. Na počátku zde autorka prezentuje významný moment loučení s domovem, sestávající z řady úkonů vypovídajících o obavách z návratu duše nebožtíka a o snaze

pozůstalých příbytek „očistit“. Pokračuje popisem cesty z domu smutku na hřbitov, zejména uspořádáním průvodu z hlediska sociálního postavení nebožtíka a jeho společenských vazeb, proslovem, odprošováním a uložením rakve do hrobu s nezbytným oplakáváním mrtvého, truchlením a užitím tradičního smutečního oděvu. Neopomíná ani pohoštění, které bylo neodmyslitelnou součástí pohřební slavnosti a spolu s pohřebním obřadem představovalo významnou společenskou událost. Zvláštní pozornost posléze věnuje pohřbům svobodných osob a dětí, neboť ve svém průběhu vykazovaly značná specifika. Ačkoli se na mnoha místech knihy objevuje rozbor problému v nepatřičně velkém časovém úseku, v tomto bodě je možno hodnotit jej pozitivně. Pisatelka totiž poukazuje na některé dosud praktikované úkony související se zemřelými, jejichž původní rozsah a význam již není patrný.

Všeobecné vnímání hřbitova jakožto výjimečného území nejen s posvátnou půdou, ale i s tajemnou až ďábelskou podstatou, vedlo autorku k uspořádání následujícího bloku o márnících, kostnicích a hrobech. Největšího prostoru se zde dostalo podrobné charakteristice náhrobků a způsobu rozložení hrobů uvnitř chrámu, na kostelním dvoře či později v hřbitovní zahradě, s poukazem na zvláštní místa pro jinověrce, osoby podezřelé z čarodějnictví, sebevrahy, zavražděné, nepokřtěné děti, katy a nalezené osoby. Díky tomu, že v magickou moc pohřebišť, hlíny, kostí či jiných hřbitovních „předmětů“ lidé v minulosti velmi silně věřili, neopomněla zmínit i značnou řádku tradovaných pověr, stejně jako pověstí o strašidlech na těchto místech se objevujících.

Právě téma přízraků mrtvých, vracejících se, ať již z jakéhokoli důvodu, na zem mezi živé je obsahem rozsáhlého materiálu, jehož částečné zpracování vyústilo v samostatnou kapitolu. Poskytuje přehled o mnohých podobách, jež na sebe pohřbení berou, o místech jejich výskytu i prostředcích napomáhajících se jejich špatnému vlivu ubránit. Týká se nejen tzv. „nečistých“ zemřelých, kteří se zjevují, aby děsili a mstili se, ale i osob, jež zahynuly cizí vinou či předčasně, včetně nekřtěňátek. Zvláštní pozornost pak ulpívá na sebevrazech, obzvláště oběšencích, majících mezi takovými zemřelými specifické místo. Postoj okolí k nim ilustruje pisatelka na jedné straně na zvyku nepřiliš vybraně zacházet s jejich těly, na druhé ovšem na úkonech vycházejících z představ o magické účinnosti věcí spojených s jejich osobou nebo místem pohřbu. V rámci podkapitoly o prostředcích proti návratům mrtvých se opětovně objevuje důsledek skutečnosti, že kniha vznikala pouze na základě literatury omezeného tématického výběru bez jediného nahlédnutí do pramenů. Autorka na straně 306 uvádí skutečnost, že *„jedno z tabu u nás působil zákaz dávat dítěti jméno po zemřelém sourozenci nebo jiném příbuzném“*. V takovém případě by se pak ovšem patrně nenacházelo v matrikách nezanedbatelné množství rodin s několika dětmi stejného jména.

Kult zemřelých a slavnosti jejich uctívání je název závěrečné části knihy věnované momentům narození a smrti v lidském životě. V popředí zájmu pisatelky zde stojí tradice kultu předků jako ochránců domova, jež byla u nás živá ještě v 18. století. Detailní úhel pohledu je věnován především formám, kterou na sebe brali domácí bůžkové, podobně jako pohoštění, jímž byli „skřítci hospodářčci“ pravidelně obdarováváni. Ti však nebyli jedinými, kterým se dostávalo projevů úcty ze stran živých. S řadou obřadů, tradičních obyčejů a každoročních oslav byla spojována také památka na zemřelé, označovaná jako Dušičky, stejně jako Svátek Všech svatých, jenž jim v liturgickém kalendáři předchází.

Závěrem je možné podotknout, že i přes rozličný charakter dostupného materiálu se autorce podařilo představit jeho obsah čtenářům v ucelené a velmi čtivé formě. Ke škodě věci je snad pouze to, že je studie na řadě míst pojata výhradně etnograficky a autorka nepostupovala při zpracování problematiky narození a smrti více interdisciplinárně. Ačkoli se snažila využívat poznatků archeologie, historie či kulturní antropologie, jedná se většinou spíše o náznaky než o komplexní postup. Citelně v její práci schází například úhel pohledu skrze agendu církevní provenience, dle mého soudu nezbytný. Je rovněž nevýhodou, že se při výběru informací omezila pouze na literaturu a nevyužila jediný nový archivní materiál. Navíc nepříliš šťastná forma některých sdělení, převzatých přímo z pera autorů jako Zikmunda Wintra nebo Čenka Zírta, nezapře svůj zdroj a působí sluchu dnešního čtenáře až poněkud směšně. Navzdory širokému záběru celé práce je z textu patrné, že nejbližší autorčině zájmu je doba předminulého a minulého století. Tudíž by možná bylo přínosnější, kdyby na ni byla koncentrována pozornost v celé šíři a do vzdálenější minulosti provedena pouze drobná sonda.

Nakonec ještě několik poznámek k obrazovému materiálu doplňujícímu průběžně text celé knihy. Jeho výběr není špatný, ba naopak, obzvláště vzhledem k nedostatku ikonografických pramenů. Mnohým obrázkům však chybí jakákoli, byť orientační, datace, v rámci kapitoly jsou nejednou skládány bez ohledu na dobu jejich vzniku a ilustrace, které je doplňují, jsou sice velmi působivé, nicméně vhodné do knihy zcela jiného žánru.

Miroslava Melkesová

Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Plzeňsko-Klatovsko 1-2,
zpracovala Magda Zahradníková

Praha, Státní ústřední archiv v Praze 2003, 717 s., 1 mapa. ISBN 80-86712-01-X.

Dvěma svazky plzeňského soupisu se edice Soupisu poddaných podle víry, připravená pracovníky SÚA v Praze, uzavírá. O jednotlivých svazcích jsme průběžně referovali v našem sborníku, zbývá zmínit se i o posledním. Docho-

vaný soubor dílčích soupisů pro jednotlivá panství čítá 98 položek. Většinou se jedná o drobnější statky, které byly na Plzeňsku hojně zastoupeny, z větších panství je to např. ze šlechtických Kynžvart, Krasíkov-Bezdrůžice nebo Vlkošov, z církevních Kladruby. Chybějí však klášterství Chotěšov, Plasy i Pivoň (a navíc tepelský elaborát neuvádí jména, ale jen konstatuje, že všichni poddaní jsou katolíci), nenajdeme tu ani velká šlechtická panství Bělá, Planá u Mariánských Lázní, Zelená Hora, Horšovský Týn, Tachov nebo Toužim. Z královských měst jsou zastoupena jen Rokycany a Stříbro, nikoliv však Plzeň, Klatovy, Domažlice. Jinak je soupis rozptýlen poměrně rovnoměrně po území celého kraje.

Specifickým historickým vývojem Plzeňska je dáno, že tu téměř nenajdeme nekatolíky. Seznamy je uvádějí jen na třech panstvích, resp. statcích, a to na panství kynžvartském, na statku prostibořském a na nevelkém statku Lesná. Vesměs jde jen o několik jedinců. Zajímavé je, že nekatolíky vykazují vesměs statky s německým, případně smíšeným obyvatelstvem. Socioprofesionální struktura nevykazuje žádné zvláštnosti ve srovnání s jinými kraji. Cenné jsou seznamy, které uvádějí původ obyvatel jednotlivých lokalit nebo alespoň čeledi. Jsou to zejména soupisy pro statky Ostrov (Bezvěrov), Kořen, Kdyně, Kynžvart, Líš'any, Liblín, Mutěnin, Chodová Planá, Nové Sedliště, Štěnovice a Úsilov a pro královská města Stříbro a Rokycany. Tyto soupisy ukazují značný pohyb obyvatelstva v průběhu třicetileté války a v prvních letech po ní, kdy bylo třeba zahladit populační ztráty migracemi. Například na pohraničním panství Ostrov na Domažlicku najdeme nejen poddané ze sousedních statků Pivoň, Hostouň a Mutěnin, ale také z Horní Falce, z okolí Norimberka nebo z Reichenhallu ve Švábsku, v Ošelině se usadil jakýsi bývalý voják Hans Franz z Burgundska, často se setkáváme s lidmi původem z Frank, ale výjimečně i se Severoněmci, opět bývalými vojáky.

Z jazykového hlediska zaujme tak jako jinde terminologie pro čeleď, která měla v Čechách své krajové zvláštnosti. Česká terminologie je tu zcela běžná a po celém kraji v podstatě jednotná. V německých oblastech je pacholek běžně označován jako *Knecht*, v českých jen do severní části kraje (Vlkošov) zasahuje ze sousedství na místě pacholka *voráč*. Pro pohůnka se setkáváme v německých oblastech jednak s výrazem *Jung*, *Dienstjung*, jednak *Pohantsch*. Zajímavé jsou ojedinele se vyskytující tvary *hříbatník* (Kadruby) nebo *husypaska* a výraz *herbeßman* nebo *herbeßweib* pro podruhy a podruhyně na statku Prostiboř. Tak jako v jiných krajích i zde nalezneme na některých šlechtických sídlech (Němčice) paličkářky. Na vesnicích nebo v městečkách, kde byly později rozšířeny (Hostouň) je hledáme marně. Znovu se tu potvrzuje dosud nedoceňovaný význam šlechty pro počátky výroby krajek u nás. Podobně jako např. v sousedním Berounsku se i zde setkáváme s německými příjmeními u ovčáků na jazykově jinak českých panstvích. Naznačuje to imigraci německých ovčáků do západních Čech, která dosud našim historikům unikala a která asi měla souvislost s kvalitou chovu

ovcí v západních Čechách. Seznam podle příjmení ukazuje, že na četných panstvích žilo jazykově smíšené obyvatelstvo, což zpravidla vedlo k poněmčení panství, v některých případech však naopak časem došlo k počestění (např. Kdyně).

Pokud jde o kvalitu ediční práce, neliší se tento svazek nijak zásadně od ostatních. Chybná čtení nebo překlepy najdeme jen výjimečně, např. na str. 281 má být *Hamlknecht*, nikoliv *Hamrknecht*, na str. 422 *Neherin* místo *Nederin*. Jinde se *Feldscherer* změnil na *Heldscherera*, *Khüejung* na *Khüljunga*. Určité nepřesnosti najdeme i v přepisu místních jmen, zejména německých, ale výjimečně i českých, např. panství vosecké (Osek u Rokycan) se autorce změnilo na vesecké. Znovu však říkám, že takových drobných omylů není mnoho.

Zpřístupněním celého seznamu chovaného v SÚA Praha se dostalo historikům zabývajícím se hospodářskými a sociálními dějinami, historickou demografií, církevními dějinami (popisy záduší) neocenitelné pomůcky. Jde ovšem o uživatelskou edici, které chybí podrobnější poznámkový aparát, ale to není nedostatek zásadní povahy, neboť se lze s užitkem obrátit k edici berní ruly a zejména k jejímu indexu obcí zpracovanému K. Doskočilem. Lituji jen dvou věcí. Že k edici nebyly na závěr připojeny opravy, jak je zvykem, a že nebyly vydány soupisy, které se nedostaly k místodržitelství a tudíž do SÚA, ale zůstaly v archivech velkostatků, jak je tomu např. v případě Děčína a snad i některých statků na Prácheňsku. Doufejme, že se někdy dočkáme i edice tohoto zbytku souboru. Jedinečný pramen by si to zasloužil.

Eduard Maur

Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti. Vydala, poznámkami a úvodní studií opatřila Jana Ratajová. Lektorovali doc. PhDr. Lydia Petráňová, CSc., PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.

Edice *Manu propria*, Scriptorium - Praha 2002.

Poměrně útlá knížka, kterou pod názvem *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti* vydalo nakladatelství *Scriptorium*, v sobě skrývá tři rozdílné texty, které jsou svázány s osobou Alžběty Lidmily z Lisova, rozené Tengnaglové z Kampu (1639-1698). Tato žena pocházela z rodiny, která kladla důraz na vzdělání – jejím pradědečkem byl Tycho de Brahe. Snad právě toto prostředí přivedlo Alžbětu z Lisova k jejím literárním zájmům – za povšimnutí stojí fakt, že Alžběta z Lisova ovládala jak češtinu, tak němčinu, přičemž nelze říci, že by některý z těchto jazyků při psaní výrazně preferovala. Základním textem edice jsou česky psané *Rodinné paměti*, jejichž chronologicky vedené záznamy mapují

léta 1657-1677. Následuje výběr z *Koch- und Artzney- Buch*, v níž nalézáme jak německé, tak česky psané recepty. Tuto knihu si Alžběta z Lisova založila v roce 1661, čtyři roky po svatbě. Opisovala si do ní většinou z jiných předloh recepty kosmetické, návody pro péči o domácnost, ale i postupy zvěrolékařské a lékařské – především z oblasti péče o ženu v období těhotenství, při porodu a v šestinedělí. Závěr edice tvoří poměrně krátké *Stamm Beschreibung*, které je celé v němčině a jehož autorství editorka Jana Ratajová připisuje jak Alžbětě z Lisova, tak jejímu manželovi Rudolfovi Adamovi z Lisova († 1685). Jsou zde vylíčeny nejdůležitější události spjaté s rody obou manželů, stejně tak jako významné osobnosti, jejichž chování a chrabré činy se měly stát vzorem pro potomky.

Vraťme se nyní k *Rodinným pamětem*, které přinášejí zajímavé údaje z hlediska demografie. Jedná se totiž o pramen, který lze z pohledu obsahové stránky přirovnat k matrice, ovšem k matrice obohacené o osobní prožitek, neboť záznamy o porodech a úmrtích dětí zde nepíše nezúčastněný farář, ale matka, která se nemohla a ani nechtěla oprostít od emocí. V *Rodinných pamětech* nalézáme skutečně téměř výhradně záznamy demografického charakteru – vedle porodů svých patnácti dětí zde Alžběta z Lisova zachytila svoji svatbu, jíž zápisy zahájila, a dále pouze výjimečné události, jakými bylo např. biřmování dětí, smrt rodičů, nemoc manžela nebo zázračné uzdravení ročního syna Josefa, jenž spadl po hlavě z vysoké židličky. Zoufalá matka, které lékaři nedávali žádnou naději, položila dítě na oltář Panny Marie, a ta jej zachránila. Víra hrála v Alžbětině životě významnou roli. Sloužila jí i jako útočiště v dobách zármutku nad smrtí jejích dětí – rok 1677 nepřežilo devět z nich. Ze zápisů je patrný zármutek, ale zároveň i odevzdanost, smíření a dokonce i vděčnost Bohu, že si její děti vyvolil coby anděly, kteří se v nebi budou přimlouvati za své rodiče. Tato smířlivost ovšem neznamená, že by bylo možné pochybovat o hloubce vztahu matky k dítěti, jak se můžeme dočíst u některých autorů. Tento názor vyvrací poslední záznam *Rodinných pamětí*, který popisuje, jak Alžběta s Lisova se svým manželem odjela do Vídně, kde ji po měsíci zastihla zpráva o smrti nejmladší dcery a o nemoci dalších tří dětí. Jedná se o velmi emotivní zápis, v němž Alžběta líčí svoji snahu dostat se co nejdříve domů k nemocným dětem. Když po svém příjezdu zjistila, že je po smrti i další dcera, poručila otevřít hrobku, aby se se svými mezitím již pochovanými dětmi mohla naposledy rozloučit. Můžeme se jen dohadovat, zda byl tento prožitek tak silný, že se Alžběta z Lisova rozhodla již dále ve svých pamětech nepokračovat. Rovněž je možné, že Alžběta své zápisy ukončila, neboť se jí po této události již další dítě nenarodilo. I když i v tomto případě existovaly rodinné události, které by stály za zaznamenání – minimálně svatby dětí, jejich případná úmrtí i smrt manžela. Editorka bohužel neuvádí, zda se dochovaly matriky, v nichž by bylo možné tyto jevy dohledat.

Jana Ratajová opatřila edici úvodní studií, v níž se pokusila vykreslit prostředí, v němž se šlechtična žijící ve druhé polovině 17. století pohybovala. Zamýšlí se zde nad ženskými dějinami i nad nejen ženským vnímání světa. Ukazuje význam vlastní identity, která byla dána nejen konkrétním místem, v němž člověk žil, a osobami, s nimiž se stýkal, ale rovněž vlastní minulostí. Největší prostor editorka věnuje tématu, které z *Rodinných pamětí* přímo vychází – narození dětí, křtu a péči o kojence. Velmi užitečné a orientaci v textu usnadňující jsou tři tabulky v úvodu studie. Editorka v nich statisticky vyhodnotila obsahovou stránku pamětí. Z tabulek je rovněž možné snadno vypočítat meziporodní intervaly, které se u Alžběty z Lisova pohybovaly od 12 do 27 měsíců. Zmíněných 15 dětí se narodilo během pouhých 19 let, které následovaly po svatbě rodičů – první dítě Alžběta porodila jako devatenáctiletá, poslední zaznamenané jako sedmatřicetiletá. Velmi zajímavá je i tabulka zachycující kmotry dětí a jejich příbuzenských vztah k rodičům křtěných novorozenců.

Alice Velková

Jean-Luc Pinol (red.): Histoire de l'Europe urbaine. I. De l'antiquité au XVIIIe siècle, II, De l'Ancien Régime a nos jours.

Paris, Seuil 2003, 966 889 s. ISBN 2-02-061293-3.

Kolektivní práce, kterou pod redakcí Jeana Luca Pinola, profesora soudobých dějin na univerzitě Lumière-Lyon II, připravil tým 11 převážně francouzských historiků, je pokusem o určitou syntézu soudobých poznatků o dějinách evropských měst od antiky až po současnost. Jde o práci systémového charakteru s poměrně výrazným využitím sociologické metodiky. Velká pozornost je zde věnována urbanismu, populaci, ekonomickým funkcím města a městské společnosti, zatímco málo místa tu zůstává pro dějiny kultury ve městě a dějiny mentalit městského obyvatelstva. Velmi užitečné shrnutí dosavadní literatury včetně výsledků nejnovějších prací je vhodně doplněno historiografickými exkursy. Práce je vybavena nejen místopisným rejstříkem, ale i rejstříkem „autorů a pozorovatelů měst“ a rejstříkem věcným. Každý díl je rozdělen do tří knih, z nichž první pojednává o antice (Xavier Lafon, Jean-Yves Marc, Maurice Sartu), druhá o středověku (Patric Boucheron, Denis Meujot), třetí o raném novověku (Olivier Zeller), čtvrtá o „současném“ městě až do druhé světové války (J.-L.Pinol), François Walter) a šestá o současném městě od druhé světové války až do našich dní (Guy Burgel), zatímco pátá je jakýmsi exkurzem

o stycích zámořských měst s Evropou a zejména o vyzařování vlivu evropského města v zámoří od 15. stol. do současnosti (Odile Georg, Xavier Huetz de Lempi). Jak vidno, redakce díla volila cestu relativně malého počtu autorů, zpracováním jedné epochy byl zpravidla pověřen jeden nebo dva lidé, což na jedné straně zajistilo celistvost každé „knihy“, na druhé straně se muselo odrazit ve výběru látky, nutně závislém na autorových jazykových znalostech. Přesto je nutno uznat, že autoři projevili velkou snahu přihlížet v maximálně možné míře k Evropě jako celku a všem jejím územím. Pokud jde o české země, uveďme jen jako příklad, že v prvním svazku je Praha zmíněna celkem 22krát (hlavně díky francouzsky psaným dějinám města z pera Bernarda Michela, ale i díky heslu Prag v Lexikon des Mittelalters od Ivana Hlaváčka, uváděného tu jako Hlavacêk), vedle ní pak jsou tu zastoupeny vždy jednou zmínkou i Brno, Kutná Hora, Jihlava, České Budějovice, Plzeň, Mikulčice a Zlín, což je myslím stav velmi dobrý, i když je nutno dodat, že např. Polsko je reprezentováno podstatně lépe. Ve druhém svazku je dobře využito zejména anglické práce J. Musila, zatímco ohlas prací např. Pavly Horské bychom tu hledali marně, stejně jako v „knize“ o středověku například německé studie Kejřovy. S radostí zato kvitujeme, že autorům neunikl sborník z pražské konference o čeledi z roku 1997.

Kromě jazykových rozdílů mezi jednotlivými evropskými zeměmi přináší určité problémy i rozdílný odborný diskurz jednotlivých národních historiografií. Pokud autoři například chtějí srovnávat městské obce v českých a rakouských zemích, narážejí tu na problém, že v českých zemích je např. běžné dělit je na města královská a poddanská, zatímco v Rakousku spíše na města a městečka (Märkte) apod. Některé české historiky možná překvapí poměrně malá pozornost věnovaná městskému právu ve středověku, přesněji řečeno fakt, že středověké město není vymezováno striktně právně. Odráží se v tom nejen fakt, že autoři sledují dějiny měst od antiky až po současnost, tedy ohromné období, v němž středověk tvořil jen relativně nevelký úsek, a že berou Evropu jako celek, včetně východních zemí, kde nikdy přísně právní vymezení města neexistovalo, ale také a především odlišný diskurz francouzských historiků, sledující města na francouzském území kontinuálně od římské epochy přes středověk až po dnešek, navíc města, kde se středověká autonomie prosazovala postupně a lze jen obtížně rozhodnout, od kterého okamžiku jsou dějiny určité obce dějinami „právního města“.

Přejímání údajů o českých městech (a nepochybně nejen o nich) z druhé ruky ovšem s sebou nese i nebezpečí recepce mylných nebo zkreslených dat a představ. Tato recepce sice není pravidlem, ale přece jen se jí autoři nedokázali vždy vyhnout. Zejména údaje o velikosti měst nejsou vždy zcela spolehlivé. Např. o Praze na konci vlády Karla IV. se uvádí podle I. Hlaváčka, že měla 30 000 obyvatel (což je údaj Grausův, považovaný většinou autorů za

příliš nízký), pro Prahu kolem roku 1500 a 1600 se naopak uvádějí přehnané údaje, čerpané ze známé práce Jeana de Vriese. V prvním případě se jí totiž připisuje 70 000 obyvatel a ve druhém se řadí mezi 10 evropských měst s více než 100 000 obyvatel. Tyto cifry ovšem kolují i v pracích jiných autorů a zůstanou asi nesmrtelné. Podobně lze sotva podepsat tezi, převzatou od B. Michela, že druhé nevolnictví tím, že bránilo příchodu obyvatel z venkova do českých měst, brzdilo jejich růst, a tím i z velké části zavinilo zaostávání Čech a celé střední Evropy. Nepříjemně překvapí komolení názvů českých měst (Ceské Bugejovice), ve francouzské literatuře bohužel velmi časté, nebo jejich používání výhradně v německé podobě (Pilsen, Iglau) Většina údajů o našich městech však je spolehlivých, navíc jsou i dobře vybrány (např. půdorys Plzně a Českých Budějovic jako příklad pravidelného kolonizačního urbanismu). Jako celek je kniha nepochybně velmi užitečná a s prospěchem se o ni mohou opřít i naši historici zejména při srovnávání vývoje u nás s celkovým vývojem v Evropě.

Eduard Maur

Guy Saupin: Les villes en France a l'époque moderne (XVIe-XVIIIe siècles).

Paris, Belin 2002, 270 s., ISBN 2-7011-3250-9.

Profesor dějin raného novověku na univerzitě v Nantes G. Saupin, autor řady prací o městech 16.-18. století a předseda francouzské komise pro dějiny měst, shrnul výsledky současného bádání o dějinách měst v přehledné práci, vydané v ediční řadě „Belin Sur Histoire“, v níž přední francouzští odborníci publikovali podobná shrnutí literatury buď k jednotlivým oblastem života ve Francii v raném novověku (šlechta, námořní obchod apod.), nebo jednotlivým stoletím dějin Francie v tomto období, dějinám dalších zemí i obecnějším otázkám (evropské zemědělství, zrození národních států, války, historická demografie).

Studium dějin raně novověkých měst zaznamenalo ve Francii v poslední době značný rozmach. Obraz města se v důsledku nashromážděných poznatků podstatně změnil a autoři se snaží s novými poznatky seznámit širší veřejnost, zejména pokud jde o sociální změny a transformaci urbánní krajiny. Kniha ukazuje, jak na základě své ekonomické aktivity a své role ve správě království vytváří město specifickou městskou společnost, která si sice uchovává silné svazky s venkovem, nicméně od reformace až do revoluce neustále upevňuje svou identitu. Je to systém vystavený značným vnitřním tenzím, zvláště náboženským a kulturním, vyznačuje se však také silnými solidaritami, umožňujícími mu ubránit svou soudržnost během jednotlivých krizí, ať již demografických, ekonomických nebo politických, které jej ohrožovaly. Město si tak za-

chováva svou atraktivitu, jsouc chráněno starým měšťanským korporativismem, regulovaným municipální mocí, a to v harmonii s monarchickým státem.

V první kapitole autor probírá hierarchii měst podle jejich velikosti, váhu a hustotu městské populace, změny probíhající v uvedené hierarchii, síť měst jako organizaci prostoru, a to jak v srovnání s evropskými modely, tak co do regionálních specifik, i demografickou dynamiku (nadúmrtnost ve městech, sociální podmínky fertility, migrace). Sňatkový věk byl podle uváděných dat o něco vyšší ve městě než na venkově a v průběhu raného novověku se zvyšoval. Například v Lille činily jeho průměrné hodnoty u mužů 27,5 (1750-1754) a 27,8 (1789 až 1784), zatímco u žen 27,2 a 27,6. V Marseille byl růst rychlejší, v letech 1740 až 1770 vzrostl u mužů z 30 na 31 a u žen z 25 na 26 let. V Remeši se pak zvýšil od let 1668/1724 do let 1780/84 u mužů z 27,2 na 28,1, u žen z 25,2 na 26,2. Rozdíl proti venkovu vysvětluje autor imigrací: Nově příchozí uzavírají sňatek později než domáci, ovšem v době demografických krizí čtvrtě s vysokým podílem migrantů lépe kompenzují ztráty. Autor rovněž uvádí, že v 18. stol. postupně všechny vrstvy ve městě omezují plodnost, a to jak prodlužováním meziprodních intervalů, tak i přerušováním plození dětí po dosažení určitého pořadí dítěte. Není to však dosud masivní jev, ve městech existovala v tomto směru velká rozmanitost. Pokud jde o natalitu, osciluje podle autora ve městech v 17. století mezi 35-40 ‰, v 18. století klesá na 30 ‰. Počet předmanželských početí byl až do poloviny 18. stol. omezen, ale ve městech byl vyšší než na venkově. V Lille činil v letech 1740-1743 počet dětí narozených během 8 měsíců po sňatku 13,4 %. Autor rovněž konstatuje ve městech velký počet lidí bez možnosti založit rodinu a z něho plynoucí (v 18. stol.) konkubinát, vysoký podíl nemanželských dětí a nerovné sňatky. Průměrný podíl počtu ilegálních dětí na všech narozeních tvořil ve Francii 1,3% v letech 1740-1800, v provinčních městech to bylo 7,3-10,1 % a v Paříži byl jejich podíl ještě daleko vyšší.

Druhá kapitola je věnována vnější tváři města a jejich aktérům, tomu, co francouzští historici nazývají městskou krajinou. Důraz je tu položen především na velké změny v tváři města v 16. a 17. stol., ilustrované zejména na často uváděném příkladu Bordeaux, které nemají obdoby v českých městech té doby. Třetí kapitola se zabývá sociální dynamikou. Autor si tu všímá nejen jednotlivých sociálních vrstev, ale také faktorů ohrožujících sociální soudržnost (prohlubování sociálních rozdílů, městské revolty), stejně jako faktorů integračních, z nichž vedle policejní kontroly vysoce hodnotí, jak u bylo řečeno, jako velmi účinný korporativní ideál stavovské společnosti. V dalších kapitolách se autor zabývá postupně jednotlivými administrativními institucemi a jejich úlohou (církev, školství, komunikace, obchod), řemeslnými aktivitami, náboženským vývojem, rozvojem městské kultury a konečně municipální mocí.

Text je určen především studentům, s užitkem ho však mohou konzultovat i odborníci. Je velmi instruktivní, je prokládán četnými výňatky z dobových pramenů, zvláště z korespondence, obsahuje vysvětlivky méně známých odborných pojmů. Je i dobrým základem pro srovnání s vývojem měst v našich zemích.

Eduard Maur

Tomasz Jaworski (red.), Ludność pogranicza śląsko-łuzyckiego.

Zielona Góra, Lubuskie Towarzystwo Naukowe 2003, 405 s. ISBN 83-88317-98-3.

Recenzovaný sborník vznikl pod redakcí profesora historie na slezské Zelenohorské univerzitě Tomasze Jaworského, který patří k současným předním polským historickým demografům. V publikaci je soustředěno 19 příspěvků polských kolegů a kolegyně, které v chronologickém pořádku pojednávají o vývoji obyvatelstva slezsko-lužického pohraničí od pravěku až do současnosti. Zkoumaný terén zabírá území mezi sudetským pohořím, Lužickou Nisou, Frankfurtem nad Odrou, Słubicemi a řekou Bobr. Většina příspěvků má syntetizující charakter. Usilují podat komplexní obraz obyvatelstva v určitém časovém úseku. Pokud to prameny dovolují, charakterizují autoři celkový počet obyvatelstva, lidnatost měst a velikostní podíl městského obyvatelstva, národnostní složení a migrace, od 19. stol. i přirozený pohyb na základě oficiální statistiky. V jednotlivých časových úsecích pak věnují zvláštní pozornost specifickým jevům, které byly pro tyto úseky charakteristické, například v 17. století ztrátám způsobeným třicetiletou válkou. Tyto syntetizující studie jsou doplněny několika sondami analytického charakteru, vycházejícími zejména ze zpracování matrik, provedeného vesměs agregativní metodou. Studie tohoto typu začínají obrazem přirozeného pohybu obyvatelstva v klášterní farnosti Gubín v letech 1677-1736 a lužickosrbského obyvatelstva ve farnosti Lubsko (Sommerfeld) v letech 1658-1814. Mladšímu období jsou věnovány studie o sňatcích vojenského obyvatelstva v Hlohově v letech 1895-1949, strukturou obyvatelstva v pieňské oblasti 1945-1946, porody ve farnosti Žary (Sorau) v letech 1945-1959, porody a úmrtími ve farnosti Złotoryje (Goldberg) 1945-1969 a úmrtími ve městečku Lešno (Marklissa) v podhůří Jizerských hor v letech 1945-2000.

Sborník má velmi solidní úroveň a přináší zajímavý srovnávací materiál, umožňující komparaci s poměry v Čechách, resp. v českých zemích, mimo jiné též proto, že pojednávané území patřilo po několik století k českému státu a že se tu, jak konstatují i autoři, uplatňoval i český vliv. Cenné je, že publikace věnuje poměrně značnou pozornost národnostnímu vývoji, ještě sympatičtější

pak je fakt, že příslušné pasáže jsou zbaveny jakékoliv nacionální předpojatosti, která byla příznačná pro starší literaturu. Jako příklad bych uvedl, že se pro slovanské nersbcké obyvatelstva důsledně užívá pojmu Slezané, nikoliv Poláci. Pokud jde o analytické studie o jednotlivých farnostech v 17.-18. století, zběžné srovnání nenalézá příliš velké rozdíly, spíše zřetelné shody s výsledky českých studií. Určité diference však tu jsou. Např. ukazatel křty/sňatky se jeví být poměrně nízký, v Gubínské farnosti činil ve sledovaném období 3,8. a ve většině sledovaných desetiletí byl nižší. Zdá se také, že určité rozdíly existovaly i v průměrném věku při prvním sňatku, který byl např. u srbského obyvatelstva v Dolní Lužici v 18. století o něco nižší než u české populace ve stejném období. K bezpečnějším závěrům by však bylo třeba více srovnávacího materiálu. Celkem je možno recenzovaný sborník jednoznačně uvítat.

Eduard Maur

Irena Korbelařová – Milan Šmerda – Rudolf Žáček, Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (na příkladu Těšínska).

Opava, Slezský ústav Slezského muzea, v Opavě 2002. ISBN 80-86224-43-0.

Slezsko zaujímalo v 18. století ve vývoji habsburské monarchie významné a stále ne zcela doceňované postavení. Slezská společnost se rozvíjela ve specifických politických, ekonomických, sociálních i kulturních podmínkách a v mnoha směrech se zásadně odlišovala od společnosti české a moravské. Slezsko bylo ekonomicky vyspělejší, jeho šlechtická vrstva si udržela silnou složku drobné šlechty (zvl. v Horním Slezsku), existovala tu omezená náboženská svoboda. V syntézách českých dějin přitom tato specifika většinou nebývají brána dostatečně na zřetel, a to ani pokud jde o tzv. české Slezsko, které zůstalo součástí habsburské monarchie i po roce 1742. Je proto třeba uvítat úsilí, které v současnosti dlouhodobě poznání slezské společnosti věnuje Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě. Předkládaná práce, která vznikla (spolu s řadou dílčích studií) jako výstup grantu GA ČR, je jedním z jeho výsledků. Jako předmět výzkumu si autoři, kteří problematice Slezska v 18. století věnovali již rozsáhlý soubor dílčích studií i několik starších monografií, zvolili Těšínsko (v hranicích před r. 1920), jehož společnost vykazovala zvláště výrazná specifika, ať už jde o silnou diferencovanost ekonomickou (ekonomika sahající od valašského pastevectví až po textilní a železářské protoindustrii) i národnostní (český, polský, židovský a německý prvek), bylo výrazným a vlivným centrem pietismu a bylo rovněž využito jako pokusný prostor pro realizaci reforem poddanských poměrů v habsburské monarchii.

Práce má syntetický charakter, vychází především z literatury (v níž ovšem zaujímá významné místo práce každého z autorů), ovšem v nezanedbatelné míře přihlíží i k archivním pramenům, zejména pramenům statistické povahy, jejichž vydávání se autoři v poslední době systematicky věnují. Úvodní kapitolu, nazvanou Slezsko - země na rozhraní kultur a civilizačních okruhů, napsal Milan Šmerda. Zabývá se v ní zejména vlivem středověké německé kolonizace na další sociální vývoj slezského venkova a postupy při její interpretaci v nové době, dlouho výrazně ovlivněnými nacionální zaujatostí autorů. Jádrem práce je kapitola třetí, věnovaná rozboru společnosti. Její první část z pera Ireny Korbelářové je věnována populační problematice, které autorka v poslední době věnovala řadu cenných studií. V jejím pojetí jde spíše o to, čemu se obvykle říká dějiny obyvatelstva než o vlastní historickou demografii. Těžiště výkladu spočívá ve shrnutí a kritické analýze všech dostupných dat o vývoji počtu obyvatelstva Těšínska v raném novověku, která ukazuje rychlý populační vzestup této oblasti, opírající se o postupující protoindustrializaci a rozsáhlou kolonizaci horských oblastí. Výsledkem bylo, že na konci 18. století dosahovala lidnatost velmi vysokých hodnot (49,4 obyv./km² r. 1770-71). I. Korbelářová podrobně rozebírá zejména údaje tereziánského cenzu z let 1770-71 (autorkou ne zcela přesně nazývaném sčítání), které dokládají nízkou urbanizaci, ale současně velký počet mimořádně lidnatých horských vsí. Autorka sleduje i náboženskou příslušnost (30,5 % nekatolíků) a procentuální zastoupení základních sociálních vrstev. Pokouší se stručně charakterizovat i národnostní příslušnost, při čemž ovšem naráží jednak na nevyhraněnost národní identity ve Slezsku, zvláště u slovanského obyvatelstva hovořícího přechodnými dialekty, jednak na nedostatek statistických dat. Je škoda, že autorka ponechává stranou svého zájmu reprodukci obyvatelstva. Přinejmenším mohla využít údajů pro farnost Staříč, Frýdlant, Paskov a Těrlicko, které byly nashromážděny pro projekt Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17.-18. století a jsou volně k dispozici všem badatelům. I tak však je její přehled velmi cenný.

O venkovském obyvatelstvu pojednal v rámci III. kapitoly zasvěceně Milan Šmerda, který tu mohl dobře využít výsledků svých starších i novějších studií a monografií k této problematice. Začíná dějinami osídlení, výrazně poznamenanými nejen valašskou a pasekářskou kolonizací, ale také protoindustrializací, která rovněž vedla k růstu lidnatosti horské části Těšínska, stejně jako intenzívně prováděná parcelace dvorů. Ukazuje, že počátkem 19. století bylo Těšínsko v habsburské monarchii po Terstu nejhustěji zalidněným územím, a právem připomíná, že tento fakt dosud česká historická demografie nevzala na vědomí. Značnou pozornost přitom věnuje lokální zvláštnosti, totiž hojně rozšířenému tzv. společnictví, tj. hospodaření několika hospodářů na jedné usedlosti, podporujícímu přelidnění oblasti. Tento jev, rozšířený i na přilehlé části Polska

a Uher, mj. značně komplikuje odhady počtu obyvatel na základě dochovaných údajů o počtu domů. Autor jej vhodně zařazuje do evropské diskuse o typologii rodin. Ukazuje rovněž na běžné dělení gruntů, které vedlo k neustálému růstu nižších majetkových skupin a současně i ke změnám uspořádání plužiny.

Městskou společností se zabývá Irena Korbelařová. Stručně charakterizuje ekonomickou základnu měst (vedle textilní výroby to byl především obchod, ale také tradiční pivovarnictví), podrobněji se zabývá počtem obyvatelstva, náboženskou a národnostní příslušností. Velikost měst se snaží postihnout na základě počtu domů, přičemž volí pro každé město zvláštní koeficient (neuvažuje však o domech nevidovaných, např. proto, že nebyly zdaněny). Upozorňuje při tom na rozšířenou existenci nájemních bytů ve městech, a to nejen u chudších vrstev, ale např. i u šlechty. Národnostní poměry se snaží sledovat především na základě jazyka úředních knih, přičemž konstatuje jednak nesnadnost přesného odlišení češtiny a polštiny, jednak růst významu němčiny, ale také dlouhé přežívání role češtiny jako úředního jazyka. Podrobně se pak zabývá sociální strukturou městského obyvatelstva. Dochází při tom k závěru, že městská společnost na Těšínsku představovala poměrně pestrou a bohatě strukturovanou, přitom tradičně uspořádanou komunitu, založenou na výsadním postavení měšťanstva spojeným s držbou nemovitostí. Naproti tomu vznik osvícensky orientované vrstvy vzdělců a úřednictva i nově se formující podnikatelská buržoazie (spojená hlavně s textilní výrobou a obchodem) dosud strukturu městské společnosti příliš neovlivnil.

Rudolf Žáček se ve své části knihy věnuje šlechtě. Měl přitom těžkou úlohu, neboť šlechtická problematika byla v dějinách Těšínska stejně jako v celé české historiografii dlouho zanedbávána, zhostil se jí však se ctí. Na základě soupisu z 80. let 18. stol. konstatuje, že Těšínsko bylo zemí s mimořádně vysokým podílem šlechty, jejíž část ovšem byla zcela nebo téměř nemajetná. Navíc v průběhu 18. stol. došlo k další pauperizaci její chudší části, ale také k rozšíření jejích řad o některé bohaté měšťany, zvl. obchodníky. Zjištění o pauperizaci šlechty autor doplňuje o pozoruhodné, byť jen dílčí údaje o výběru manželských partnerů šlechty, které na základě matrik několika těšínských farností pro léta 1640-1780 shromáždil Jiří Stibor. Ten zjistil, že 40 % šlechtických snoubenců (zvl. žen) si bralo za své partnery osoby nižšího stavu, v několika případech dokonce i poddané. V další části se autor podrobněji věnuje nejvýznamnějším rodům (Sedlničtí z Choltic, Vlčkové z Dobré Vody, Laryšové ze Lhoty, Haugwitzové, Taafové ad.). Sleduje rovněž aktivity šlechty v církevní a náboženské oblasti včetně aktivity některých horlivých evangelíků, a na závěr se zabývá každodenností šlechty, problematikou šlechtické rodiny, četbou, vzděláním, zábavami, stavební činností. Knihu uzavírá exkurs Milana Šmerdy o protireformaci na Těšínsku do roku 1707.

Recenzovaná práce je nepochybně přínosná, zejména pro svůj syntetický charakter. Je svým způsobem i průkopnická, neboť podobnou práci pro jiný region českých zemí dosud nemáme. Někteří čtenáři by možná rádi viděli větší inspiraci nejnovějšími metodologickými postupy, jaké poskytuje např. historická antropologie, jiní však uvítají právě ono shrnutí všech základních poznatků strukturní povahy, které se autorům nepochybně zdařilo.

Eduard Maur

Ludmila Nesládková, Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů.

Acta demographica XIV, vyd: Česká demografická společnost, Praha: 2003, ISBN 80-901674-7-0

Jako již vícekrát v minulosti „Acta demographica“ poskytla své stránky práci o dějinách obyvatelstva založené na základním výzkumu širokého záběru, kterou by při dnešní drahotě nakladatelského podnikání patrně nebylo možné uvést v plném rozsahu na knižní trh. Protože jde o úspěšně obhájenou habilitační práci vysokoškolské učitelky, využívající jak vlastního mnohaletého výzkumu, tak zkušeností s vedením studentských prací, bylo by jistě škoda, aby nebyla zveřejněna. Tím spíše, že seznamuje čtenáře s vývojem obyvatelstva jižní Moravy, dosud v detailních studiích o populaci českých zemí poněkud opomíjeným. Zatím co dva severomoravské kraje, kdysi v 18. století kraj olomoucký a přerovský, vzhledem k publikační činnosti ostravské univerzity se po léta těší zájmu badatelů v oblasti historické demografie, čtyři bývalé jihomoravské kraje: brněnský, jihlavský, znojemský a hradištský shodou různých okolností trpěly v poslední době spíše nedostatkem zájmu historických demografů. Ludmila Nesládková si je však vědoma, že tomu tak nebylo vždycky. S úspěchem využila starších prací a edic moravských archivářů, historiků či geografů, jakými byli L. Hosák, L. Radimský či F. Matějek. Bohatými zdroji poznatků z oblasti populačního vývoje se ukázaly starší i novější práce moravských etnografů. Navíc přibyly nové práce o dějinách Židů na Moravě a studie vycházející z projektu výzkumu moravských Židů v 19. a 20. století na katedře historie filozofické fakulty Ostravské university.

Shromáždění úctyhodného množství starší i novější literatury k danému problému spolu s využitím několika sond v křesťanských i židovských matrikách uložených v moravských i českých archivech určilo metodu práce, která se zaměřila k poznání jak sídelních poměrů a lidnatosti jižní Moravy od poloviny 17. do poloviny 19. století, tak k výzkumu přirozené měny křesťan-

ského a židovského obyvatelstva jižní Moravy. Nezůstala stranou ani otázka základních ekonomických a sociálních struktur jižní Moravy. V ní nalzáme ohlas dělení na ekonomicko-populační oblasti užívané kdysi Ludmilou Kárníkovou a dosud celkem uspokojivě fungujícího při krajevých srovnáních. Také studium přirozené měny obyvatelstva na základě tzv. anonymní excerpce matrik, s úspěchem v posledních letech užívané při výzkumu populačního vývoje v českých zemích v předstatistickém období, se i v práci Ludmily Nesládkové osvědčilo. Autorka si však podle závěrečných slov své práce sama je do jisté míry vědoma nemožnosti splnit očekávání čtenáře, které mu nabízí název studie, totiž že půjde o plnohodnotné srovnání reprodukce křesťanského a židovského obyvatelstva jako dvou kulturně odlišných skupin. Tomu brání především veliký rozdíl v obsahu a rozsahu pramenné základny přirozené měny obou etnik. Ideální by bylo, kdyby výzkum židovského obyvatelstva dovolil vytvořit vlastní historickou demografii, která by dokázala, podobně jako kdysi Louis Henry s celým sborem zkušených archivářů při excerpci křesťanských matrik, využít pramenů dodnes zachovaných k populačnímu vývoji Židů k rekonstrukci židovských rodin. Tzv. židovské matriky totiž, existující až od konce 18. století, zřejmě nevznikly za stejných okolností jako matriky křesťanské, a nemohou tedy zaručit, že zahrnují demografické chování veškerého židovského obyvatelstva oblasti. Nehledě k zřejmým rozdílům v migraci křesťanského a židovského obyvatelstva.

Nicméně to, co se v židovských matrikách a jiných dokumentech k srovnání nabízí, dokázala autorka využít. Podle jejího názoru jsou zřejmě správné úsudky starší i novější literatury o židovském obyvatelstvu na Moravě, které pokazují na to, že pokusy o omezování počtu Židů na jižní Moravě omezováním počtu židovských rodin vedlo spíše než k poklesu plodnosti židovského obyvatelstva k zvýšení migrací, k růstu nemanželských porodů a k změně rodinných strategií. Židovské obyvatelstvo na jižní Moravě ovšem nemělo takový podíl, aby ovlivnilo obecný populační vývoj. Ten pro všechny čtyři uvedené jihomoravské kraje popsala Ludmila Nesládková jak po stránce demografické statistiky, tak s pozoruhodnou snahou o zdůraznění jeho historicko- i sociálně-antropologických podmínek. Grafy č. 4 - 9 připojené ke studii a zobrazující rekonstruované počty narozených, zemřelých a sňatků v jednotlivých krajích jižní Moravy od poloviny 17. do poloviny 19. století patří k nejinstruktivnějším dokumentům o vztahu přirozené měny obyvatelstva k ekonomickému vývoji oblasti v období průmyslové revoluce. Je nepochybné, že studie Ludmily Nesládkové o populaci jižní Moravy se trvale zařadí mezi klíčová díla o vývoji obyvatelstva českých zemí.

Pavla Horská

Do sborníku přispěli:

Eliška Čáňová, Komise pro historickou a sociální demografii, Praha
Martin Holý, Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Michaela Holubová, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava
Pavla Horská, Komise pro historickou a sociální demografii, Praha
Tomasz Jaworski, Uniwersytet Zielenogórsky, Polsko
Martin Jemelka, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava
Eva Kačerová, Fakulta informatiky a statistiky Vysoké školy
ekonomické, Praha
Eduard Maur, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Miroslava Melkesová, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Markéta Seligová, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy,
Praha
Alice Velková, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha

Obsah

Úvod	3
<i>Tomasz Jaworski : Historicko-demografické výzkumy Zelenohorské univerzity v letech 1998-2004.....</i>	<i>5-13</i>
<i>Martin Holý : Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku.</i>	<i>15-33</i>
<i>Eva Kačerová : Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem</i>	<i>35-54</i>
<i>Markéta Seligová : Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů</i>	<i>55-109</i>
<i>Michaela Holubová : Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století.....</i>	<i>111-155</i>
<i>Martin Jemelka : Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890-1930)</i>	<i>157-201</i>
<i>Materiály</i>	
<i>Eliška Čáňová : K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2</i>	<i>203-207</i>
<i>Recenze</i>	<i>209-228</i>

Contens

<i>Introduction</i>	3
<i>Tomasz Jaworski : Studies in the Field of Historical Demography at the University in Zielona Gora in 1998-2004</i>	5-13
<i>Martin Holý : Christenings among the Nobility in the Czech Lands in the Early Modern Age.</i>	15-33
<i>Eva Kačerová : Marriage Rates in the 17th and 18th Centuries according to the Marriage Register from the Prague Parish of the Church of St. Mary Below-the-Chain</i>	35-54
<i>Markéta Seligová : The Geographical Mobility of the Serf Population in the First Half of the 18th Century as Recorded in the Serf Rolls</i>	55-109
<i>Michaela Holubová : The Geographical and Social Mobility of Marrying Partners in the Parish of Dobrovice from the end of the 18th Century to the Second Half of the 19th Century</i>	111-155
<i>Martin Jemelka : The Population of the Šalomoun Mining Settlement in the City of Ostrava in Moravia (1890-1930)</i>	157-201
<i>Materials</i>	243
<i>Eliška Čáňová : To Problemas of Family Reconstitution Based on Parish Registers from the Parish of Břevnov 2</i>	243
<i>Reviews</i>	197-218

Historická demografie 28

Vydává Sociologický ústav AV ČR
Odpovědná redaktorka: Ludmila Fialová
Revize textu: Anna Gabrielová, Markéta Škodová
Překlad anglických souhrnů: Robin Cassling
Praha 2004
232 strany
Náklad 300 výtisků
Distribuce: Sociologický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 221 761
fax: 222 220 143
e-mail: Eva.Strnadova@soc.cas.cz